VINCAS MYKOLAITIS-PUTINAS

RAŠTAI

11-ASIS TOMAS

ANTRA KNYGA

NAUJOJI LIETUVIŲ LITERATŪRA
II dalis
PO SPAUDOS GRĄŽINIMO

Lietuvių
literatūros ir
tautosakos
institutas

VILNIUS 2009

VINCAS MYKOLAITIS-PUTINAS

RAŠTAI

TRYLIKA TOMŲ

Lietuvių
literatūros ir
tautosakos
institutas

VILNIUS 2009

UDK 888.2.2
Mi-156

Parengė ir paaiškinimus parašė
Daiva Krištopaitienė

Redaktorė
Daiva Krištopaitienė

Dailininkas
Vytautas Valius

Leidimą parėmė
Lietuvos Respublikos kultūros ministerija

© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009
© Sudarymas, paaiškinimai Daiva Krištopaitienė, 2009

ISBN 978-609-425-001-9 (11 tomas)
ISBN 5-415-004971-1 (bendras)

I. PAGRINDAI

1. Lietuvių visuomenė po 1904 metų

Spaudos grąžinimas 1904 metais ir revoliucinis sąjūdis 1905 metais davė lietuvių tautai bent tiek laisvės, kad visuomeninio gyvenimo užuomazgos, susidariusios draudžiamojoj gadynėj, dabar galėjo pasireikšti viešai ir ugdyti organizuotą veikimą su atatinkamomis programomis ir spaudos organais. Visos stambiosios visuomeninės politinės organizacijos turi savo užuomazgas draudžiamojoj gadynėj. Apie „Apžvalgą" ir „Tėvynės Sargą" susispietę katalikai, daugiausia kunigai, tuoj spaudą grąžinus susitelkė apie A. Smilgos[1] leidžiamą Petrapily „Lietuvių Laikraštį". 1907 metais jie susiburia į lietuvių krikščionių demokratų partiją, kurios ideologijai atstovauja kun. A. Dambrausko „Draugija"[2], o nuo 1913 metų iš tautininkų paveržta „Viltis"[3]. Šie pastarieji 1911 metais susispietę apie „Viltį", 1913 metais įsisteigia savaitinį liuksusinį A. Smetonos redaguojamą „Vairą"[4]. Toliau į kairę eina buvusieji varpiečiai, sudarę Lietuvos demokratų partiją ir Lietuvos valstiečių sąjungą. Jiems atstovauja iš dalies „Vilniaus Žinios"[5], o vėliau „Lietuvos Žinios"[6]. Kraštutinį kairįjį sparną sudaro Lietuvos socialdemokratų partija, prieš spaudos grąžinimą leidusi „Darbininkų Balsą", o dabar pakaitoms „Naująją Gadynę", „Skardą", „Žariją", „Visuomenę"[7].

Šitos partijos atstovauja ir luomų reikalams: apie krikščionis demokratus spiečiasi kunigija, apie demokratus, Vals-

tiečių sąjungą ir tautininkus – pasaulietinė inteligentija ir negausi buržuazija. Be to, šios grupės orientuojasi į liaudį – į ūkininkų sluoksnį. Jo reikalams leidžiami savaitraščiai: katalikų „Šaltinis“ (nuo 1906 m.) ir „Nedėldienio skaitymas“ (nuo 1905 m.) ir jį pakeitusi „Vienybė“ (nuo 1906 m. XII), pirmeivių „Lietuvos Ūkininkas“ (nuo 1905 m. XII). Socialdemokratai, žinoma, rėmėsi miestų darbininkais, kaimo samdiniais, mažažemiais ir dvarų kumečiais. Jiems buvo skiriami Prūsuose spausdinami „Darbininkas“, „Darbininkų Balsas“, nereguliariai ir trumpai ėjęs „Darbininkų Žodis“[8], laukų darbininkų laikraštis, Amerikos „Kova“[9] ir daug visokių lapelių, ypač 1905 metais.

Negausios tautiškai susipratusios bajorijos vienetų rastume visose paminėtose grupėse. Jie negynė jokių luominių bajorijos reikalų, o tautiniu ir kultūriniu atžvilgiu orientavosi į liaudį ir į lietuviškąją inteligentiją.

Programiniai, ideologiniai visų minėtųjų grupių skirtumai ir partinis antagonizmas ypatingai išryškėjo po nepavykusios 1905 m. revoliucijos, prasidėjus reakcijai. Pats revoliucinis sąjūdis buvo sukėlęs kovos nuotaiką, bent trumpam laikui, visose grupėse. Revoliucijai vadovavo, žinoma, kairiosios grupės, tačiau daug kas jai pritarė ir iš dešinės, net ir iš kunigų. Be ekonominių, politinių, visuomeninių bei luominių interesų, 1905 m. sąjūdy daug svėrė ir tautiniai reikalai bei patriotiniai jausmai: lietuviškoji liaudis kėlė revoliuciją prieš rusų carizmą dėl tautos laisvės ir kultūros. Charakteringa, kad Lietuvių demokratų partijos programos projekte, paskelbtame 1902 m., be Lietuvos autonomijos reikalavimo, be lietuvių kalbos teisių gynimo mokyklose, bažnyčiose ir valstybės įstaigose, randame dar šitokį punktą: „Apgynimu dvarponių

ir kunigų reikalų, kaipo tvirčiausių mūsų visuomenės luomų, mes neužsiimame, bet reikalaujame, idant tūli šių luomų sąnariai, istorijos bėgy pametę tautystę, grįžtų prie savo užmirštos tautos ir priimtų lietuvišką už naminę kalbą. Abudu šiuo luomu privalo rūpintis mūsų tautos gerove, nes juodu užauklėtu ir užugdytu yra kruvinu mūsų žmonių prakaitu"*. Šita charakteringa citata rodo, kaip svarbūs buvo tautiškumo reikalai susipratusioj kairiojoj visuomenės daly. Nenuostabu tad, kad iš visų programinių to laiko šūkių tautiškumas įleidžia giliausias šaknis ir į jaunosios rašytojų kartos, pasireiškusios po 1905 m., kūrybą. Vėliau pamatysime, kad ir svarbiausios literatūrinės bei meninės formos problemos siejasi su tautiškumu bei jo esmės ieškojimu.

Po 1905 m. revoliucijos nuslopinimo ideologiniai skirtumai ir antagonizmas tarp dešiniųjų ir kairiųjų visuomenės grupių dar padidėjo. Revoliucionieriai negalėjo dovanoti, kad dvasinė vyresnybė buvo pasmerkusi revoliuciją ir net dėjusis prie jos malšinimo**. Dešinieji, ypač kunigai, net ir tie, kurie simpatizavo 1905 m. sąjūdžiui, greit atlyžę nuo to įkarščio, ne tik abejingai žiūrėjo į valdžios reakcijos įsigalėjimą, bet dargi nesigailėjo aštrios kritikos sąjūdžio kėlėjams ir kairiųjų partijų ideologijai. Dešinieji greit susiorientavo ir paėmė prisitaikymo taktiką, o kairieji su nusivylimu ir širdgėla žiūrėjo į sudužusias viltis.

Aptardami čia dešinės ir kairės pozicijas, šiandien, 35 metų praeities perspektyvoje, mes reiškiame visą savo pritarimą kovotojams, kurie, nesigailėdami sveikatos nei gyvybės, ėjo

* Griniaus „Varpas", p. 51.

** Garsusis Seinų vyskupystės valdytojo aplinkraštis.

į nelygią kovą su rusų monarchijos despotizmu dėl tautinių ir visuomeninių lietuvių liaudies ir visos tautos idealų. Tačiau klaidinga būtų manyti, kad nuslopinus revoliuciją, rusų valdžios reakcija globojo bei glostė dešiniąsias grupes, o dar klaidingesnis ir neteisingesnis būtų kaltinimas, kad pati ta reakcija buvusi tariamosios lietuviškos buržuazijos veiksmas. Daugiausia ką joms būtų galima prikišti, tai pasyvumą, oportunizmą ir neįvertinimą revoliucijos reikšmės ano laiko gyvenimo aplinkybėse. Gal dėl to ir mūsų literatūroje, kurios kūrėjai buvo daugiausia vidurinių ir dešiniųjų grupių atstovai, 1905 metų sąjūdis nesusilaukė pakankamai ryškaus ir pagilinto vaizdo.

Lietuvių visuomenė tuo metu, nepaisant jos gan įvairaus išsišakojimo, buvo dar labai silpna ir per maža pasiruošusi ugdyti menui ir literatūrai. Nekartosime čia klausimo, kurį anais laikais buvo pakėlusi S. Kymantaitė-Čiurlionienė[10], ar mes apskritai turėjome visuomenę*. Imkime šį žodį plačiausia prasme, kaip susipratusių sąmoningų lietuvių visumą, susispietusią apie pačius bendriausius tautos idealus. Taigi ir tokia visuomenė buvo labai negausi, o jos kultūrinis lygis gana žemas.

Labai svarbų vaidmenį kultūriniame ano laiko gyvenime vaidina kunigija. Ji savo rankose turi gausingiausią spaudą, sukuria tokias dideles kultūrines švietimo organizacijas, kaip „Žiburys“, „Šv. Kazimiero Draugija“ ir „Saulė“[11], ima rodyti iniciatyvos ir ekonominėse organizacijose, nekalbant jau šiaip apie milžinišką įtaką liaudžiai. Tačiau intelektualinis kunigijos pasiruošimas anuo metu, su retomis išimtimis, nepraneša

* S. Kym.-Čiurlionienė. „Lietuvoje“.

vidurinio mokslo programos. Be to, dvasinės seminarijos, kur būdavo priimami tik 4 klasių jaunuoliai, mokslas yra sutvarkytas grynai Bažnyčios uždaviniams. Dėl to literatūrinis eilinio kunigo išsilavinimas buvo dar žemesnis negu tas, kurį pasaulietis galėjo įsigyti bent gimnazijoj. Vis dėlto kunigija jau vien dėl jos gausumo buvo stipri atrama ir literatūrai. Galima net tvirtinti, kad ligi Didžiojo karo mūsų literatūros kūryba žymia dalimi eina iš rašytojų kunigų. Iš dalies dėl to, iš dalies ir dėl kitų priežasčių, kunigija literatūrą rėmė gausiau negu kiti visuomenes sluoksniai. (Daugelis kunigų laikė savo pareiga pirkti visas iš spaudos išeinančias knygas ir prenumeruotis visus laikraščius, jei tik jie nebuvo aiškiai „pirmeiviški").

Pasaulietinę inteligentiją sudarė profesionalų – gydytojų, advokatų, mokytojų – saujelė, literatūrine kultūra ne ką aukštesnė už kunigiją, o daugiau apsunkinta kasdieniniais savo profesijos ir šeimos reikalais. Nekalbant apie aukštesnius luomus, miestelėnų, buržuazijos dar nėra. Nėra tų sluoksnių, kurie, ano laiko klaidingu supratimu, pinigo bei laiko išteklium būtų sudarę materialinius pagrindus ir dvasinę atmosferą literatūrai tarpti ir prašmatnėti. Šitai buvo konstatuota ir anuo metu. „Vilniaus Žiniose" Aidietis[12] rašo: „Reikia pripažinti, kad dabar viso pasaulio viešpačiu yra buržuazija; ji, kaip pasiturįs gaivalas, palaiko ir literatūrą, ir muziką, ir teatrą... Jie (meno žmonės – V. M.) pas mus dar negali užgimti, nes jų prekės, t.y. kompozicijų, paveikslų, literatiškų darbų, nėra kam pirkti ir naudoti"*.

Liaudis, ilgą laiką buvusi ištikimiausia tautiškumo saugotoja ir stipriausia atrama visuomeniniam kultūriniam darbui

* „V. Ž." 1907 m., nr. 153.

įvairiose srityse, tiesa, buvo tokia atrama ir literatūrai. Bet tik tokiai literatūrai, kuri buvo jai suprantama. Laikotarpio pradžioje idėjiniai ir formaliniai mūsų literatūros uždaviniai laimingai sutampa su liaudiškumu, bet vėliau jį prašoka, o literatūrai reikia ieškoti atramos ir inteligentiniuose sluoksniuose. Imta reikšti nepasitenkinimo „liaudies skaitymėliais", pasiilgta platesnių užsimojimų. Kai vieną kartą 1906 m. „Šaltinio"* kritikas K.J.N.[13] išpeikia ir atmeta K. Puidos išverstą M. Kanopnickienės[14] kūrinėlį „Pakeliui", nesuprantamą kaimo žmonėms, kurie „nepratę skaityti", Liudas Gira (L. Gerulis)[15] „Vilniaus Žiniose"** tokiam kriterijui griežtai pasipriešina: literatūra esą kuriama žmonėms, kurie jau „pratę skaityti", ir kad lietuviams atėjęs metas ir reikalas turėti europinio masto rašytojų.

Šitas ginčas šiandien mums atrodo tikras nesusipratimas. Liaudis kaip tik ir yra tas pagrindas, kuriuo remiantis literatūra gali puikiausiai augti ir klestėti. Ir tai ne vien dėl to, kad didelis meno veikalas yra universalus, visiems suprantamas ir prieinamas, bet dar labiau dėl to, kad žmonijos visuomeninių santykių raidoj vadovaujantis vaidmuo priklauso plačiosioms liaudies ir darbo žmonių masėms – ir tik čia gali išaugti ir subręsti kūrėjo asmenybė ir jo kūrybą maitinantieji idealai.

Nuo „Aušros" gadynės didelį vaidmenį kultūriniame jaunosios Lietuvos gyvenime vaidino mokslus einanti jaunuomenė, ypač studentija. Jos vaidmuo buvo dar labai žymus ir 1905 metais, ir po jų. Iš jos ima reikštis naujų talentų, kurie pastumia pirmyn naujais keliais mūsų literatūros meną. Suminėkime tik Vincą Krėvę[16], Liudą Girą, Antaną Vienuolį, Igną

* Žr. „Šaltinis", 1906 m., nr. 10.

** „V. Ž.", 1906 m., nr. 121.

Šeinių, Kazį Puidą-Žegotą[17], Sofiją Kymantaitę-Čiurlionienę, ir mums bus visai aiški jaunosios rašytojų kartos reikšmė mūsų literatūrai tuoj po spaudos grąžinimo. Tačiau ši kūrybingiausia visuomenės dalis kaip tik ir reikalavo kokios nors stipresnės visuomeninės atramos, bazės, ji pati gi buvo dar per daug jauna, laki, negyvenimiška. Ne vienas iš tų jaunųjų dar blaškėsi svetimose padangėse ir ten turėjo ieškoti paprastos kasdieninės duonos kąsnio.

Iš viso literatų ir meno žmonių bendruomenė anais laikais nebuvo nei gausi, nei turtinga, nei konsoliduota. Vyresnioji karta gyvena ir dirba paskirai kiekvienas savo kasdieninį kokios nors profesijos darbą, atliekamą laiką skirdami literatūrai. Jaunieji pakrikę, išsiblaškę. Jokio tarpusavio ryšio, nei nuomonių pasikeitimo, nei programų, nei šūksnių, nei krypčių. Jungimo darbą ir kolektyvinės profesinės sąmonės auklėjimą pirmiausia vykdys laikraščiai, duodami vietos literatūros kūrybai ir kritikai, o paskui kolektyviniai pačių rašytojų leidiniai ir literatūros žurnalai.

2. Lietuvių spauda po 1904 metų

Spaudą grąžinus, pirmiausia pasirodė Petrapily A. Smilgos[1] leidžiamas, o K. Račkausko-Vairo[2] redaguojamas iliustruotas savaitraštis „Lietuvių Laikraštis“, ėjęs nuo 1904 m. gruodžio mėn. ligi 1906 m. sausio 19 d. Buvo tai katalikiškas, konservatyvus, vyriausybei lojalus, tad reakcinis laikraštis, be aiškios programos, pasiryžęs tarnauti ne atskiram kokiam luomui, bet Lietuvos visuomenei. Nors jo bendradarbių sąraše randame žmonių visokio plauko, vis dėlto toną jam duoda kunigai.

Literatūros skyrius „Lietuvių Laikrašty“ nėra visai menkas. Maironis duoda čia savo eilėraščių ir spausdina perredaguotą poemą „Per skausmus į garbę“ („Jaunąją Lietuvą“). Šiandien mums yra įdomesnis ilgokas jo straipsnis „Mūsų kritikai ir kritikos“*, kur poetas kelia griežtą balsą prieš nesveiką, žalingą hiperkriticizmą tiek visuomeninio darbo, tiek literatūros srity. Šio straipsnio mintys ir tonas padeda mums geriau suprasti tą poeto entuziazmo atoslūgį, kuris pastebimas „Jaunosios Lietuvos“ pabaigoj ir vėlesnėse visuomeninėse satyrose**.

A. Jakštas, be keleto eilėraščių, polemizuoja čia su lenkais***, atsiliepusiais dėl jo anais laikais garsios brošiūros „Głos litwinów“[3]. Ypatingai įdomus Jakšto atsakymas J. Herbačiauskui, išleidusiam brošiūrą „Odrodzenia Litwy wobec idei polskiej“[4] ir joje palaikiusiam daugumą lenkų tezių.

Kai kurie Liudo Giros (L. Gerulio) čia išspausdinti eilėraščiai**** parodo žymią Maironio įtaką jaunajam Girai. Be poros to paties autoriaus vaizdelių, randame dar du mums įdomiu straipsniu*****: „Neduokime talentams žūti“ ir „Klaidingas kelias“. Abiejuose straipsniuose autorius žavisi lietuvių liaudies dainomis, bara tuos, kurie bruka liaudžiai dainuoti rašytines, patriotines, bet tautos dvasiai svetimas dainas. Į liaudies dainas turime atkreipti ypatingą dėmesį, nes „jos – versmė poezijos ir įkvėpimo buvo, yra ir bus“. Šių straipsnių mintys siejasi su kitais panašiais balsais, ieš-

---

* „L.L.“, 1905 m., nr. 18–22.

** „L.L.“, 1905 m., nr. 12, 19–20, 21, 40, 41.

*** „L.L.“, nr. 2, 9, 10, 13.

**** „L.L.“, nr. 10 ir 38.

*****

kančiais tautos dvasios, lietuviškos formos ir poezijai medžiagos bei pavyzdžių. Bet apie tai vėliau.

„Lietuvių Laikraščio" literatūroj randame dar Vaižganto scenos vaizdą „Namai – pragarai", Jovaro[5], K.Vairo-Račkausko, Margalio[6] ir kitų šiandien jau nežinomų poetų eilėraščių. Randama kiek medžiagos mūsų literatūros ir teatro istorijai.

Tačiau didžiausias lietuvių spaudos ir literatūros centras tuoj po spaudos grąžinimo susidarė Vilniuje. Čia tais pačiais metais pradėjo eiti pirmasis mūsų dienraštis „Vilniaus Žinios", kurio reikšmė nepalyginti didesnė negu „Lietuvių Laikraščio".

Kalbant apie „Vilniaus Žinias", negalima neatkreipti dėmesio į jų leidėjo Petro Vileišio[7] vaidmenį to laiko kultūriniame gyvenime. Inž. Petras Vileišis, kaip žinome, dar studentu būdamas, Petrapily su dideliu užsispyrimu ir atsidėjimu rūpinęsis lietuvių spaudos reikalais, dabar tampa naujos gadynės lietuviškos buržuazijos patriotizmo atstovas. Rusijoj beinžinieriaudamas susikrovęs didelį turtą, grįžo į Vilnių, pasistatydino puikius rūmus, įsteigė geležies dirbtuvę, spaustuvę ir knygyną ir į visas šias įmones priiminėjęs tik lietuvius technikus ir tarnautojus. Petras Vileišis Vilniuje pragarsi ir imponuoja plačiais aristokratiškais mostais rusų biurokratams bei aukštiems valdžios žmonėms. Esą ir spaudos grąžinimo reikale P. Vileišio įtaka ir pinigai nemažai nulėmę*.

Šiaip ar taip, spaudą leidus, pirmasis Petro Vileišio rūpesnis buvo išleisti dienraštį. Darbas greitai suorganizuotas, ir pirmasis „Vilniaus Žinių" n-ris pasirodė tų pačių metų

* Žr. J. Tumo „Liet. literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. Aušrininkų grupė", II, 167 p. sq. ir Vaižganto „Raštų", t. XII, p. 121.

gruodžio 10 d. Petro Vileišio leidžiamas, jis ėjo ligi 1907 m. balandžio 7 d., po 2 mėnesių pertraukos, Jono Vileišio[8] ir bendrovės leidžiamas, – iki 1909 m. kovo 4 (17) d.

„Vilniaus Žinios" buvo leidžiamos vadovaujantis tradiciniu šūkiu: nepartinis laikraštis, skiriamas visiems lietuviams. Pradžioje spaudos grąžinimo entuziazmas sutelkė pirmajam dienraščiui 6000 prenumeratorių. Bet šis skaitmuo ėmė ūmai mažėti, nes laikraštis kaimui pasirodė nebeįkandamas, o inteligentija buvo negausi, pakrikusi ir partijomis susiskaldžiusi. Pirmiausia „Vilniaus Žinios" neįtiko kunigijai. Mat jų redakcija iš pradžių buvo gan „pirmeiviška": J. Jablonskis, P. Višinskis, J. Kriaučiūnas, P. Klimaitis ir K. Puida[9]. Faktinai daugiausia redagavo J. Kriaučiūnas ir K. Puida. Nuo 1906 m. gruodžio 4 (17) d. į redakciją įeina kun. J. Tumas[10]. Jis išspausdina „atsišaukimą į didžiumą lietuvių", vadinasi, į katalikus. Atsišaukime nurodyti P. Vileišio nuopelnai ir nepakeliama našta – duodąs deficitą dienraštis. „Vilniaus Žinios" nuo šiol atsižvelgiančios daugumos pažiūrų, būsiančios virš partijų, neužgauliosiančios tikėjimo, bet jį dargi ginsiančios. Kviečia visus į talką. Tačiau ir šis „daugumos atstovas" dienraščio reikalų nepataisė ir aiškios krypties nedavė*. Nuo 1907 m. rugpjūčio mėn. jas perima Jonas Vileišis, o netrukus pirmeivių sudaryta bendrovė. Redaguoja J. Vileišis, P. Višinskis, S. Matulaitis[11], o 1908 metais į redakciją įeina dar G. Petkevičaitė ir M. Biržiška[12]. 1909 m. birželio 6 d. „Vilniaus Žinias" pakeitė „Lietuvos Žinios".

„Vilniaus Žinių" redakcijos sudėtis, jos kaitaliojimas, o ypač paskutinysis kolektyvas reikia turėti galvoj nagrinėjant

* Žr. paties Tumo-Vaižganto pasisakymą Vaižganto „Raštų" t. XIX, p. 53.

šio laikraščio reikšmę ir vaidmenį visuomeniniu, bet šiek tiek ir literatūriniu atžvilgiu.

„Vilniaus Žinių“ bendradarbių literatų būrys yra gausus ir įvairus. J. Bekampis-Šaulys[13], J. Biliūnas, M. Biržiška, J. Jablonskis, kun. J. Tumas, L. Gira-Gerulis, K. Puida-Žegota, O. Pleirytė-Puidienė-Vaidilutė[14], Šatrijos Ragana, J. Herbačiauskas, P. Višinskis, K. Jasiukaitis[15], K. Šakenis, P. Mašiotas, J. Gabrys[16] ir kiti šiandien mažiau žinomi.

Dvi vyriausios ano laiko mūsų literatūros ir kritikos kryptys – pozityvistų-realistų-visuomenininkų ir estetų-neoromantikų – pasireiškia „Vilniaus Žiniose“ jau pirmais metais ginče dėl dviejų menkos vertės dalykėlių, pasirodžiusių „Lietuvių Laikrašty“: K.J. „Dėl vaikų“[17] (Nr. 2) ir pasakėlės „Musė ir utėlė“ (Nr. 3). Rygiškių Jonas-Jablonskis[18] straipsnely „Kuriems-ne-kuriems beletristams“ pasipiktino šlykštynių vaizdavimu*. J. Šaulys-Bekampis oponuoja realisto-visuomenininko programiniu posmu: gyvenimas ne idilija: koks jis yra, tokį reikia ir rodyti; tokia literatūra bus „ir nurodymas, ir vaistas, ir pastiprinimas“ milijonams**. Šitas ginčas davė progos J. Biliūnui atsiliepti platesniu principiniu straipsniu „Mūsų gyvenimo dilgėlės ir usnys“***, kur jis, neneigdamas literatūros įtakos gyvenimui ir auklėjamosios jos reikšmės, griežtai pasisako prieš natūralistinį gyvenimo drumzlių vaizdavimą.

Kritikų, estetų (žinoma, reliatyvia prasme) grupei priskaitytume dar K. Žalį-Pilypą, J. Tumą-Vaižgantą, S. Kymantaitę[19], J. Herbačiauską-Jaunutį Vienuolį ir L. Girą-Gerulį[20].

* „V. Ž.“, 1904, nr. 16.
** „V. Ž.“, 1905, nr. 11.
*** „V. Ž.“, 1905, nr. 41, 43.

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO BIBLIOTEKA
Inv. Nr. A16138

K. Žalys nagrinėjo Maironio „Pavasario balsus“ ir „Kur išganymas“*, kurio anaiptol neatmeta, kaip kadaise S. Matulaitis „Varpe“, bet moka pasigėrėti to kūrinėlio poezija[21].

Liudas Gira-Gerulis straipsnely „Gražioji literatūra ir „Šaltinis“**piktinasi šio savaitraščio kritiku K.J.N.[22], kuris norėtų pripažinti tik tokius veikalus, kurie būtų suprantami liaudžiai – „žmonėms, kurie nepratę skaityti“. Gira gina grožinės literatūros reikalą apskritai ir pasiilgsta europinio masto rašytojų. S. Kymantaitė kritikos straipsny „Vienužis-Maironis-Vaičaitis“***išaukština liaudies dainas ir Vienažindį[23] ir estetiniu atžvilgiu vertina Maironį, ypatingai žavėdamasi jo „Vakaru ant keturių kantonų ežero“.

Visuomeninei krypčiai, be minėto jau J. Bekampio-Šaulio[24], priklauso K. Jasiukaitis[25], G. Petkevičaitė ir ypatingai griežtai pasisakęs Aidietis. Jis įrodinėja, kad meno pagrindas ir svarbiausia sąlyga – tai ekonominė tautos būtis. Tik praturtėjusiose tautose esą suklesti menas. Jį palaikanti daugiausia buržuazija. „Proletariato luomas dar tik pradeda įgauti spėkų, jis dar silpnas ir negali pagimdyti savo dvasios galiūnų; ūkininkų luomas, kuris viena akimi žiūri į smulkiąją buržuaziją, kita į proletariatą, laikosi labai silpnai ir menkai, jam ne galvoje nei muzika, nei scena, nei dailė, jam nerūpi nė tautybė, kurią taip trokšta sužadinti žmonių širdyse „ne vienas karštas mylintis tėvynę lietuvis“****.

Be to, „Vilniaus Žiniose“ randame pluoštą grožinės literatūros, medžiagos literatūros istorijai ir šiaip straipsnių,

* „V. Ž.“, 1905, nr. 62, 98, 100, 106.
** „V. Ž.“, 1906, nr. 121.
*** „V. Ž.“, 1906, nr. 284–286.
**** „V. Ž.“, 1907, nr. 153.

liečiančių literatūros reikalus. Savotiškai įdomus Vinco Mickevičiaus (Krėvės)[26] ir Liudo Giros atsišaukimas „į tautos tardymo (t.y. tyrimo – V.M.) mylėtojus"*. Dzūkiško patriotizmo pagauti, šiedu tuomet dar jauni rašytojai skatina rinkti dzūkų folklorą ir visą su tuo kraštu susijusią medžiagą siųsti jųdviejų numatytam periodiniam leidiniui, kuris turįs tapti „ašim dzūkų judėjimo, kad juos pažadintų prie veiklaus dalyvavimo mūsų kultūriškame darbe". Atkreipiama dėmesys ir į dzūkų tautosakos turtingumą: „Be dainų, kiekviena beveik vieta Dzūkijoje turi savo padavimus, labai brangius iš atžvilgio į istoriją ir tautos papročius. Ne vienas gal Dzūkijos padavimas gali po įkvėpta dailininko plunksna persikelti į stambiausią veikalą". Iš tiesų, atsiminkime „Dainavos šalies padavimus", „Šarūną" ir „Likimo kelių" pradžią.

„Vilniaus Žinias" pakeitė „Lietuvos Žinios", pradėjusios eiti 1909 m. birželio 6 d., leidžiamos iš pradžių Jono Vileišio[27], vėliau F. Bortkevičienės, K. Griniaus ir Ko bendrovės[28]. Šis dienraštis nuo pat pradžių turėjo aiškų visuomeninį politinį atspalvį, nes buvo Lietuvos Valstiečių sąjungos organas.

Literatūros klausimais „Lietuvos Žiniose" daugiausia yra pasisakiusi G. Petkevičaitė. Kadangi ji darbavosi laikraščio redakcijoje, tai jos nuomones galima laikyti būdingomis viso laikraščio literatūrinei krypčiai. „Lietuvos Žiniose" randame šiuos svarbesniuosius G. Petkevičaitės straipsnius: „Povilas Višinskis" (1909 m., Nr. 54–58), „IV lietuvių dailės paroda" (1910 m., Nr. 24–27), Lazdynų Pelėdos „Klaida" (1910 m., Nr. 12), S. Kymantaitės-Čiurlionienės „Lietuvoje" kritika (1911 m., Nr. 2–14), Dobilo „Blūdo" kritika (1912 m.,

* „V. Ž.", 1907, nr. 103.

Nr. 20), „J. Mačys-Kėkštas“ (1912 m., Nr. 128, 130, 133, 137, 150), „Žemaitės raštai“ (1913 m., Nr. 80).

Iš šių straipsnių matome, kad Petkevičaitė yra realistinės literatūros šalininkė, norinti, kad literatūra būtų naudinga visuomenei, ypač liaudžiai. Dėl to tie visi „liaudies skaitymėliai“, apie kuriuos su panieka atsiliepusi Kymantaitė savo „Lietuvoje“, jai esą brangesni už visokius Nietšes ir Bodlerius[29]. Rašytojas ne tiek turįs rūpintis savuoju aš, kiek visuomene ir liaudimi. Meno kūrinio akivaizdoje mes turį stengtis atsakyti į klausimą „ar bebus iš to kokia nauda tavo broliams“. G. Petkevičaitė piktinasi dekadentais, kurie kaip „jautrūs silpnų nervų žmonės, nepakeldami kasdieninio gyvenimo pilkumo, prozos, pabėga nuo jos, užsisklęsdami šimtais skląsčių savo svajonėse ir galvojimuose“*. Tvirta meno atrama, pagrindas tegali būti visuomenė ir politinis žmonių susipratimas.

G. Petkevičaitės straipsniai buvo rašomi tuo metu, kai nepavykusios 1905 m. revoliucijos nuslopinimas sunkiai slėgė visus tuos, kurie tikėjosi, kad revoliucija įvykdys jų gražios naujos santvarkos viltis. Tokia, be abejo, buvo ir G. Petkevičaitė. Dėl to ji ypatingai jautriai atsiliepė į literatūros kūrinius, vaizduojančius revoliuciją. Didžiausią pasipiktinimą visų revoliucijos šalininkų sukėlė Lazdynų Pelėdos „Klaida“. „Lietuvos Žiniose“ Petkevičaitė ir J. Šaulys-Bekampis, „Visuomenėj“ A.J. ir M. Baltasis[30] prirašo autorei daug karčių žodžių ir kaltinimų. Mat Lazdynų Pelėda dar neseniai pati buvus kairiųjų pažiūrų, o po revoliucijos nuėjo pas dešiniuosius. (Puolimai buvo tokie smarkūs, kad A. Smetona „Vilty“**

* „L. Ž.“, 1911 m., nr. 7.

** „Viltis“, 1910 m., nr. 65.

straipsniu „Kritika ar liežuvavimas“ ėmėsi ginti ne tiek „Klaidą“, kiek autorę).

Atmetusi „Klaidą“, G. Petkevičaitė labai gražiai atsiliepia apie „Blūdą“ ir jo autorių[31]. „Dobilo esama didelio realisto ir didelio dailininko, didelio gyvenimo mokytojo, prieš kurį nei sielos, nei kūnai neturi paslapčių ir kur ne vien pats moka kiekvieną širdies plakimą, pulsą sučiupti, bet puikiai moka tą širdį ir kitiems parodyti“*. Kitas „Lietuvos Žinių“ kritikas A, recenzuodamas Jono Jonilos dramą „Jono vaikai“, sako, esą kunigai palankiau pavaizdavę revoliuciją negu kai kurie atsimetėliai pasauliečiai.

Po 1910 metų „Lietuvos Žiniose“ ima rodytis vienas kitas ir iš jaunesniųjų literatų, netrukus susimetusių į „Aušrinę“, pažangiosios mokslus einančios jaunuomenės laikraštį.

Pati kairioji ano laiko visuomenės srovė, socialdemokratai, sunkiausiais po 1905 m. revoliucijos prasidėjusios reakcijos laikais išleido tris vienas po kito savaitinukus, skirtus darbininkams, bežemiams ir mažažemiams: „Naująją Gadynę“ (1906 m. V.3–XII.28), „Skardą“ (1907.I.5–V.23) ir „Žariją“ (1907.V.30–1908.VI.3).

Tai buvo daugiausia agitacinio turinio laikraštukai, stačiai su herojiška narsa pasiryžę palaikyti revoliucinę dvasią ir organizuoti lietuviškąjį proletariatą. Baudžiami, konfiskuojami ir pagaliau uždaromi, jie, nors didelių rezultatų nepasiekė, bet bent liko kaip dokumentai, iš kurių galima susidaryti pilnesnį porevoliucinių metų vaizdą. Randame juose šiek tiek ir revoliucinės literatūros arba šiaip „luominę proletariato sąmonę“ žadinamųjų temų.

* „L. Ž.“, 1912 m., nr. 120.

Iš autorių minėtinas Konstantinas Jasiukaitis, daug žadėjęs anais laikais beletristas. „Naujajai Gadynei" jis yra davęs „Pas kryžių", „Motiną", „Kareivio pasakojimą", „Pavasario auką" ir „Beprotę", „Skardui" ir „Žarijai" – po vieną mažesnį vaizdelį. Be to, buvo žinomi jo „Alkani žmonės", „Ašis", „Duona". Savo apsakymėliuose Jasiukaitis vaizduoja socialinės nelygybės, skurdo ir 1905 m. revoliucijos temas. Spalvų tirštumas, stiprūs dramatiniai efektai ir tam tikra agitacinė nuožiūra charakterizuoja šiuos revoliucinius kūrinėlius.

Rimčiausias ir reikšmingiausias socdemokratų organas, jau nebe agitacinio, bet ideologinio pobūdžio, buvo „Visuomenė", mėnesinis laikraštis, skiriamas visuomenės, mokslo ir literatūros reikalams, redaguotas M. Biržiškos ir ėjęs 1910–1911 metais. Sustabdžius „Visuomenę" (sako, dėl to, kad redaktorius sustabdęs kyšius cenzoriui), dar buvo išleistas „vienadienis raštas „Žvilgsnis" jau 1912 m. vasario mėn.

Šiame pastarajame skaitome įdomią 1910–1911 metų apžvalgą, kurioje randame minčių, gerai aptariančių porevoliucinės lietuvių visuomenės buržuazėjimą ir tuo pačiu atitinkamos visuomenės bazės susidarymą naujajai lietuvių literatūrai (kaip tai aiškina dar ir šių dienų mūsų kritikai marksistai). Dešinieji sluoksniai tik dėl to buvo iš dalies palankūs revoliucijai, kad tikėjosi iš jos bent kiek visuomeninio ekonominio gyvenimo laisvės. Tos viltys jų neužvylė. Tuomet esą „plačiai įsiviešpatavo klerikališkai nacionalistiškoji reakcija", „tautiniai" visuomeninė orgija. Anos gadynės veikėjams prisiėjo užleisti pirmoji vieta tiems, kurie tuomet už jųjų nugarų slapstėsi. Rankpelnių vienybės obalsį pakeitė buržuazinė pas mus mužikiškai krominiškoji „tautiškoji vienybė"... Tiek metų supančiotas „tautiškasis" kapitalas ačiū 1905 m. judė-

jimo laimėjimams gavo laisvesnio oro, vis grubiau ir linksmiau užkariauja ("sutautina") liūdną dainų dainelių šalelę"*. Nauji valdžios suvaržymai palietę ne tiek visuomeninius ekonominius, kiek bendrus visų luomų kalbos-kultūros reikalus. O tai vėl išėjo buržuazijai į naudą, nes lengviau buvo palaikyti išnaudojamųjų neorganizuotumą bei nesusipratimą. Šioje buržuazijos kilimo raidoje klerikalai, anksčiau buvę vien reakcininkais politikos srityje, dabar virsta valdančiųjų klasių bendradarbiais visuomeninėje ekonominėje dirvoje. Kadangi dešiniosios ir vidurio srovės anais laikais ypatingai pabrėždavo savo tautiškumą, o socdemokratus laikė „betaučiais" internacionalais, ko šie anaiptol nenorėjo prisipažinti, tai dešiniųjų tautiškumas socdemokratų spaudoj rašomas kabutėse ir laikomas tuščia apgaulinga buržuazijos priedanga.

Būdinga, kad ir pirmeiviškosios moksleivijos laikraštį „Aušrinę"[33] visuomeniečiai sutiko skeptiškai ir su dideliais rezervais, pašiepdami jos vyriausius šūkius: gilųjį demokratizmą, pirmeiviškumą, tautiškumą, bepartiškumą. Visa tai esą vedą į buržuaziją, tolina nuo darbo žmonių ir visuomeninės kovos**.

Atmetę poleminio stiliaus puošmenas, matome, kad porevoliucinės visuomenės raida socialdemokratų nužymėta teisingai. Inteligentinių dešiniųjų sluoksnių ir turtingesniųjų valstiečių visuomeniniai ekonominiai interesai duodasi susekami ir to dešimtmečio literatūroj.

Grožinės literatūros „Visuomenėje" nedaug: keletas originalinių ir verstinių vaizdelių, Smūtkelio-Vac. Biržiškos, Jovaro, A. Juodojo[34] eilėraščių – tai ir viskas.

---

* „Žvilgsnis", p. 63.

** „Visuomenė", 1910 m., nr. 6.

Užtat žymiai daugiau kritikos ir literatūros istorijos raštų. A.J. straipsnely „Klaida ar melas“* piktinasi Lazdynų Pelėdos žinomąja apysaka, o M. Baltasis[35] skiria autorei atitinkamus „Atsiminimus“**. Visuomeninės ano laiko kritikos pavyzdžiu gali būti M. Baltojo rašinys*** apie Tetutės Onos (Dėdės Antano, kun. K. Pakalniškio) „Paveikslėlius iš sodo“[36]. Kritikas į vyriausią veikalėlio personažą Vorą žiuri kaip „į atsimušusį kreivame veidrodyje tvirtai žemėn atsirėmusio ūkininko, „stipriosios mužikijos“ tipą“.

Tas pats autorius (pasirašęs S.D. kriptonimu), recenzuodamas S. Čiurlionienės-Kymantaitės knygą „Lietuvoje“, konstatuoja, kad „Č-nė sustojo ties pat tikrosios visuomeniškos kritikos slenksčiu. Toliau nežengė, nes per daug ji surišta su kritikuojama „visuomene“, kad pamatytų tikrus anos plėtojimosi ir „kultūros“ gyvenimo pamatus“****.

Tokiu būdu „Visuomenė“ pratęsia visuomeninio kritikos metodo tradiciją, pradėtą „Varpe“.

Literatūros istorijos srity „Visuomenė“ davė žinomą M. Biržiškos studiją „Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu“ ir to paties autoriaus straipsnius „Pirmoji byla dėl lietuviškų raštų“ ir „Apie literatūros istoriją iš mūsų istorijos“.

Iš dešiniųjų prieškarinės mūsų spaudos organų literatūros istorijos reikalui minėtini „Viltis“, „Vairas“ ir „Draugija“.

Būsimieji viltininkai iš pradžių norėjo atpirkti iš Petro Vileišio „Vilniaus Žinias“. Tai nepavykus, įsteigtas naujas „Vilties“ laikraštis, pradėjęs eiti kas antra diena 1907 m. spa-

---

* „Visuomenė“, 1910 m., nr. 3 ir 4.

** „Visuomenė“, 1910 m., nr. 3 ir 4.

*** „Visuomenė“, 1910 m., nr. 5.

**** „Visuomenė“, 1910 m., nr. 6.

lių 3(16) d., redaguojamas A. Smetonos, J. Tumo, K. Žalio ir L. Giros.

1913 metais krikščionys demokratai išstumia iš „Vilties“ tautininkus ir laikraštį redaguoti paveda Pranui Dovydaičiui[37]. „Viltis“ paliovė ėjusi 1915 metais.

Viltininkų sąjūdis iš pradžių buvo ypatingai susirūpinęs Lietuvos rytų – Vilniaus krašto tautiniais-kultūriniais reikalais. Tačiau „Viltis“ neturi anaiptol vietinio, lokalinio pobūdžio, bet yra visos dešiniosios tautinės Lietuvos visuomenės organas. Tautiškumo idėja sutelkė apie „Viltį“ labai gausų bendradarbių būrį. Kultūriniai lietuvių tautos reikalai „Vilty“ buvo gyviausiai diskutuojami, tautinė mintis aiškiausiai susikristalizavusi. Tad ir literatūros bei meno klausimai čia dažnai siejami su tautiškumo klausimais. Literatūros ir meno temomis „Vilty“ bene daugiausia rašė Marija Pečkauskaitė ir Sofija Kymantaitė. Jodvi tad ir nužymi literatūrinę „Vilties“ linkmę. M. Pečkauskaitė ilgokame rašiny „Mintys apie dailę“* svarsto meno esmės ir tautiškumo klausimus. Atsisakydama nuo tradicinio meno aptarimo grožiu, autorė pirmoj vietoj stato išgyvenimo ir kūrybingumo pradą. Menas taip pat nesąs gamtos sekimas. Gamta vien duodanti medžiagos sielai reikštis. Menas kelia sielą, bet vesti į dorą nesąs jo tikslas. Tikrasis menas savo esme nesąs nei morališkas, nei nemorališkas. Menas rodąs tautos dvasią, dėl to esąs tautinis. Lietuvių tautos mene atsispindi ramybė, saikas, rezignacija, misticizmas ir begalinis jausmas. Tautiškumo nedera ieškoti siužete, nes dailininkas ir svetimus siužetus gali persunkti savo tautos dvasia. Daug tautiškumo esą ir Čiurlionio paveiksluose. Tokiu būdu matome, kad M. Pečkauskaitės meno sąvoka veda

* „Viltis“, 1910 m., nr. 64–67.

ne į utilitarizmą ir realizmą, bet į idealizmą, estetizmą, simbolizmą ir tautinių formų ieškojimą.

Ta pačia linkme eina ir S. Kymantaitės-Čiurlionienės kritikos straipsniai, anksčiau „Vilniaus Žiniose“, dabar „Vilty“, o kiek vėliau „Vaire“. Kai kuriuos iš tų straipsnių randame atskirose knygose: „Lietuvoje“ (1910 m.) ir „Iš mūsų literatūros“ (1913 m.).

S. Kymantaitė-Čiurlionienė taip pat smerkia utilitaristinį, tendencinį ir gyvenimą kopijuojantį meną, pabrėžia formos reikšmę, individinio ir tautinio charakterio savitumą. Žymėtinas aniems laikams ir jos griežtas pasisakymas prieš realizmą: realizmas –

tai visai netinkama forma lietuvių dailei. Realizmas – tai svetimų sekimas, tai vėjo atneštas supratimas*. Individualizmas, estetizmas ir simbolizmas – tai, autorės nuomone, tikrosios kūrybos keliai, ir ji pasiilgdama ieško jų lietuvių literatūroj. Ir džiaugiasi, kad dar „Varpe“ išspausdintas Šatrijos Raganos svajojimas „Dėl ko tavęs čia nėra“ jau tarsi pranašauja artimą tokios kūrybos suklestėjimą.

Žinodami, kokį statizmą meno gyvenime skiepijo Jakštas, norėjęs organizuoti net homeriškų epų kūrybą Lietuvoje, suprasime, kokios reikšmės turėjo kad ir tokios, šiandien pasakytume, elementarinės mintys: „Iškilmingai puikus yra Šileris ir Mickevičius, galima daug iš jų pasimokyti, bet jeigu poezija sustotų prie jų, pasidarytų juos savo dievaičiais, tai ji pražūtų. Nes visados gyva poezijos dvasia negali stovėti vietoje, negali vieną kartą rastose formose suakmenėti. Ji turi eiti pirmyn, mesti senus rūbus, vilkti naujus“**.

---

* „Lietuvoje“, p. 56.

** „Viltis“, 1907 m., nr. 10.

Ėmusi nagrinėti naujosios literatūros kūrinius, S. Čiurlionienė-Kymantaitė turėjo paliesti ir jos vertinamojo kriterijaus klausimą. Pirmojoj savo knygoj „Lietuvoje“ autorė, panaudodama svetimų literatūrų mastą, sielojasi: „Kas vadinasi pas mus literatūra, Vokietijoj arba pagaliau Lenkijoj būtų (didelę dalį išmetus laukan) tik liaudies skaitymėliai“. O keleriais metais vėliau antrosios knygos „Iš mūsų literatūros“ įžangoje, įsigyvenusi į mūsų literatūros raidą, randa, kad tie visi svetimtaučiui neįdomūs dalykai mums turi būti brangūs ir žinotini. „Lietuvis inteligentas, kuriam Lietuvos vardas ne tuščias tik žodis, turi pažinti ir suprasti tą skurdų kelią. Atsiranda tada pajautimas ir reikalas savitumo, savotiškumo, atsiranda pagarba saviems pamatams, ant kurių tik ir galima tautinės kultūros rūmą statyti“*.

Be literatūros kūrinių, S. Čiurlionienė anais laikais ėmė nagrinėti ir liaudies dainas. Jokių teoretinių dainologijos klausimų ji nekelia, bet eina į dainas daugiau impresionistiniu įsijautimu. Jos dainų nagrinėjimas veda ne į etnografiją ar istoriją, bet į žodžio meno sritį. Autorė gal ne tiek nagrinėja dainas, kiek žavisi jomis, pabrėždama jų poetinį grožį, jų vaizdų darnumą, turtingumą, plastiškumą ir sugestyvumą, jausmų gyvumą ir nuoširdumą, taip pat garsų švelnumą bei muzikalumą. Ji bando rasti, ir kokiu būdu kyla dainos užuomazga dainininko sieloj, būtent iš santykiavimo su gamta, iš tiesioginio įspūdžio ir reikalo savo susijaudinimą išdainuoti. Dėl to ji stengiasi įspėti, koks realus įspūdis, išgyvenimas glūdi dainos posmuose. Apskritai S. Čiurlionienė, aukštindama liaudies dainas, norėtų padaryti jas visiems sektinu poezijos

* „Iš mūsų literatūros“, p. 4.

pavyzdžiu. „Skaitydami tautiškas mūsų dainas, rašo ji, gal išmoksime naują poeziją justi ir tverti“*.

Šia proga pravartu prisiminti, kad ir M. K. Čiurlionis straipsnyje, išspausdintame S. Čiurlionienės knygoje „Lietuvoje“, nagrinėja liaudies dainų melodijų būdingus savumus ir nori nustatyti lietuviškos muzikos charakterį.

1914 ir 1915 m. prie „Vilties“ ėjo mėnesinis mokslo ir literatūros priedas, kuriame randame A. Jakštą, M. Gustaitį[38], Aišbę, J. Tumą, K. Binkį, F. Kiršą, Putiną.

„Vilčiai“ perėjus į krikščionių demokratų rankas ir suklerikalėjus galutinai, senieji viltininkai 1914 m. ėmė leisti gražų, iliustruotą, liuksusinį žurnalą „Vairas“. Literatūrinė „Vairo“ kryptis tokia pat kaip ir senosios „Vilties“. Be daugelio anksčiau minėtų „Vilties“ rašytojų, „Vaire“ randame dar Rygiškių Joną-Jablonskį, davusį Žemaitės „Nelaimės“ kritiką. Kalbininkas smarkiai bara Žemaitę už tendencingą kunigų gyvenimo vaizdavimą, kad rašanti apie tai, ko nepažįstanti, kad savo kūrybai medžiagos pradedanti semti ne iš gyvenimo, bet iš partinės spaudos.

Vydūnas[39] „Vairui“ duoda du straipsniu: „Kultūrinė dailininko pareiga“ (1914 m., Nr. 9) ir „Poetas ir kultūra“ (1914 m., Nr. 4), kuriuose nagrinėjami meno tautiškumo ir poeto reikšmės tautos kultūrai klausimai, kuriuos autorius sieja su menininko individualybės ir asmenybės klausimais.

Dailininkas A. Jaroševičius[40] duoda „Vairui“ keletą straipsnių apie liaudies ir šiaip meną.

Kalbamojo laikotarpio literatūros gyvenime svarbų vaidmenį suvaidino mėnesinis literatūros, mokslo ir politikos

* „Iš mūsų literatūros“, p. 10.

žurnalas „Draugija“, leistas ir redaguotas A. Jakšto nuo 1907 iki 1923 metų. Apie „Draugiją“ susispietė gausus būrys rašytojų ir poetų, daugiausia katalikų pasaulėžiūros. Čia randame Maironį, Margalį[41], Dagilėlį[42], M. Vaitkų, M. Gustaitį, M. Pečkauskaitę, Putiną, K. Puidą, J. Gabrį, P. Kragą[44], A. Varną, R. Bytautą[45] ir daug kitų. „Draugijoj“ kai kada gaudavo išsitarti ir kairesniųjų pažiūrų žmonės, vis dėlto šis žurnalas buvo griežtai vieningas ir pasaulėžiūros, ir literatūros krypties atžvilgiu. Tą vieningumą sudaro stipri paties redaktoriaus A. Jakšto asmenybė, kuone kiekvienam numery jo spausdinamos recenzijos ir šiaip uoliai ginami savo krypties pasaulėžiūros ir meno principai. A. Jakšto, kaip poeto ir kritiko, literatūrinį darbą esame aptarę kitoj vietoj ir čia to nekartosime. Pakaks vien priminus, kad naujojo laikotarpio literatūros reiškinių fone A. Jakštas išsiskiria kaip nenuilstantis senos dogmatinės estetikos ir tradicinių literatūros meno formų gynėjas. Su aukščiau minėtais visuomenininkais ir utilitaristais jis turi bendra tai, kad ir jis literatūrą vertina pirmiausia idėjiniu atžvilgiu. Skiriasi gi nuo kitų idealistine estetika, neleidžiančia per daug grubaus natūralumo, o pateisinančia simboliką, jei tik ji yra aiškiai protu suvokiama. Bet intuityvinis emocinis simbolizmas, reiškiamas nuotaikomis, muzikiniais sąskambiais ir turįs apsčiai dekadentinių elementų, Jakštui nėra priimtinas. Iš viso į naujus reiškinius, į naujus formalinius bandymus Jakštas žiūri su nepasitikėjimu, dažnai juos „Draugijoj“ puola, negailestingai parodijuoja ir pašiepia. Savo aštriu stiliumi, sąmojum, nesudėtingais savo estetikos principais, dažnai dar derinamais su tikėjimo tiesomis, o taip pat erudicija ir įgimtu skoniu, A. Jakštas visados mokėdavo prabilti į savo skaitytojų sveiką protą ir juos nuteikti savo

užsibrėžta linkme. Tokiu būdu Jakšto „Draugijoj“, be abejo, pilniausiai atsispindi to laikotarpio lietuvių literatūra, bet rodoma tam tikros ideologijos šviesoj. Naujų šio laikotarpio uždavinių Jakštas nesuprato. „Gabiją“, „Erškėčių vainiką“[46], Čiurlionienės „Lietuvoje“, „Pirmąjį Barą“[47] sutiko nepalankiai. Naujųjų literatūros krypčių rašytojus ir menininkus – svetimuosius ir savus – be atodairos peikė. Tad auklėjamoji Jakšto ir „Draugijos“ reikšmė buvo menka, jei jau nesakysime neigiama.

Ta pačia kryptimi Jakštas nustatė ir 1911 m. pradėtą prie „Draugijos“ leisti „Ateitį“. Šiame katalikiškos moksleivijos organe randame daug pirmųjų bandymų – eilių ir vaizdelių, bet nerandame jokio literatūrinio auklėjimo. Recenzijų skyrius visai menkas. Štai apie M. Vaitkaus „Margumynus“ iš viso 4 spaudos eilutės! 1913 m., kai „Ateitis“ jau eina nepriklausomai nuo „Draugijos“, literatūros kritikos skyrius vis toks pat menkas. „Pavasario balsams“ paskirta 8 eilutės, bet užtat plačiai polemizuojama su ne visai ortodoksiškomis Vienuolio pažiūromis, išskaitytomis „Paskenduolės“ novelėj. Šaltai ir skeptiškai priimama „Vaivorykštė“. „Ateitis“ taip pat renka liaudies kūrybą ir leidžia priedą „Mūsų tautinės tvėrybos žiedai“, bet žiūri į tautosaką kaip į etnografinę medžiagą, meniškąja jos verte ir reikšme literatūrai maža, o gal ir visai nesidomėdama. 1911 m. randame vieną Rūtelės[48] straipsnį „Lietuvių dainos“ (Nr. 8, p. 320–325; Nr. 9, p. 366–368). Bet jame kiek tepanagrinėta dainų kilmė, kai kurie rinkiniai ir paskirstymas, neliečiant jokių poetikos nei formos klausimų. Čia mums būtų dar įdomu, o net ir reikalinga pažymėti, kaip ši nauja ateitininkų srovė, ilgainiui sukūrusi tokią stiprią organizaciją, aptarė savo visuomeninę, kultūrinę ir tautinę poziciją.

Deja, pirmojoj deklaracijoj, išspausdintoj 1911 m. „Ateities" 1 n-ry ir suredaguotoj paties A. Jakšto, nieko mums rūpimais klausimais nerandame. Ten yra išdėstyta tik naujos srovės nusistatymas filosofinės-dorovinės-religinės pasaulėžiūros klausimais, o praktiškas veikimas visuomenėj aptartas labai abstraktišku ir bendru šūksniu „Instaurare omnia in Christo"[49]. Jokių konkretesnių problemų, liečiančių individą, visuomenę, tautą, jos kultūrą ir gyvenamąjį momentą, nerandame nei toj deklaracijoj, nei visoj prieškarinėj „Ateity". (Iš to galima padaryti dvejopą išvadą: arba to laiko tautinis kultūrinis sąjūdis at-kų srovės visai nebuvo palietęs, arba jos vadai tyčia nenorėjo tais klausimais apsispręsti, palikdami savo nariams laisvę pagrindinių pasaulėžiūros principų ribose).

Mums belieka susipažinti su pirmuoju moksleivijos laikraščiu „Aušrine", ėjusia prie „Lietuvos Žinių" 1910–1915 m., tačiau literatūros klausimais pritariančia tai pačiai krypčiai, kurią skelbė „Vilties" literatai. „Aušrinė", nors moksleivijos laikraštis, to laikotarpio apibūdinimui ir iš viso mūsų literatūrai turi didelės reikšmės, nes joje svarbiausią vaidmenį vaidino žmonės, kuriems literatūra buvo vienas iš pirmųjų reikalų: St. Šilingas, B. Sruoga, Ign. Šlapelis, R. Bytautas, Vienuolis, Z. Gėlė, Ad. Juodasis-Lastas[50].

„Aušrinė" ideologiniu pasaulėžiūros atžvilgiu skelbia laisvamanybę, pozityvizmą ir atkakliai polemizuoja su ateitininkais. Mūsų tikslui svarbu čia pažymėti tai, kad aušriniečiai stengiasi aiškiau apsispręsti visuomenėj ir tautoj, ypač pabrėždami individualizmo pradą, kaipo turintį ypatingos reikšmės meno gyvenime. Formuluodami savo principus, jie rašo: „Visuomenės gyvenimo pamatan dedame individualizmo idėją. Kiekvienas žmogus yra pats sau tikslas, prie kurio

jis ir eina savotiškai. Bet kadangi žmogui prisieina gyventi socialiniu gyvenimu <...>, todėl reikia pridėti viena išlyga, jog plėtotinos žmogaus ypatybės socialinio charakterio“ <...>. „Liesdami pasaulio gyvenimo esmės klausimą, mes taip pat kreipiamės į individą asmenį. Konstatuodami, jog tie klausimai liečia transcendentinį pasaulį, kuris yra virš mūsų pažinimo, paliekame šią sritį kiekvieno žmogaus tvėrybai“. „Būdami įsitikinimu idealistai, tuo pačiu mes esame tautininkai ir laikome tautybę žmonių pažangos būtinu reikalavimu. Būdami tautininkai, mes tautų santykių pamatan dedame ne kovos, bet solidarumo principą“. <...> „Mūsų visuomenės sutvarkymo idealu yra tasai, kur nebebus jokių luomų, kur visi produkcijos įrankiai prigulės visai visuomenei. Tada tik žmogaus individinės pajėgos galės kuo plačiausiai apsireikšti ir tinkamai plėtotis. Būdami giliai demokratiški, mes vienok neprisišliejame prie jokios konkrečios politinės partijos, nes partinė diferenciacija moksleiviuose, kurie stovi tarp mokslo ir gyvenimo, per ankstyva“ (1913 m., Nr. 26).

Šitie aušriniečių principai ir jų taip garsiai skelbiamas individualizmas jau aptaria srovės pobūdį, bet mus ypatingai jie domina, kaip meniškos sielos jaunų žmonių pasisakymas taip charakteringas tai epochai ir jos literatūrai.

Teoretiniai „Aušrinės“ straipsniai ir jos kritika yra jaunų žmonių darbas, tad ir nėra prasmės ieškoti jame kokių gilių estetinių teorijų. Vis dėlto tie straipsniai labai iškalbingai rodo mums, kuo tie jaunieji domėjosi, ko ieškojo ir su kokiu entuziazmu tuos klausimus svarstė. Lietuvių tautos charakteris, jos misija, jos kultūra, tautinis menas ir menininko individualybė – štai labiausiai rūpimi „Aušrinės“ ideologams klausimai. Tautybės problemą svarsto jaunas filosofas ir lingvistas

Romas Bytautas, miręs džiova Šveicarijoj 1915 metais. Savo straipsny „Tauta ir tautiškoji sąmonė“ (1912, 1913 m.) jis bando duoti tautos definiciją ir nurodo du tautos būdo susidarymo veiksniu: kalbą ir kūrybą (dorovė, filosofija etc.). Tautiškumas kūrėją ir jo meną padaro individualų ir žmonijai duodantį šį tą nauja. Ignas Šlapelis straipsny „Menas ir jo kritika“ (1913 m., Nr. 27, 1914 m., Nr. 1) iškelia meno esmės, kilmės ir kriterijų klausimus. Atmetęs transcendentinį grožį ir dogmatinę estetiką, jis viską suveda į individą subjektą. Meno vertybių kriterijus – tai „jausmas, kad subjekto pamatiniai palinkimai realizuojami, vykdomi“. Šį kraštutinį subjektyvizmą bent kiek atsveria sumetimas, kad reikia auklėti ir tarpsubjektyvines vertybes, kurias galimas padaro vienodi palinkimai, temperamentai ir vienodos gyvenimo aplinkybės, reikalai, idealai, kultūra. Impresionistinės, intuityvinės kritikos pavyzdžių duoda St. Šilingas. Jis nori, kad literatūra duotų neiškreiptą gyvenimo vaizdą, kad nesitenkintų liaudimi, bet judintų ir inteligentų gyvenimą ir kad imtų siužetų dar iš istorijos. Straipsny „Dainius – Pumpurėlis“ (1913 m., Nr. 22) Šilingas stengiasi poeto Z. Gėlės poezijoj įspėti paties poeto sielos bangavimus ir harmoniją tarp žmogaus ir gamtos. „Aušrinėj“ rašo dar ir L. Gira, 1910 m. priešindamasis J. A. Herbačiausko ir S. Kymantaitės-Čiurlionienės siūlomam simbolizmui. Yra ir Herbačiausko atsakymas. Balio Sruogos randame straipsnį apie Maironį ir apie Dobroliubovą[51], abu 1913 m. Maironį jau ir tuo metu Sruoga bando imti istorinėj perspektyvoj. Tepripažindamas emocinę, intuityvinę poeziją, kurioj idėja, visuomeninės ir patriotinės tendencijos turi paskutinę vietą, kritikas mano, kad idėjinė, sausa, primityvi Maironio patriotinė lyrika galėjo tikti anuomet, bet dabar

jau ji mus nejaudinanti. Jis pripažįsta tik tą Maironio lyriką, kurioj randa stiprių poeto emocijų, fantazijos, išraiškos, pav., „Keturių kantonų ežero vakarą“, „Ant Birutės kalno“, „Ar skauda man širdį“... Tuo metu visuotino susidomėjimo sukėlęs tautiškumo klausimas plačiai nagrinėjamas ir Balio Sruogos. Tuo klausimu jis pasisakė „Lietuvos Žiniose“, o „Aušrinėj“ pro tautiškumo prizmę žiūri ir į Maironio poeziją. „Jaunosios Lietuvos“ Rainys esąs reikšmingas dėl to, kad Maironis „Rainiumi išreiškė ne turinį mūsų psichikos, bet formą mūsų valios ir mąstymo procesų“, vadinasi, tautiškumą, nes „nacijos skiriasi tarp savęs ne jausmais, ne palinkimais, ne geradėjyste ar niekšyste, apskritai ne doros ypatybėmis (ne turiniu), bet mąstymo ir veikimo būdu (“Aušrinė“, 1913 m., Nr. 22).

Tautiškumo šviesoj Sruoga aukštai vertina ir „Šarūną“, įžiūrėjęs jame psichologinės, tautinės formos išreiškimą. Tenka dar pastebėti, kad B. Sruoga, šiandien daugelio laikomas pirmuoju lietuviškuoju simbolizmo poetu, anuo metu nei „Aušrinėj“, nei niekur kitur ypatingos predilekcijos[52] simbolizmui nerodo. Teoriškai jis pateisina ir romantizmą, ir simbolizmą, ir realizmą. Tiesa, jis kovoja su utilitaristais, dogmatikais ir visuomenininkais-ideologais dėl literatūros meno autonomijos, jis tepripažįsta emocinę ir vaizdinę išgyvenimo keliu sukurtą poeziją ir į pirmą vietą stato formą, bet tai dar nėra simbolizmas. Sruoga nors individualistas, bet anaiptol neneigia artimo ryšio tarp literatūros ir gyvenimo. Tik, žinoma, tas ryšys ne tokis, kokio norėjo utilitaristai, visuomenininkai, marksistai. Sruogos, lygiai kaip ir kitų „Aušrinės“, „Varpo“, „Vilties“ rašytojų, estetizmas ir individualizmas buvo visai teisėta, suprantama, reikalinga ir vaisinga pastanga pastūmėti lietuvių literatūrą tolyn kūrybos keliu.

Mums belieka perversti kolektyvinius literatūros leidinius, nes ir jie sudaro kaip ir kokį foną, kaip ir kokias atramas arba sintetinius kūrybos reiškinius, nušviečiančius tam tikrą kūrybinį kolektyvą arba ilgesnį ar trumpesnį laiko tarpą. Tokių kolektyvinių leidinių kalbamam dešimtmety mes turime tik 3: „Gabiją", „Vaivorykštę" ir „Pirmąjį Barą", neimant dėmesin rinkinėlio „Sniegams tirpstant" ir „Švyturio" kalendorių-almanachų[53], nors juose literatūrai skiriama nemaža vietos.

„Gabija" – rinktinė knyga, paaukota Lietuvos dainiaus vyskupo Antano Baranausko atminimui, Juozapo Gerbačiausko redaguota, išėjusi iš spaudos 1907 m. Krokuvoje. Ši paskutinė aplinkybė, kad „Gabija" būtent buvo redaguota ir pasirodė Krokuvoj, yra mums reikšminga. Krokuvoj tuo metu buvo susitelkęs nemažas jaunų rašytojų ir menininkų būrelis, pats J. Herbačiauskas, A. Varnas, V. Staneika, Ign. Šlapelis, S. Kymantaitė-Čiurlionienė, P. Rimša[54], M. K. Čiurlionis ir dar keletas kitų. Buvę skaitomi referatėliai savo būrely ir pusiau viešai – apie lietuvių liaudies pasakas, dainas... Kaip žinome, kuone visi čia suminėti žmonės dalyvavo lietuvių spaudoj ir gynė estetizmo, individualizmo, simbolizmo ir meno pažangos idėjas. Šitas idėjas jie bus pasisavinę, be abejo, iš Vakarų Europos, tarpininkaujant Krokuvai ir lenkų literatūrai. Toki lenkų rašytojai kaip Przybyszewskis, Tetmajeris, Kasprowiczius ir Wyspiańskis[55], kuris, be to, kartu buvo ir labai žymus dailininkas, padarė įtakos savo misticizmu ir mūsų jauniems estetams. Bent tarp Przybyszewskio ir Herbačiausko rastume daug aiškių paralelių. Kaip ten bebūtų su įtakomis, vis dėlto reikia pripažinti, kad „Gabija" susidarė tam tikroj dvasinėj atmosferoj, kuri ją išskiria iš visų to laiko lietuvių literatūros raštų. „Gabija", norint labai marga ir nevieninga dalyvių-

bendradarbių atžvilgiu, vis dėlto yra modernus leidinys su estetizmo, mistikos ir naujų ieškojimų bei naujų poezijos formų žymėmis.

„Gabijoj“ rašo J. Basanavičius, J. Turčiniškis[56], J. Gerbačiauskis, M. Gustaitis, A. Jakštas, Antanas iš Toliejų, K. Žegota-Puida, Jovaras, S. Kymantaitė, Moritūrus-Vac. Biržiška, Ks. Sakalauskas[57], J. Čiegis, Miglotas-M. Biržiška.

Tad moderniškai „Gabijos“ dvasiai būtų labiausiai svetimi J. Basanavičius ir A. Jakštas. Bet jiedu yra davę tik biografinių žinių ir atsiminimų apie Baranauską. Iš poetų tik Turčiniškis, Ks. Vanagėlis ir Antanas iš Toliejų yra senojo stiliaus eilininkai, visi kiti linksta į liaudies dainų stilių arba literatūrinį modernizmą. M. Gustaičio „Rauda“ savo forma ir eiliavimo technika čia skamba visai naujai*.

Tad matome, kad „Gabija“ vis dėlto turi savo veidą, savo stilių.

Visai kitokio pobūdžio yra antrasis kolektyvinis mūsų literatūros leidinys „Vaivorykštė“, pirmasis literatūros žurnalas, Liudo Giros redaguotas ir ėjęs 1913 ir 1914 metais – viso 5 knygos. Jau vien dėl to, kad „Vaivorykštė“ norėjo būti visos literatūros žurnalu, ji yra daug margesnė kaip „Gabija“, ne tokia maištinga ir naujoviška. „Gabijos“ redaktoriaus akimis žiūrint, „Vaivorykštė“ galėjo atrodyti tokiu „klasišku stenėjimu“, ir „monotoniškai-sentimentališku dejavimu“, kurį taip smarkiai pliekė „Erškėčių vainike“. Mums šiandien atrodo, kad „Vaivorykštė“ iš tiesų nėjo literatūros avangarde, kad ji gerai darė atidariusi savo lapus ir seniesiems, ir jauniesiems

* A. Jakšto atsiliepimas: „Gustaičio karštos, bet ne visai taisyklingos – jų formai daug ko trūksta“.

ir kad neskelbdama jokių literatūrinių revoliucijų, vis dėlto pažymėjo keletą aktualijų, savo laikotarpy pribrendusių klausimų, pirmiausia praplėsti literatūros akiratį ir pakelti jos menine vertę. „Vaivorykštės" redaktorius Liudas Gira ankstyvesniąją literatūrą vadina kovos literatūra, draudžiamojoj gadynėj gynusia visos tautos idealus, o po spaudos grąžinimo ėmusia tarnauti dar partijų bei luomų reikalams. Šita „agitatorinė-moralinė raštijėlė", pasak autoriaus, „negalėjo ne tik sužavėti mūsų visuomenės, bet net nenujėgė išblaškyti to nesiinterasavimo savim, kuris labiausiai ir nuslegia literatūros klestėjimą"*. Tad „Vaivorykštės" redaktorius ir skatina kurti ne kokią partinę, bet visos tautos literatūrą, nes tik tokia būsianti kartu ir pasaulinė literatūra. Ją sudarysią tik tokie veikalai, kurie, pasak redaktoriaus, „duotų vien aistetikos pasigėrėjimą". Tik tokiai, o ne „partinei literatūrėlei" duosianti vietos „Vaivorykštė". Randame dar ir kitą programinį „Vaivorykštės" redakcijos pasisakymą, būdingą anų laikų sąjūdžiui, tai liaudies dainų apoteozavimą: „Mūsų liaudies dainos – tai gražiausio įkvėpimo šaltinis, puikiausi poezijos pavyzdžiai mūsų poetams"**. Tam tikslui „Vaivorykštė" spausdindavo geroką pluoštą „Iš lietuvių liaudies poezijų".

„Vaivorykštės" bendradarbių būrys, kaip aniems laikams, yra gausus ir įvairus: Maironis, M. Gustaitis, L. Gira-Akstinų Vincas-E. Radzikauskas, M. Vaitkus, Dagilėlis, Paparonis[58], V. Krėvė, J. Šeinius, F. Kirša, Kalėdų Kaukė-Kl. Jurgelionis[59], Putinas, Ad. Juodasis-Lastas, K. Binkis, Vaižgantas, J. Mikuckis[60], Pušaitė, B. Kaunis, (B. Sruoga), V. Bičiūnas[61],

* Vaivorykštė, kn. 1, p. 203.

** Vaivorykštė, kn. 1, p. 168.

A. Vienuolis, P. Penkaitis, J. Šlapelis[62]. Nerandame A. Jakšto, J. Herbačiausko, S. Čiurlionienės, Vydūno, M. Pečkauskaitės, Žemaitės.

Pervertę visas penkias „Vaivorykštės" knygas, matome, kad lietuvių literatūra per pirmąjį dešimtmetį po spaudos grąžinimo yra didelį žingsnį pažengusi į priekį. M. Gustaičio eilėraščiai ir studija apie Ad. Mickevičiaus „Krymo sonetus", V. Krėvės lyrinė proza „Galvažudys" ir orientalinės legendos, I. Šeiniaus apysakos „Bangos siaučia" ir „Vasaros vaišės", o taip pat ir E. Radzikausko kritikos jau pakankamai tą pažangą apibūdina. Be to, „Vaivorykštėje" išėjo į platesnį literatūros vieškelį ir jauniausia anuomet poetų karta, kiek vėliau jau aiškesniu veidu sudariusi neoromantikų-estetų-simbolistų grupę.

Per dvejus nepilnus metus „Vaivorykštė", žinoma, ne ką tegalėjo nusverti lietuvių literatūros kultūroj. Vis dėlto jau pačiu savo egzistavimo faktu ji, kaip savaimingas literatūros organas, pirmą sykį pažadino meninę ir profesinę lietuvių rašytojų sąmonę.

1915 metais pasirodė „Pirmasai Baras", kolektyvinis jaunųjų rašytojų grupės leidinys. „P. Bare" nėra nurodyta, nei kas jo iniciatoriai, nei kas redaktorius, nerandame jokio kolektyvinio programinio pasisakymo. Tad apie „P. Baro" pobūdį ir literatūrinę linkmę patys turime spręsti iš jo bendradarbių sąstato ir jų raštų. „P. Barą" išvarė šie žmonės: Adomas Varnas (viršelis ir vinjetės), Zigmas Gėlė, Adomas Juodasai-Lastas, Balys Sruoga, Sofija Čiurlionienė, Vincas Krėvė, Vytautas Bičiūnas, Kazys Binkis, Stasys Šilingas, Mykolas Biržiška, Ignas Šeinius; išversta iš A. Niemojewskio, K. Balmonto, A. Bloko, R. Tagorės ir Fr. Nietzschės[63]. „P. Bare" neranda-

me nė vieno senosios kartos rašytojo. Jaunuosius šio leidinio bendradarbius apskritai galime laikyti neoromantinės krypties šalininkais; tą rodo ir pasirinktųjų versti autorių vardai. „P. Baro“ iniciatoriams, matyt, rūpėjo savo leidinį apsaugoti nuo visokio ideologinio-tautinio ir visuomeninio utilitarizmo, vengti šablono, skatinti išgyvenimų nuoširdumą ir išraiškos naujumą bei paprastumą. Tautiškumo, lietuviškumo jie ieško ne ideologijoj, bet psichikoj, jausenoj, motyvų ir vaizdų derinime.

„P. Baro“ lyrika nuoširdi ir nuotaikinga. Jos eilėdara lankstesnė už maironiškąją, bet dar laikosi tradicinių formų ribose. Futurizmo įtakos čia dar nerandame. Liaudiškieji motyvai ir elementai suindividualinti: pav., S. Čiurlionienės „Jūra“, B. Sruogos „Pjovėjas“, K. Binkio „Gėlės iš šieno“.

Du dailiosios prozos kūriniai – Šeiniaus „Mėnesiena“ ir Krėvės „Skerdžius“ – pirmasis savo lyriškumu, impresioniškumu, antrasis ypatingu liaudies žmogaus psichikos ir buities pavaizdavimu – išsiskiria iš ankstyvesniosios realistinės ir sentimentalinės beletristikos.

„Pirmojo Baro“ kritikos straipsniai padeda aiškiau suvokti leidinio literatūrinę linkmę. Estetizmas, individualizmas, tautinis savitumas – štai „P. Baro“ kritikos gairės, o impresionistinis įsijautimas ir intuityvus įžvelgimas – jos kelias. Balys Sruoga, imdamasis rašyti apie Šeiniaus „Kuprelį“ („Po velėna pumpurėlis“), aštriai puola ideologinę dogmatinę kritiką, einančią į kūrinį su iš anksto paruoštu mastu, nesugebančią pajusti to, kas veikale yra gyva, nesugebančią įeiti į rašytojo sielą ir „jos ugnimi įsidegti“. Tuo keliu eidamas Balys Sruoga ir nori pasekti Kuprelio sielos vingiais, o veikalo prasmę pagilinti ir pratęsti.

Ignas Šeinius straipsnyje apie Duonelaitį nori aptarti menininko kūrėjo sąvoką. Vieni žmonės esą valdomi proto, viską išreiškią formulėmis, aksiomomis, o jų tikslas – nuolatos mokyti. Kiti, jausmo, intuicijos žmonės, nieko nemokiną, bet tik saką tą, ką jaučia, ką įspėja žmoguje ir gamtoje. Jie – kūrėjai. Svarbiausiu kūrėjo požymiu Šeinius laiko individualumą bei originalumą. Net ir visuomenė, pasak „Kuprelio" autoriaus, „tuo turtingesnė, tuo gilesnė, juo nariai jos daugiau vienas nuo kito skiriasi, juo daugiau kiekvienas jų gali įdėti savo bendron šeimynon".*

Stasys Šilingas, rašydamas apie tautos dainų genezę, tiesa, neturi progos tiesiogiai kalbėti apie kūrėjo individualybę, užtat pats ima poetizuoti ir visai subjektyviai atkurti pirmykščius dainų kilmės psichologinius ir buitinius akstinus. Įspūdis, individualus intuityvus įsijautimas, savo paties kūrybos susiejimas su nagrinėjamuoju kūriniu – tai Stasio Šilingo metodas dainų kilmei nušviesti.

Šitie pavyzdžiai rodo, kad „Pirmasai Baras" pilniausiai savy sukaupė ir išreiškė viso dešimtmečio šūkius ir pastangas į naująją lietuvių literatūrą įlieti daugiau kūrybingumo, savitumo ir tautinio lietuviško charakterio. Šitos pastangos buvo nužymėtos neoromantizmo gairėmis.

3. Nauji uždaviniai ir šūkiai

Nelaiminga kelių amžių lietuvių tautos istorijos raida ir pagaliau spaudos draudimas bei rusų caristinio režimo priespauda XIX amžiuje tautinio sąmonėjimo pradžioj padarė tai,

* „P. Baras", p. 183.

kad visas kultūrinis mūsų gyvenimas, palyginus su kitomis tautomis, buvo atsilikęs toli užpakaly. Po spaudos grąžinimo ir 1905 metų revoliucijos, susidarius palankesnėms aplinkybėms, susirūpinta taisyti, kas dar galima, ir ieškoti būdų bei priemonių, kaip čia pasivijus prarastą laiką ir sukūrus ką nors reikšmingo bei savaimingo. Mūsų literatūroj pirmame dešimtmety po spaudos grąžinimo tas savaimingos kūrybos pasiilgimas buvo pajustas ir išreikštas daug ryškiau negu kitose kultūrinio gyvenimo srityse. Tai atsitiko galbūt dėl to, kad mūsų literatūra, nors ir neturtinga, tačiau jau keletą amžių buvo kaupusi į savo lapus tautinės sąmonės apraiškas ir per visą tą laiką buvo save aukojusi tenkinti gyvybingiausiems, nors ir elementariai paprastiems, tautos reikalams.

Dabar gi, atrodė, jau atėjo metas ir literatūrai atsikreipti į savo meninę esmę, paieškoti savo išraiškos. Išraiškos, kuri ją susietų su Europos literatūriniu gyvenimu ir kartu parodytų, kad tai yra lietuvių, o ne kieno kito kūryba. Pirmą kartą mūsų literatūroje visai aiškiai ir sąmoningai iškyla tautinio savaimingumo ir tautinės formos problemos. Šioms problemoms išspręsti kartais eita samprotavimo keliu iš tam tikrų filosofinių pradų bei premisų, kartais kreiptasi į liaudies kūrybos lobyną, ieškant jame lietuviškos sielos balso, kartais ir gyvu jausmu, intuicija norėta įspėti tą tautiškumo paslaptį. Mes čia sustosime tik ties pirmaisiais dviem sąmoningais tautiškumo problemos sprendimo būdais, nes tik jiedu sukūrė mūsų literatūroje tam tikrą ideologiją, tarsi kokią programą, tuo tarpu kai trečiasis, intuicinės kūrybos kelias šakojasi visoje mūsų literatūroje ir šakosis toliau, kol bus gyva pati literatūra. Jo laimėjimus mes žymėsime ir nagrinėsime tolimesniame šio veikalo turiny.

Ryškiausiu pirmojo dešimtmečio po spaudos grąžinimo mūsų literatūros ideologu laikome Vydūną, o karščiausiu literatūros kūrybingumo, atnaujinimo ir kitų laikotarpiui charakteringų šūkių skelbėju – Juozapą Gerbačiauską – Jaunutį Vienuolį.

VYDŪNAS

Biografijos duomenys. Gimė Vydūnas 1868 m. kovo mėn. 22 d. Jonaičiuose, Šilutės apskrity, augo Naujakiemy, Pilkalnės apskrity. Jo tėvas, paties rašytojo žodžiais: „Išėjęs Berlyno misionorių seminarą, darbavosi misijos tikslais vakarų Lietuvoj, kunigavo trumpą laiką Žemaitijoje, vėl tęsė savo misijos darbą ir mokytojavo Rytprūsiuose, kol įstengė". Iš tėvo Vydūnas gavo pirmąjį mokslą ir pramoko graikų ir lotynų kalbų. Toliau mokės liaudies mokyklų mokytojams paruošti seminarijoj, kelerius metus mokytojavo ir vėl klausė įvairių mokslo šakų keliuose Vokietijos universitetuose. Su ypatingu pamėgimu sekęs humanitarinius mokslus – filosofiją, religijų istoriją, meną, literatūrą, istoriją – ir mokęsis prancūzų, anglų ir sanskrito kalbų. Praktikos tikslams Vydūnas išlaikė Karaliaučiuj kvotimus, davusius jam teisę mokytojauti aukštesniosiose mokyklose. Pilną aukštojo mokslo diplomą – filosofijos daktaro honoris causa laipsnį Vydūnas įgijo Lietuvos universitete, Humanitarinių mokslų fakultete 1928 m. balandžio 21 d., savo 60 metų amžiaus sukaktuves švęsdamas. Profesinis Vydūno darbas buvo mokytojavimas Kintuose ir Tilžėj, kur jis ištarnavo pensiją 1912 m. Beveik visas Vydūno visuomeninis ir literatūrinis darbas yra susietas su Tilže, kur jis ir dabar tebegyvena[1], patirdamas daug vargo ir nemalonumų už savo ištikimybę lietuvių tautai.

Tautinis Vydūno apsisprendimas ir pasiryžimas darbuotis lietuvių tautai kilo iš gyvo, stipraus dorovinio jausmo, giliai glūdinčio jo prigimty. Pats Vydūnas štai kaip aptaria priežastis, paskatinusias jį atsidėti lietuviškumo žadinimo darbui: „Vaikas būdamas ir pastebėjęs, kaip doriškai silpninami yra lietuviai vokiečių, kaip jiems apreiškiama panieka, pasiryžau savo amžių tam skirti, kad lietuviai galėtų jaustis garbės vertais žmonėmis".

Pasiryžęs „lietuviškumą garbėn iškelti", Vydūnas vėliau susipažįsta su „Aušra" ir tautiniu lietuvių renesansu, kuris jam atrodo gana paviršutiniškas. Jis nuo 1898 m. ima darbuotis tautinėse Maž. Lietuvos organizacijose ir rašo daug teoretinių-pasaulėžvalginių ir meninių-draminių veikalų, stengdamasis pagilinti bei praturtinti tautinę sąmonę ir lietuvių tautos ugdymą atremti į stiprius dorovinius ir pasaulėžvalginius pradus.

Pasaulėžiūra. Vydūno pasaulėžiūra ir jo tikėjimas sudaro pagrindą, kuriuo remiasi jo nuomonės ir pažiūros į lietuvių tautą, o taip pat ir jo dramatinė kūryba. Filosofinės sistemos, suderintos ir motyvuotos, Vydūnas nėra davęs. Jo sistema – tai apskritai panteistinės pasaulėžiūros nuotrupa, daugiau religinio pobūdžio, kurioje senovės indų ir Egipto išmintis, helenų filosofija ir krikščionybės pradai, Bramanų[2] knygos ir Šventasis Raštas gretinami ir derinami miglotoj bei palaidoj optimistinio idealizmo maišaty. Pasaulėžvalginiuose Vydūno raštuose matome pastangą susintetinti panteistiniame teosofiniame idealizme visa tai, ką jis mato kilnaus ir gražaus senovės religijose ir krikščionybėje. Į šitą sintezę įtraukia ir senovės lietuvių spėjamąją ugnies bei saulės, kaip Dievybės simbolių, garbinimo religiją.

Teosofinis Vydūno mokslas nėra naujas nei originalus. Jis yra pasemtas iš kitų teosofų raštų, iš dalies paties Vydūno nurodytų: A. Besant, dr. Fr. Hartmano, E. P. Blavatskos[3]. Šito mokslo dėsniams aiškinti Vydūnas parašė šias knygeles: „Visumos sąranga“, „Slėpiningoji žmogaus didybė“, „Mirtis ir kas toliau“, „Žmonijos kelias“, „Likimo kilmė“, „Apsišvietimas“, „Gimdymo slėpiniai“, „Mūsų uždavinys“ ir „Tautos gyvata“. Šie du paskutinieji veikalai skirti daugiausia lietuvių tautos problemoms svarstyti.

Teosofai ir Vydūnas moko, kad aukščiausias, tobuliausias ir sąmoningiausias Visatos pradas yra Dievybė. Tolimesnis Visatos vyksmas esąs Dievybės emanacija ir einąs dviem tarpsniais: involiucijos ir evoliucijos, vadinasi, Dvasios, Išminties įsisiautimas į materialinius pavidalus ir vėl iš jų išsinėrimas ir visa ko grįžimas į Dievybę. Visata, arba visuma, skirstoma į 7 skritulius pagal tobulumo laipsnį. Materialinis pasaulis susideda iš 4 vis platesnių skritulių: Prakriti, arba regimoji medžiaga, Aitheris – neregimoji medžiaga, Kama-Prana – dar smulkesnė medžiaga, „iš kurios pareina gyvybės reiškiniai, kaip jie augmenyse pastebimi“, ir pagaliau Kama-Manas, iš kurio pareina gyvuliškojo proto reiškiniai. Dar aukščiau randasi trys dvasiniai visumos skrituliai: M a n a s – meilė, manymas, B u d d h i – išmintis, dvasios šviesa, sąžinė ir A t m a – visagalybė, Dvasia, Dievybė. Kiekviena aukštesnioji sritis peršviečia žemesniąsias, o žmonėse „yra visos sąlygos, jeib septyneriopa Visuma galėtų jais apsireikšti ir juose visos jos sritys gražiame aidėjime sutarti“. Kuriamoji Dievybės galia, Kama, savo kaip ir kokiu spindėjimu arba ritmu kuria atskirus pavidalus ir gyvius, pradedant nuo aukštesniųjų visumos sričių ligi žemesniųjų medžiaginių. Grįžimo į Dievybę procesas

esąs atvirkščias; pirmiausia išnyksianti regimoji medžiaga, pereidama į Eterį, šis į Kama-Praną, ši į Kama-Mana ir taip toliau ligi Atmos.

Tokiu būdu galutiniojo visumos tikslo pasiekimą, „pasaulio pabaigą", Vydūnas vaizduoja kaip laipsnišką, harmoningą, vis labiau susiderinančią visuotinės simfonijos kadenciją ir jos išsirišimą į paskutinį, dievišką akordą – visišką ramybę tobulybės pilnybėje, Nirvanoje.

Žmogui šiame pasaulio sudievėjimo vyksme skirtas labai svarbus vaidmuo ir uždavinys. Žmogus dėl savo materialinės ir dvasinės sudėties esąs lyg ir tarpininkas tarp pasaulio ir Dievybės. Žmogus tobulėdamas kelia į Dievybę visas žemesniąsias visumos sritis. Žmogus, gyvendamas žemėje, turįs nugalėti savy žemesniųjų skritulių pasipriešinimą, aistras, blogus palinkimus, o ugdyti tikrą žmoniškumą, sąmonę, mintimi ir jausmais kilti vis į aukštesnes sritis. Kai taip gyvenęs žmogus numiršta, dar kurį laiką jis baigia nusikratyti žemiškaisiais geismais, jo dvasia pabundanti kaip iš kokio miego ir pasijuntanti vienybėj su aukščiausiomis dieviškomis visumos dalimis: Atma – Buddhi – Manu. Sritis, kurioje tada žmogaus siela gyvena, vadinama D e v a c h a n arba spindinčiųjų kraštu. Tačiau kol žmogus, o su juo ir visata, pasieks galutinio nusiraminimo Nirvanos Dievybėje, jis turi dar daug kartų grįžti į regimuosius pavidalus, atgimti, kaskart pasiekdamas vis aukštesnio žmoniškumo ir pilnesnio tobulumo laipsnio. Žmogus, pakartodamas savo gyvenimą ir vis kaskart tobulėdamas, pagaliau iškyląs į būvį, kurs esąs aukštesnis ir už Devachaną. Jis pasiekia visą tobulumą – „jis yra visiškai vienu tapęs su savo Dievu; jis pilnai regi ir pažįsta jį esančiu savo paties esme", nes „iš Jo, būtent Dievo arba Atma, Jame ir Jopi

yra visi daiktai“. Tai ir esanti Nirvana, išgesimas, bet ne buities išgesimas, tik visų troškimų išgesimas, kadangi pilnybė įgyta. Tad Nirvana – ne mirtis, išnykimas, bet pilniausia gyvybė, visumos paskutinis tikslas.

Tautos reikšmė

Žmogui, atliekančiam savo uždavinį žemėje, reikia priklausyti tautai. Tauta tai yra tas laiptas, be kurio žmogus negali pasiekti tobulesnio savęs pažinimo, pilnesnio žmoniškumo, tai yra susilieti su žmonija. Jau involiucijos procese, kurio uždavinys esąs sukurti vienetas, žmogus būtinai atsiduria tautoje. Nes „žmonijos esybė, turėdama vieną sąmonę, apsireiškė involiucijos bėgyje pirmiau didžiomis jėgų rūšimis, kurių kiekviena dalinos į mažesnes įvairias rūšis. O atsispindėjimas to regimame pasauly buvo didžiosios ir mažesniosios žmonijos padermės, būtent rasės ir tautos. Ir taip pasauliui susitveriant randasi laiptai, kurių viršų apima viena žmonijos esybė, vidurį – įvairių jėgų rūšys ir apatį – pavienios jėgos. O tie tų laiptų laipsniai atsako tam, kas šiandien vadinama žmonija, tauta ir pavieniu žmogumi“.

Kuriamoji jėga tautoj ir individe pasireiškia tarpininkaujant kraujui, kurs, auštant gyvenimui, įvairėjo ir kūrė įvairias kalbas. Tauta, turėdama savo kraują ir savo kalbą, turi savo prigimtį, bet ji dar neturi nei didybės, nei galybės. Reikia, kad tautos vaikai augtų savo viduje, kad visi jų darbai kiltų iš jų vidaus gelmių, kad jie viską darytų pilnu atsidėjimu, augintų savęs žinojimą, sąmonę. Tuomet ir „tautoj atsiranda lyg nauja aukštesnė sąmonė. Stojasi tautos siela“. „Žmogus ir tauta sąmonėdami kuriasi sau pasaulį ir jo supratimą. O iš pasaulio

supratimo eina tolimesnis žmogaus darbas, kurio vyriausias tikslas esąs tas, kad „kiekvienas savo dvasia nori persunkti pasaulio turinį“ ir tokiu būdu jį kelia į savo tobulumo laipsnį.

Tautoje žmonės savo sąmonę pareiškia mokslo, meno ir doros vaisiais. Vyriausia tam priemonė esanti kalba. Tik gimtąja kalba žmogus gali pilnai pareikšti savo sąmonę. Gryna kalba tautą gaivina, o išsižadėdama savo kalbos, tauta menkėja ir nyksta.

Gyvenamoji šalis, žemė taip pat turinti daug reikšmės tautos pažangai. „Visi žmonės, kurie gyvena su žemės galiomis, daug giliau nujaučia esamybės gelmes“. Nesilaikymas savo šalies yra nykimo apsireiškimas.

Bet svarbiausias tautos pažangos veiksnys esąs tikėjimas. Žmogus turi sutvenkti jame veikiančias kūrybos galias ir kreipti jas nuo regimojo pasaulio į savo asmenybės gelmes. Tam esą reikalinga didžiausio pasiryžimo. Dėl to „žmogus tuo savo veiksmu susitinka su pačiu esties svarbumu ir jos vertybe, su pačia Aukštybe, kitaip sakant, su Dievu. Šis susitikimas yra tikyba“. Ji ugdo žmogaus asmenybę, o per ją ir visos tautos gyvybę ir jos kultūrą.

Evoliucijos, vadinasi, grįžimo į Dievybę vyksme, tautos tarpininkavimas žmogui yra taip pat būtinas, kaip ir involiucijos vyksme. Atskiro žmogaus „savęs-žinojimas“ gali tapti „pačio žmoniškumo gyvybe“ tik tada, kai „kartu iš lengvo vienatos sąmonė iškyla ligi tautos sąmonės. Tad ji pagaliau tegali įaugti į žmonijos sąmonę... Žmonijos aukštybėn nieks negali grįžti neidamas per tautą. Žmonijos širdin kelias eina per tautos širdį. O taip eina kelias pasaulio ir Visatos Priežastin“.

Valstybė, vydūniškai valdžiava, yra tautai reikalinga, kad padėtų jos uždavinius vykdyti. „Valstija turėtų būti

tautos namas, tautos vaikų mokykla.“ Tam pačiam tikslui Vydūnas pripažįsta ir visuomenės luomų reikalingumą. Tačiau gyvenimas turi būti taip sutvarkytas, kad žmogus kiekviename luome ir kiekvienoj būty galėtų pasiekti d y k y b ė s. O „dykybė yra ta žmogaus būtis, kurioj žmogus nekliudomas gali apreikšti gryną savo asmenybę, savo esmės galias. Dykybė yra žmoniškumo augimo viršūnė“.

Jau iš to, kad Vydūnas skiria tautai tokį didelį vaidmenį, o tautų juk yra visokių, galime suprasti, kad jis neskelbia jokio tautinio antagonizmo, bet, priešingai, nori ugdyti tautų solidarumą ir bendradarbiavimą. Į aukštą žmoniškumo laipsnį iškilusi tauta nesistengs engti kitas tautas, tik ir jose žmoniškumą žadins. „Bet ne tokiu keliu, kad joms ką įsakytų, savo ypatybes primestų, bet vien savo žmoniškumu šviesdama“. Iš viso, čia veikia bendras individams ir tautoms dėsnis, kad visumos procese išlieka tik tas, kas tobulėja, o kas niekina savy žmoniškumą, tas pasmerktas žūti ir visiškai išnyksta.

Lietuvių tauta ir jos paskirtis

Tautos apskritai ir ypatingai lietuvių tautos problemoms svarstyti Vydūnas yra išleidęs dvi knygas: „Mūsų uždavinys“ 1911 m. ir „Tautos gyvata“ 1920 metais. Be to, tais pat klausimais daug rašyta „Jaunime“ 1911–1914 m. ir „Darbymety“ 1921–1925 m.[4] Tačiau visi esminiai klausimai jau buvo sprendžiami „Mūsų uždaviny“. Tad Vydūną galima laikyti pirmuoju mūsų nagrinėjamame lietuvių literatūros laikotarpy tautinių problemų ideologu.

Vydūno pažiūros ir jo lietuviškumas subrendo paskutiniais dviem XIX amžiaus dešimtmečiais, mūsų tautinio romantiz-

mo ir pozityvizmo metu. Tačiau „Mūsų uždavinio“ autorius, nors ir buvo susipažinęs su to laiko patriotiniu sąjūdžiu, laikėsi nuo jo nuošaliau ir savo pažiūromis bei taktika daug skiriasi ir nuo „Aušros“ tautinių romantikų, ir nuo „Varpo“ tautinių pozityvistų.

Visų pirma, Vydūnas, didžiai vertindamas senovės lietuvių kultūrą, gana skeptiškai atsiliepia apie jų valstybę ir jos kūrėjus – didžiūnus bei kunigaikščius. Jis lyg abejoja, ar lietuvių valstybė „susitvėrė ir augo iš visų lietuvių, iš visų tautos vaikų noro, ar buvo bendro tam pageidavimo“. Didžiaisiais užkariavimais lietuvių tauta nebuvo auginama, bet silpninama. O „Vytautas iš tikro tebuvo valstijos valdovu, ne tautos gaivintoju“, nors pagarsėjo kaip didelis karo vadas ir gudrus politikas. Po jo mirties valstybė pradeda irti, o tautoj atsiranda dar daugiau jos dvasią silpninančių veiksnių.

Vienas iš tokių neigiamų veiksnių – tai svetimas kraujas, pradėjęs plūsti į lietuvių tautą. Ypatingai žalingas lietuviams slavų kraujas, kurio jie daugiausia ir gavo. Bet įsimaišė dar vokiečių, totorių ir šiek tiek žydų kraujo. Žalingą svetimo kraujo įtaką Vydūnas taip aprašo: „O to kraujo neramybė ir varo lietuvius iš jų tėvynės. Kraujas jų gyslose verčia juos ieškoti neregėtų, nežinomų sujudinimų. O tų tikisi surasią tolimose šalyse. Nejaučia Tėvynės malonumo. Sudėtinis kraujas žmogui išgesina Tėvynės meilę ir pasiilgimą. Bet kraujo susiliejimas ne tik vien silpnino lietuvių vienybės pajautimą ir jų tėvyniškus jausmus, bet apskritai lietuvių kraujo ypatybes. Dingo lietuvių atkaklumas, narsumas ir drąsa. Žuvo iš dalies ir dykybės bei žmoniškos didybės pajautimas, kuris taip gražiai dar ir šiandien puošia tyro kraujo lietuvius“. O tokių esą dar nemaža, ypač Žemaitijoj ir Prūsuose.

Kita svarbi tautos menkėjimo priežastis tai buvo senosios tikybos išsižadėjimas, tiksliau sakant, išplėšimas. Vydūnas mano, kad senovės lietuviai nebuvo stabmeldžiai. Jų tikyboj, liepusioj garbinti Dievą ugnies pavidalu, glūdėjusi gili išmintis. Ji buvusi skaidrios lietuvių sąmonės išdava. „Ir iš to pasidarė, – sako Vydūnas, – jų rimtas būdas, jų sveika, skaisti dora, kurios paskutiniais spinduliais dar ir šiandien pasidžiaugti galime. Tikyba tiesiog buvo vyriausioji lietuvių tautos gyvybės gysla. Tikyba ir su tuo sujungtas pasaulio supratimas dar buvo ir aukščiausias bei plačiausias tautos vienijimo skritulys“. Tad esą aišku, kad naikinant tokią tikybą, buvo naikinama pačios lietuvių tautos stiprybė, ypač kad krikščionybė buvo platinama kraujo praliejimu ir prievarta. Tačiau jeigu jau kartą nauja religija prigijo, nereikia jos mesti, bet stengtis joje „įgyti šviesesnį žvilgį“.

Tautos sąmonę temdančių veiksnių įtaka pasirodė tokia stipri ir žalinga, kad lietuviai pradėjo bėgti iš savo krašto, niekinti savo kalbą, glaustis prie svetimųjų ir nebenorėti būti lietuviais.

Bet vis dėlto lietuvių tauta išliko gyva. Jau vien šis faktas duoda Vydūnui vilčių, kad ji atsigaus, sąmonės ir tobulės. Koki tad lietuvių tautos atsigavimo veiksniai?

Pirmiausia, lietuvių kalba. Ji, nors apgadinta tautos menkėjimo laikais, vis dėlto yra ne tik graži, skambi, harmoninga, galinti išreikšti švelnius ir gilius išgyvenimus, bet dar giminiga sanskrito kalbai, kuria parašyti šventieji senovės raštai. „Todėl lietuvių tautoj, – sako Vydūnas, – ir turi nusiduot giliausias naujosios sąmonės sušvitėjimas“. Pastebėtina, kad Vydūnas, svarstydamas lietuvių kalbos pobūdį, grožį ir prasmę, pralenkė ir paliko toli užpakaly mūsų kalbos garbintojus

aušrininkus su jų naiviais žodžių ir vietovardžių lyginimo metodais ir lygiai naiviomis išvadomis.

Toliau, lietuvių liaudies kūryba, ypač dainos ir pasakos, rodą žinojimą „apie gyvenimo ir gyvybės gelmes". „Jose yra dar regimi paskutiniai spinduliai nusileidžiančio labai seno ir aukšto žinojimo ir senų tautų gyvenimo atsitikimų".

Pagaliau, lietuvių tautos atsigavimo laikas Vydūnui atrodo labai reikšmingas. Lietuvių tauta atsigauna lygiai tuo metu, kada žmonijos gyvenime pasirodo naujų dvasinio tobulėjimo reiškinių, „kuomet žmonija taip ypatingai sukyla, ir tuomet žmogus pradeda numesti visokius pančius, ypačiai tuos, kurie jo omenę, jo protą ir išmintį suvaržę buvo". Atvaizdavęs tą laiką kaip gilaus tikybinio sąjūdžio laiką, keliantį aukštyn „į ypatingą gyvenimo slėpinių numanymą", Vydūnas su dideliu optimizmu sušunka: „O lygiai dabar lietuvių tauta atsigauna. Dabar, kuomet žmonija taip ypatingai sukyla. Labai daug tai reiškia. Kiekvienas turėtų atsidėjęs apie tai pamąstyti".

Visos šios idėjos, liečiančios lietuvių tautos būtį ir paskirtį, buvo Vydūno išreikštos ir paskleistos apie 1910 metus. Po Didžiojo karo susikūrus Nepriklausomai Lietuvai, Vydūnas skelbia jas ir toliau, prisiderindamas prie naujų aplinkybių, stebėdamas naujus gyvenimo reiškinius. Karas su visomis baisenybėmis, parodęs Europos kultūros bankrotą, nepakirto Vydūno idealizmo šaknų nei tikėjimo šviesia žmonijos ir lietuvių tautos ateitim. Bankrutuojant materialinei kultūrai, susietai su didele protavimo galia ir iš jos einančiu gobšumu, Vydūnui atrodė, kad „dabar randasi numanymas, kad žmogus gali auginti kitas, kilnesnes ir galingesnes dar jėgas". Lietuvių tauta, pakilusi iš vergovės nors ir su nežymia, bet savotiška

savo kultūra, tarsi ir turėjo reikšti tas kitas „kilnesnes ir galingesnes jėgas“. Lietuviai, Vydūno manymu, jau turėjo tai, ką kiti tik auginti ruošėsi, būtent sveiką santykį su gamtos ir dvasios jėgomis, nuoširdų bendravimą su gamta ir žmonėmis, gyvybės branginimą, ne kitų pavergimą, bet šelpimą ir gobšumo stoką.

Taip išidealizavęs lietuvių tautą, Vydūnas didžiai nusivylė, matydamas, kad nepriklausomoj Lietuvoj kultūrą bandoma kurti ne iš tų savų, tautinių, sveikų žmoniškumo pradų, bet stvarstoma tai, kas kitur jau pasenę, atgyvenę, norima, kaip sakoma, „pasivyti Europą“, nors ten nesą ko vytis. Ypač didžiųjų tautų nereikią sekti, nes iš jų „nė viena nėra iškentusi netapus žmogžudžiu“.

Dėl netinkamo svetimybių pamėgdžiojimo, dėl kitų tautų gyvenimo formų įkėlimo į lietuvių tautos gyvatą, kaip sako Vydūnas, Nepriklausomos Lietuvos kultūriniame gyvenime atsirado krizė. Dėl mokslo nesuderinimo su tautos dvasinės gyvybės reikalais, „augančioj inteligentijoj randasi vis daugiau suyrančių asmenybių negu „tamsiojoj“ liaudyje“. Nutilo liaudies daina, nes iš kitur, kaip marūs nuodai, plinta naujoviškų operečių dvasia. Nuodinamas „tautinės gyvybės darželis“. Literatūroj verčiama svetimi šlamštai, savo poezija nutolsta nuo tautinių formų, o savinasi svetimąsias, menas virsta amatu, plintąs ištvirkimas ir tinginiavimas. Santykiuose tarp tautos ir valdžiavos „nėra tautinė gyvybė išaugusi į bendrąją valią, bet jai valia uždedama“.

Nugalėti tai tautinio kultūrinio gyvenimo krizei Vydūnas kiekvienam ir visiems skelbia bendrus moralės dėsnius: siekti aukštesnių tikslų negu asmens reikalai, daugiausia rūpintis sielos kultūra, gyventi, kaip reikalauja žmogaus gyvybės

dėsniai, atminti, kad menkos dorovės žmogus aukštoje tautos vietoje ir nenoromis pasidaro tautos žudytoju ir kad tik aukšta dorovė yra tvirtos žmogaus valios ir galios versmė.

Tokiu būdu Vydūnas savo teorinio pobūdžio raštais yra bandęs sukurti lietuvių tautos metafizikos, istoriosofijos ir moralės pradus, kuriuos randame vaizdžiai paryškintas ir jo dramatiniuose kūriniuose.

Vydūno dramaturgijos pobūdis. Visatos-visumos skritulius ir visus paskirus realybės-tikrovės pavidalus Vydūnas laiko Atmos-Dievybės reiškimosi laipsniais, o pasaulio kelią-procesą nuolatiniu dievėjimu, žmoniškumo dvasiniams pradams nugalint gyvuliškuosius aistringuosius pradus. Dėl to jis negali pripažinti pastovumo ir vertės regimiems pasaulio pavidalams ir reiškiniams. Jie esą tik nykstami Atmos-Dievybės ženklai visumos tobulėjimo-dievėjimo kely. „Atskiras dalykas yra visumos priemonė jos prasmei atskleisti, jos tikslams vykinti". Šitokios pasaulėžiūros dramaturgui visa tikrovė ir gyvenimas turi atrodyti kaip simbolių bei alegorijų eismas ir kova dėl aukštesniųjų pradų bei idėjų laimėjimo.

Didelė dalis Vydūno kūrinių, o ypatingai misterijos, yra skirti anai „visumos prasmei atskleisti, jos tikslams vykinti". Skaitydami šitas simbolines misterijas, mes turime reikalo ne su paneigtos realybės duomenimis, bet su tam tikrų idėjų įasmenintomis ir įvaizdintomis schemomis, kurios turi mums akivaizdžiai parodyti tų idėjų realizavimąsi kurio nors aukšto idealo šviesoj. Net ir labiausiai realistiniuose savo kūriniuose, kaip, pav., komedijose, o iš vėlesniųjų „Varpsty", mes matome tą patį abstraktiškumą ir schematizmą, einantį ne iš alegorinės-simbolinės, kaip misterijose, prasmės,

bet iš pernelyg aiškiai pabrėžtos dorovinės tendencijos. Tačiau ir vienu, ir antru atveju mes jaučiamės esą ne gyvųjų žmonių tarpe su jų sielvartomis, džiaugsmais ir aistromis, bet tik laikinai atgaivintose gražiose iliustracijose bei personifikacijose.

Vydūno kūriniuose nėra ne tik gyvo žmogaus, bet nė gyvos gamtos. Ir čia šešėliai bei simboliai: mistiška jūra banguoja reikšmingais atodūsiais, skamba Varūnos, Putogimės ir paslaptingų varpų garsais, nutilsta ir sukyla pildydama aukštesnės valios įsakymus; simbolinis miškas šlama Prabočių sielų graudenimus, slapsto Vaidilutę su jos Amžinąja Ugnim ir turi daug savo šventų paslapčių. Visi mistiški peizažai apšviesti efektingomis bengališkų ugnių spalvomis, pridengti dirbtinių ūkanų šydais – visa taip, kaip reikalauja kūrinio idėja, iš anksto suvokta jo prasmė.

Dramatinė, o dažnai vien dialoginė forma, kurią Vydūnas pasirinko savo kūrybai reikšti, puikiai atitinka jos išvidinį pobūdį. Epiniai gyvenimiškos aplinkumos aprašymai, išviršinių veiksmų ir formų vaizdavimas – visa tai Vydūnui būtų stačiai neįmanomas. Jam svarbu ne aplinkuma, bet vidaus prasmė, kilni mintis ir rimtas žodis. Dialogas tiesiogiai praskleidžia kalbančiųjų turinį, rodo jų santykius ir dorovinę vertę. Pastebėkime, kad Vydūno remarkos dėl veikiamųjų asmenų išvaizdos ir jų rūbų charakterizuoja juos ne gyvenimišku atžvilgiu, bet pagal jų kilnumą ir dorovinę vertę. Vydūnui svarbu tik pati vidaus kova tarp gero ir blogo, ir jis tų konfliktų eilėj rodo mums žmogaus tobulėjimo kelią.

Atrodytų, kad atsistojęs ant tokio pagrindo, Vydūnas turėtų sukurti stiprių dramatinių situacijų ir pasiekti net tikro tragizmo viršūnių. Tačiau skaitydami Vydūno veikalus, mes

to nerandame. Jo dramos be didelių dramatinių konfliktų, o „tragaidės“ be žūtbūtinių dilemų ir juoba be gaiviališkų kraujo aistrų. Nes jeigu „Prabočių šešėlių“ Mantvydas, „Amžinos ugnies“ Grožvyda, „Gaisro“ Magė arba „Likimo bangų“ Gintalas ir miršta, tai jų mirtis vis dėlto nėra tragiškas žuvimas nei dėl kovos su likimu, nei dėl prometėjiškos kaltės, nei dėl kovos pareigų su aistromis, nei pagaliau dėl psichologinių disonansų. Vydūno herojų mirtis – tai sąmoninga ir teisinga ekspiacija – auka dėl savų ar svetimų kalčių arba šiaip dėl kurio kito kilnaus tikslo. Jie žūva kilniai ir gražiai – ir žūdami jau mato atvertą palaimos dangų. Tiesą pasakius, tai nėra žuvimas, bet tik perėjimas į tikrąjį laimingąjį gyvenimą ir į aukštesnį tobulybės skritulį. Pasibaisėjimu, šiurpu ir baiminga užuojauta jis mūsų nesukrečia.

Kūryba. Tautinį lietuvių renesansą ir naujosios literatūros bandymus Vydūnas gauna pažinti dar „Aušroje“. Jis sakosi skaitęs 1885 m. „Aušros“ 12 n-ry Zauerveino-Silvatiko[5] poemėlę „Macilėnas ir Gražina“, kuri jam įrodžiusi, kad ir lietuvių kalba galima gražiai eilėmis rašyti. 1898 m. Vydūnas parašė pirmą didesnį kūrinį „Pasiilgimas Veldėtojo“, skirtą vaidinti Birutės draugijos ruošiamose Lietuvių šventėse Tilžėje. Šis veikalas, pavadintas „Pasiilgimu“, buvo išspausdintas tik 1938 m. Toliau Vydūnas rašo ir spausdina (pirmieji parašymo, antrieji, skliausteliuose, spausdinimo metai) šia tvarka: „Numanė“ 1898 (1911), „Jonukas“ 1900 (1908, 1920), „Probočių šešėliai“ 1900 (1908), „Amžina ugnis“ 1902–1909 (1913), „Tėviškė“ 1900 (1908), „Birutininkai“ 1904, „Vyrai“ 1905 (1923), „Kur prots?“ 1907, „Piktoji gudrybė“ 1908, „Mūsų laimėjimas“ 1910 (1913), „Lietuvos pasakėlė“ 1910 (1913), „Smarkusis Kruša“ 1910 (1913), „Pasveikinimas“

1911 (1934), „Vargšas ir besotis“, „Sigutė“ 1912 (1914), „Ragana“ 1914 (1918), „Jūrų varpai“ ir „Kaimo didvyris“ 1914 (1920), „Enokas Arden“ 1918 (1918), „Vergai ir dykiai“ 1919 (1919), „Žvaigždžių takais“ 1920 (1920), „Likimo bangos“ 1920 (1922), „Nakvišos gėralas“ 1921–1922 (1937), „Karalaitė“ 1922 (1925), „Varpstis“ (1923), „Gaisras“ 1922–1928 (1928), „Avelė“ (1929), „Jūraitė“ 1932 (1934), „Laimės atošvaista“ 1932 (1934), „Tikroji motinėlė“ (1934), „Rožės ir lelijos Rūtos atminimui“ (1933).

Filosofinio ir teoretinio turinio iki 1912 m.: „Visumos sąranga“, „Slaptinga žmogaus didybė“, „Mirtis ir kas toliau“, „Žmonijos kelias“, „Likimo kilmė“, „Apsišvietimas“, „Gimdymo slėpiniai“, „Mūsų uždavinys“. 1920 m. „Tautos gyvata“, 1924 m. „Sveikata, jaunumas, grožis“ (1928).

Periodiniai: 1905–1907 m. „Šaltinis“[6], dumėnesinis raštas, pavestas gilesniam gyvasties išpažinimui, 1911–1914 m. „Jaunimas“, mėnesinis laikraštis, 1915 m. „Naujovė“, 3 sąs., 1921–1925 m. „Darbymetis“, 9 sąs.

Gaidos: „Lietuvos aidos“ 1904 m., „Lietuvos varpeliai“ (1909 m.). Vokiečių kalba: „Litauen in Vergangenheit und Gegenwart“[7] (1916 m.), „Einführung in die litauische Sprache“[8] (1919 m.), „Sieben Hundert Jahre deutsch-litauischer Beziehungen“[9] (1932 m.).

Dramatinius Vydūno kūrinius galime paskirstyti penkiomis vydūniškosios dramaturgijos rūšimis: komedijos, dramos, tragedijos, pasakos ir misterijos. Šios penkios rūšys – tai penki laipsniai, kuriais Vydūnas vis labiau atitrūksta nuo gyvenimo tikrovės, vis aukščiau kyla į abstraktines sąvokas, simbolius bei alegorijas.

Komedijose Vydūnas gyvenimiškiausias, imąs temų iš kasdieninių reiškinių ir įvykių. Jo paties žodžiais, tie mažieji veikalėliai yra gimę jam matant „tūlų lietuvių negarbingumą tikruose atsitikimuose“. Vydūno komedijų fonas – Mažosios Lietuvos gyvenimas. Kaimas savo papročiais ir kalba dar lietuviškas, bet vokiškumas jau ima skverbtis ir į geriausias lietuviškas šeimas. Vokiškumą skleidžia svetimi kraštui valdininkai (Bachler, Oberpost-asistentas „Vyruose“), kunigai („Kur prots?“), puritonai-maldininkai (Kalvatienė, Kukaitis „Jonuke“) ir jau apvokietėję patys lietuviai (Bruklys „Numanė“, Pliušis, Murzienė „Avelėj“). Vokietininkų įtakoje silpnesnieji lietuviai išsižada savo kalbos, papročių ir dedasi vokiečiais, nors jųjų vokiška kalba dar juokingesnė negu mūsų senosios kartos miestelėnų arba provincijos šlėktų lenkiškoji. Tie suvokietėję lietuviai yra ir šiaip dar ydingi ir juokingi žmonėse silpnavaliai, pasipūtėliai, ištroškę poniškumo ir garbės, pataikaują vokiečiams nesusipratėliai (Baldžiai iš „Kur prots?“).

Vydūno komedijos bemaž visos yra smulkutės, o ir komiško elemento jose tėra tiek maža, kad joms geriau tiktų šiaip scenos vaizdelių vardas. Formaliniu atžvilgiu jos yra visai elementarinės. Personažų schema nesudėtinga: komiški – nutautėliai, nedori, ydingi; kilnūs – susipratę, sąmoningi lietuviai, siekią aukštesnio žmoniškumo. Situacija, konfliktas išsisprendžia visuomet antrųjų naudai. Kilnumas ir lietuviškumas visur laimi ir patraukia į save svyruojančius. Vydūno komedijos ne tiek literatūros, kiek propagandos, sąmoninimo kūrinėliai. Jos skirtos vaidinti mėgėjų scenose sunkiose Mažosios Lietuvos gyvenimo aplinkybėse.

Dramose ir tragedijose Vydūnas taip pat dar per daug nenutolsta nuo realaus gyvenimo pagrindo ir fono. Idealistinis elementas, ypač tragedijose, bus gana ryškus, rasime jose personažų, kurie simbolizuos mėgstamas autoriaus idėjas, tačiau tie kūriniai apskritai vis dėlto išsilaiko realaus gyvenimo ribose, yra sukonstruoti ant tikrovės pagrindo. Tad ir jiems vertinti mes galime naudoti paprastų žmonių santykiavimo, gyvenimo pažinimo ir psichologijos mastą.

Daugiausia realistinio elemento randame „Varpsty“ ir „Laimės atošvaistoj“. Abidvi dramos yra didaktinio dorovinio pobūdžio, ir jų realistiniai apmatai vienur kitur autoriaus ataudžiami idealistinėmis, alegorinėmis abstrakcijomis.

Keturiuose šio cikliaus veikaluose – „Tėviškėj“, „Amžinoj ugny“, „Verguose ir dykiuose“ ir „Gaisre“ – Vydūnas sprendžia ir vaizduoja tautinės lietuvių kultūros klausimus ir problemas.

Didžiausias Vydūno dramatinis kūrinys, trilogija „Amžina ugnis“, rodo senosios lietuvių tikybos kilnumą, jos sutapimą su tautos siela bei gyvybe ir tolimesnį jos gaivinimą tautos sąmonei ir žmoniškumui ugdyti. Žinome, kad, Vydūno manymu, senovės lietuviai, išsaugoję Rytų išmintį, buvo ne stabmeldžiai, bet garbino Dievybę, apsireiškiančią saulės ir ugnies pavidalais. Netekdama senovės religijos, lietuvių tauta neteko savo gyvybės šaknų ir ėmė skursti moraliai, politiškai ir materialiai. Įsigalėjus krikščionybei, bergždžia būtų stengtis atgaivinti senovės saulės ir ugnies kultą. Tad reikia esą įsisąmoninti bent jo prasmę, iškelti glūdėjusią jame išmintį ir dorovę ir taip atgaivinti lietuvių tautos dvasią. Iš senovės au-

kuro griuvėsių reikia Amžiną Ugnį įliepsnoti žmonių širdyse. Tokia yra vyriausia šio veikalo idėja.

Veikalas susideda iš trijų dalių: vienveiksmės dramos „Namų ugnelė“, triveiksmės tragaidos „Ruomuva“ ir taip pat triveiksmės tragaidos „Vaidilutė“. Be to, pradžioj ir pabaigoj randame po vieną regėjimą: „Liepsnų ryto giesmė“ ir „Liepsnų vakaro giesmė“. Šituose regėjimuose turime alegorinį panteistinį teosofinį vaizdą, kaip Dievybė įvairių spalvų žiburiais, primenančiais 7 visumos skritulius, išsiskaido regimuose pavidaluose ir kaip vėl visa grįžta į tą pačią Dievybę Atmą.

„Namų ugnelėj“ esame prieš 1400 metus. Veiksmas prasideda tankaus miško aikštelėj. Grožvyda, idealiai graži ir skaisti mergelė, „dyko“ lietuvių dukra, renka žoles „sergantiems ir liūstantiems“. Atseka ją Kraurys, nedoras, žiaurus žmogus, ir, nepaisydamas priemonių, nori Grožvydą sau laimėti. Atgina ją tuo momentu paspėjęs Taira, kilnus jaunikaitis-karžygys, garsios Tautvylų giminės ainis, kažkodėl karalių tremiamas iš tėvynės. Toliau sužinome, kad Taira šiose apylinkėse prieš kurį laiką yra matęs mergelę, kurios negalįs užmiršti, tad vėl jos ieškąs ir norįs ją vesti. Tuo tarpu Grožvyda parvyko namo. Jos kilnumas ir skaistumas mums vis labiau aiškėja. Pasirodo, kad ir Grožvyda svajoja apie kadaise matytą bernelį, kurį mini gražiame monologe melsdamasi saulei:

Tavęspi lėkt norėčiau, saulužėle.
Dukryte tu galingo Amžių Dievo.
Žėri tu kaip ugnis. – Ir man širdyj
sužadini pasiilgimo liepsną.
Norėtų dingt ji Amžinoj Ugnyj,
iš kur ir tu, ir aš, ir vislab stoja.
– – –

Žinau, viliot vilioji tu mane
tarnauti tam, kas šventa amžinai.
Bet ar tam tarnaučiau eidama
už to bernelio, kurs lyg tavo siųstas
tuomet sužadino manyj ūmai
palaimos šviesą, kad ir nebegaliu
niekad pamiršti jos? Ak, tas bernelis
tikrai tarnauja Ugniai Amžinai.
Noriai pasižadu – gyventi jai.
Saulele, vesk mane į jos tarnybą. (p. 35–36)

Iš scenos Grožvydos su Motina sužinome, kad Grožvyda jau nuo mažens yra pažadėta tarnauti Amžinai Ugniai. Bet ji svyruoja dėl to bernelio. Tuo tarpu atvyksta ir Taira. Abu vienas kitą pažįsta... Bet čia Tairą užpuola Kraurys. Įvyksta kautynės. Grožvyda išgąsdinta, nutaria eiti į Romuvą ir tapti šventos ugnies vaidilute. Taira gi su savo ištikimu palydovu Varta pasiryžta traukti tolyn per Lietuvos girias ir laivu keltis šiaurėn, užmiršti savo skausmą.

Iš šios pirmosios dalies mūsų atminty pasilieka keletas ryškių vaizdų: kilnios, švelniajausmės Grožvydos, nedoro Kraurio, tauraus, riteriško Tairos. Stilingai, pakiliai skamba Grožvydos, Tairos monologai, susidaro pakili nuotaika, mes dar nesame nuvarginti, nors jau ir jaučiama, kad ideologinį elementą dramaturgas išplečia ligi kraštutinių leistinų ribų. Saulė, Ugnis, Amžina šviesa, dievybė, amžinybė, šventi jausmai, spinduliai, amžina meilė, ramybė, džiaugsmas ir liepsnojimai nenueina nuo vaidilų lūpų.

Antra dalis – „Ruomuva“ – ant Birutės kalno Palangoj. Savaitė vėliau. Krivės bokšte naujai įšvęsta vaidilutė Grožvyda

klauso senio Krivės pamokymų, ir iš jo žodžių mes nuvokiame visą Grožvydos misiją:

KRIVĖ: *Išnešti tu turi, mielas kūdiki,*
iš paskutinės vieną brangumyną.
Todėl tavęs aš taip be galo laukiau.
(Vėl tyli ją savo žvilgiu mėgindamas)

GROŽVYDA: *O kas tas brangumynas? Ne ugnis?*
KRIVĖ: *Berods ugnis. Vienok ne ta, ką jūs*
kūrenate. Ar jos nenujautei?
GROŽVYDA: *Lyg sapnuose iš tolo numaniau.*
KRIVĖ: *Kad tu šiąnakt ugnelę sergėsi,*
tad žvelk aukštyn, kur žvaigždės vaikščioja.
Kaip jos ten šviečia nekūrenamos
per amžius, mūsų aukure gyva
yra liepsna ir dega nuolatai.
Nereikia jos kūrenti niekuomet.
Ir tad, kad mūsų aukuras sugrius,
tu ją regėsi – ir išvys kiti,
bet tu ją neši kaip gyvybę savo.
Iš Lietuvos neturi ji pradingti.
Tik kad Lietuviai vėl pakilt galės,
naujai ir garbint Amžinąją Šviesą.
Išpildyk tai su siela budinčia. (p. 73–74)

Du vyresnieji kriviai – Aitra ir Ramūnas – džiaugiasi vaidilute, bet vėl čia pasipainiojęs Kraurys sukelia jiems įtarimą, kad Grožvyda nesanti skaisti. Toliau mums paaiški, kad Ruomuvai gręsia pavojus, nes karaliai, Jogaila ir Vytautas, susidėję su krikščionimis, nori šventovę išgriauti. Aitra, narsios dvasios krivis, pasiryžęs sukelti žmones su ginklu pasipriešinti.

Bet ir Aitrą kankina abejonės. Mat jis savo jaunystėj mylėjęs vieną Tautvilų giminės mergelę, kuri jam ir vainikėlį pavedusi. Jųdviejų sūnus užaugęs žuvo kariaudamas su kryžiuočiais, bet taip pat paliko sūnų, apie kurį Aitra neturįs jokių žinių. Vėliau paaiški, kad tas Aitros ainis, paskutinysis iš Tautvilų giminės, tai ir yra mums jau pažįstamas Taira. Vaidilutės Grožvyda ir Jorė budi prie šventos ugnies. Jūroj siaučia audra ir pasigirsta skęstančiųjų pagalbos šaukimas, kurs nepaprastai sujaudina Grožvydą. Kriviai bėga gelbėt ir netrukus atsiveda vos nepaskendusius Tairą ir palydovą Vartą. Čia esame įdomiausioj dramatiniu atžvilgiu vietoj. Taira sužeistas į galvą krintančio stiebo. Grožvyda turi jį slaugyti. Abu nebesuvaldo savo jausmų. Vaidilutė pavadina jį mylimuoju ir sukelia visų didžiausią pasipiktinimą: ji iš tiesų esanti nebeskaisti. Abiem gresia teismas ir mirties bausmė. Laimei, vyriausias Krivė, vaduodamasis Grožvydos žodžiais, šventos ugnies ženklais ir savo išmintimi, išaiškina, kad vaidilutė nėra nusidėjusi. Visi aprimsta. Bet Taira, Aitrai reikalaujant, vis tiek bus teisiamas.

Antrasis veiksmas prasideda ryto apeigomis ir pamaldomis šventajai Ugniai. Vydūnas sutelkė visą savo fantaziją ir intuiciją toms pamaldoms kuo gražiausiai atvaizduoti. Skambant varpams, matome čia iškilmingas procesijas su tiksliai apskaičiuotais ceremonialo judesiais, girdime himnus, maldas ir litanijas Dievybei ir jos reiškėjai ugniai. Ima rinktis būriai žmonių, pasiryžusių Ruomuvą ginti. Šitos visos ceremonijos ir gana nereikšmingos žmonių kalbos išblaško dramatinį ankstyvesniųjų scenų susikaupimą.

Bet štai paaiški, kad Dievybei reikalinga kruvina auka, kuria turės būti suimtasis Taira. Pakilusį mūsų susidomėjimą vėl sutrukdo dramai nereikšmingos scenos, krivių su žmonėmis ir

paties Vytauto atvykimas. Vytautas, norėdamas paruošti žmones naujajai tikybai, taip gudrauja:

Taip gerbkim, kas mums palikta tėvų.
O kad ir Amžiną gesys jums Ugnį,
nenusiminkite ir nenuliūskite.

Supraskite. Kas amžina, nėra
gesinama. O kas gesinama,
nieku būdu negal būt amžina.
Kas tik ant žemės būna ir gyvena,
tai, nors iš lengvo, keičias su laiku.
– – –
Taip viskas keičiasi ir gi tame,
kas mums iš seno pasirodo šventa.
Bet išmanykime, kame dalykas.
Tesikeičia, kas rodosi akims.
To branduolis, vidus, tas pasilieka.
Tai turime saugot ir branginti.
Tikybos branduolio neturim keisti.
Jisai tikra tikt Lietuvos širdis.
Jį šventą vis širdyj laikykime,
kol tik Dievybė mums gyventi duos.
Bet kito-dėl nenusiminkime.
Pavidalas šventyklų lai ir griūva.
Mes Ugnį Amžiną per amžius garbinsim.
Tokia Lietuvių pasiliks tikyba.
O jos šviesa palaimins mus visus. (p. 160–162)

Tačiau Vytautui pasitraukus, Aitra vėl suagituoja žmones, ir tokiu būdu Vytauto pasirodymas ir jo kalbos nuėjo niekais,

nieko dramoj nepakeitę. Žmonės pasiryžę eiti kovot su pačiais karaliais.

Trečiame veiksme, po ilgokų ir dramatiniu atžvilgiu visai nereikšmingų scenų, vėl pamatome vaidilučių ir krivių procesijas, besirengiant žudyti Tairą. Šitas nekalto Tairos aukojimas, sutrukdytas tik laimingo aplinkybių sutapimo, daro mums per nemalonų įspūdį. Mes nesuprantame, dėl ko Vydūnas, taip išidealizavęs tą Dievybės-ugnies kultą, primygtinai stengęsis įbrukti į jį dvasinį, mistinį turinį ir parodyti kaip aukščiausios doros ir išminties vaisių, staiga to paties kulto reikalams užsimanė įtraukti barbarišką nekalto žmogaus žudymą. Mus čia visai neįtikina kažkokios nesuvokiamos kaltės išpirkimo motyvai, kažkoki Dievybės palaimos maldavimai ir panašūs sumetimai. Visa tai būtų suprantama laukinių žmonių rituale, betgi šventosios ugnies garbintojus Vydūnas rodo kaip žmoniškumo pavyzdžius. Nenuteikia mus palankiai nei poetiškas, meniškas to žudymo paruošimas, nei tariamasis Tairos džiaugsmas, kad jam būsią „malonu mirti Amžinos Ugnies šviesoj".

Laimei, laiku paaiški, kad Taira yra krivio Aitros ainis – paskutinysis iš Tautvilų giminės. Tuomet Aitra pasiryžta papasakoti žmonėms visą istoriją ir pats aukotis vietoj Tairos. Čia vėl po ilgokų ir mažai reikšmingų scenų atvyksta Jogaila, Jadvyga, Vytautas, vienuolis Andrius ir palydovų būrys. Eina ilgi ginčai tikėjimo klausimais ir derybos dėl Ruomuvos likimo. Karaliams jau būtų buvę bloga, nes pats Taira stoja įtūžusių žmonių priešaky, bet, deja, išdavikas Kraurys iš pasalų nuduria Tairą. Sumišimas, gaisrai, laužai, kuriuose susidegina kriviai ir vaidilutės. Saulei tekant, matome ugniavietėse tik vyriausią Krivę ir Grožvydą. Krivės žodžiai iškelia Amžinos Ugnies nenykstamą dvasinę esmę ir baigia antrąją dalį:

Išnyko gaisras, bet ne Amžina Ugnis.
Apsireiškimai stojasi ir dingsta.
Bet ji nuolat gyvena ir gamina. –
Dievybe, tu visur ir visame.
Ir bangose džiaugsmų, ir skausmo jūroj.
Valia tik tavo žūvam ir gyvename.
Tu vis prie mūsų. Duok tai jaust mums ir
– tylėti. (p. 226)

Ši antroji „Amžinos ugnies" dalis, „Ruomuva", yra skirta tariamajam senovės lietuvių ugnies kultui išaukštinti ir simbolinei jo prasmei praskleisti. Aukščiausiai doriškai iškilusieji to kulto atstovai, vyriausias Krivė ir Grožvyda, aiškiai numano jo dvasinę reikšmę. Dėl to jie nori tą reikšmę, tą dvasinę esmę įdiegti žmonių širdyse, kad ji ten pasiliktų ir tuomet, kai regimas pavidalas, aukuro ugnis, bus užgesinta. Iš čia ir ypatinga Grožvydos misija.

Paėmęs savo trilogijos fonu tą istorijos laikotarpį, kai šventoji ugnis buvo pradėta gesinti, Vydūnas negalėjo apsieiti neparodęs ir naujosios, krikščionių religijos atstovų. Aišku, kad naujai religijai jis nepritaria. Stengdamasis neužgauti, apeiti arba savaip išaiškinti jos esmę, jis nesigaili papeikimo žodžių jos skelbėjams. Tą mes visai suprantam ir pateisinam atsistoję ant to pagrindo, ant kurio išaugintas Vydūno veikalas. Tačiau mums atrodo visai nepateisinamas ir nereikalingas istorinių personažų Vytauto, Jogailos ir Jadvygos rodymas. Juk visas veikalo pobūdis, nors ir išsilaiko tikrovės ribose, bet vis dėlto turi gana užakcentuotą grynai idėjinį, o vietomis ir simbolinį charakterį. Istoriniai personažai čia atrodo kaip koki visai svetimo pasaulio įsibrovėliai, visai nepriderinti prie

veiksmo, fabulos ir viso kūrinio stiliaus ir nuotaikos. Idėjinės prasmės jų vaidmenį galėjo daug geriau atlikti koki nors jų vardu veikią pasiuntiniai ar įgaliotiniai.

Trečiosios trilogijos dalies „Vaidilutės“ pirmasis veiksmas rodo įvykius toj pat vietoj kelioms dienoms praslinkus po Ruomuvos sugriovimo. Aplink aukuro griuvėsius darbuojasi Kraurys ir Lapė, norėdami galutinai juos sunaikinti ir užgesinti giliai rusenančią ugnį. Čia pat atklysta Grožvydos motina ir brolis, ieškodami savo vaidilutės. Slankioja čia ir vienuolis, skatindamas į darbą ugnies gesintojus. Ateina ir Grožvyda. Jai pavyksta ugnį išimti ir su ja pabėgti. Renkasi čia ir daugiau žmonių, matyt, traukiamų buvusios šventovės ir amžinos ugnies galios. Atskirose, šiaip jau nereikšmingose scenose, kartojamos vis tos pačios mintys apie ugnies šventumą, pasiilgimą, jos garbintojų kilnumą, o krikščionių „bedievių“ blogumą. Iš pirmo veiksmo dramai reikalinga tik tiek, kad Grožvyda paima ugnį, pasiryžta ją skleisti žmonėse, o pirmiausia leidžias į savo tėviškę. Kraurys su krikščionimis nori ją sugauti ir ugnį išnaikinti.

Antrame veiksme esame jaukioj, paslaptingoj miško aikštelėj po trimis ąžuolais. Du dyki lietuviai, Viskanta ir Darbutas, čia netyčiomis užklydę, stebisi tos vietos šventumu ir ilgai kalbasi apie amžiną ugnį ir vaidilutę, apie kurią girdėjo, esą ji tą ugnį išgelbėjus. Jiems nuėjus savais keliais, pasirodo du vaikučiai, Akelė ir Širdytė, kurie taip pat pajunta toj vietoj ypatingą šventumą ir ramybę. Abu atsigula ir užmiega. Tada tarp ąžuolų pasirodo Grožvyda, ir iš jos monologo suprantame, dėl ko ši vieta tokia ypatinga: čia būtent paslėpta Amžina Ugnis.

Grožvydai pasitraukus, įsėlina du nedorėliai, Kraurys ir Lapė, dabar jau Jonas ir Martynas, ieškodami vaidilutės. Pa-

matę miegančius kūdikius, jiedu užsigeidžia jų kraujo, ir Lapė-Martynas jau durtų iešmu, bet, stebuklas, nepakelia įnagio. Tolumoj jiems pasivaidina tarsi kokia liepsnelė, ir jiedu, manydami tai esant Grožvydą, nusiveja paskui. Širdytė su Akute nubudę suranda tarp ąžuolų paslėptą ugnį ir ją įkuria. Ateina vėl Grožvyda ir kalba vaikams apie Dievybę ir ugnies šventumą. Bet čia vėl įsibrauna Lapė-Martynas, tačiau ir šį kartą pasijunta bejėgis šventos ugnies akivaizdoj. Ima rinktis daugiau šventos ugnies garbintojų, Lapę sugauna ir pakaria. Žmonės, nešdamiesi šventos ugnies, išsiskirsto. Grožvyda taip pat eina į savo tėviškę įkurti šventos ugnies židinį.

Trečiajame veiksme matome Grožvydos močiutę, namie apgailestaujančią šventovės išgriovimą ir šventos ugnies išgesinimą ir susijaudinusią gandais, kad Grožvyda esanti gyva. Čia pat matome aplink šnipinėjantį Kraurį. Naują tikybą platindamas, užklysta vienuolis turbūt tik tam, kad Vydūnas turėtų progos dar sykį sugretinti abudu tikėjimu krikščionybės nenaudai. Ugnies kultą gina dora ir išmintinga Močiutė, o krikščionybę aiškina įtartinas Vienuolis. Močiutė, žiūrėdama į krucifiksą, stebisi: „Toksai tai Jūsų? Kankinys prie kryžiaus. Ir be gyvybės. Taip tegal ir būti.“ Į vienuolio paaiškinimą, kad tai esąs vaizdas Dievo, kurs už mus prie kryžiaus mirė, Močiutė nesistebėdama atsako, tai žinojusi ir iš savo žynių, kurie mokydavę „jog gyvas Dievas, miręs mumyse, turįs atgimti naujai mūsų sieloj“, ir kad visa tai be mokslo apreikšdavo šventoji namų ugnelė. O vienuoliui išėjus, žiūrėdama į jo paliktą kryžių, apgailestauja: „Oi, žmonės, žmonės. Ar širdies beturit. Tik mirtį mums paliekat už gyvybę, už šviesą, šilumą, tik šaltą tamsą. Tai tėviškas likimas. Toks skaudus“. Be abejo, šituose žodžiuose jaučiame ir paties Vydūno apgailestavimą

dėl jo įsivaizduoto ir su tokia meile aprašyto šventos ugnies kulto likimo. Mes taip pat galėtume pritarti tokiems autoriaus jausmams, nes juk kiekvieno kilnaus reiškinio žlugimas vertas yra, kad jį apgailestautume.

Grįždami į „Vaidilutės" 3-jo veiksmo pabaigą, Grožvydą matome jau savo troboj. Paskui ją atseka ir Kraurys-Jonas. Vyrai jį sučiumpa ir beveik pribaigia, bet jis dar suspėja iešmu nudurti Grožvydą. Ji miršta, garbindama šventąją ugnį ir Dievybę. Šita mirtis dramatiniu požiūriu yra pakankamai pateisinta Kraurio role, sukaupusią savy ir aistrą, ir neapykantą, ir kerštą. Dramoj Vydūnas tarsi nurodo ir metafizinę Grožvydos žlugimo priežastį, būtent, kad Grožvydai, kaip vaidilutei, kažkokiu ten įsakymu buvo uždrausta grįžti į gimtinę pastogę, o ji vis dėlto, savo silpnos širdies klausydama, grįžo. Be to, vaidilutės mirtį pateisina ir vyriausioji veikalo idėja. Grožvyda yra atlikusi savo uždavinį, išgelbėjusi šventąją ugnį, išplatinusi ją žmonėse ne tik regimu pavidalu, bet ir įdiegusi į širdis jos prasmės – Dievybės garbinimą. Beliko jai savo gyvenimo auka sustiprinti tai, ką mokė ir vykdė.

Vertindami šį berods didžiausią Vydūno veikalą, palikime nuošaliai paprastus dramatinio meno reikalavimus. Jau iš atpasakoto turinio galėjome pastebėti, kad dramatinės technikos atžvilgiu „Amžina ugnis" tėra tik apmestas, bet neišrutuliotas eskizas. Išbraukime visas nereikšmingas dramatiniu požiūriu scenas, visus grynai idėjinius dialogus ir monologus – ir beliks gal keliolikos puslapių dramos apmatai. Pririnksime dar antra tiek vaizdinės ir lyrinės medžiagos, o visa kita – pasikartojimai ir idėjinė propaganda.

O vis dėlto „Amžina ugnis" – svarbus veikalas mūsų literatūroj. Vydūnas užsimanė atvaizduoti idealiai gražų ir pras-

mingą ugnies kultą – ir tai jam pavyko. „Amžinos ugnies“ trilogija palieka didingos vizijos įspūdį. Mes nemanome, kad Vydūnas ką nors įtikintų, mūsų senolių religiją buvus iš tiesų panašią į jo čia atvaizduotą. Bet pati šita pastanga paieškoti praeity ne materialinės pajėgos žygių, ne didžių užkariavimų, bet dvasinės kultūros turtų yra svarbi ir reikšminga. Vydūnas nori dabartį surišti su praeitimi stipriausiu žmoniškumo esmės, religijos ir dorovės ryšiu. Jis nori praskleisti senovės dvasinės kultūros lobyną, kuris parodytų lietuvių tautai, kad ji amžių glūdumose buvo ne laukinė, ne barbariška, bet kad jos dvasinė kultūra buvo net aukštesnė už tų, kurie norėjo ją neva apšviesti. Šiandien šitas vydūniškas senovės garbinimo variantas mums turi daugiau istorinės reikšmės ir berods nėra tiek nusvėręs, tiek turėjęs įtakos, kaip maironiškieji karžygiškumo obalsiai, bet dėl to yra kalta sunki Vydūno kūrybos forma, teprieinama aukštesnės inteligencijos skaitytojams, kurių kritiškas skepticizmas tuoj apgriauna per daug jau idealistinius Vydūno pastatus.

Antra priežastis, dėl ko mes „Amžiną ugnį“ laikome svarbiu veikalu, tai yra tas didelis humaniškas optimizmas, tas pasitikėjimas savo žmogiškos prigimties jėgomis, kuris trykšta ir iš kitų Vydūno raštų, bet ypač iš šio kūrinio. Atsiminkime, kad Vydūno sistemoj žmogaus prigimties koncepcija skiriasi nuo krikščioniškosios. Vydūno žmogaus neveikia nei pirmapradė nuodėmė, nei jokios Dievo malonės. Vydūniškojo žmogaus prigimty kovoja du pradai: dvasinis ir materialinis, ir žmogui tos kovos rezultate skirta arba grimzti žemyn ir išnykti, arba kilti aukštyn ir tobulėti. Ir štai Vydūnas rodo, kaip tokis tik savo valiai ir savo jėgoms paliktas žmogus auga, sąmonėja, tobulėja ir galų gale pasiekia aukščiausių, tobuliausių dvasinio

gyvenimo viršūnių. „Amžinoj ugny“ mes matome konkrečius tokio tobulėjimo pavyzdžius, matome savomis žmogiškos prigimties jėgomis sukurtą gražaus, šviesaus gyvenimo viziją. Kilnūs Grožvydos, Tairos, Krivės, Močiutės paveikslai, visas tas ugnies garbinimo ceremonialas, jo mistika ir simbolika tarsi sakyte sako, kad žmogus savo pajėgomis gali susikurti ir šviesų gyvenimą aplink save, ir laimę bei ramybę savy. Šitokis optimizmas turi didelės auklėjamosios reikšmės ir paskatinimo, ypač tiems žmonėms, kurie dėl kokių nors priežasčių yra nutolę nuo organizuotų religinių konfesijų.

Bet pagaliau ir literato menininko požiūriu „Amžina ugnis“ yra originalus, įdomus kūrinys. Pirmiausia viso veikalo stilius, koloritas, nuotaika puikiai tinka idealiniam veikalo pobūdžiui ir sudaro vieningą turinio ir formos visumą. Skaitydami „Amžiną ugnį“, mes pajuntame tarsi nukelti į kitą pasaulį, į kitą plotmę, kur veikia kitoki veikimo, mąstymo ir jutimo impulsai. Toliau, visa šita vaizdinė plastinė dalis, ypač „Romuvoj“, turi daug poezijos ir grožio. Tai yra didelis stilizavimo menas, reikalaująs gyvos, lakios vaizduotės. Plastiniai vaizdai lydi mus per visą veikalą. Įsitikinam, kad tai nėra tuščias Vydūno pasigyrimas, kai jis sakosi matąs tai, ką rašo.

„Vergų ir dykių“ 4 veiksmų tragedijoj Vydūnas nori parodyti aistringumo valdomų žmonių, Vergų, ir žmoniškume iškilusių Dykių kovą lietuvių tautos atsigavimo metu, tuoj po Didžiojo karo, kuriantis Lietuvos nepriklausomybei.

Aukšto žmoniškumo ir tautinės sąmonės laipsnio pasiekę tragedijos veikėjai daktaras Tautnoras ir jo žmona Viltė skleidžia savo tėviškėje susipratimą ir šviesą, bet vėliau, einant kovai dėl Lietuvos Nepriklausomybės, žūva nuo išdavikų „vergų“, kurių ryškiausias – Kubeikis, anksčiau Viltutę mylė-

jęs, bet jos atstumtas. Tautnoro ir Viltės mirtis – iš dalies auka, iš dalies pasiekto laimėjimo įamžinimas, iš dalies tolimesnio augimo grūdas: vergams – išsivadavimo pradžia, o dykiams – kilimo ir pažangos atrama.

„Verguose ir dykiuose“ Vydūnas bando spręsti ir aktualią socialinės santvarkos problemą, bet tas sprendimas atrodo per daug bendras ir abstraktus. Apskritai visas veikalas sunkiai suvokiamas realioj gyvenimo plotmėj. Simbolinis elementas jame nusveria gyvenimiškąjį.

„Verguose ir dykiuose“ paliestas prieškarinio laikotarpio tautinis veikimas ir po karo Lietuvos nepriklausomybės kūrimas. Patį gi Didįjį karą ir jo metu kilusias lietuvių tautai problemas Vydūnas vaizduoja didelėj 5 veiksmų „Pasaulio gaisro“ tragedijoj.

„Gaisras“, be tikrosios 5 v. tragedijos, turi dar „Įeigą“ ir „Išeigą“, sudarytas iš kelių simbolinių regesnių-vizijų, savo ruožtu dar padalintų į paskiras reginius-scenas. „Įeigos“ regesiuose mūsų dramaturgas-teosofas nori simboliniais vaizdais parodyti prieškarinės kultūros pobūdį ir tuos veiksnius, kurie pasaulinę katastrofą sukėlė. Pirmasis reginys nuostabiai gražus ir didingas savo vaizdingumu ir prasmingas turiniu. Tai tarsi koks gamtos jėgų pažadinimo mitas. Gamtos gaivalai, vanduo, vėjas, ugnis, visokios pasakiškos būtybės, pripildžiusios erdvę, pasireiškia pakaitomis su žmogaus darbo ir mašinų garsais. Kartu mes matome ir kuria linkme eina tas gamtos pajėgų žadinimas, materialinio pasaulio apvaldymas, būtent pozityvistine, materialistine linkme, remiantis gnoseologiniu pradu, kad nieko nėra prote, ko anksčiau nebūtų buvę jusnyse. Tokiu būdu žmogus, Vydūno nuomone, susidaro tik materialinio pasaulio supratimą, o visas jo pažinimas ir visa gyvenimo

praktika susikoncentruoja tik į medžiagą. Išviršinės materialinės kultūros pradui atsverti Vydūnas iškelia priešingą – išvidinės dvasinės kultūros pradą: gnothi seauton – pažinki save. Bet šį pradą iš viso mokytojo pozityvisto mokinių būrio pasisavina tik vienas „šviesveidis moksleivis“. Anie eina kairėn, jis dešinėn.

Apsvaigę žmonės reikalauja galios – galios – galios. – Nietzschės mestas „Wille zur Macht“ obalsis[10]. – Tolimesniuose regesiuose jau jaučiame vis labiau šėlstantį gyvenimą, besiartinantį ir beaugantį chaosą. Šviesveidžio moksleivio šaukimas: „Nurimkit savo esme, ir visuma turiningesnė jums atrodys“, – nuskamba be atgarsio. Toliau mašinizmas ir moderniškos susisiekimo priemonės džiugina žmones, kad pasaulis virto vienu ūkiu, o žmonija jau virsta vienetu. Bet štai nauja šiurpi vizija: „Šviesos skritulys sušvinta viduryje. Matyti didelė šaunama mašina, patranka. Dar ji dirbama. Jos vamzdis tamsiai rudo vario žėri, kaip angies oda. Bematant mašina baigta“. Vyrai, apsvaigę savo galingumo nusimanymu, šaukia, kad jie nenugalimi, galingiausieji. Greta su tuo auga kūno smagurių gaudymas, kitur skurdas, kitur šeimos ir visuomenės ryšių ardymas. Jau aišku, kad iškils pasaulio gaisras – ir tie, kurie nori galios – nori karo, nori laimėjimo. Septintame regesy jau skamba karo trimitai. Tas pats, dabar jau pasenęs mokslininkas tebekalba materialinio pasaulio tyrimo principą, kol likęs vienas sugriūva, bet, dar ilgai įsiterpdamas į bekylantį chaosą, kartoja tą patį. Karo orgijoj vieni džiūgauna ir šėlsta, kiti, motinos, ieško sūnų kapų ir išgėdintų dukrų. Balta mergaitė, gyvybės žmoniškumo ir ateities ilgėdamosi, kilniu monologu baigia tas „įeigos“ vizijas, vis dar taktuojant kulkosvaidžiams ir griaunant patrankoms.

Tragedijos veiksmas prasideda nebe simbolinėje, bet gyvenimo tikrovės plotmėje, nors vietomis su simboliniu atspalviu. Pastabose Vydūnas pasisako, kad parašyti šią tragediją jį paskatinęs nugirstas Prūsų karininko pasakojimas apie vieną karo atsitikimą Lietuvoj, kuris, matyt, buvo panašus į Vydūno atvaizduotąjį „Gaisro" pabaigoj: – lietuvaitė, saugodama tėviškę, pasiryžta geriau žūti liepsnose negu iš jos pasitraukti. Veikalas tad ir dedikuotas L i e t u v a i t e i, nes ta herojiškos dvasios lietuvaitė, svarbiausia tragedijos veikėja Magė Tautvilaitė, simboliškai sukaupia savy tą didžiulį vaidmenį, kurį Vydūnas skiria moteriai, ugdant dvasinę tautos kultūrą. Tam vaidmeniui iškelti, nušviesti ir paryškinti herojišku žygiu bene ir bus vyriausias idėjinis „Gaisro" uždavinys.

„Gaisro" Magė – tai nauja vydūniškojo moteries idealo atmaina, dvasios kilnumu ir skaistumu panaši į „Vergų ir dykių" Viltę, „Amžinos ugnies" Grožvydą ir kitas idealiąsias Vydūno moteris. Magės Tautvilaitės asmeny Vydūnas norėjo parodyti moderniosios lietuvės idealą. Ji yra baigusi aukštąjį mokslą Berlyne, turi aiškų protą, blaivią orientaciją, tvirtą valią, bet kartu išsaugojo savy moterišką švelnumą ir gryniausią religinį bei tautinį idealizmą. Magė dramos eigoj išeina laimėtoja ne tik iš asmeninių konfliktų, apvaldydama įsimylėjusių ją vyrų jausmus, bet ir dviejų pasaulėžiūrų bei kultūrų konflikte laimi jos atstovaujamoji lietuviškoji dvasinė kultūra. Bet šitas laimėjimas pareikalauja iš jos didžiausios aukos: pilėniečių pavyzdžiu žūti ginamosios tėviškės gaisro liepsnose.

Veikalo pabaigoje, kaip jau buvo minėta, randame 6 regesių „Išeigą". Tai yra simboliniai paveikslai, vaizduoją karo pabaigą ir primeną kai kuriuos idėjinius „Gaisro" pradus.

„Išeigos“ vizijos mums atrodo mažiau įspūdingos už „Įeigos“ regesius. Pasigendame čia to griežto nuosakumo prasmėj, nuotaikos ir plastiškumo vaizduose, kurį konstatavome „Įeigoje“. Neanalizuosime tos „Išeigos“ nei minčių, nei scenų. Pastebėkime vien, kad Vydūnas, jau tuomet numatydamas Versalio taikos[11] trūkumus ir vokiečių revanšo jausmus, rodo jau naujo karo daigus. Optimistiškai nuskamba tik ano „Įeigos“ šviesaveidžio moksleivio, kuris čia pasirodo esąs Arvydas Gintautas, žodžiai:

Ko karui reikia, visa aš metu.
Be ginklų žengsiu į gyvenimą,
pasitikėdamas savo dvasios galiomis.
Kūnai žmonijoje jos viešpataus.
Jas reik auginti ir kurti ateitį. (p. 335)

O į ateitį jį veda pasirodęs padangėse Magės veidas.

„Gaisras“ nėra psichologinės analizės ir gyvenimo kasdieniškumo drama, nors su tikrove ir gyvu žmogumi ji susijusi. Čia daug vydūniško abstraktiškumo, sausumo ir egzaltuotos retorikos apie kilnumą, skaistumą ir žmoniškumą. Jeigu to abstraktiškumo ir sausumo būtų mažiau, o psichologinės analizės ir dramatinio elemento daugiau, „Gaisras“ būtų ne tik viena iš prasmingiausių, bet taip pat ir įdomiausių dramų mūsų literatūroj.

3. Pasakos

Šitas gana gausus, nors ir nedidelių veikalėlių, ciklius rodo, kad Vydūnas mielai naudoja pasakų elementus savo kūrybai. Vis dėlto ir čia jis lieka ištikimas savo kūrybos principui:

pirmiausia reikšti kurią nors kilnią idėją skaitytojui sąmoninti ir dorinti. Dėl to ir pasakoj Vydūnas pirmiausia stengiasi surasti prasmę, pav., „Karalaitėj“, „Sigutėj“; kitur pats iš savo idėjos kuria pasaką, pav., „Lietuvos pasakėlė“, „Likimo bangos“; dar kitur laisvai panaudoja tik kai kuriuos pasakų motyvus, pav., „Žvaigždžių takai“, „Mūsų laimėjimas“. Poroj vietų Vydūnas pats yra pasisakęs, kaip jis žiūri į pasakų panaudojimą literatūrai. Pastaboj prie „Sigutės“ jis rašo: „Žinau, jog, apskritai imant, yra netikęs dalykas žmonių pasaką rodyti regykloj. Poetingasis pasakos kvapas paprastai tad pranyksta. Pasakos nėra, kaip dažnai tikima, fantazijos tik rūkai. Jos yra senovės žinojimo palikimas ir kalba apie gyvenimo prasmę, kelią ir tikslą. Vis dėlto bandau pasakėle naudotis. Bet rūpinaus vien jos prasme ir turiniu. Tikiu tą supratęs. Ir savaip išreiškiau“. O pastaboj prie „Likimo bangų“ papildo: „Man pasakos visuomet vaizduoja tai sielos, tai tėvynės, tai ir kitus svarbius dar gyvybės gyvenimo dalykus“. Tad visą savo dėmesį nukreipęs į pasakos prasmę, Vydūnas visai nė nesirūpina liaudiškuoju pasakos koloritu, stilium ir tuo, kaip jis sako, „poetinguoju kvapu“, kuris, jo nuomone, regykloje pranykstąs. Žodžiu, naudodamas pasakų motyvus, Vydūnas neieško jokių kitų literatūrinių uždavinių, kaip vien atvaizduoti turinį, idėją – ar tai glūdinčią pasakoj, ar tai jo paties sugalvotą. Vydūno dramatizuotų pasakų ciklių sudaro šie kūrinėliai: „Lietuvos pasakėlė“, „Sigutė“, „Karalaitė“, „Žvaigždžių takai“, „Ragana“, „Likimo bangos“, „Jūraitė“ ir „Nakvišos gėralas“.

Stambiausi iš šių kūrinių – tai „Žvaigždžiu takai“ ir „Likimo bangos“. Pirmajame Vydūnas sakosi norėjęs „parodyti santykius tarp poeto ir jo mūzos bei aplinkybių“. Jame esą dar „ir tai pasakyta, kad visi paprastojo gyvenimo

prietikiai negali trukdyti Aukštybės nustatytosios gyvenimo eigos“. Dramos-pasakos siužetas atitinka šią deterministinę idėją: Manis-poetas, Dykė-mūza. Gyvenimas juodu perskyrė, bet kadangi poetas paties likimo, arba Aukštybių, yra surištas su savo mūza, tai joki Vargaliai negali jo pavergti, ir jis, susipratęs, likimo padedamas, savo mūzą pagaliau atranda.

„Likimo bangose“ matome laimingos salos jauno karaliaus Virvaldo kovą su užpuolikais juodžiais, pagrobusiais karalaitę Baltąją Gulbę. A. Jakštas taip aiškino šio veikalo simbolius: „Salos gyventojai – tai mes lietuviai. Baltoji Gulbė – tai Lietuvos nepriklausomybė. Juodžiai – tai visoki Lietuvos priešai. Virvaldas – mūsų valstybės kūrėjai“ ir t.t. Tokis aiškinimas, tiesa, veikalo siužetui ir logikai neprieštarauja, bet nėra nei būtinas, nei vienintelis galimas. Ši drama sudomina mus estetiniu atžvilgiu gražiais plastiniais vaizdais, o idėjiniu atžvilgiu – likimo ir determinizmo idėjomis, glūdinčiomis veiksmo eigoj.

4. Misterijos

Šiuose labiausiai nutolusiuose nuo realaus gyvenimo veikaluose randame susintetintas svarbiausias tautines ir apskritai žmogaus būties problemas, kurios maitina visą Vydūno kūrybą.

„Raganoj“ jis nori vaizdžiai parodyti, kaip žmogus, nugalėdamas žemės gyvenimo kliūtis ir pavojus, kovodamas pasiekia aukštesnį žmoniškumo laipsnį.

„Mūsų laimėjime“, parašytame 1900 m. Žalgirio mūšio 500 m. sukaktuvėms paminėti, iš išorinių įvykių autorius išrutulioja bendresnius lietuvių tautos atgimimo simbolius ir parodo, „kaip historijos atsitikimas iš lengvo virsta dvasios

sričių veiksniu“. „Mūsų laimėjimas“ – nedidelis, bet stiprus, gražus, nebanališkas patriotinės mūsų literatūros pavyzdys.

Dėl metodinių sumetimų, kurie buvo nurodyti anksčiau, tik dabar prieiname prie vieno iš ankstyvesniųjų ir geriausių Vydūno kūrinių „Prabočių šešėliai“. Šituo kūriniu Vydūnas anuomet išsyk ne tik atsistojo pirmose mūsų literatūros eilėse, bet ir davė kažką visai nauja, kas ilgiems metams pralenkė tiek turiniu, tiek forma visą lietuvių literatūrą.

„Probočių šešėliai“ – tai veikalas, susidedąs iš prologo, pavadinto „Anga“, ir iš trijų dalių: 1 v. tragedijos „Vėtra“, 1 v. dramos „Ne sau žmonės“ ir 3 v. misterijos „Šventa ugnis“. „Probočių šešėlių“ uždavinys – simboliniais vaizdais parodyti lietuvių tautos kelią iš herojiškų senovės laikų per jos sumenkėjimą ir vergovę į išsivadavimą ir atgimimą, kartu iškeliant neigiamus menkėjimo ir teigiamus kilimo veiksnius. „Probočių šešėlių“ trilogiją, šį uždavinį laimingai realizavusią, galime laikyti lietuvių tautos likimo filosofine alegorija, bet taip giliai išgyventa, taip įaugusia šaknimis į realybę, kad ypatingai pirmosios dvi dalys yra geriausi mūsų simbolinės literatūros pavyzdžiai.

Kai mes sakome, kad „Pr. š.“ yra lietuvių tautos atgimimo vaizdas, tai tučtuojau atsimename poaušrį, Maironį ir visą to laikotarpio patriotinę mūsų literatūrą. Iš tiesų „Pr. š.“ ir chronologiniu, ir idėjiniu atžvilgiu yra susiję su tuo laikotarpiu. 1900–1908 m. laikotarpis pasižymi dideliu patriotinių jausmų pakilimu ir pirmomis nebe romantiškomis, bet realiomis laisvės viltimis. Visos vyriausios to laikotarpio idėjos: senovės idealizavimas, kalbos aukštinimas, pasitikėjimas Dievo ar likimo teisingumu, lietuvio etninių būdo savybių kėlimas – visa tai apčiuopiama ir „Pr. šešėliuose“. Bet pamatysime, kad

Vydūnas visas tas idėjas tiek pagilino, kad jos dar ir šiandien tebėra mums reikšmingos, tuo tarpu, kai daugelis Maironio ir kitų tuo metu skleidžiamų šūksnių mus domina jau vien kaip istorinis palikimas.

„Pr. š-lių" veiksmas vyksta praeity, dabarty ir ateity. Praeitis – tai kapuose glūdinti ir iš jų bylojanti tautos dvasia. Praeities tautos dvasia yra labiausia, jei taip galima išsireikšti, susikristalizavusi; ji aiškiausia ir tyriausia. Nuo jos nutoldama, tauta menkėja, į ją artėdama, vėl atsigauna. Dabartis – sumenkėjusi, klaidžiojanti ir ieškanti savo kelių tautos siela. Ateitis – idealioji, intuicija suvokiama tautos siela, kaipo žmonijos pažangos galia ir individo kelias į tobulybę. Individo santykis su tautos siela ir yra „Pr. šešėlių" dramatizmo spyruoklė. Individas su savo laiku ir aplinkuma – vienas polis; tautos praeitis ir ateitis – kitas polis. Tarp jųdviejų ir iš jųdviejų tarpusavio veikimo eina visi dramos veiksmai. Trys „Pr. šešėlių" dalys – tai trys individo su tauta santykiavimo laipsniai.

I. Tragedijoj „Vėtra" individas pameta tautą ir, tik mirtim išpirkęs savo kaltę, vėl su ja susijungia.

II. Dramoj „Ne sau žmonės", netekęs tautinės sąmonės, individas, netenka nė žmogiškų teisių – jis tampa kitų vergas. Sušvitusi sąmonė padaro jį sau žmogum, ir jis nusikrato skriaudėjais.

III. Misterijoj „Šventa ugnis" mistiškas ilgesio jausmas stumia individą ieškoti tėvynės sielos. Bet kelias į tautą per savo pačio sielą. Skausmu apvalęs savo sielą, jis pabunda tautai, o kartu ir visai žmonijai.

Šitą trejopą individo kelią randame išreikštą „P. š-lių" įvedamajam veiksme „Angoje". Veiksmo laikas – dabartis,

suprask, apie XX amž. pradžia, 1900 metai, kuomet tautos problema Lietuvoj pasidaro aktuali, o klajūnų, norinčių grįžti į tautą, skaičius kaskart gausėja. Veiksmo vieta – dar ne tautos dirvonai, bet miglota gamtos šventovė, Anga į tautos padangę. Tautvyda – tautos sielos ieškotojas-klajūnas gražiu monologu išreiškia viso savo ilgesio prasmę:

Ir įžengiau pro angą.
Pasiilgims vadino.
Įvest žadėjo į šventyklą.
Tai jį sekiau. –
Betgi dabar –
kur štai ir vėl esu, – kaip jau ne kartą!
Aplinkui tankūs, painūs tankumynai.
Ir draiko vien rūkus – po tamsią plynią.
Nuleidusi sparnus – sustojo siela.
Nebelekia tolyn.
O laukia – nieko nesulaukdama.
Ir veik pati taip negyva,
kaip ši šalis visa.
Kodėl tik nepasilikau, kur buvęs?
Be sunkenybių gyvenu.
Ko tai nerimst širdis,
kad, rodos, viskas taip ramu?
Argi iš tikro dirbčiau
ant svetimos dirvos,
ir dagą svetimiems berinkčiau,
apleisdamas savuosius? (p. 9)

Daiva – genijus, kuris jį ves ir skaidrins jo sąmonę, kad jis priaugtų tautai. Tam tikslui pirmiausia jis turi pažinti savo

praeities kelią. Šitas kelias bus parodytas 1 ir 2 veikalo daly, o 3-čioj jau sutapimas su tauta. Visų trijų veikalo dalių vedamąją idėją taip išreiškia Vydūno Daivos žodžiai:

Tiktai nurimki mano šviesoje.
Iš lengvo tik žmogus priauga tautai.
Pradžioj jisai, ramiai kvėpuodams,
sau miega prieglobsty gamtos
ir judinas, tik jai paliepus.
Užeina jam paskui vargai,
kad jis gyventi nor savaip
ir skirias nuo kitų,
nužemindamas savo artimą.
Tai svetimi naudojas tuom.
Jam paim žemę iš po kojų,
įkinko kūną tad į jungą,
ir jo galiausiai nor pavergti dvasią.
Tuomet žmogus tautoj pabunda
ir nor save surasti sieloj,
išvysti genijų tautos –
ir jo klausydamas gyventi. (p. 19)

Iš šitų žodžių aiškėja mums, kad visų trijų „Pr. š-lių" dalių vyriausias veikėjas bus vis tas pats, nors tų dalių veiksmą skiria kelių amžių tarpai, ir nors pirmoj daly tas veikėjas bus kryžiuočių gadynės Mantvyda, antroj daly XVIII amž. baudžiauninkas Mykolas, o trečioj daly tautinio atbudimo laikotarpio ir ateities Tautvyda. Tai patvirtina ir 3 dalies Mantvydo žodžiai:

Mielai aš kęsčiau ir nuliūsčiau
ir pasidžiaugčiau, ginčiaus, žūčiau,

nors tik iš naujo čia galėčiau stoties,
kur, Mantvydu bebūdamas,
kaip atsiskyrėlis žuvau,
o kaip Mykols iš lengvo tik,
kas brangu man, apgint susipratau. (p. 101)

Šitokiai trilypės Mantvydos-Mykolo-Tautvydos asmenybės koncepcijai kilti leido ne tik teosofinė pažiūra, pripažįstanti keleriopą žmogaus reinkarnaciją žemėj, bet tokios koncepcijos reikalavo ir pati meninė „Pr. š." idėja – duoti sintetinį lietuvių tautos kelio vaizdą ir visą nutautimo ir grįžimo į tautą filosofiją sukoncentruoti individo, nors ir simboliškai suprasto, išgyvenimuose.

Tad „Angoje" Daiva apreiškia Tautvydai jo klajonių ir pasiilgimo prasmę, o taip pat ir tautos radimo sąlygas. Tėvynė jam dėl to tamsi ir neprieinama, kad jis pats nesupranta savo pareigų tėvynei, kad jis dar nepajėgia iš savęs išsinerti, kad jis pačiu savimi matuoja tėvynę:

Tiek matome, kiek plak širdis.
Kad ji džiaugsminga,
gražu jums viskas;
kad ji nuvargusi,
tai viskas vėl tamsu.
Nereik norėti rast, o būti.
Ieškok veikimo, ne pasimėgimo. (p. 14)

Tai iš tiesų aukštos moralės ir aukštos išminties žodžiai, mokiną atprasti nuo subjektyvių nuotaikų, o kelią objektyvų veikimo pradą, laisvą nuo visokio hedonizmo. Tik išsivadavę iš kraštutinio individualizmo, mes galime teisingai suvokti ne tik tautos, bet ir kiekvienos aukštos idėjos prasmę.

Skatindama Tautvydą į tokį kelią, Daiva dar piešia jam paveikslą, kaip visos tautos-upeliai skuba į amžiną jūrą-žmoniją. Šitas paveikslas, taip pat kaip ir visa „Anga“, pagaliau ir visi „Probočių šešėliai“, yra idealistinės filosofijos atžala. Tos filosofijos, kuri nuo Platono[12] ligi paskutinio didelio idealisto Solovjovo[13], skelbdama amžinųjų idėjų pasaulį ir jų realizavimąsi regimais pavidalais, lig šiol tebežadina neoromantinių poetų vaizduotę.

Pirmoji trilogijos dalis – 1 v. tragedija „Vėtra“. Kryžiuočių laikai, „kai užkariaujama buvo Prūsija ir Lietuva“, vadinasi, laikai, kada kalaviju, o Vydūno nuomone, ir nauju tikėjimu buvo naikinama tautos gyvybė. Nykstančios tautos gyvybės pavyzdys – čia Lietuvos didžiūnas Mantvyda, pasitikėjęs kryžiuočiais ir priėmęs jų tikėjimą. Bet greit jo iliuzijas išblaško patys kryžiuočiai, žiaurūs ir klastingi. Jie užpuola ne tik nekaltus Mantvydos kaimynus, bet ir jį patį nori nužudyti. Mantvyda, pamatęs savo klaidą, žūva kovodamas su kryžiuočiais ir, tokiu būdu išpirkęs savo kaltę, bent mirdamas susijungia su savo tauta. Priežastis tragiškos Mantvydos mirties yra ta, kad jis dar ne visai buvo nutraukęs ryšius su savo tauta. Jis dar palaiko santykius su ištikimu lietuviu Kernium ir tokiais pat savo kaimynais. Savo sieloj jis lieka geras ir doras, svetimas kryžiuočių dvasiai. Dėl to kryžiuočiai įtaria jį esant išdaviką. Dramoj Mantvydos sielos dvilypumas pasirodo scenoj su šmėklomis, kurių žodžiais kalba senasis lietuvių tikėjimas, bet kartu ir paties Mantvydos sąžinės balsas. Mantvyde kovoja du tikėjimai kaip Krėvės „Skirgailoj“. Tik Mantvydos tragediją Vydūnas motyvuoja ne psichologiškai kaip Krėvė „Skirgailoj“, bet ideologiškai. „Vėtros“ dramatinis veiksmas – tai schematinis eskizas, griaučiai ideologiniam pastatui parem-

ti. Mantvyda žūdamas grįžta į tautą, bet žemėje pasilieka tik griuvėsiai. Mantvydai mirštant, „išgastingas žaibas sušvinta ir po staigaus trenksmo nesiliaująs griausmas girdėti. Šakos braška ir krinta, Didysis ąžuolas virsta. Stuobris belieka". Ąžuolas, be abejo, Lietuvos galybės simbolis. Bet lieka taip pat ir Mantvydos vaikai Uogelė ir Elniukas, kuriuodu motina išgelbsti nuo kryžiuočių ir pargabena į kitą pusę Nemuno. Tai jaunoji karta – tolimesnė tautiškumo saugotoja.

Antroji trilogijos dalis, drama „Ne sau žmonės", nukelia mus į XVIII amž. vidurį, tamsius baudžiavos laikus. Tautinė sąmonė, o su ja ir žmoniškumas beveik jau visai mirę. Savieji tos sąmonės žadintojai laikomi priešais, o ištvirkėliai, skriaudėjai – kilniais geradariais. Tokiai apmirusiai sąmonei dramoj atstovauja senos moterys: Mirkuvienė, Kūnelienė ir Virbalienė; žadinamos bundančios sąmonės reiškėjas – Mirkuvienės sūnus Mykolas; gyvoji tautos sąmonė – Visuomis; pagaliau lietuvių tautiškumo ir žmoniškumo pavergėjas – svetimas atėjūnas, baudžiauninkų ponas, nedoras Herr von Horstenstein. Visa dramos prasmė telkiasi apie Visuomio ir Mykolo vaidmenis.

Tikrovės plotmėj sukonstruotoj „Ne sau žmonių" dramoj Visuomis išsiskiria savo paslaptingumu ir aiškiai simboliniu pobūdžiu. Bendroj simbolinėj „Probočių šešėlių" konstrukcijoj būtų jis ir toks priimtinas. Vis dėlto Vydūnas pasistengia jį sukūninti, surealinti ir tam tikslui leidžia jam pasipasakoti tokią praeitį: Kadaise, labai senai, jis pats buvęs baudžiauninkas. Nepasiklausęs pono, jis vedė žmoną ir susilaukė sūnelio. Ponas už tai uždarė jį kalėjiman, o žmoną paėmė sau. Kai Visuomį paleido iš kalėjimo, žmona, pono apkrėsta bjauria liga, jau buvo mirusi. Mirė taip pat ir sūnus. Tuomet jis tapęs

dykūno teisėju, sau žmogum, ir, keliaudamas po Lietuvą, skatina žmones, kad „nebetarnautų vergiškai svetimiems, plėšdami iš brolių, kas šiems brangu, ir padrėbdami tai žmonėms-gyvuliams“.

Tačiau ir po šito pasiaiškinimo Visuomis vis dėlto pasilieka pusiau dvasia: jis negalįs mirti, kol neras bent vieno, kurs norėtų būti sau žmogum. Be to, kai tik jis pasirodo, ano nedoro dykūno įpėdinis ainis turįs mirti. Dėl to baudžiauninkai laiko jį šmėkla, mirties pranašu.

Tokis tai Visuomis temstant ateina į baudžiauninko Mykolo trobelę. Jau iš pirmojo monologo aiškėja simbolinis jo pobūdis. Materialinis ir moralinis baudžiauninkų skurdas vis ryškiau matyti tolimesnėse dramos scenose. Visų apleista Mirkuvienė, Mykolo motina, gyvena paskutines savo valandas. Ji ir ją lankančios moterėlės nenusimano apie savo būklės baisumą – ir tai yra blogiausia. Viską jos laiko Dievo valia, o prasitarti ką nors prieš poną – nuodėmė. Dėl to pirmasis Visuomio uždavinys – sugriauti tą klaidingą, vergišką Dievo valios supratimą:

Prastiems baudžiauninkams pirm visų reikėtų žinoti, kas Dievo valia. Pasakysiu jums. Klausykitės.

(*atsistodamas ir ant kanklių pasiremdamas*):

Dievo valia, matykita, yra, kad žmogus sau žmogum būtų, o ne kitam. O pastojęs sau žmogumi, tuomet gali būti žmogum ir kitam, iš meilės, kaip brolis broliui. –

(*Paėjėjęs į priešakį, karštai*):

O todėl aš gyvas. Dar vis gyvas. O traukiu po Lietuvą, per žmonių širdis, žmonėms pranešti tą dalyką. Mat aš ti-

krasis Lietuvos dykasis, kuriam berods paplėšė iš po kojų žemę – anie jūsų maloningieji dykūnai, – bet kurs tačiau Lietuvoj gyvens, kol neapklos nuvargusįjį kūną Lietuvos žemė. Ir trauksiu nuo kaimo kaiman, kol nesupras lietuviai, kad Dievo valia juose. (p. 66)

Toliau reikalinga sugriauti tą taip pat vergišką įsitikinimą, kad ponai esą kokios neliečiamos ypatingoj Dievo globoj esančios būtybės, kuriems viskas leistina. Pagaliau reikia sužadinti baudžiauninko tautinę ir žmoniškąją sąmonę, kad jis taptų s a u ž m o g u m ir nusikratytų svetimais skriaudėjais.

Ta linkme ir eina dramos veiksmas. Jaunasis Mykolas dar turi savy gyvosios sąmonės krislą, nes jame ryšys su senove ir su tautos dvasia dar nėra galutinai nutrūkęs. Ir Visuomio vedama jo mintis ima blaivėti.

Toliau jau Visuomis panaudoja kai kurias savaime susidėjusias aplinkybes: Mykolas myli skaisčiąją Aliutę ir nori ją vesti. Bet Aliutę yra nusižiūrėjęs ir ponas von Horstenstein. Ponas mielai leis Aliutei tekėti už Mykolo ir net duos jiems dovanų, bet Aliutė ligi vestuvių turi gyventi pas jį dvare. Jis taip įsako. Dabar jau Visuomiui nesunku pakišti Mykolui mintį poną nužudyti, juoba, kad Mykolas yra tam paruoštas dviprasmiškų Visuomio žodžių:

MYKOLAS (*lyg iš baugumo žingeidus*):

O tai tu anuo metu tik –? Sako, kaip staiga miręs dykūno pirmtakūnas, taip liko negyvas ir dykūno tėvo tėvas miške, jojo žirgas vienas parbėgęs. O dykūno tėvas upėje nuskendęs.

VISUOMIS: Likimas visur užtinka žmogų.

MYKOLAS: Bet, sako, visur tu – Visuomis – buvęs.

VISUOMIS: Miške gandina ir tankumynai – nusidėjėlį. O per sriaunią upę, lieptu einant, svaigsta netikusi širdis“. (p. 77)

Taigi ir dabar ponui reikia eiti namo lieptu per upę. Mykolas, paskatintas Visuomio, griebia kirvį ir išbėga paskui poną. Po valandėlės girdime šauksmus, kad ponas įkrito į upę ir skęsta. Mirkuvienė mirdama tesuspėja sušukti: „Mykolas žmogžudys, Dieve, susimilk“. Ponas prigėrė. Žmonės kaltina Visuomį, o jis:

(*pasikeldamas ir savo kankles bei savo lazdą pasiimdamas ateina į priekį*):

Tik susiprotėkite ir supraskite, kur esą. Žvelkite ten ir tylėkite. – Jau trauksiu tolyn savo keliu. – Kan likimas man uždavė, pradeda pildyties. Jau randasi tokių, kurie nors nori sau žmonėmis tapti.

(*Tarpduryje*):

Mykol, ženki žmoniškumo taku. – O kad tu ar tavo vaikai, ar tik ir vaikų vaikai išgirsite skambant iš kapų, iš miškų, iš daubų ir nuo kalnų mano kanklių stygas, tuomet žinokite, jog jaunas vėl Visuomis.
Savo žmoniškumo krauju jūs jį atgaivinote. Tuomet pavasaris Tėvynei bus atėjęs. (p. 94)

Tokiais prasmingais žodžiais baigiasi antroji „Pr. š-lių“ dalis.

Trečioji dalis, triveiksmė misterija „Šventa ugnis“, yra „Angos“ tęsinys. Regykla maždaug ta pati, tik, sumažėjus ūkanoms, matyti tautinio peizažo charakteringa žymė – mil-

žinkapis. Nulūžusio ąžuolo stuobris yra tas pats, kurį nulaužė Perkūnas „Vėtroj“, mirštant Mantvydai. „Šventos ugnies“ veiksmo laikas – praeitis, vadinas, XX a. pradžia ir ateitis. „Šventos ugnies“ turinys labai platus: nuo poetinių ir dorovinių filosofavimų apie tautos problemas iki visuomeninės satyros, nuo konkrečių lietuvių tautos ir kultūros klausimų iki abstraktiškiausių žmogaus ir žmonijos likimo problemų. Dėl to ir veikiamieji asmenys čia gausingi ir margi.

Pirmojo veiksmo pradžia vaizduoja mums priešaušrinę Lietuvą, kuri daugeliui atrodo kaip koks didelis kapinynas, o lietuvių tautos likučiai buvo laikomi bemaž vien archeologinėmis ir etnografinėmis liekanomis. Scenoje matome Duobkasį, paslaptingą pavidalą, ir tuoj suprantame, kad jis tęsia čia Visuomio darbą, yra tautos sielos saugotojas ir iš kapų naujos gyvybės kėlėjas. Čia pat matome ir kitą duobkasį Verstį, išsigimusį lietuvį, kuris nori apkasti tai, kas jam atrodo jau nebegyva. Bet ir jo darbas kelia gyvybę, nes viena tėra svarbu: sujudinti kapus. Šitoj gražioj ir prasmingoj scenoj Vydūnas puikiai aptarė tą praeities tyrimo darbą, kuris, vis vien kokiais tikslais buvo varomas, žadino lietuvių tautą.

VERSTIS:

Ką aš matau, man nieks nebepaslėps.
Apkast ramiai galėjau.
Vienok dabar – gyvybė stojos,
man dirbant iš po žemės, –
iš probočių kapų. –
Kas čia tik atvedė mane!
Baugu, kaip dulkės atsigauna.

– – –

DUOBKASYS:

Tai kaskiva. Netinginiuok!
Ir tik žiūrėk, kad daug iškastum.
Čia kaulai ne numirėlių.
Gyvieji stojas mudviem iš kapų! (p. 98, 99)

Atrodo, kad Lietuvos kapai iš tiesų buvo atidaryti kažkokio paslaptingo duobkasio magiškais žodžiais:

Kas ilsis po žeme,
tesikelia į viršų!
Slankiojantieji rūkai
tesutver kaip rasos lašus,
gaivius, veiklius pavidalus!
Bet, kurs tėvynei jau numiręs,
tas pragaran tegrimzta!
Taip Lietuvoj naujai prašvis
tėvynės meilė, tikras žmoniškumas,
žmonių širdyj – šventa ugnis. (p. 100–101)

Šiandien kritiškai vertindami lietuvių tautos atsigavimo veiksnius, mes sakome, kad anuomet būklė nebuvo tokia bloga, kad Lietuva niekad nėra buvusi kape, nes iš ten tikrai nebūtų atsikėlusi – ir kad visi tie kapinynai tai yra nekritiškos vaizduotės ir jausmo padarinys. Tačiau turime pripažinti, kad tie poetiški vaizdai mus, su naujais pasiryžimais į gyvenimą einančius, ilgą laiką žavėjo, skatino viltį ir pasitikėjimą savo jėgomis: jeigu jau kapai ir mirtis mus neįveikė, tai kas gali beįveikti? Ir Vydūnas tad, kaip ištikimas tautinio lietuvių renesanso poetas ir suprasmintojas, be to, sūnus to krašto, kuris buvo labiausiai panašus į kapinyną, plačiausiai ir turtingiausiai kapinyno motyvą išnaudojo.

Duobkasiui dingus kape, scenoje pasirodo Tautvyda, toks pat, kokį jį matėme „Angoje“, ir vėl panašios prasmės žodžiais, kaip ten, reiškia savo ilgesį ir Daivos atsiminimą. Daiva iš tiesų ateina paprastos Mergaitės pavidalu. Scenos su Daiva-Mergaite prasmė yra tokia: Tautvyda skundžiasi nusivylęs Lietuva, nes ji nebegyva ir jo naikina gyvybę. Tautvyda iškelia savo ir kartu visos tautos likimo klausimą: kaip vėl gyvybę susirasiu? Bet kelias į gyvybę – per širdį. Tautos gaivinimas – tai savo sąmonės, savo širdies gaivinimas:

MERGAITĖ:
Nereiktų atsidėjus laukti
gyvybės gauti iš tėvynės.
Pradžia jos duota kiekvienam.
Tą reik dabar auginti
ir nuolatai kitiems dalinti.
Žmogus tėvynėje tiek gyvs yra,
kiek ji jame, jo širdyje gyva.
Kad čia šventa ugnis
lyg ant senovės aukuro sušvis,
tad mums pastos gyva tėvynė. (p. 105)

Tačiau širdis yra ir meilės šaltinis. Vadinasi, kelias į gyvybę yra kelias per širdį ir per meilę. Mergaitė sakosi esanti tėvynės dukra. Tad nenušvitusiai dar Tautvydos sąmonei atrodo, kad, pamildamas Mergaitę, jis atrado ir tėvynę:

TAUTVYDA (su karštumu):
Mergaite, tu, kaip koks stebuklas,
sužadini man visą viltį,
sužadini jiegas manyj visas,
sužadini ir gyvas man liepsnas.

Jau nyksta, kas tiek liūdnino mane.
Tėvynę suradau
sutikdamas tave. (p. 106)

Bet nuo siauro egoistinio širdies jausmo iki plačios, jokiomis asmens gėrybėmis nepapirktos tėvynės meilės – kelias dar tolimas:

MERGAITĖ (jį ramindama):
Kurs myli, nieko sau negeidžia.
Mylėt yra žinot vienybę,
nepasimėgt pavidalais,
kur susirast vienybę nesileidžia. (p. 108)

Mergaitei išnykus, Tautvyda nusimena, bet pasiryžta ją vytis. Čia Duobkasys išmeta jam iš kapo kaukolę ir valandėlei priverčia susitelkti prie Probočių kaulų – tautos gyvybės šaltinio. Priešingų jausmų draskomas, Tautvyda nuseka mergaitę. Duobkasys jo lauks grįžtančio.

Antrasis veiksmas – neigiamų Lietuvių tautos reiškinių kritika ir satyra. Dvi moterys su maldaknygėmis, besipiktinančios lietuviškais vakarais, vaidinimais ir dainomis, girtuoklis, davatkinas Pūslys, savo šventumu pasipūtęs, ir Varstys, tapęs pirkliu-vertelga – vis tai yra nesusipratėliai, tautinį darbą kliūdą tamsuoliai. Tokius Duobkasys kai kada pasiunčia į pragarą, ir jie tuojau prasmenga į žemę. Toliau neseksime visų šito veiksmo scenų, bet būtinai turime pasižymėti tas, kuriose Vydūnas rodo kai kurias „Aušros" patriotų ir vėlyvesnių pozityvistų klaidas. Vydūnas, be abejo, pritarė „Aušrai" ir jos skleidžiamoms idėjoms, bet jam, į viską žiūrinčiam iš filosofinio dorovinio taško, kai kurie tos gadynės patriotizmo reiškiniai atrodė per lėkšti, nesiekią tikros tėvynės meilės esmės.

Keleivis, kurį matome 6 scenoje, labai primena J. Basanavičių ir turbūt tikrai jį turėjo Vydūnas galvoj. Šitoje Keleivio ir Tautvydos scenoje skamba daug gražių žodžių ir minčių, bet jaučiama ir kritiškos satyros tonas:

TAUTVYDA (žvalgydamos lyg sapne):
Bet man – Aušra pašviest norėjai.
KELEIVIS (iš naujo beieškodamas):
Teisybė. Tai dabar Aušros gadynė.
Kad Lietuvą Aušros šviesoj matysi,
tikrai stebėdamos išvysi,
kokia garsi, graži, gyva
ji buvo ir lig šios dienos yra.
Didvyrių jos negalima
nei suskaityt. Ir praeityj ji buvo
pirmoji šio pasaulio žemė.
O jos kalba! Ak, miels žmogeli!
Labai toli ji pralenkia
turtingumu ir savo gražumu
visas kalbas pasaulio, net padangių!
Su ja nesusilygins nei viena.
O jau bereikalinga pasakot,
kaip Lietuva graži ir kaip galinga!
Nenoroms ją turi mylėti! (p. 129)

O 11-oji scena yra aiškiai satyrinė. Valio – patriotai, su alaus puodeliais rankose, bešūkaudami „Lai gyvuoja aukštai mūsų tėvynė Lietuva“, susivaidina, ir Duobkasys pasiunčia juos į pragarą. Galimas daiktas, kad šitose satyrinėse scenose atsispindėjo ir Prūsų lietuvių santykiai, kur buvo kilę nesusipratimų tarp Giedotojų Draugijos ir Birutininkų[14]. Tautvyda,

matydamas tokius tėvynės meilės pavyzdžius, vien karčiai sušunka: „Gyva tėvynė! – Betgi kaip?“

Įdomi mums ir materialistinio pozityvizmo satyra, kurią randame 15-oje ir 17-oje scenoje. Jei Keleivis primena mums Basanavičių, tai šių scenų Kaulius primena J. Šliūpą[15]. Atsižadėjimas romantiškų svajonių, pozityvaus proto garbinimas, medžiaginės kultūros kėlimas ir materialistinė pasaulėžiūra – štai tie pradai, kuriais Kaulius nori apvaisinti atbundančios Lietuvos gyvenimą. Jis su savo pasekėjais Lietuvos kultūros pradžiai stato paminklą – akmens piramidę, ant kurios raudonomis raidėmis parašyta S p ė k a i r M e d e g a . Aiški aliuzija į žinomo materializmo populiarizatoriaus Liudv. Büchnerio veikalą „Kraft und Stoff“[16], Šliūpo išverstą į lietuvių kalbą ir pavadintą „Spėka ir Medega“. Tautvydos nujautimas ir tikrosios gyvybės, tautos dvasios pasiilgimas apsaugoja jį nuo Kauliaus idealų, bet kartu gramzdina į dar didesnį nusivylimą. Jis sugriūva prie senovės kapo, bet Duobkasys jau pranašauja pabudimą.

Trečią veiksmą galėtume pavadinti Vydūno žodžiais „Atsibudimas tautoje“. Tautvyda tebeguli lyg negyvas, o verteiva Verstys, radęs jį nudžiunga, turėsiąs garbės apkasti paskutinį lietuvį, supilsiąs jam didelį kapą ir pastatysiąs aukštą kryžių. Lietuva vis dar didis kapas. Mums atrodo, kad šitokis charakterizavimas poaušrinės Lietuvos, po to Keleivio ir Kauliaus darbų yra per juodas ir neteisingas. Lietuva jau tuomet nebuvo panaši į kapinyną, ir bandymas pakasti paskutinį lietuvį yra jau aiškiai pavėluotas. Verščiui nubėgus atsinešti lopetos, Tautvyda nubunda. Ateina Daiva dabar jau senos Moterėlės pavidalu. Tautvydos egoistinės aistros jau išgesusios. Belieka išblaškyti jo nusiminimą ir nusivylimą tėvyne. Tėvynė nu-

skurdusi, juoda, tuščia, nekultūringa – štai silpnadvasių lietuvių paskutinis argumentas savo atskalūniškumui arba apsileidimui pateisinti. Tokiems Moterėlė-Daiva taip sako:

Lig šiol dar neėjai tikru keliu.
Tėvynę sau tik susirast norėjai,
ir, kad ji tau patikus būtų,
čia dirbt su pasimėgimu.
Bet nepamirški niekados:
Žmogus tėvynėn tenuein per širdį.
Tik viduje, kur paslėpta
tikra dirva tėvynės,
čia gal tiktai gyvybė prisikelti,
čia reik sužadint ugnį šventąją!
Tu nori gauti sau tėvynę,
bet reikia ją savy sutverti! (p. 159)

Eidamas į veiklų tėvynės darbo kelią, Tautvyda turi dar atsispirti Verščio ir Ainoko pagundoms iš svetimųjų pasipelnyti tėvynės sąskaiton. Tautiškumo spekuliantus Duobkasys nugramzdina į pragarą, lieka dar Kiūtra, tolimesnis Kauliaus idėjų skleidėjas, manąs, kad tik jų partijoj galima naudingai dirbti tėvynei, ir reikalauja, kad Tautvyda dėl materializmo idealų aklai pasiduotų jų kolektyvo valiai. Bet Tautvyda į tai atsako:

Jūs be vergybės apsieit negalit.
Vos svetimųjų numetėte jungą
ir savąjį draugams tuoj uždedat. (p. 170)

Tokiu būdu Tautvyda, išsivadavęs iš egoistinio, vien jausmus tenkinančio tėvynės supratimo ir stodamas į veiklų darbą, vadinasi, kurdamas ir savy tėvynę, galų gale atbunda

tautoje ir jungias su tautos dvasia. Jam beskaldant spėkos ir medžiagos monumentą, iš jo vidaus trykšta šviesa, kyla kanklių skambėjimas ir pagaliau pasirodo:

> Mergaitė su šviesiu žiburiu rankoj. Ji apsitaisiusi baltai ir taip išrodo, kaip Daiva, tik plaukų sutaisymas ir papeties papuošimas primena Lietuvaitę. (p. 173)

Logiška viso to išvada, kad materija ir akli gamtiški instinktai-galios slepia nuo mūsų dvasią-sielą. Taigi mokėkime nugalėti instinktus ir pramušti materializmo plutą. Tolimesnės scenos yra jau tik iškilmingas finalas, kuriuo reiškiamas Tautvydos triumfas, pasiekus tautos sielą, ir tolimesnis kelias į žmoniją ir Dievybę. Estetiniu atžvilgiu vertindami tas paskatines scenas, – nes jose ir pats autorius berods siekia estetinių efektų, – norėtume, kad jose būtų mažiau patoso, mažiau dirbtinio iškilmingumo, o daugiau nuoširdumo ir paprastumo. Nes iškilmingumas ir patosas mus nustebina ir prislegia, o nuoširdus paprastumas paskatina ir pakelia. O skatinti ir kelti ir turėtų būti vyriausias „Pr. š." idėjinis ir estetinis tikslas.

Pagaliau belieka suminėti vienas iš abstraktiškiausių Vydūno veikalų – misterija „Jūrų varpai". Kaip „Probočių šešėliuose" randame visos tautinės patriotinės Vydūno ideologijos sintezę, taip „Jūrų varpuose" turime kuo ne visų Vydūnui rūpimų apskritai žmoniškųjų filosofinių problemų santrauką.

Vyriausias idėjinis „Jūrų varpų" uždavinys bus simboliškai atvaizduoti žmogaus ir žmonijos kelią į tobulybę. Be to, Vydūnas šioj misterijoj, matyt, norėjo parodyti apskritai dabartinės kultūros netinkamumą dvasiniam žmogaus kilimui. Argaudas, vyriausias misterijos veikėjas, myli kilnią Vidę, kurios meilė turi jam padėti išgirsti Jūrų varpus, visatos

harmoniją, keliančią į Dievybę. Bangpūtis, dvasinis pradas, ir Putogymė su Vilnių dukromis, aistringas kūninis pradas, varžosi dėl Argaudo ir kovoja tarpusavyje. Visa materialinė kultūra su jos triukšmu, nustelbiančiu Varpų skambėjimą, tas gyvenimo vieškelis, klaidinąs Argaudą ir Vidę – visa tai esąs Putogimės darbas. Tik po daugelio klaidžiojimų ir kentėjimų jiedu išgirsta palaimingus Jūrų varpus. Veikalas dėl savo abstraktiškumo ir veiksmų priežastingumo stokos yra labai painus ir sunkiai suvokiamas.

Susipažinę su Vydūno dramatiniais kūriniais, kai valandėlei susitelkiame ir minty bei vaizduotėj pasistengiame prisistatyti visa tai, kas įkrito į mūsų sąmonę, pamatome visą eilę pavidalų, sustingusių kilniose pozose apie aukurus ir ugnis arba išsirikiavusių iškilmingose eisenose su ritmiškais mostais ir apskaičiuotais žingsniais. Pamatome taip pat įvairiomis spalvomis nušviestų regyklų – stilizuotų peizažų, miškų, uolynų bei miesto siluetų. Bet nerandame nė vieno stipraus jausminio išgyvenimo, nė vienos šiurpu perimančios scenos. Paieškoję atsimename Mantvydos, Tairos, Grožvydos, Magės, Gintalo mirtį, bet, nors personažai mūsų atminty ryškūs, jų žuvimas mūsų nejaudina, baime ir užuojauta nesukrečia. Iš to dar kartą galime padaryti tą pačią išvadą, kurią jau anksčiau turėjome progos konstatuoti: Vydūnas aistrų nevaizduoja ir mūsų emocijų, jausmų nežadina. Jis duoda tik kai kurias savo pasaulėvaizdžio ir dorovinių idėjų iliustracijas – ryškias, nekomplikuotas, dažniausiai vienos minties vedamas, dėl to lengvai įstringančias į mūsų atmintį, juoba, kad tos iliustracijos yra tik dviejų-trijų vyriausių idėjų variantai.

Kadangi kiekviena Vydūno komedija, drama, tragedija ar misterija parašyta su tikslu ką nors dorinti, mokyti arba reikšti

kokią nors kilnią idėją, kadangi tam pačiam tikslui sukurti ne tik Vydūno personažai, bet ir visa kita jo dramų apyvoka – reginys, nušvietimas ir net muzika ("Karalaitė"), tai galime tvirtinti, kad Vydūnas yra vienas iš abstraktiškiausių rašytojų dvidešimtojo amžiaus literatūroje.

JUOZAPAS-ALBINAS HERBAČIAUSKAS

Biografijos duomenys. J. A. Herbačiauskas gimė 1876 m. spalio 20 d. Lankeliškiuose, Vilkaviškio apskrity. 1901–1906 m. studijavo Krokuvos universitete. 1911–1923 m. ten pat buvo lietuvių kalbos ir literatūros lektoriumi. 1925–1932 m. buvo lenkų kalbos lektorium Lietuvos universitete. Dėl kilusių nesusipratimų su fakultetu turėjo iš šios vietos pasitraukti. Grįžęs į Lenkiją, ten lig šiol tebegyvena[17].

1904 m. J. A. Herbačiausko ir Adomo Varno iniciatyva buvo įsteigta Krokuvoje „bendroviškai moksliška lietuvių draugovė" „Rūta", kurioj susispietė ten studijavusios lietuvių jaunuomenės būrelis. Spaudą grąžinus, Herbačiauskas pradėjo uoliai dalyvauti „Vilniaus Žiniose" ir kituose lietuvių laikraščiuose. Kai kurie iš tų straipsnių buvo pakartoti rinkiny „Erškėčių vainikas", Krokuva, 1908 m. Jo suredaguota „Gabija", rinktinė knyga, paaukota Lietuvos dainiaus vyskupo Antano Baranausko atminimui", Krokuva, 1907 m., „Dievo šypsenos", Kaunas, 1929 m. Iš pasklidusių periodinėj spaudoj rašinių minėtinas stambesnis kūrinys „XIII kapinynų simfonija", „Bare" 1925 m. 8 ir 9 nr. Lenkų kalba „Odrodzenie Litwy"[18], 1905 m., „Potępienie"[19], 1908 m. ir „Nie w Wodz nas na pokuszenie"[20].

KŪRYBA. Naujajai lietuvių literatūrai daugiau reikšmės turi ankstyvesnieji J. A. Herbačiausko raštai publicistinio pobūdžio, ypač jo „Erškėčių vainikas“. Šio rinkinio entuziazmo kupinuose straipsniuose Herbačiauskas išreiškė berods visus svarbiuosius esminius uždavinius, kuriuos lietuvių literatūrai iškėlė spaudos grąžinimas ir naujo laikotarpio pradžia.

Tad pirmiausia kūrybingumo reikalas. Pastebėta, kad ankstyvesnioji literatūra, kurta daugiausia tautinio bei visuomeninio sąmoningumo reikalams, yra sustingusi, sušablonėjusi, be dvasios, be jaunatvės entuziazmo, ne širdy, bet galvoj išnešiota. O, pasak Herbačiausko, „viskas, kas tik išsiperėjo smegenyse, o ne širdyse, būtinai turi stipti nuo šalčio“*. Lietuvių literatūros nekūrybingumas reiškęsis „siaurai apriboto, tartum žargoniško klasicizmo“ pamėgdžiojimu, poezijoj formos, ritmikos nuobodumu, „monotoniškai sentimentališku dejavimu“, o beletristikoj rusų Garšino, Čechovo, Gorkio, Andrejevo, Korolenkos[21] ir kitų sekimu. To laiko rašytojai, pasak Herbačiausko, neturėję „tautiško, lietuviško, originališko“ stiliaus ir savo uždaviniu laikę „duoti teisingiausias, fotografiškas kasdienio gyvenimo kopijas-vaizdelius“**. Smerkdamas tokį mūsų literatūros menkumą, „Erškėčių vainiko“ autorius nesigaili entuziastingų šūkių skelbti kūrybingumui ir naujo gyvenimo viltims: „Jaunos Lietuvos dvasia privalo apsireikšti jaunoj pavasario formoj! Gana jau tos ritmiškos monotonijos, gana jau to klasiško stenėjimo. Penkis amžius miegojom, dabar gi jau laikas susijudinti audriškai! Jaunos Lietuvos balsas tekelia iš numirusių, tešaukia galybės balsu:

* „Erškėčių vainikas“, p. 41.
** Ten pat, p. 48.

„Kelkitės, miegaliai! Kelkitės, apjakėliai! Kelkitės, lavonai! Kovon eikite! Laisvę, garbę tverkit! Gyvenimo biaurybes naikinkit!“*

Kūrybingumas, į kurį Herbačiauskas šaukia, turįs kilti iš individualizmo ir tautiškumo. Herbačiauskas mūsų naujojoj literatūroj yra ryškiausias individualizmo atstovas, paneigęs taip būdingą draudžiamajam laikotarpiui visuomeniškumą. Iš viso, kultūros gyvenime, pasak Herbačiausko, „ko daugiau nuomonių, tuo puikesnis, gaivališkesnis gyvenimas! Tik vištinyčioje tegali būti gaidžio nuomonės apodiktiškai dogmatiška diktatūra!“**Dvidešimčiai metų praslinkus, „Dievo šypsenų“ autorius kartoja tokio pat kraštutinio individualizmo išpažinimą: „Aš nenoriu būti suvaržytas! Kolektyvas-draugija-organizacija – tai mano aršiausi priešai! Aš sau – žmogus!“***„Erškėčių vainike“ Herbačiauskas, tiesa, pripažįsta, kad „kultūriškas tautos judėjimas surištas yra su viso pasaulio kultūrišku judėjimu“****, kad literatūrinių įtakų, ypatingai lenkų literatūros įtakos, nereikią per daug bijoti, tačiau ir tas įtakas mes turį taip sunaudoti, kad jos palengvintų mums savo individualizmą išplėtoti.

Literatūros kūriny turi atsispindėti ne tik kūrėjo individualybė, bet ir jo tautos siela. Literatūra turi būti tautinė. J. Herbačiauskas „Erškėčių vainike“ ir „Gabijoj“ daug ir karštai kalba apie Tautos dvasią, Tautos sielą ir Tautos genijų. Kūrybą ir tautiškumą jis sieja su mistiniu intuiciniu įžvelgimu į tautos praeitį ir liaudies kūrybą. Tautinės kūrybos esmei aptarti

* Ten pat, p. 54.
** „Gabija“, p. 14.
*** „Dievo šypsenos“, p. 134.
**** „Erškėčių vainikas“, p. 53.

jis naudoja ne protines sąvokas ir apibrėžimus, bet vaizdus ir metaforas. Mūsų tautos genijus, kūrybinių galių simbolis, tai esąs „mistiškas sujungimas žemės piemenėlio ir dangaus karžygio dvasių“*. Mes turį „atskaityti Lietuvos istorijos faktuose mūsų tautinės idėjos ženklą“, „sutverti sintetiškai metafizišką lietuvių tautos idėją“. Iš metaforinių Herbačiausko vaizdų suvokiame, kad tautinei kūrybai, be tautos praeities meilės, reikalingas dar gilus įsijautimas į savo krašto gamtą ir liaudies kūrybos pažinimas bei naudojimas. Šitas iš esmės elementarines ir teisingas mintis Herbačiauskas išplečia į daugybę keistų simbolių bei vaizdų, palydi neįprastais šūksniais ir paradoksais, o poleminio pobūdžio straipsniuose nesigaili sarkazmo ir nesivaržo mandagumo formomis**.

Apie Herbačiausko dailiosios literatūros kūrinius nedaug mums tenka kalbėti. Su „Erškėčių vainiko“ mintimis ir šūksniais, liečiančiais lietuvių tautinės kultūros bei literatūros klausimus, siejasi tik vienas kūrinys – „Lietuvos griuvėsių gimnas, – Dainiaus symphoniškas sapnas,“ išspausdintas „Gabijoj“. Šitame keistos simbolikos ir dar keistesnės išraiškos kūriny autorius tarsi ir nori rasti Lietuvos praeity „mūsų tautinės idėjos ženklą“, o menką dabartį išplakti negailestinga satyra. Kiti Herbačiausko kūriniai turi daugiau tarptautinį pobūdį: veiksmo vieta – svetimi miestai, turinys – visoki okultizmo, spiritizmo bei demonizmo reiškiniai, kabala, liaudies prietarai. Tai išsigimusi romantika, dekadentizmas su pomirtinio pasaulio, skaičių, spalvų ir kvapsnių simbolika.

---

* „Gabija“, p. 6. Vėliau Dobilas sakė, kad lietuviai tebegyvenąs viduramžiniu karžygiškumu, o reikią grįžti prie artojėlio.

** Plačiau žr. mano „Literatūros etiudai“, str. „Naujosios lietuvių literatūros angoje“.

Herbačiausko kūriniuose nėra aiškios ribos tarp beletristinio vaizdavimo ir prozinio informavimo bei dėstymo. Dažnai jis nusako tik veiksmo foną ir duoda pakriką medžiagą, tarsi kokius faktus ar įvykius, iš kurių turėtų būti sudarytas kūrinys. Herbačiauskas mūsų literatūroj gyvas ne savo „demoniškais" kūriniais, bet ta dvasia, kuri kaip žiežirbų verpetas verda jo publicistiniuose raštuose.

4. Literatūros kryptys iki Nepriklausomybės pradžios

Apie literatūros kryptis šiame laikotarpy tegalima kalbėti labai atsargiai. Būdingų europinėms kryptims rašytojų mes beveik neturime, tad galime rasti tik daugiau ar mažiau apčiuopiamus tam tikrų krypčių elementus bei reiškinius, pasklidusius to laiko mūsų literatūroje.

Pirmiausia išskiriame dvi kryptis, įsigaliojusias dar draudžiamoj gadynėj – tai tautinis patriotinis idealizmas ir realizmas. Tai Maironio, Jakšto, Vaižganto, Žemaitės, Lazdynų Pelėdos kryptys. Šie ir kiti jų kartos autoriai – „Aušros" ir ankstybojo poaušrio atstovai. Jų auklėjimo, brendimo ir ideologijos šaknys anapus XX amžiaus. Jie – ankstyvojo patriotinio ir visuomeninio įkarščio reiškėjai. Nors šiame dešimtmety jie dar jėgų pilnybėje, tačiau jų reiškiami idealai dabar ima jau kitėti, jų kryptys iš dalies išsekti, iš dalies keisti linkmę, perimtos naujos kartos žmonių.

Patriotinis idealizmas (kitų dar vadinamas tautiniu romantizmu), pradėtas Simano Daukanto ir žemaičių bajorų, ima niauktis jau aušrininkų kartos kūryboj. Jau tuoj po

spaudos grąžinimo senieji kovotojai pajunta, kad tai, dėl ko jie kovojo, iš dalies jau laimėta. Daug vilčių išsipildė. Bet po trumpo džiaugsmo pastebėta, kad tai, kas pasiekta, neprilygsta tam, kas buvo svajota. Spaudos laisvės tik šešėlis, jaunieji darbo dirbt nemoką ir spaudą panaudoją piktam, vienybės nebesą, visuomenė pakrikusi ir abejinga. Senieji ima nusivilti. Šios nuotaikos ryškų pavyzdį matome Maironio kūryboj*. Iškovotas idealas, kaip paprastai, kovotojus nebepatenkina. Ir ima senieji vis kreipti žvilgsnį atgal, gyventi atsiminimais, atsilikti nuo gyvenimo, nebesuprasti jaunųjų ir juos peikti. Štai dėl ko mūsų senesniosios kartos raštuose randame tiek daug kriticizmo ir retrospektyvinių temų.

Tačiau patriotinio idealizmo įkarštis ir literatūrinė linkmė plačiai užgriebia ir jaunąją rašytojų kartą. Čia pastebime dvejopą reiškinį. Gyvoj kūrybinėj sąmonėj tėvynės meilės jausmas randa naujų literatūrinės išraiškos būdų, suderintų su laiko dvasia ir literatūros raida. Tačiau šalia to susidaro ir tam tikras patriotinių temų bei motyvų šablonas, duodąs tos krypties kūrybai epigoniškumo pobūdį. Visa tai turėsime progos parodyti nagrinėdami Motiejaus Gustaičio, Mykolo Vaitkaus, Liudo Giros ir kitų jaunesniųjų poetų kūrybą.

Realizmas lietuvių literatūroje taip pat jau turėjo gilias šaknis. Nuo pat Donelaičio, per Valančių, ligi Kudirkos, Žemaitės, Lazdynų Pelėdos ir Vaižganto jis davė daug neabejotinos pastovios vertės dalykų. Dėl to ir po spaudos grąžinimo realizmo pozicijos yra labai tvirtos. Jau matėme, kaip ano laiko spaudoj buvo atstovaujami ir ginami šios krypties pradai. Čia

* Žr. mano „Literatūros etiudai", str. „Visuomeninis Maironio kūrybos pagrindas".

tenka dar pridurti, kad utilitaristinis bei didaktinis mūsų realizmo atspalvis dabar žymiai pasikeičia. Ankstyvesnysis XIX amžiaus realizmas turėjo daug bendra su patriotiniu idealizmu: abudu mokė bei sąmonino skaitytojus, skiepindami juose dorovines ir tautines bei pilietines idėjas. Neišsižada utilitaristinių tikslų nė naujojo laikotarpio realizmo šalininkai. Bet jie, prisiderindami prie savo visuomeninių politinių programų, nori padaryti literatūrą luomų kovos veiksniu ir įrankiu, būtent, kad ji tarnautų naujai gyvenimo santvarkai įvykdyti, santvarkai, pagrįstai socializmo bei marksizmo pradais. Politinis visuomenės revoliucinimas buvo taip pat vienas iš svarbiųjų mūsų realizmo tikslų. Visa ši programinė mūsų prieškarinio realizmo ideologija išryškėja daugiausia laikraščių kritikose, straipsniuose, atsiliepimuose dėl pasirodančių veikalų. Tuo tarpu jaunųjų realistų kūryba dar nėra pakankamai būdinga. Ji atmiešta jaunuolišku jausmingumu, poetiniu impresionizmu ir jau tuomet beįsigalinčio neoromantizmo bei estetizmo įtakomis. Jonas Biliūnas tik ankstyvesniaisiais savo vaizdais („Pirmutinis streikas“, „Be darbo“, „Per sapną“) atitinka ideologinę visuomeninę realizmo programą. A. Vienuolis[1], ryškiausias prieškarinio dešimtmečio realistas, vaizdavęs kaimo buitį ir nuo gimtojo kamieno atitrūkusio lietuvio inteligento likimą, visuomeninio luominio bei politinio sąmoninimo nedaug teduoda. Tas pat sakytina apie Vinco Krėvės[2] „Šiaudinės pastogės“ vaizdus. Be to, kai kuriuose iš jų (pav., „Skerdžiuj“, „Bedievy“, „Antanuko ryte“) neoromantinis elementas nustelbia realistinį. Dar toliau nuo visuomenininkų programos stovi Ignas Šeinius[3] – estetas impresionistas. Ryškesnę visuomeninę ideologiją ims reikšti tik pokarinis realizmas, jau kitos, nepriklausomoje Lietuvoje išaugusios, rašytojų kartos ugdomas.

Naujas kūrybines pastangas, kurios ėmė reikštis mūsų literatūroje po spaudos grąžinimo, pasirodžius jaunajai rašytojų kartai, galime apibendrinti neoromantizmo vardu. Neoromantizmo sąvoka to laiko mūsų literatūroje apims visus tuos reiškinius, kurie kartais žymimi simbolizmo, estetizmo, dekadentizmo ir net impresionizmo pavadinimais. Anksčiau apžvelgdami to laiko spaudą, jau susipažinome su tais balsais, kurie nesitenkino utilitarizmu, didaktizmu, realizmu ir senomis kūrybos formomis, o šaukė ieškoti kūrybingumo, grožio, tautos sielos ir naujų individualių išraiškos būdų. Susintetinę tuos pasisakymus ir patyrinėję atitinkamus ano laikotarpio kūrinius, randame šiuos būdingus mūsų neoromantizmo bruožus: a) pasaulėžiūroj teizmas, panteizmas[4], tikėjimas dvasiniu pradu, anapusine tikrove. Ta tikrovė patiriama ne protiniu pažinimu, bet nuojauta, intuicija. Žmogaus individo asmenybė yra absoliuti vertybė. Paslaptingas žmogaus sielos gyvenimas, giliosios buities problemos, prasmingas gamtos ir pasaulio patyrimas tegalimas emocinio susijaudinimo, išgyvenimo metu nuojautos, intuicijos pagalba. Greta asmens individualybės, aukščiausias kultūros vertybes kuria arba sudaro sąlygas joms kurti tautos individualybė, pasireiškianti savita sąmonės forma, kurios autentiškiausia ir konkrečiausia išdava yra liaudies kūryba. b) Kūryboj paneigiama didaktinė bei ideologinė nuožiūra, kurią pakeičia estetiniai tikslai, vengiama kasdieniškumo, branginami individualūs išgyvenimai, įsigali introspekcija, pagilėja psichologinė analizė; ieškoma bendrai žmogiškų buities problemų. Išraiškoj jaučiamas naujumas, rafinuotumas, įsisenėjusių priemonių

vengimas; mėgstama paralelės, metaforos ir simboliai, kaip sugestyviausi būdai išreikšti sunkiai apčiuopiamoms nuotaikoms, emocijų polėkiams ir sąryšiui tarp įvairių medžiaginės ir dvasinės tikrovės plotmių. Liaudies dainų poetika, simbolika ir stilius tampa mėgiamos priemonės pabrėžti tautiniam kūrybos pobūdžiui.

Bet čia vėl reikia priminti, kad lietuviškasis neoromantizmas, kiek jis pasireiškė ne abstrakčiais teoretiniais pasisakymais, bet kūryba, nėra griežtai atsiribojęs nei nuo pilietinio patriotizmo, nei nuo realizmo, nei nuo tose kryptyse įsigalėjusio didaktizmo. Tą matome ne tik Vydūno, Krėvės, Šeiniaus, Čiurlionienės, Puidos[5] raštuose, bet ir jaunesniųjų, būdingesnių neoromantizmui poetų, kaip Sruogos[6], Kiršos ir Putino kūryboj.

Mūsų neoromantizmas pastaraisiais laikais susilaukė aštrios kritikos iš realistų visuomenininkų. Buvo bandyta diskredituoti pati mūsų neoromantizmo kilmė. Ties šiuo klausimu, turinčiu istorinės prasmės, pravartu trumpai stabtelėti. Sakoma, kad lietuviškasis, kaip ir apskritai, neoromantizmas, kilo iš buržuazinės visuomenės susmukimo, iš jos idealų bankroto. Poetai esą pabėgo ar bent tarėsi bėgą nuo to beprasmiško gyvenimo, užsidarę savy – ir iš čia atsiradę būdingi dekadentiniai neoromantizmo bruožai: liguistas individualizmas, mistika, grožio kultas, pesimizmas, išraiškos rafinuotumas. Iš čia atsiradusi taip pat ir praraja tarp visuomenės ir neoromantikų. Jie pasidarę neaktualūs, nesuprantami ir nereikalingi. Visuomenė nuo jų nusikreipus, ir atsiradęs krypties, o pas mus ir apskritai literatūros krizis. Šitokis samprotavimas, kiek jis liečia lietuviškąjį neoromantizmą, nėra teisingas dėl tos paprastos priežasties, kad anuo metu mūsų visuomenė buvo tokia jauna ir negausi, kad ji viena jokiu būdu negalėjo

sudaryti pagrindo neoromantizmui. Taip pat negalima kalbėti apie tos visuomenės smukimą arba jos idealų išsigimimą. Ano laiko jaunoji rašytojų karta, jei ir galėjo pajusti kultūrinę lietuvių visuomenės atmosferą, tai ta atmosfera buvo anaiptol ne dekadentinė. Priešingai: XIX-tame amžiuje prasidėjo materialinis lietuvių tautos atkutimas ir kultūrinis veržlumas, dabar, vešliau suklestėjęs, leido ir literatūrai bei menui kopti iš elementarių, paprastų į sudėtingesnes bei prašmatnesnes reiškimosi formas.

Mes čia galime nurodyti tris svarbesniąsias mūsų neoromantizmo kilmės priežastis. Pirma – natūrali mūsų literatūros raida. Visuomeninė patriotinė ir realistinė draudžiamosios gadynės literatūra po spaudos grąžinimo turėjo susilaukti opozicijos, kuri savaime ėjo priešinga linkme – į individualizmą, estetizmą, universalizmą, formalizmą. Jaunosios kartos akys savaime nukrypo į kaimynines literatūras, o ten neoromantizmas, nors ir nebėjo avangarde, bet jau buvo sukūręs patraukliausių laimėjimų.

Tad antrąja priežastim turim laikyti svetimų literatūrų įtaką. Jos gavo pajusti daugelis tos kartos rašytojų savo studijų, auklėjimosi metais. Taip M. Gustaitį yra paveikę dar senieji lenkų romantikai A. Mickevičius ir J. Slovackis[7], J. Herbačiauską ir kitus iš Krokuvos būrelio – S. Przybyszewskis, S. Wyspiańskis[8], Vydūną – teosofai, I. Šeinių – K. Hamsunas[9], K. Puidą – vokiečių neoromantikai, „Pirmojo Baro“ grupę – prancūzų ir rusų simbolistai. Be to, tuomet žavėtasi F. Nietzsche, P. Baudelair'eau, M. Maeterlincku, R. Tagore[10].

Pagaliau trečioji mūsų neoromantizmo priežastis – tai individualiniai jaunųjų literatų polinkiai. Tai buvo jauni svajotojai bei entuziastai, kuriuos menas, kūryba, poezija žavėjo

labiau negu visuomeninis veikimas, kurie iracionalinėmis galiomis pasitikėjo daugiau negu protu, ir kurių ateities viltims nepakako kasdienybės realios tikrovės. „Mes visi, – rašė Balys Sruoga „Pirmajame Bare“, – savo gražiausiomis godomis, savo skaisčiausiais, numylėtais troškimais piname-puošiame atbudusiai tėvynei skaidrų vainiką“*. Suprantama, kad tas vainikas turėjo būti supintas ne iš nudžiuvusių stagarų.

Negalima sutikti ir su tuo teigimu, kad lietuvių visuomenė nusikreipė nuo neoromantikų kūrybos. Priešingai, kaip prieš Didįjį karą, taip ir Nepriklausomoj Lietuvoj, šios krypties rašytojai greit pasidarė populiarūs ir mėgiami. Dėl vadinamos „literatūros krizės“ Nepriklausomoj Lietuvoj ne juos teks kaltinti.

Mūsų neoromantizmo apimtis yra labai plati. Po spaudos grąžinimo ligi „Keturių vėjų“[11] pasirodymo beveik visa mūsų literatūros kūryba vyksta jo ribose. Iš senosios kartos čia įskaitytini iš dalies M. Pečkauskaitė, Vydūnas ir M. Gustaitis. Žymesnieji ano meto jaunosios kartos autoriai, išskyrus realistą A. Vienuolį, eina šia kryptim. Aiškiausiai ji pasirodo „Pirmojo Baro“ grupėj. Jos linkme nepriklausomoj Lietuvoj eina J. Kossu-Aleksandravičiaus, A. Miškinio, B. Brazdžionio, A. Vaičiulaičio karta.

5. Rašytojai ir veikalai

POETAI

Laikotarpyje tarp spaudos grąžinimo ir Nepriklausomosios Lietuvos stambiausia lietuvių poezijos jėga tebepasilieka

* „Pirmasai Baras“, p. 201.

Maironis. Šiuo metu jis išspausdina „Jaunosios Lietuvos“ ir „Raseinių Magdės“ poemas, parašo „Mūsų vargų“ poemą ir papildo „Pavasario balsų“ rinkinį naujais eilėraščiais. Maironis šiame laikotarpyje pasiekia savo kūrybos viršūnių. Tačiau jo kūrybos šaknys – draudžiamojoj gadynėj, ir ne jis dabar lietuvių lyrikos raidai duoda naujų užuomazgų. To laikotarpio lietuvių lyriką naujais kūrybos pradais praturtina dvi poetų kartos: vyresnioji Motiejaus Gustaičio, Liudo Giros ir Mykolo Vaitkaus karta ir jaunesnioji, laikotarpio pabaigoje pasirodžiusi „Pirmojo Baro“ karta. Šios pastarosios reikšmė ir kūrybos svoris išryškėja jau Nepriklausomoj Lietuvoj, o pirmųjų trijų dar kalbamajame laikotarpy. Tad čia ir dera ilgiau sustoti ties jų kūryba.

Motiejus Gustaitis

Biografijos duomenys. Poeto tėvai Kazimieras ir Elzbieta Bairiūnaitė Gustaičiai turėjo gražų ūkį ir plytinę Rokų kaime, Aukštosios Panemunės parapijoj. Ten ir gimė jiems trečias sūnus Motiejus 1870 m. vasario 27 d. Savo eiliuotoj autobiografijoj poetas sako, kad jo senolių gimtinė buvo Guduose ties Berezinos upe, ir ten jie vadinosi Gustovais. Vienas iš jų pabėgo nuo baudžiavos į Lietuvą, įsigijo ūkį panemunėj, vedė lietuvaitę ir sulietuvėjęs tapo šakotos Gustaičių šeimos ainiu*. Motiejus, eidamas 8 metus, neteko motinos. Jos atminimui skirtame sonete vėliau poetas apraudojo tą smūgį:

Aštuntojo rudens rūsčioji diena!
Gyvenimo sutraukius sietą,

* „Vainikai“, p. 39, 40.

Tu jai paskyrei vystamą velėną,
O man našlaičio vardą kietą.

Baigęs pradžios mokyklą Panemunėj, 1881 m. Motiejus įstojo į Marijampolės gimnaziją, kur baigęs 5 klases, išvažiavo į Seinų dvasinę seminariją. 1893 m. Varšuvoj jis buvo įšvęstas kunigu. Keletą metų pabuvęs Marijampolėj vikaru, vyskupo Baranausko leidžiamas, išvažiavo studijuoti į Vakarų Europą. Regensburge studijavo bažnytinę muziką, Romoj teisę, o Friburge literatūrą ir meno istoriją. Čia gavo filosofijos daktaro laipsnį, parašęs disertaciją apie Adomo Mickevičiaus „Krymo sonetus". Šveicarijoj jis pradėjo ir pats rašinėti poezijas.

O grožio deivę pirmukart
Išvydau Alpių dausose,
Kuriai simfonijos dvasia
Pamokė ritmiškai pritart –

pasisako minėtoj „Autobiografijoj".

Šveicarijoj ir iš viso užsieny praleistas laikas davė apsčiai medžiagos Gustaičio kūrybai. Sonetuose randame keletą ciklių, kur tų kraštų įspūdžiai ir gamtos motyvai pinami su Lietuvos atsiminimais arba šiaip kokiomis poeto refleksijomis.

Grįžęs iš užsienių, jis buvo paskirtas kapelionu ir tikybos mokytoju Marijampolės gimnazijoj. Čia jis spietė aplink save gabesniuosius mokinius, davinėjo jiems knygų skaityti, organizavo chorą, supažindinėjo su tautiniais reikalais, spauda ir literatūra, žodžiu, tęsė ir papildinėjo tą patį tautinio jaunuomenės sąmoninimo darbą, kurį uoliai varė ir vyresnysis jo kolega P. Kriaučiūnas[1].

M. Gustaitis buvo vienu iš „Žiburio“ draugijos organizatorių ir sumanytojų. 1906 m. įsikūrusi, ši Suvalkijos švietimo draugija, kitais metais atidarė Marijampolėj pirmą lietuvių mergaičių progimnaziją, kurioj M. Gustaičiui tenka ir direktoriauti. Jį taip pat randame ir „Gabijos“, muzikos, literatūros ir dramos draugijos, iniciatorių būrely.

Prieš pat karą važinėjo į Ameriką rinkti aukų švietimo reikalams. Ta proga Amerikoj išspausdino „Tėvynės ašaras“, „Meilę“, „Aureolę“ ir „Lietuvos Vyčių dovanėlę“. Amerikos įspūdžių randame ir jo poezijose. Vokiečiams okupuojant Lietuvą, pasitraukė su „Žiburio“ gimnazija į Trakus, o paskui į Jaroslavlį, Rusijos gilumon. 1918 m. grįžo į Lietuvą. Gavo tvarkyti ir vesti „Žiburio“ įsteigtą Seinų gimnaziją. Seinus lenkams okupavus, įsikūrė su savo gimnazija Lazdijuose. Be direktoriaus ir pedagogo darbo, rašinėjo dar eilėraščių ir su ypatingu pamėgimu skaitė lotynų klasikus ir nemaža išvertė į lietuvių kalbą. Mirė Lazdijuose širdies liga 1927 m. gruodžio 23 d.

Motiejus Gustaitis buvo gilios erudicijos, kilnios sielos ir taurios širdies žmogus. Visados taktiškas, saikingas, ramus, maloniai nušvitusiu veidu, jis buvo tikras dvasios aristokratas. Savo poelgiuose ir darbo metode jis buvo įsigijęs ir išviršinių poniškumo žymių. Vaikščiodavo lėtai, kalbėdavo atsargiai, malonaus tembro nustatytu balsu, mėgdavo turėti gražios rašysenos asmens sekretorių, kuriam diktuodavo visa, kas tik buvo rašytina. Savo eiles redaguodavo, taisydavo pamažu, neskubėdamas, nesikarščiuodamas ir sverdamas kiekvieną žodį. Klausdavęs ir kitų nuomonės bei patarimo, bet jų beveik niekad nesiklausydavęs, o kartais su maloniu šypsniu pašiepdavęs. Tokis poeto charakteris ir jo darbo metodas atsispindi visoj jo kūryboj.

KŪRYBA. M. Gustaitis dėl sunkoko, ne visuomet sklandaus eiliavimo – ypač su rimais jam būdavo keblu – nelabai buvo mėgiamas skaitytojų, nevienodai vertinamas nė kritikų. Adomas Jakštas Gustaitį vadina par excellence[2] simfoningos sielos poetu ir jo poeziją priima labai palankiai*. J. Tumas-Vaižgantas, išbaręs „Tėvynės ašarų" autorių už visokias kaltines-veltines, be jokios fantazijos eiles, čia pat nustemba: „Ir kadgi šiūptelės, tai net atsiloši: ir forma bus kristalinė, be jokios dėmelės, ir rimas elegantiškas, įvairus, įdomus ir skambus, ir vaizdų bus, ir meilaus, nemelagingo, už širdies tveriančio jausmo, daug inteligencijos ir maestriškumo"**. V. Bičiūnas M. Gustaitį vadina kilnios širdies dainium, labai palankiai apibūdina jo kūrybą, o į klausimą, dėl ko daug kas prikaišiojo jam šaltumą ir poetinio jausmo stoką, atsako „todėl, kad M. Gustaitis nebuvo ekspromtininkas ir novatorius. Jo poezijos šaltiniai – ne audringi ir aistringi jausmų siaubai, bet estetinio jautrumo ir švelnaus jausmingumo kupina širdis"***. E. Radzikauskas M. Gustaitį laiko pomaironinio mūsų poezijos laikotarpio pirmaja kregžde. Jis – „pirmas pradėjusis ir temų, ir formos atžvilgiu ieškoti naujesnių, laisvesnių ir platesnių kelių ir galimybių poetinei lietuvių minčiai ir lietuviškajai eilėdarai"****. E. Viskanta[4], kaip ir J. Tumas, nepatenkintas M. Gustaičio poezijos sausumu, jausmo stoka ir eilėdaros technikos menkumu, randa tačiau ir gražių dalykų*****. Pagaliau F. Kirša „Meilės" autorių laiko turbūt didžiausiu lie-

* „Mūsų naujoji poezija", p. 151.
** Vaižganto „Raštai", XIII, p. 257.
*** „Židinys", t. VII, p. 38.
**** „Gaisai", 1930 m., nr. 2, p. 161.
***** „Vairas", 1933 m., nr. 1, 2.

tuvių poetu, kuone genijum*. Jaunųjų literatų tarpe M. Gustaitis turi taip pat nemaža nuoširdžių gerbėjų.

Iš šitų nelygių, kartais visai priešingų vertinimų, taip pat ir iš skaitytojų nuomonių paaiški vienas įdomus dalykas. M. Gustaitis nepatinka maironinės poetikos šalininkams. Kas įpratęs į elementarinį Maironio eilių (ir kitų panašių) lengvumą ir skambumą, kas maironiškąjį jausmingumą, patosą, minties aiškumą, tiesioginį pasisakymą ir savaime suvokiamą vaizdingumą laiko vieninteliais poezijos ir kūrybingumo požymiais, tas Gustaičio nemėgs ir jo nesupras. Maironis ir Gustaitis – tai du visai skirtingi poezijos kūrybos metodai, pasiekę nemažiau skirtingų rezultatų.

M. Gustaičio lyrika yra sunkoka formos ir stiliaus atžvilgiu, rimta ir net rūsti savo turiniu, Gustaitis – ne lengvo jausmingumo, ne svajingo muzikalumo dainius, bet gilios refleksijos, maldingos ekstazės ir abstrakcijų mintytojas. Gustaitis, paneigęs žemę su jos aistromis, į gyvenimą žiūri iš idėjų ir pareigų aukštybės. Grynas idealizmas ir viršžemiškų aukštybių pamėgimas primygtinai pabrėžiamas tuose eilėraščiuose, kurie turi aiškų poetinio credo pobūdį, kuriuose Gustaitis poetiniais vaizdais nagrinėja poeto pašaukimo temas. Toki yra „Sielos akordų“ cikliai „Pašaukimas“, „Poezija“, „Baltoji viešnia“. Ciklius „Poezija“, kuriame randame berods aiškių A. Mickevičiaus „Didžiosios improvizacijos“[5] atgarsių, nors nepriklauso prie geresniųjų Gustaičio kūrybos pavyzdžių, tačiau gerai charakterizuoja idealistinius poeto sielos ir vaizduotės polėkius:

* „N. Romuva“, 1933 m., nr. 119–123.

Sparnų pavėsy aš globoju
Skaisčią dvasią,
Mėgėją grožio ir idėjų,
Sielą drąsią. („Sielos akordai“, p. 14)

– – –

Kaip skaistus Grožybės dangus!
Nūn širdžiai sakyte kas sako –
Ant žemės gyvenimo tako
Negal sau pakakti žmogus. (p. 15)

Iš kosminių visumos sferų, kur skamba didinga pasaulių harmonija, poetas ekstazėj sušunka:

Palaimink, Aukščiausias, putelę,
Kuri vandenyno ne šito,
Bet skirtą pajutus jai kelią,
Ties kojomis Tavo nušvito.
Jei grįžt reiks iš dvasių srities,
Giedrųjų aidų sutartinė
Tegu jos kelionę nušvies
Ir giesmę primins cherubinę. (p. 18)

Jei šituose posmuose be idealistinių poeto dvasios polėkių randame dar ir abstraktinį idėjinį simbolizmo pagrindą, tai „Baltojoj viešnioj“ pajuntame jau pačią simboliką, sukurtą, kaip pas Vl. Solovjovą[6], iš dviejų pasaulių antitezės: viršuj – skaisčios idealo aukštybės, o apačioj – rusenanti žemės piktybių ugnis:

Jos žvilgesis, pilnas ugnies,
Tvaskėdamas ant mano širdies,
Apsnūdusius kėlė jausmus

Ir glūdinčias gelmėj mintis;
Toli gi ruseno ugnis, –
Jos dūmams aptemdinti mūs! (p. 21)
– – –
Toli toli, matai, kas švinta?
O marios ūžia, vėtros kaukia!
Ar tu pažįsti tą žibintą,
Kurio linkui burelė plaukia? (p. 22)

Tas pats skridimas nuo žemės į idealo sritis reiškiamas ir kiek sentimentaliniame, melodingame „Ilgesy“ („Žvaigžde mano, žvaigžde šviesi...“). Trečiame šio cikliaus eilėrašty atsiskyrusio nuo žemės poeto vienatvės jausmas tiksliai apibūdina Gustaičio kūrybos būklę ir dorovinį jo poezijos charakterį:

Ir stebiuos, manyt pagavęs,
Jog pasaulį apkeliavęs,
Žemės purvo neliečiau, –
Tik ant kalnų ant aukštųjų,
Ant viršūnių jų baltųjų,
Parymojau, pamąsčiau. (p. 27)

Tačiau neteisinga būtų manyti, kad Gustaičio idealizmas nutraukia visus ryšius su žeme ir nuskraidina poetą į tokias padangiškas aukštybes, iš kurių nebematyti nei žemės, nei kenčiančio joje žmogaus. Jo kūrybos visuma rodo, kad poetas iš tų aukštybių dažnai žvelgia į žemę. Teisingai ir griežtai pats Gustaitis tokiu posmu suformulavo savo ir kiekvieno žmogaus kelią į Idealą:

Pasaulio dalele! esi mikrokosmu,
Išaustu iš dviejų esybinių posmų –

Vėlės – medžiagos;
Gyvenimas tavo tekėti privalo
Šiedviem srovėmis prie skaistaus idealo
Esmės amžinos.[7]

Idėjinį Gustaičio lyrikos ciklių papildo dar daugelis kitų kūrinių, jau ne taip abstrakčių, kurių gyvenimiškoji atrama yra aiškiau suvokiama. Tai „Ant jaunystės kapo“, „Kur beplaukti“, „Varpai“, „Nauji metai“, „Trimitas ir lyra“, „Taip tamsu gūdu“ ir beveik visi „Varpelių“ sonetai.

Be grynai ideologinių, abstraktinių, „padangiškų“ temų, M. Gustaičio kūryboj apsčiai esama ir gyvenamojo laiko atgarsių, susisiejimo su žeme, su visuomenės ir tautos reikalais. Norėdamas būti aktualus, jis kartais seniau parašytus eilėraščius perredaguoja, duodamas jiems naują kontekstą arba priderindamas naujoms aplinkybėms. Pav., „Tėv. Sargo“ 1904 m. 2–3 n-ry randame eilėraštį „Rauda“. „Vaivorykštės“ 1913 m. 1 kn. tas pats eilėraštis kiek pakeistas ir pavadintas „Špižinis varpas“. Prasidėjus Didžiajam karui, vėl perredaguotas ir pavadintas „Tėvynės rauda“, prisiderinant prie karo išgyvenimų.

Sekdami Gustaičio kūrybos raidą, mes galime apčiuopti joje mūsų tautinio, visuomeninio, kultūrinio ir net politinio gyvenimo atramą. Ši atrama ypatingai išryškėja nuo Didžiojo karo pradžios, o dar vėliau randame eilėraščių, parašytų net dienos įvykių temomis.

Pirmasis jau didelio masto kūrinys, laimėjęs M. Gustaičiui poeto vardą, buvo A. Baranausko atminimui skirtos „Raudos“ fragmentai, išspausdinti „Gabijoj“ 1907 m. „Raudos“ idėjinė koncepcija gana paprasta. Mirus A. Baranauskui, „Anykščių

šilely“ taip gražiai apdainavusiam mišką, ta žinia skaudžiausiai ir atsiliepia miške. Poetą sukausto mirtis, o girią – žiema. Klasikinio stiliaus žiemos personifikacija, pakaitomis su raudos motyvais, baigiasi tokiu prasmingu simboliniu, formaliai įdomiu posmu:

Žiema sidabrine!
Imk šio debesėlio
Maršką atlasinę
Ir užklok krūtinę
Šalto ežerėlio!
Te pasilsi!
Pasilsėk, krūtine,
Kuo šio rudenėlio –
Ik pavasarėlio –
Ik sušilsi!.. („Gabija“, p. 20)

Toliau vėl skaitome alegorinį poeto, kaip audros laužiamo ąžuolo, mirties vaizdą, baigiamą vėl simboliniu posmu, pranašaujančiu pavasarį ir naują gyvybę:

Pavasaris ateis
Ir vėl žiedus paskleis;
Ir vėl giria atžels;
Tik ąžuolas nekels...
Tačiau iš jo šerdės
Šaltinis prasidės. (p. 22)

Jau vien dėl šitokių posmų, plazdančių nauja prasme, naujais išsireiškimais, sukonstruotų nauju kūrybiniu metodu, Gustaičio „Rauda“ yra žymėtinas mūsų literatūros istorijoj ir įdomus lig šiol kūrinys.

Paskutiniame savo raudos fragmente poetas kilnia apostrofa kreipiasi į mus melstis už mirusiįjį. Baigia „Raudą“ prašymu, kad Vyskupas padėtų nugalėti tautos priešus ir vestų ją „į šventąją laisvės gadynę“. Tokiu būdu A. Baranausko mirties proga Gustaitis ne tik apraudojo „Anykščių šilelio“ autorių, bet simboliškai išreiškė ir tautines to laiko aspiracijas.

Tačiau kaip „Raudoj“, taip ir visoj patriotinėj lyrikoj, M. Gustaičio santykis su gyvenamąja epocha yra visai kitokis, kaip, pav., Maironio. Augęs ir auklėjęsis draudžiamojo laikotarpio gyvenime, Gustaitis savo poezijoj neskelbė jokių charakteringų „maironiškų“ to laikotarpio šūksnių, nei patriotinio romantizmo idėjų. Dar svetimesnis jam politinio ir visuomeninio gyvenimo triukšmas. Vienoje vietoje jis, tarsi pratęsdamas žinomą Maironio eilėraštį, taip meldžiasi nuo savęs:

Ačiū Tau, Viešpatie, jogei apsaugojai
Mano gyvenimą ir nuo politikos.
Ir nuo visuomenės dūminio aukuro.
Jogei atakreipei tu mano žvilgsnį
Šaliai nutolusiai, vargo nualintai;
Darbą pasiūlinai prastą, kasdieninį,
Kad ir negarsų, bet šviesų, kūrybinį:
Skelti iš titnago ugnį su skiltuvu,
Skaldyti akmenis būsimam vieškeliui,
Kasdinti šulinį vandenio tyrojo. (p. 218)

Tačiau negalime sakyti, kad patriotizmo ir entuziazmo Gustaičio lyrikoj nebūtų. Jo yra, bet ir čia Gustaitis pasirodo visuotinesnis. Jam svarbu ne konkretus reiškinys, ne charakteringas laiko šūksnis, bet principas, idealas. Lietuvių tautos

kančios kelias, kultūrinė, o vėliau ir politinė laisvė yra tas patriotinis leitmotyvas, kurį jis išreiškia bendros, visuotinės prasmės simboliais. Tokiais patriotinio simbolizmo kūriniais yra cikliai „Glorija“ ir „Tėvynės rauda“.

Poaušrinės ir porevoliucinės (1905 m.) jaunosios Lietuvos veržimąsi į kūrybą, į laisvę Gustaitis vėlgi sintetiniais vaizdais išreiškė karštame eilėrašty „Jaunos širdys“, vėliau įjungtame į „Laisvės“ ciklių.

Tautinio kultūrinio darbo ideologiją, pagrįstą religija ir tėvynės meile M. Gustaitis išreiškė kantatoj „Broliai“, parašytoj apie 1910 metus ir naujai perredaguotoj bene metai prieš mirtį*. Poetas šaukia visus, kas myli Lietuvą, giedoti tėvynės meilę. Praamžinas Dievas yra mūsų valdovas, Aušros Vartų Marija – mūsų motina, šventasis Kazimieras – mūsų globėjas. Dzūkai, žemaičiai, lietuviai turi būti vieningi. Pasiryžimas ir darbas, mokslas, tikyba ir dailė kels Lietuvos pažangą ir gerovę. Kadangi

Šaknys pastangų pirmykščių
Glūdi milžinkapių isčiuj,
tai ir dabar
Broliai! Atminę senovę,
Kokią turėjome šlovę,
Bočių pakelkime skydą
Vargui atremt ir pavydui.
Te santaika esti tvirta,
Laiminga bus mūsų tauta.
Vienybės ir meilės ryšys
Galybę ir garbę grąžins.

* Žr. „Gubos“, literatūros almanachas, 1927 m., p. 33.

Giesme visko neišdainuosi, tad geriau ją pavaduoti darbu ir juo „įkūnyti viltį“. Nei didžiausios audros dabar jau nebeišgriaus tautos rūmo pamatų. Finalas, kaip ir dera, optimistinis:

Giesmės apšarvuoti sparnais
Patapsim sielos milžinais.
Tikrai Lietuvos ateitis
Skaisčiau negu saulė prašvis.

Šitokius sausus šūkius ir abstraktines mintis Gustaitis mokėjo išreikšti kietais, vienodais, skambiais granitinio ryškumo posmais ir apgaubti rimta kantatine nuotaika. Antroji redakcija žymiai už pirmąją tobulesnė.

Didžiajam karui apėmus Lietuvą, Gustaičio kūryboj pastebimas žymus posūkis į žemę, į gyvą žmogų, į jo vargus bei kentėjimus. Poetas tarsi nusileidžia iš savo aukštybių kentėti su visa tauta, o ypatingai su ištremtaisiais į Rusijos gilumą.

Karo motyvų lyrika yra surinkta į vieną dvilypį rinkinėlį „Tėvynės ašaros“ ir „Erškėčių taku“. Negalime nepagerbti poeto, kuris, be abejo, nuoširdžiai sielodamasis dėl visokeriopų karo nelaimių, atjausdamas visos tautos ir paskirų žmonių vargus, skausmus, norėjo visa tai paversti lyrinėmis emocijomis ir duoti poezijos meno išraišką. Deja, Gustaičiui tas nepavyko. Ne toks jis buvo poetas ir ne tam siųstas, kad kūrybai naudotų tegu ir didelius, bet vis dėlto kasdieninius, konkrečius gyvenamojo momento reiškinius. Gustaitis – idealistas, aukštybių poetas – buvo per daug artimai apsuptas karo realybės, nugramzdintas jos į apačią, dėl to jam stoka buvo perspektyvos, deramo atstumo, iš kur jis būtų galėjęs vienu žvilgsniu apimti tą chaosą ir išskaityti jame, išgriebti iš jos amžinas, visuotines idėjas. Gustaičio garbei tenka pasakyti, kad jis nedaug tos karo

motyvų lyrikos parašė. Randame čia pakenčiamų eilėraščių, kuriuose kiekvieno matomi karo reiškiniai ir jų keliamos mintys sueiliuotos ypatingu artizmu nepasižyminčiais posmais, kaip pav., „Ant marių kranto“. Taip pat ir ilgokas ciklius „Erškėčių keliais“ skaitytojo nepagauna ir nesujaudina. Turiningų prasme ir stiprių išraiška randame tik 4 dalykus: „Tėvynės rauda“, „Gedulių šeima“, „Iš Pensilvanijos“ ir „Ant tėvynės griuvėsių“. Bet „Tėvynės raudos“ pirmasis eilėraštis parašytas dar prieš karą ir tik vėliau pritaikytas karui, pakeitus keletą posakių – ir tai ne visai laimingai. Antrasis gi eilėraštis labai primena „Gabijos“ „Raudą“, dėl to galima abejoti, ar karas buvo jo įkvėpimo šaltinis. „Gedulių šeima“ ištisai paimta iš prieškarinės poemos „Meilė“. „Iš Pensilvanijos“ parašytas Amerikoj, ir karo motyvas suskamba tik paskutiniame cikliaus eilėrašty. Ir tik vienintely „Ant tėvynės griuvėsių“ matome ir jaučiame įkvėptą poetą, karo gaisro akivaizdoj bylojantį stipriu išgyvenimu ir nebanaliais žodžiais:

Ir stovi Tu man akyse,
Lyg keistas miražas, marmuro stabas šaly išgriautoj,
Ir kalba man Tavo dvasia,
Kaip angelas šviesus, griausmo trimitas nakties tylumoj...
Tad ištiesiau glėbį – prispausiu,
Norėčiau priglaust prie krūtinės,
Prie skausmo krūtinės aš savo Mieliausią,
Bet tai tik iliuzija mano Tėvynės. („Tėvynės ašaros“, p. 34)

Sunku būtų pasakyti, ar poetas sąmoningai po visos tos karo įspūdžių lyrikos padėjo eilėraštį „Tik ištiesk sparnus“, kurio antroji dalis mūsų šio svarstymo kontekste skamba itin įtikinamai:

Tik ištiesk sparnus
Ir pakilk bent valandėlei!
Negana dar tau prigėlė
Šita žemės arzatis.
Su tuščiomis skundomis,
Kad grįžti jon vėliai?
– – –
Iš aukštybės daug naujų
Pamatysi vieškelių
Į Tėvynę mielą. (Ten pat, p. 56)

Taip, M. Gustaitis jautėsi esąs aukštybių poetas, ir tik iš aukštybių atskambėjusi jo daina tampa giliai prasminga ir kūrybiškai graži.

Karo laikotarpiui priklauso dar ilgokas alegorinis eilėraštis „Vėliava“, parašytas brolelio su sesute dialogo forma. Eilėraštis parašytas dainišku stilium. Brolelis prašo sesutės, kad ji išaustų laisvai tėvynei trispalvę vėliavą: geltoną, žalią, raudoną. Tautinės vėliavos spalvos čia dirbtinai ir net ne visai skoningai aiškinamos taip: žalią spalvą sesutė išausianti iš žalių rūtelių, geltonai brolelis nužiūri auksinius sesutės plaukus, o raudona būsianti padaryta iš juostos, kurią sesutė dovanojo broleliui, o kuri, šiam žuvus kare, buvo raudonai nudažyta jo krauju. Papildyti alegoriniam vėliavos vaizdui brolelis prašo įrašyti jon dar tris dalykus: žaliojon palon – „septynstygę lyrą žadinti jausmams“, geltonojon – „aržuolinį kryžių, kur gyvybę žada“, ir raudonojon – „žiburį liepsnotą, kad kelionei šviestų“.

Lietuvos laisvės nuojauta skamba ir simbolinėj „Glorijoj“. Ir čia Gustaitis suranda naujų tuomet mūsų poezijoj vaizdų ir simbolinio patriotinių jausmų išreiškimo („Sielos akordai“, p. 36–41).

Po Didžiojo karo nepriklausomoj Lietuvoj M. Gustaitis išleido vienintelį savo poezijos rinkinį „Varpeliai“, 1925 m. Šis rinkinys, kaip visuma, jokios chronologinės reikšmės Gustaičio kūrybai nušviesti neturi, nes apima laikotarpį nuo pat studijų Šveicarijoj ligi rinkinio pasirodymo datos. Vis dėlto „Varpeliai“ yra vieningi ne tik savo forma, kaip sonetų rinkinys, bet ir savo turiniu. Sonetas – M. Gustaičio mėgiamiausia kūrybos forma. Jis yra išvertęs A. Mickevičiaus „Krymo sonetus“, rašęs apie juos studiją ir „Varpelių“ pabaigoj pridėjęs trumpą istorinę ir formalinę soneto raidos apžvalgą. „Varpeliuose“ matom visą Gustaitį – kaip žmogų, kaip lietuvį ir kaip poetą.

M. Gustaičio, kaip žmogaus, asketiškas taurumas lenkia jį rinktis rimtas, dažnai net rūsčias temas, susietas su religiniais, doroviniais arba šiaip kilniais žmogiškais išgyvenimais, lenkia jį vengti visokio ne tai kad jau moralinio dviprasmiškumo, bet ir šiaip lengvų, žaismingų nuotaikų. Kilnus protas ir tauri širdis daro iš Gustaičio pilnutinio krikščioniško humanizmo poetą; poetą, kuris grožio, tiesos ir gėrio idealų ieško žmogaus širdy, jungia juos su gyviausia žmogaus esme[8]:

Ar žinai, kad esi tu žmogus
Ne tada, kai lakioji akis
Ieško grožio po pievas, laukus
Vaidintuvei papuošt gėlėmis,

Bet kai tavo vainikas gražus
Anta statulo skruostų nušvis;
Tik pirma pažiūrėk – atsargus,
Ar to statulo plaka širdis. („Varpeliai“, p. 11)

Daugiausia sonetų poetas yra paskyręs savo, kaip lietuvio, jausmams išreikšti. Tėvynės pasiilgimas esant svetur, Lietuvos senovės palaikai, Lietuvos gamta, Lietuvos garsūs žmonės, pagaliau net politika duoda Gustaičiui progos vis kilniai atsiliepti apie savo Tėvynę. Poetas patriotas, gindamas savo tautos teises, kompromisų nepripažino. Jis, nors ištikimas Bažnyčiai kunigas, išdrįso tarti viešą pasmerkimo žodį Vatikanui, kai šis pripažino Vilnių Lenkijai, o senovėje siuntė į Lietuvą „kalavijo nešėjus".

Rūsčiai klausia jis ir Vytautą Didįjį, kodėl jis nekūrė savosios kultūros žinyno, kuris būtų papuošęs tautą ir išgelbėjęs jos sostinę. Dar „Lietos vyrams" cikliuje atskirais sonetais poetas pagerbia Koperninką, vysk. M. Giedraitį, Sarbievijų[9], Ad. Mickevičių, Maironį ir vysk. M. Valančių.

„Varpeliai" – tai būdingiausia M. Gustaičio kūrybos dalis. Idealistinės minties polėkiai, emocijų santūrumas, banalumo bei šablono vengimas čia artimai siejas su intelektualizmu, moralizavimu bei didaktika. Kaip visa Gustaičio kūryba, taip ir jo sonetai yra daugiau svarstančio intelekto padarinys negu emocinio išgyvenimo išsiliejimas. Gustaičio kūrinio tūris vystosi griežtai planingai simetriška dalių proporcija ir dažniausiai simetriškomis strofomis.

Mums belieka pažvelgti į du didesniuosius Gustaičio veikalus – „Meilės" poemą ir „Aureolės" oratoriją.

Apsiriktų, kas, spręsdamas iš antraštės, ieškotų „Meilės" poemoj tokios meilės, kuri yra pažįstama iš romanų arba randama gyvenime kaip dviejų jausmai ir santykiai, kilę iš skirtingų lyčių traukimo. Gustaičio „Meilėj" erotinio elemento nerasime nė krislo. Šios poemos pobūdį aptaria poeto pa-

sirinktasis motto[10] iš šv. Jono evangelijos: „Didesnės meilės niekas neturi, kad paguldytų kas savo gyvastį už savo prietelius“. Gustaičio vaizduojama meilė gal net ir šitą praneša, nes jo herojus guldo galvą ne už prietelius, bet stačiai aukoja gyvybę dėl artimo ir didžiausiu heroizmu nugali savo gyvybės instinktą. Ruošdamas skaitytoją priimti tą herojiško pasiaukojimo pavyzdį, taip nesuderinamą su žemiškos laimės supratimu, poetas dvilypėj simbolinėj „Prefacijoj“[11] nusako tos laimės nykstamumą ir puikiu simboliniu vaizdu išreiškia tų gaivalinių instinktų ir didvyriškumo kovą:

Įsižiūrėjo levas
Į skaistų Laumės veidą;
Gražuolės šypsnio žirklės
Nagus nukarpė levui...

Tai ant Dalilės kelių
Užsnūdo didžiavyris,
O ji nukirpo plaukus
Įmigusiam Samsonui...

Jisai liepsnotą širdį
Iškėlė į padanges,
Balti atskrido paukščiai –
Susvilo ir nukrito... („Meilė“, p. 4)

Trumpai suglaustas poemos siužetas yra toks. Jaunas kalvis, gindamas vaiką nuo pasiutusio šunies, pats tampa aprietas ir apserga. Jausdamas besiartinantį pasiutimo momentą, jis savo kalvėj pats sau kala grandinius, nakčia eina ant kalno, prisirakina jais prie medžio ir raktą nusviedžia pakalnėn. Jis ima baisiai kankintis ir staugti kartu su kaimo šunimis.

Motina per miegus girdi šunų staugimą ir sapnuoja sunkiai įtikimą sapną apie įvykusią nelaimę: kaip jos Jonas atgina vaiką nuo pasiutusio šunies, pats pavirsta į šunį ir loja kaip šuo. Kalvis tuo tarpu miršta. Toliau eina šermenys su gedulių rauda. Dvi seserys su motina pakaitomis rauda brolio ir sūnaus. Šita rauda tai vienas iš gražiausių dainiško stiliaus kūrinių mūsų literatūroj. Tolimesnėj nuotrupoj, gyvai primenančioj A. Mickevičiaus baladę „Romantyczność“[12], paaiški kūrinio prasmė. Tėvas atveda velionies išgelbėtą vaiką, kurs lavono akivaizdoj ima kliedėti aplinkiniams nesuprantamus, bet įkvėptus kažkokios vizijos žodžius. Senelis išaiškina, kad tas vaikas nešioja krūtinėj didelį turtą ir kad ateity jo laukia darbas „ir didis, ir viešas“. Mes suprantame, kad velionis savo pasiaukojimu išgelbėjo tautai ir žmonijai gal būsimą genijų. Tačiau be šios tiesiogiai didaktinės prasmės, daug svarbesnės yra paskiros idėjos bei simboliai, kuriais yra ataustas ir išpintas šiaip jau neturtingas „Meilės“ siužetas. Poema baigiasi lyrinėmis refleksijomis, meilės ir širdies apoteoze.

Skaitydami šią poemą, tuoj pamatome, kad ji maža ką turi bendra su gyvenimo tikrove, o konstrukcijos ir nuotaikos atžvilgiu visai skiriasi nuo tradicinių romantinių poemų. „Meilė“ mūsų literatūroje yra vienas iš nedaugelio ryškesniųjų simbolizmo pavyzdžių. Fabula ir susiejimas su gyvenimu čia reikalingi tik išgelbėti kūriniui nuo sauso alegorizmo, kuris visuomet žudo poetą, kai tik jis atitrūksta nuo gyvenimo ir, užuot sekęs jo keliamomis emocijomis, ima sekti savo minties protavimais. Gustaitis savo „Meilėje“ nors atiduoda geroką davinį didaktizmui, bet sauso alegorizmo vis dėlto išvengė. Poemos ryšiai su tikrove yra pakankamai stiprūs, o poeto emocijos pakankamai gyvos, kad „Meilė“ būtų tikru simboli-

niu kūriniu, atsirėmusiu į realybę, o siekiančiu dar realesnių, nes amžinų grožio ir gėrio idealų.

Antras didesnysis M. Gustaičio kūrinys – tai oratorija „Aureolė“. Iš pabaigoje knygelės pridėtų paaiškinimų matome, kad oratoriją Gustaitis aptaria kaip „dvasišką muzikalią dramą“, kurioje yra apsčiai lyrinio ir epinio elemento, kurios turinys paprastai esti religinis dorovinis, didus ir prakilnus, apvilktas simboliniais paveikslais. Esama oratorijų, kuriose, „kaip antai Messias, Israel, visai nėra veikiamųjų asmenų, net nėra sukoncentruoto veikimo, vien tik eilė vaizdų, kuriuos riša bendra pagrindinė idėja“ (p. 60). Visa tai tinka ir Gustaičio „Aureolei“. Siužetas ir veikiamieji asmenys čia yra, bet visumos jungtis yra labai laisva ir pačios bendriausios prasmės. Pažymėtina ir tai, kad Gustaitis norėjo sukurti religinę patriotinę oratoriją, kurioj religinė mistika jungiama su patriotine simbolika.

Simbolinis „Aureolės“ turinys ir siužetas apytikriai gali būti taip nužymėtas.

Pirmame idiliškame veiksme keturios mergaitės laisto rūtas, puošia gėlėmis Mergelės Marijos paveikslą ir meldžiasi už tėvynę.

Antrame veiksme tautinio peizažo su pilies griuvėsiais fone simbolinėmis priemonėmis vaizduojama karo pradžia ir artėjančios laisvės viltys. Ką reiškia simboliški šio veiksmo personažai, galima tik apytikriai suvokti. Neregys berods simbolizuoja tautą, kurios akys nelaisvėje nemato aplinkinio pasaulio grožybių. Vaidila reiškia ateities pranašą. Žvalgai skatina žmones eiti garbingų probočių keliais ir siekti laisvės.

Įvairūs chorai gieda tautos pasiryžimo posmus ir veiksmo pabaigoje himną laisvėjančiai Lietuvai.

Trečiame veiksme matome 1915 m. išdeginto kaimo griuvėsius ir pradėtą statyt bažnyčią. Vaidila, Neregys, Regėtoja, Lakštingalų choras, Balsai iš minios ir iš dangaus, pagaliau chorai lyriniais simboliniais posmais gieda Tėvynės skausmus, auštantį rytą ir meilę.

Ketvirtas veiksmas rodo svetimoje šalyje, vienuolyno celėje laidotuvių giesme besimeldžiančią Vienuolę – gal vieną iš pirmojo veiksmo mergaičių. Gamtos dvasios Vėlyvis, Eonas, Gėlinė gundo Vienuolę gamtos ir pasaulio gražumu. Vienuolė tik vieno ilgisi – toli rytuose pasilikusios Tėvynės. Veiksmas baigiamas įspūdingais chorais-maldomis už žuvusius tremtinius, išgriautus aukurus, knygnešius, Kražių kankinius – ir kad Dievas duotų Lietuvai laisvę ir saugotų ją nuo bado, maro ir ugnies. Finalo scenoje Vienuolė-dangaus sužieduotinė miršta kaip auka dėl Tėvynės, o angelų chorai garbina pasaulio Kūrėją.

Kritiškai vertindami tokį „Aureolės“ siužetą, galėtume prikišti jam tūleriopų neaiškumų ir dėl visumos, ir ypatingai dėl Vienuolės rolės. Tačiau oratorijos žanras ir simbolinis kūrinio pobūdis bent iš dalies tuos neaiškumus pateisina. „Aureolė“ mums žymėtina kaip bandymas pagilinti mūsų patriotinę poeziją, tėvynės meilės jausmą. Istoriškai žiūrint, šitokių pastangų pradžią randame „Apžv.“ ir „Tėv. Sarge“. Atsverti lenkų katalikišką, mistišką patriotizmą. Laisvėjančios Lietuvos dvasinės pastangos, jos skausmai ir viltys virpa šiame A. Mickevičiaus mistiką primenančiame kūriny.

– – –

Baigiant šią trumpą M. Gustaičio kūrybos apžvalgą, reikia dar tarti porą žodžių dėl formalinių jo kūrybos savumų, atkreipti dėmesį į jos skambumą, ypač garsų derinimą – orkestraci-

ją. Kiekvienas tučtuojau pastebi, kad Gustaičio rimai menki, dažnai kaltiniai, bet ne kiekvienas pastebi, kad iš tiesų garsai Gustaičio eilutėj kaitaliojas tokiu būdu, jog jauti stačiai fizišką malonumą jo eiles skaityti. Štai pora pavyzdžių iš daugelio:

...Lydėjo saulė, vieversiai čiulbėjo,
Takeliai glostė kojas glamonėjo... („Varpeliai“, p. 16)
– – –
...Kelkite! Kelkite! – Kas tebetikite;
Puoškitės! Puoškitės! – neatsilikite;
Tai plaukia, banguoja keliai ir takai. („Varpeliai“, p. 15)

Kitas vertingas atžvilgis Gustaičio kūryboj, svarbus ypač literatūros istorikui, tai nauji vaizdiniai, motyvai ir posakiai, kuriais poetas praturtino neturtingą tuomet mūsų poeziją. Štai keletas, ilgai neieškojus:

Kad verda pasauly žūtbūtinė karė,
Jisai uolos bryzu savy užsidarė („S. a.“, p. 7)
Arba: *„Audra apsisupus calūno paloms“; „Lyg marių įbingus snieginė vilnis“.* („S. a.“, p. 36)

Ir podraugių tuntas greta
Krivulę neš aukso ir šviesią
Karūną garbingų tėvų.
– – –
Grandinę, it varpučio žolę,
Nuskynęs Jo kardas aštrus,
Išpildė, ką Kryžius žadėjo.[14] („S. a.“, p. 37)

Arba: *„Skausmų ašutinė suspaudė krūtinę“.* („T. a.“, p. 7)

Kol Lietuvai švino dangus bekabos,
O debesio rūdys

Gyvenimą pūdys,
Ir dūsaudama beržas su ja ašaros.[15] („T. a.“, p. 10)
– – –
Užlaužęs rankas prieš save,
Ramstydamos šaltu, kaip plienas žvilgiu.[16] („T. a.“, p. 33)
– – –
O štai dar keletas iš „Varpelių“:

Aštuntojo rudens rūsčioji diena!
Gyvenimo sutraukius sietą,
Tu jai paskyrei vystamą velėną,
O man našlaičio vardą kietą.[17] (p. 5)
– – –
Vėl jau gaivūs saulės spinduliai
Ardo murziną paklodę sniego. (p. 14)

Bet per ilga būtų cituoti posmus kuone iš kiekvieno puslapio. Jei domiai paskaitysime dar patriotinių sonetų ciklių, tai paaiškės, kaip toli Gustaičio nueita nuo Maironio ir idėjinio turinio, ir vaizdinių motyvų atžvilgiu.

Vengdamas banalumo ir ieškodamas savo minčiai naujų žodžių, Gustaitis įvedė į savo poeziją daug naujadarų ir šiaip maža kam žinomų žodžių: mėlis, šešuolėlis, bazmas, kekunda, kanka, žestai, gūžas, gedulėlė, linksmė, karunta, žvaigždžionis, lekionė, bijonė, erta, pujotė, tvaras, vilyklės, kiaukeras, lelionė, mąsyklė, vienesysta, nelaimuoklis, važas, įturys, pašiaušas, paskanda, svinda, valdija, pilnamėnis, ošma, muko, nusarioti, lūgoti, palugnus.

Kiek šie žodžiai yra vykę, tesprendžia specialistai. Meno atžvilgiu, Gustaičio eilių kontekste, daugelis jų yra reikalingi ir ekspresyvūs. O tai juk svarbiausia.

Dėl šitų grynai formalinių ir anksčiau nurodytų išvidinių savumų Motiejaus Gustaičio kūryba įgyja savotišką charakterį, poeto asmenybės, jo sielos, jo galvosenos ir jausenos atspaudą. O tai juk ir yra neginčinama talento reiškimosi išdava.

Minėtieji Gustaičio kūrybos savumai apibrėžia ir jo vietą mūsų literatūros istorijoj. Gustaičio, žinoma, negalima laikyti pomaironinės poetų kartos atstovu. Didele savo kūrybos dalim jis vis dėlto dar siejasi su draudžiamuoju laikotarpiu, jo ideologija ir to laiko poetika. Tačiau lygiagrečiai Gustaičio kūryboj išeina aikštėn jau ir naujų pradų, kuriuos galėtume pavadinti ankstyvesniaisiais simbolizmo reiškiniais mūsų literatūroje.

Liudo Giros kūryba

Dešimtmetis nuo spaudos grąžinimo iki Didžiojo karo išaugino mūsų literatūrai pirmąją pomaironinę kartą, sudariusią tvirtą atramą tolimesnei naujosios literatūros raidai. Liudui Girai tos kartos eilėse priklauso viena iš svarbiųjų vietų. Pradėjęs rašinėti jau nuo 1901 m. į „Varpą“, „Naujienas“, „Ūkininką“, „Tėvynės Sargą“, prieškariniame dešimtmety jis suspėjo pasirodyti įvairiose to laiko lietuvių kultūrinio gyvenimo srityse: jis ir poetas, ir visuomenininkas publicistas, ir teatralas, ir redaktorius, ir kritikas.

Biografijos ir bibliografijos žinios. Vengdami leistis į biografines smulkmenas, pasižymėkime bent svarbesniuosius Liudo Giros gyvenimo faktus, reikalingus jo kūrybai nušviesti. Gimė jis 1884 m., augo Butrimonyse ir Stakliškėse, Trakų apskrity. Mokėsi Vilniaus realinėj gimnazijoj ir kunigų

seminarijoj, kurią baigė 1905 m. Kunigu neįsišventęs, pradėjo dirbti laikraštininko, visuomenininko ir literato darbą. Liudas Gira anksti, dar vaikas būdamas, pasijuto sąmoningas lietuvis, paveiktas didelio patrioto kun. Jono Šoblickio, kuris būsimam poetui, jo paties žodžiais tariant, „sužadinęs tautiškąją dvasią jau Stakliškėse Daukanto „Būdo" ir Maironio pirmosios poemos „Tarp skausmų į garbę" bendruoju skaitymu ir komentavimais"*. Tada jau pradėjo rašinėti ir eiles, tačiau poeto pašaukimą pajuto tik 1908 metais, paskatintas kun. J. Tumo, su kuriuo jam teko darbuotis „Vilties" redakcijoj. Sekančiais, 1909 metais pasirodo pirmas Liudo Giros eilėraščių rinkinėlis „Dul-dul-dūdelė". Toliau prasideda labai intensyvios veiklos keleri prieškariniai metai: be daugybės publicistinių straipsnių „Vilty" ir kitur, atskirais leidimais išeina 1910 m. „Kerštas", 3 v. 4 p. tragedija, ir „Svečiai", 1 v. dramos vaizdas. 1911 m. lyrikos rinkinys „Žalioji pievelė", 1912 m. lyrikos rinkinys „Tėvynės keliais", „Laukų dainos", Taraso Ševčenkos[18] eilėraščių vertimai, „Beauštanti aušrelė", 2 pav. simbolinė pjesė, ir suredaguoti Edm. Steponaičio[19] raštai su įvadu, 1913 m. „Monologai", antologija „Lietuva pavasarį, vasarą, rudenį ir žiemą" ir „Cit, paklausykit", eiliuotas libretto Žemkalnio „Birutei" ir agitacinė brošiūra „Sprawa Janiska". Be to, jis išverčia keletą komedijėlių, redaguoja kalendorius ir dirba kitokį smulkesnį literatūrinį, laikraštinį bei organizacinį darbą. Atskirai minėtinas pirmojo literatūros žurnalo „Vaivorykštės" redagavimas 1913 ir 1914 metais. Didžiojo karo metus Liudas Gira praleido Vilniuje. Pirmaisiais, 1918 Lietuvos nepriklausomybės metais jis darbuojasi

* „Pradai ir žygiai", 1926 m., nr. 8, p. 207.

kariuomenės ir komendantūros organizavimo užuomazgoj ir tampa pirmuoju lietuvių karo komendantu Vilniuje. 1919 m. buvo bolševikų suimtas ir, kaip lietuvių valdžios įkaitas, pusę metų kalinamas Vilniaus, Dvinsko ir Smolensko kalėjimuose. Paleistas iš kalėjimo, dirba karinėse ir administracinėse valdžios įstaigose, sunkiai suserga, o pasveikęs 1920 metais apsigyvena Kaune ir ima dirbti tinkamesnį savo gabumams darbą. Šių kelerių sunkių ir neramių metų poetinė kūryba yra išleista „Žiežirbų" rinkiny 1921 metais. Nuo tol Liudas Gira nuolatos darbuojasi iš pradžių Lietuvių meno kūrėjų draugijos, paskui Lietuvių rašytojų draugijos valdybose, 1938–39 metais kaip jos pirmininkas. Kurį laiką buvo Valstybės teatro direktorium, ilgą laiką dirbo Knygų leidimo komisijoj prie Švietimo ministerijos. Po „Žiežirbų" išėjo dar šios Liudo Giros knygos: 1928 m. lyrikos rinkinys „Žygio godos", dramatinė misterija „Paparčio žiedas", „E. Radzikausko kritikos raštai" ir „Liudo Giros raštai", I tomas, lyrika 1908–1918, su autoriaus įvado žodžiu ir A. Merkelio[20] sutaisyta bibliografija, 1929 m. lyrikos rinkiniai „Amžių žingsniai" ir „Šilko gijos". Dar daug Liudo Giros smulkesnių ir stambesnių kūrinių – lyrinių, dramatinių ir epinių – eilėmis ir proza, o taip pat ir kritikos raštų tebelieka išmėtyti laikraščiuose bei žurnaluose.

Kūryba. Kai 1909 metais pasirodė plonutis eilių rinkinėlis „Dul-dul-dūdelė", jautresni skaitytojai tuoj pajuto, kad šitoj knygelytėj esama kažko nauja, kad čia ne tokia poezija, prie kokios buvo pripratinęs Maironis savo „Pavasario balsais". Šiandien, po 30 metų, mums jau nesunku suvokti, kas būtent buvo nauja ir kitoniška tame ir kituose Liudo Giros lyrikos rinkiniuose, išspausdintuose iki Didžiojo karo. Iš to laikotarpio L. Giros kūrybos pamatome, kad čia susitinkame

su kitokiu stilium, kitokia nuotaika, iš dalies su kitokiomis temomis ir motyvais ir iš viso su kitokio pobūdžio poetu. Anksčiau poeto dėmesys buvo nukreiptas pirmiausia į tautą, visuomenę, gyvenimą ir gamtą – ir visa tai buvo giedama iškilminga, pakilia nuotaika, patetiškais jausmais ir retoriškais posmais. Vaičaitis, Jakštas, Maironis ir visa eilė mažesniųjų buvo pirmiausia objektyvių lyrinių siužetų bei temų poetai. Tiesa, ir jie kartais dainuodavo save, paskęsdami savo asmeniniuose, subjektyviuose išgyvenimuose, bet tai nebuvo jų kūrybos nei uždavinys, nei tikslas. Praeity tik vienas Vienažindys beveik išimtinai dainavo vien savo jausmus, tik dainos forma savo kūrybą suvisuotindamas. Bet Vienažindys buvo jau per tolimas: iš dalies pamirštas, iš dalies ištirpęs liaudies dainyne. Tad Liudo Giros ankstyvesnioji lyrika, nors nebuvo novatoriška, vis dėlto anuomet žavėjo savo naujumu, dainiškumu ir visai individualiniu, subjektyviu jausmingumu. Iš tiesų Liudas Gira po Maironio ir kitų „Aušros" gadynės poetų atrodo naujo tipo lyrikas. Jo kūrybinis dėmesys nukreiptas ne į objektyvius siužetus, bet į save, į savo jausmus, nuotaikas, patyrimus ir net į savo asmens reikalus. Šita individinė, subjektyvinė, asmeninė lyrika, kurią pavadintume i š p a ž i n t i n e lyrika, ypač yra ryški pirmuosiuose rinkiniuose ir būdinga visam pirmajam Liudo Giros kūrybos laikotarpiui ligi 1921 m., kuomet pasirodė paskutinis to laikotarpio rinkinys „Žiežirbos".

Pirmame lyrikos rinkinėly „Dul-dul-dūdelė" dar ne per gausūs L. Giros poezijos motyvai yra suasmeninti ir sujausminti. Atrodo, kad poetas tik dėl to apie tą ar kitą dainuoja, kad tas ar kitas žadina jame liūdesį, džiaugsmą, nusivylimą ir kitokių jausminių nusiteikimų gamą. Jaunas poetas apdainuo-

ja čia jaunystei tik ir tinkamas jausmines temas: ateities viltis, meilę, ilgesį, svajones, laimės troškimą, nusivylimus, gamtą ir savo kraštą, kaip savo jausmų priežastis ir foną. Viename iš ankstyvesniųjų šio rinkinėlio eilėraščių, plačiai žinomame „Visur tyla, visi jau miega“, ryškiai nuskamba būdinga L. Girai tema su taip pat būdingu jausminiu akompaniamentu:

Kažin, geruoju ar piktuoju
Patiks gyvenimas mane;
Ar keikt, ar laimint reiks rytojų,
Ką jis man neša? – nežinia!

Ir drasko jaunąją krūtinę
Man toji nežinia tamsi
Ir viltį varo lauk auksinę,
Ir sako: – Laimės nerasi!

Negalima pasakyti, kad Liudo Giros posmuose vienur kitur neišgirstume Maironio atgarsių. Ankstyvesnieji Giros eilėraščiai, spausdinti dar „Lietuvių laikrašty“, yra visai maironiški. Tačiau jis greit išsivaduoja iš „Pavasario balsų“ įtakos, išsidirba dainiškesnį, laisvesnį stilių, geriau tinkantį intymiškesnėms bei subjektyvinėms nuotaikoms. Šitie Liudo Giros lyrikos savumai stiprėdami eina per visus pirmojo laikotarpio rinkinius, o „Žiežirbose“ egocentrinis elementas pasiekia aukščiausio laipsnio. „Ilgesio dainos“ yra tokia išpažintinė lyrika, už kurios toliau nebėra kur eiti. Tokia kūryba ankstyvesnioj mūsų literatūroj nebuvo nei gausi, nei turininga, tad savaime kyla klausimas, kokių egocentrinių motyvų ir temų yra davęs Liudas Gira.

Adomas Jakštas, anuomet recenzuodamas „Dul-dul-dūdelę“, visai teisingai matė reikalą pabrėžti subjektyvinį tos

poezijos atžvilgį: „dainos – tai subjektyvių dainiaus jausmų išreiškimas“. O tie jausmai Liudo Giros širdy kylą pirmiausia iš meilės. Jakštas randa, kad meilė sukelianti poetui ir „auksinių svajonių“, ir skausmų, ir klausimų, kas toji „meilė auksinė“. Jis mylįs ir mergelę, ir „dainą iš jaunos krūtinės“, ir savo šalį, ir savo kalbą, ir jos tarmes, ir paprastą kaimiečių darbą, ir tautiškai kultūrinį lietuvių triūsą. Iš tiesų, viso to pirmame Giros rinkinėly esama. Tačiau, susiaurindami meilės sąvoką ir jos objektą ligi žmonių santykių ir dar labiau ligi erotinės meilės sąvokos, pamatome, kad L. Giros kūrybos pradžioj meilinės lyrikos yra labai maža. Meilės jausmą jis yra linkęs tarsi net skeptiška ironija vėsinti[21]:

Dainuot saulingą meilės dainą,
Tikėt svajonėm ir sapnam,
Mokėt už šlamštą brangią kainą –
Tiktai jaunam, tiktai jaunam. („Raštai“, I, p. 57)

Tačiau šalia nerūpestingo bei žaismingo meilės traktavimo randame ir sonetą „Mieloji mano“, kur meilės jausmą jaunas poetas garbina kaip pasitikėjimo, šviesių vilčių ir įkvėpimo skatintoją.

Toliau ligi „Žiežirbų“ meilinės poezijos beveik nerandame. Trejetas eilėraščių ir kelios liaudiško stiliaus dainos mūsų erotinės lyrikos niekuo nepraturtina. „Žiežirbose“ randame meilės „Ilgesio dainas“ – 12 ilgokų eilėraščių, parašytų poetui esant Dvinsko bolševikų kalėjime ir dedikuotų savo žmonai. Šitos dvi aplinkybės ir nulemia tų „ilgesio dainų“ tematiką, motyvus, jausmus ir nuotaiką. Geležinės grotos, uždarytos durys, niūrios plikos sienos, vienatvė, mylimos moters prisiminimas, jos laiškai, ilgesys, laisvės troškimas,

šeimos židinys, praeities laimė, pasimatymo viltys, svajonės ir nusiminimai, – štai iš ko supintos „Ilgesio dainos“. Čia tuo tarpu neklausiame, kaip ir su kokiu poetiniu pajėgumu tai padaryta. Svarstant dalyką istoriškai, atrodo, kad „Ilgesio dainos“ yra pavėluotas kūrinys. Jeigu jis būtų pasirodęs viename iš ankstyvesniųjų Giros rinkinių, tarp 1908 ir 1913 m., prieš „Vaivorykštę“ ir „Pirmąjį barą“, jis būtų buvęs priimtas kaip žymus mūsų lyrikos praturtinimas. Bet 1920 m., po Didžiojo karo sukrėtimų, „Ilgesio dainų“ sentimentalinis nuoširdumas ir tiesioginiu pasisakymu išlietas jausmas jau nebesugebėjo nei naujumu švystelėti, nei skaitytojų sugraudinti. Tuo metu lietuvių lyrika jau buvo pralenkusi „Ilgesio dainas“ naujais turinio ir formos siekimais.

Erotinės Liudo Giros lyrikos tęsinį randame ir vėlesniame 1929 metų rinkinyje „Šilko gijos“. Jame esama daug įdomesnių motyvų, platesnio jausmo, gilesnės prasmės, naujesnių vaizdų ir stipresnės išraiškos. Dainuodamas „Šilko gijose“ apie meilę, Liudas Gira ne visados turi galvoj konkretų, realų meilės kazusą. Juk poetas gali dainuoti ir apie įsivaizduojamą meilę bei mylimąją. Tokios įsivaizduojamos arba svajojamos meilės „Šilko gijų“ rinkiny yra apsčiai. Dėl to šita lyrika nėra tokia sentimentaliai jausminga, kaip ankstyvesnės „Ilgesio dainos“. Ji yra iškilni, vietomis net abstraktiška, gausi metaforų, dažnai siekiančių ligi simbolio prasmės[22]:

Nusitieskit, šilko kilimai,
Žvaigždžių raštai, meilės išdabinti!
Klokit taką mano Mylimai,
Taką tiesų žemės labirinte! (p. 3)

– – –

Mano Mylimajai, mano išsvajotai
Visos mano mintys, visos godos,
Puošnios, tartum indiškos pagodos,
Kaip aguonomis pražydę dirvų plotai. (p. 5)

Ne be reikalo Mylimoji rašoma čia iš didžiosios raidės. Ir apie tokią Mylimąją Liudas Gira pragydo ne pirmas, gal ne pirmas papuošė ją lietuviška raudonų aguonų simbolika, bet orientalinės egzotikos puošmenų jis pirmas bus, jei neklystu, įpynęs į erotinę lietuvių lyriką. Juozas Tysliava[23], tiesa, karvei anksčiau pagiedojo indišką himną ("Pieniška daina"), bet Giros egzotika yra kitokio stiliaus ir nepalyginti puošnesnė[24]:

Geismo palmės, gėlos kiparisai,
Amžinatvės žygių piramidės,
Džiaugsmo mojus, iš dausų atklydęs, –
Vis tai jai, jai vienai visa, visa. (p. 5)

Bet visas egzotiškas L. Giros puošnumas mums paaiškėja tik iš svajingos „Egzotiškos fantazijos". Čia ir sala vidury okeano, ir kvapnios magnolijos, ir palmės, ir tropikų mirtos, ir bananai, ir kolibrai, ir egzotiški vietovardžiai: Fukurava, Tayti, Managiki, Erromango – ir pagaliau pats tos svajojamos gražuolės paveikslas:

Jos kaklas ir krūtys, ir kojos –
Gražios gryno vario spalvos,
Dėl žvilgsnio jos, žadančio rojus,
Ten vyrai visi be galvos. (p. 9)

Sakytume, kad tai amžinasis moteriškumas „das Ewig-Weibliche" raizgo visas tas „Šilko gijas" aplink poeto įvaizdžius ir jausmus, pačią gyvenimo realybę peršviesdamas

kaip ir kokiu idealistiniu spinduliavimu. Tačiau Liudo Giros išgyvenimus dilginąs moteriškumo įvaizdis per maža turi kosminio visuotinumo ir būtinumo, per maža net ir aistrinio gaiviališkumo, o per daug gyvenimiško, tegu ir svajojamo, pripuolamumo, kad jo erotiką galėtume laikyti filosofinėmis mistinėmis refleksijomis „das Ewig-Weibliche“[25] tema. To „Šilko gijų“ poetas, matyt, nė nesiekia. Išskyrus pirmuosius įžanginius eilėraščius ir „Egzotišką fantaziją“, vienur jis svajoja apie grakštutes, meilutes „mažutytes“, kurioms galima paspausti ranką, kitur apie artimas, bet likimo atskirtas gyvenimo drauges, kurių poetas liūdi ir ilgisi. Visa tai, žinoma, tiktai poezijos arba tam tikrų įvaizdžių kryptis, kuria reiškiasi L. Giros meilės lyrika. Šitą pusiau svajingą įvaizdžių erotiką lydi toki pat pusiau realūs poeto jausmai: liūdesiai, ilgesiai, svajonės apie galimą, bet nesamą laimę, nusiskundimai savo dalia, neaiškios viltys ir kažkokie netvirti pasiryžimai kažko siekti ir kažką laimėti. Prasmingesnių klausimų ir aštresnių būties antitezių bei konfliktų Liudo Giros meilinė lyrika nekelia.

Be meilės, antras svarbiausias tematinis motyvas egocentrinėj Liudo Giros lyrikoj bus laimės troškimas. Šis, atrodo, ne per daug kilnus žmogaus egoizmo pasireiškimas, nukreiptas tinkama linkme, esti galingas visuomeninio veikimo ir meno kūrybos akstinas. Dėl to anaiptol nesmerkdami laimės ieškojimo nei gyvenime, nei kūryboje, pažiūrėkime, ką ir kaip šiomis temomis yra sukūręs Liudas Gira savo lyrikoj.

Laimės ilgesys lydi mūsų poetą nuo pat pirmųjų jo dainų; baimingam klausimui, ką neša rytojus, jauno poeto „nežinia tamsi“ kužda atsakymą: „laimės nerasi“. Kaip ligonis, tikras, ar tariamas, mėgsta kalbėti apie sveikatą, taip nelaimingas,

tikras ar tariamas, mėgsta kalbėti apie laimę. Dėl to laimės ieškojimo lyrika dažniausiai esti liūdna, pesimistinė. Ir Liudas Gira čia ne išimtis. Kovoj su priešgina dalia nuo pat jaunystės jaučiasi nuskriaustas, ir dėl to pesimistinė nuotaika gaubia ir ankstyvesniąją, ir vėlybesniąją jo lyriką. „Žaliojoj pievelėj" pirmąsyk mūsų poezijoj užtinkame tokių pesimistinių posmų:

Neklauski, broli, dėl ko ant žemės
Nėra teisybės,
Dėl ko vos vakar skaisčiai sužibęs,
Dangus šiandieną aptemęs. („Ž. p.", p. 51)

Taip pat iš pesimistinės nuotaikos yra kilęs anais laikais ypatingu naujumu žavėjęs simbolinio atspalvio eilėraštis „Į žinyną einu". Kalėdinių varpų motyvas, išreikštas eilėraščio pabaigoje, bus padiktavęs poetui ne tik tą ortodoksinę pabaigą su pamokančia išvada, bet, be abejo, bus buvęs priežastim ir to jaudinančio įžvelgimo į savo būtį, išreikšto ankstyvesnėse to platoko eilėraščio dalyse. Giedro laimės džiaugsmo išraiška negalima laikyti nė 4 eilėraščių ciklo „Resurrexi et vivam"[26], nors juose ir skamba optimistinis pasitikėjimas savo galia ir būsimos kūrybos viltys. Optimistinę vilties valandų nuotaiką griauna vėlgi pabaigos posmuose reiškiamas visų tų vilčių priklausomumas nuo kažkurios aplinkumos, nuo kažkieno malonės, kurios poetas melste meldžia:

Tik leiskit man erdvėn pakilti,
Tiktai sustiprinkit tą viltį,
Kuri, svaigindama man kraują,
Gyvybę siūlo gražią naują! („Ž. p.", p. 80)

Iš tiesų poetas kuria ne optimizmo ir pasitikėjimo savijautoj, nors sakosi jaučiąs savyje „didį vieką“ ir meilę, kuri jam duodanti erelio sparnus, bet čia pat prašo kitų, kad jie neleistų „žūti jai per nieką“. Tokiu būdu matome, kad net ir optimistinės, viltingos jauno poeto nuotaikos nėra laisvos nuo savo negalios nusimanymo ir ateities baimingų nuogąstavimų.

Trečiame rinkiny „Tėvynės keliais“ laimės troškimo ir kovos su dalia temos dalimi jau reiškiamos liaudies dainų motyvais ir stiliumi[27]:

Vai tu, sakal-sakalėli,
Raibasai paukšteli,
Pasakyki, paporyki,
Kuo keleliu eiti. („T. k.“, p. 6)

Arba:

Vai tai graudžios, vai tai gailios
Mano dainužėlės –
Lyg tas užmirštas kelelis,
Žolėmis sužėlęs...[28] (p. 56)

„Tėvynės keliais“ rinkiny randame ir literatūrinės individinės formos eilėraščių tomis pačiomis temomis charakteringai pavadintame skyriuje „Kovoj su priešgina dalia“. Jau kadaise A. Jakštas pastebėjo, kad šiame skyriuje „randame daugiau subjektyvizmo ir asmeniškų nusiskundimų. Kai kur, rodos, išeina aikštėn net autobiografiški bruožai“. Toks apkartusio kasdieniškumo prisunktas eilėraštis „Gyvenimo rinkoj“ ir sentimentalaus skundo „Elegija sau pačiam“ – tai vieni iš ryškesniųjų asmeninės išpažintinės lyrikos pavyzdžių.

Kituose to paties skyriaus eilėraščiuose poetas guodžiasi rudens astrais, nori užmigti kristalinėj ramybėj, „paskandinti neramiąją mintį“; jis norėtų sapnuoti apie laimę, kurios šešėlį veltui gaudo, nebetekdamas „vieko“. Sapno motyvas Liudo Giros naudojamas labai dažnai: laimės sapnai, fantastinių regėjimų sapnai, praeities šviesūs sapnai, kaip kontrastas juodai dabarčiai, ir šiaip jau sapnas, kaip simbolis kažko šviesaus, malonaus, gero[29]:

Ei, tai buvo laikai!
Vien sapnus bevaikai,
O sapnai tie, lyg laimė pati!

Taip ir juokiasi tau!
Rodos, šiandien matau,
Ranka siekti – taip, rodos, arti... („Raštai“, p. 32)

Eilėraštis, iš kurio pacituoti šie posmai, parašytas jau 1916 m., tad juomi poetas ir baigia tų jaunystės sapnų apie laimę ciklą, jais pasiguosdamas, jų apgailestaudamas ir su jais atsisveikindamas ir kartu rasdamas tobuliausią lyrinę tam motyvui išraišką.

„Žiežirbose“ kovos dėl laimės temos reiškiamos tuo pačiu būdu: tiesioginiu pasisakymu ir savo jausmų bei minčių išpažinimu. Skirtumas tik toks, kad autobiografinis, proginis tos lyrikos atspalvis dar labiau sutirštėja. Poeto sieloj prisirenka daug skepticizmo, kartumo, tulžies. Jis jau nebedainuoja, nebepoetizuoja savo kovos su priešgina dalia, bet pyksta ir ieško kaltininkų ne dalioj, ne likime, bet žmonėse. Visus geresniuosius savo sielos polėkius jis laiko beprasmiškais ir griauna skeptišku klausimu „Kam tai visa?“

Neseksime visais šios temos variantais ir nepolemizuosime su poetu, ar ne per daug garbės jis darė savo priešams ir apskritai menkiems žmogiūkščiams, eilėmis liedamas savo apmaudą dėl jų daromų pinklių, intrigų, pavydo ir kitokių kasdieniškų gyvenimiškų, nors gal ir labai įkyrių, nemalonumų.

Kaip seniau sapnai, taip dabar poetui belieka vienintelė nereali paguoda – išsvajotos karžygiškos praeities vizijos. Bet ir jos baigiasi taip pat grįžimu į liūdną tikrovę ir savo realios buities apgailestavimu[30]:

Ir viena tiktai, vai, tik viena gailiuosi:
Kodėl surūdijo viens kardas aštrus!
Ir viena tiktai, vai, tik viena ilgiuosi:
To vieko, kuris jau kovon nebsukrus! („Ž.“, p. 41)

Pilnumo dėlei reikia pasakyti, kad liūdnoj, pesimistinėj, karčioj Liudo Giros išpažintinėj lyrikoj pasitaiko vienur kitur ir optimistinių temų, tiksliau sakant, skatinamojo entuziazmo, kuris gali juk eiti ir iš pesimistinio nusiteikimo. Anksčiau jau minėjome tokį eilėraščių ciklą „Resurrexi et vivam“[31], o „Žiežirbose“ turime kupiną skatinamojo entuziazmo, tiesa, dirbtinio, eilėraštį „Excelsior“[32], tik nukreiptą ne į save, bet į apskritai jaunimą.

Ne be reikšmės būtų klausimas, kokios priežastys ir aplinkybės veikė poetą, kad jo laimės siekiamoji lyrika yra tokia nelaiminga, nusivylusi, karti ir rezignuojanti. Tiksliau į šį klausimą atsakyti paliekam būsimam poeto biografui. Čia galim tik pateikti vieną įdomų sutapimą: ryškiausi mūsų individinės pesimistinės išpažintinės lyrikos atstovai yra išėję dvasinių mokslų ir seminarijos režimą. Kai kuriems iš tų poetų ši

aplinkybė, be abejo, turėjo didelės įtakos, bet jai apibendrinti reikalinga dar daug medžiagos, pavyzdžių ir faktų.

Pripažindami išpažintinei egocentrinei Liudo Giros kūrybai tam tikros istorinės reikšmės mūsų lyrikos raidoj, mes tačiau negalėtume labai palankiai ją vertinti, kaip poetinės kūrybos vaisių. Jau Adomas Jakštas, recenzuodamas „Žiežirbas", rašė, kad ta poezija „širdies nesukrato" ir didesnio įspūdžio nepalieka. Mat skaitytojams sujudinti reikia aukštesnės meilės, gilaus persiėmimo žmonijos idealais. Pro meilę asmenišką, paprastai siauručiukę ir egoistišką, pro teatralį rodymą savojo „aš", su jį vieną tepaliečiančiais vargais ir skausmais, žmonės dažniausiai šaltai praeina"*. Kitas kritikas, Vytautas Bičiūnas[33], rašydamas apie tą pačią knygą, tarsi atitaisydamas Jakšto nuomonę, pateisina panašios rūšies kūrybą, nes poetui lyrikui „tenka visų aiškiausiai, nuoširdžiausiai pačiam pasisakyti ir net savo sielą, širdį ir protą parodyti"**. Bet poetų yra visokių: galingesnių ir silpnesnių. „Tasai pats akstinas, – teisingai sako Bičiūnas, – pirmiems suteikia milžiniškos galios, pajėgos skriaudžiamai sielai į aukštybes kilti, o antriems belieka liūdėti ir raudoti visą gyvenimą, prie žemės visa širdimi prisirišus ir žemiškai ją tebemylint". Toks esąs ir L. Gira.

Egocentrinę, išpažintinę lyriką suvisuotinti, padaryti ją gilią, prasmingą ir meniškai vertingą gali trys veiksniai: asmeninio, individinio jausmo bendrai žmogiškas charakteris, to jausmo dydis, intensyvumas ir formalinis bei stilistinis kūrinio tobulumas.

Asmeninio jausmo bendrai žmogiškas charakteris Liudo Giros kūryboj nėra labai ryškus. Erotinėj lyrikoj jis žymiai

* „Mūsų naujoji poezija", p. 141.
** „Skaitymai", XIV, p. 117.

ryškesnis. Daugiausia visuotinumo turi „Šilko gijų“ „Preliudijos“ ir „Egzotiška fantazija“, kur randame kiekvienam suprantamų vaizduotės polėkių, noro nusikratyti kasdienybe, savo išgyvenimų pagilinimo ir vis dėlto kaip ir kokio idealo sušvitėjimų pilkoj gyvenimo buity. Kontrastas tarp realybės ir fantazijos, sapno, idealo jaučiamas dar ir kituose Liudo Giros lyrikos posmuose, kurie dėl to tampa įdomesni ir reikšmingesni. Čia pirmiausia įskaitytume iš „Žaliosios pievelės“ tokius eilėraščius, kaip „Religioso“, „Ar man švinta“, „Nuliūdimo valandą“, „Kur sapnų grožybė“, „Į žinyną einu“, arba dar iš „Žiežirbų“ – „Mano vizijos“ ir „Buvo laikai“. Tokiais eilėraščiais poeto lūpomis prabyla žmogus, giliau jaučiąs gyvenimą, likimą ir buitį. Bet toliau, kovoj su prišgina dalia dažniausiai matome ne žmogų, bet patį Liudą Girą, besisielojantį dėl tikrų ar įsivaizduotų skriaudų, persekiojimų, pavydo. Tai jau ne kūrybinė, tik atvaizduotinė gyvenimo incidentų lyrika.

Bet galgi tie incidentai, tie kasdieninio gyvenimo vargai bei rūpesčiai yra toki skaudūs, kad jų sužadinti poeto išgyvenimai bei jausmai savo gilumu ir galia ir mus pačius sukrečia? Deja, taip nėra. Poetas, tiesa, kenčia dėl mums suprantamų priežasčių: kovoja dėl laimės su priešgina dalia. Tačiaus šiurpaus tos kovos tragizmo ir gilaus savo būties skausmo jis mums neduoda pajusti. Liudo Giros išpažintinėj lyrikoj per maža galios, o per daug skundo ir sentimentalumo. Jausmas praskiedžiamas ir tarpinamas žodžių gausybėj. Ankstyvesniuose eilėraščiuose tų skundų randame dar ne tiek daug, dėl to ir jausmas juose stipresnis. Bet jau „Tėvynės kelių“ rinkiny skundai ir pasiguodimai gausėja. Būdingas šios nuotaikos eilėraštis – „Gyvenimo rinkoj“. Poetas ima rungčiotis ne su dalia ir likimu, bet su menkais žmonėmis „gyvenimo rinkoj“.

Dėl to metafizinis ir psichologinis jo skausmo pagrindas yra per menkas, kad ant jo būtų galima skaldyti skausmo uolas ir išskelti kaitrias kūrybos „žiežirbas“. Šiuo vardu pavadintame rinkiny tų egocentrinės lyrikos žiežirbų randame labai mažai.

Pagaliau nė formaliniai Liudo Giros egocentrinės išpažintinės lyrikos savumai neiškelia jos į literatūros meno aukštybes. Savaime suprantama, kad be tam tikro formos tobulumo negali į meno vertybes patekti joks turis, vis tiek kokio svorio jis bebūtų kitais atžvilgiais. Tad jeigu šios sąlygos reikalaujame kiekvienam tūriui, juo labiau ji turėtų būti griežta reikšmingumu nepasižyminčiam, blankiam tūriui. Tačiau kadangi meno kūrinys sudaro organišką vienumą, kurioj tūris ir forma nedalomai sutampa, jau iš anksto galima abejoti, ar menko tūrio kūrinys gali pasižymėti kuriais vertingesniais formaliniais savumais be išviršinės technikos ir elementaraus stilistinio išreiškimo. Taip iš tiesų yra ir Liudo Giros lyrikoj. Aukščiau nurodyti tūrio atžvilgiu reikšmingesni eilėraščiai pasižymi stipresne išraiška, glaustumu, gausesniais ir įdomesniais tropais. Tuo tarpu kituose, kur vyrauja subjektyvinis biografinis elementas, tūrio menkumą atitinka lengvai ir palaidai liejamų žodžių gausumas, iš kurio jokių forminių vertybių neišspausi. Pavyzdys – „Ilgesio dainos“, „Stebies, kodėl ant mano veido“ ir daugelis kitų to paties pobūdžio eilėraščių „Žiežirbose“ ir kituose Liudo Giros lyrikos rinkiniuose.

Baigdami egocentrinės išpažintinės L. Giros lyrikos apžvalgą, pirma negu pereisime prie kitų jo poezijos rūšių ir temų, turime stabtelėti ties d a i n i š k o s i o s l y r i k o s rūšim, sukurta pasekant liaudies dainų stilium. Šis liaudiškai dainiškas Liudo Giros lyrikos skyrius buvo sukurtas ankstyvesniame laikotarpy. Tokio stiliaus eilėraščių-dainų randame jau

„Dul-dul-dūdelėj“ – čia ir žinomoji „Ne margi sakalėliai“. Tolimesnių šios poezijos pavyzdžių esama dar „Žaliojoj pievelėj“ ir rinkiny „Tėvynės keliais“. Dainų kūrimo periodas tęsėsi apytikriai ligi 1913 metų, nes nei „Žiežirbose“, nei vėlesniuose rinkiniuose jų daugiau neberandame.

Dainiško stiliaus lyrikai, žinoma, geriausiai tiktų liaudies dainų tematiniai motyvai, kuriuose asmeninis išgyvenimas jau yra nebetekęs savo asmeniškumo. Dėl to ir Liudo Giros dainiškoj lyrikoj grynai egotistiniai posmai nuskamba disonansu, kaip, pvz., „Sėjau rūtą, sėjau mėtą“ dainoj[34]:

Dygo naujos vis godelės,
Vis nauja viltis man švietė –
Dygo vis nauji troškimai,
Keistesni, galingesni vis...
– – –
Laisčiau gailiom ašarėlėm
Savo dūmas išblaškytas...
Savo dūmas išblaškytas,
Savo viltį pašarvotą –
Laisčiau savo jaunas dienas
Tai vargelio pražudytas... („Ž. p.“, p. 49)

Dar svetimesni šitoj dainiško stiliaus lyrikoj atrodo visuomeninio bei patriotinio turinio posmai, kurių randame, pvz., dainoj eilėrašty „Valio, dalgele“:

Žmoneliai rauda, vargely žūva...
Mano dainelė kelia Lietuvą –
– – –
Ne tik nežūva, ale vis auga,
Kratos lietuvis svetimo raugo – („Ž. p.“, p. 5)

Tačiau greta šitokių nevykusių „dainų“ Liudas Gira yra sukūręs ir tokių, kurių tūris ir forma ko gražiausiai derinasi ir kurios dėl to gali būti laikomos geriausiais mūsų literatūroje liaudies kūrybos imitavimo pavyzdžiais. Tai visiems žinomos dainos „Gale lauko toli trys berželiai auga“, „Ne margi sakalėliai“, „Vai verčia, laužo žalią girelę“. Gražios taip pat ir dzūkų tarme stilizuotos dainos, išspausdintos „Dul-dul-dūdelėje“.

Žymiausias liaudiško dainiško stiliaus Liudo Giros kūrinys – tai „Milžinkapių daina“, pirmą kartą pasirodžiusi „Žaliosios pievelės“ rinkiny. Poetas liaudies dainiaus lūpomis ryškiais epiniais posmais, panaudodamas geruosius liaudies dainų poetikos savumus, pasakoja plačiai literatūroje žinomą padavimą apie Pilėnus. „Milžinkapių daina“ – patriotinio heroizmo kūrinys, kuriuo Liudas Gira norėjęs atsverti Maironio patriotinės lyrikos pacifizmą, duoti ryškų karžygiško narsumo pavyzdį ir žadinti lietuviuose karingą dvasią. Dėl to poemoj nuo pradžios ligi galo vedama paralelė tarp sumenkėjusios dabarties ir garbingos didvyriškos praeities. Dainius kreipiasi į „mielus broliukus“ ir „jaunąsias sesutėles“, besidžiaugiančias jaunystėle. Bet seneliai senužėliai, kur ilsis piliakalniuose, vargu ar pasidžiaugtų tais broliukais ir seselėmis.

Oi, kad jie atsikeltų,
Tai jūsų pasiklaustų:
– Sakyk, berneli, jaunas raiteli,
Kur tavo plieno kardas?
Kur tavo plieno kardas,
Sidabro pentinėliai?
Kur tavo ristas bėras žirgelis,
Kur šilko kamanėlės?[35] („Ž. p.“, p. 35)

Nieko nėra dabarty, kas primintų senovės laisvę, nebent piliakalniai, kuriuose „rūdyja plieno kardas, septynių kartų artas“. Tad belieka vien daina apie garsius senovės žygius. Toliau dainius apdainuoja mūšį ties Pilėnais ir karžygių pasiryžimą geriau mirti negu patekti į priešo rankas.

„Milžinkapių daina“ ir kitos aukščiau minėtos liaudiškos Liudo Giros dainos, greta tokių pat Vinco Krėvės dainų, parodė, kad tolimesnis sekimas vargu ar duotų ko nors reikšmingesnio literatūrai. Jaunesnioji poetų karta nuėjo vaisingesniu keliu, laisvai panaudodama vaizdinę liaudies dainų medžiagą savo individualaus stiliaus kūryboje.

Gamtinės poezijos Liudas Gira yra davęs gan šykščiai. Pirmuose rinkiniuose randame vos trejetą eilėraščių, apdainuojančių gamtą. Daug daugiau susidomėjimo gamta matome „Žiežirbose“. Čia randame kiek ir suabstraktintos patriotiniams tikslams gamtos, pvz., „Neris pas Vilnių“, „Vilnius“, „1914–1916 metai“, bet esama ir elegiško gamtos išgyvenimo, kaip, pvz., „Pražydo vyšnių sodai“, „Rudens metu“, „Pavasarį“. Ypač gražios oktavos-utos „Neris vakarą“ ir „Rytas“ – reti L. Giros kūryboj formos glaustumo ir žodžio taupumo pavyzdžiai.

Vėliau, po 1927 metų, nykstant L. Giros kūryboje išpažintinei egocentrinei lyrikai, gamtos jausmas prasiskleidžia plačiau. Jis jaučiamas patriotiniuose „Žygio godų“ eilėraščiuose, kaip „Vilniaus žemei“, „Vilniaus vakarai“, „Lietuva ir jūra“ ir gražiame prasmingame „Jūrai“. Su gamta susietų išgyvenimų, gamtinių motyvų ir puošmenų apstu ypatingai „Šilko gijų“ rinkiny.

Minėtinos dar abstraktinės temos, kuriomis poetai pasinaudoja, norėdami išreikšti savo pasaulėžiūrą, filosofinių,

moralinių, religinių problemų poetinį nušvietimą ar šiaip protą bei širdį jaudinančių klausimų išreiškimą. Poetui dažnai parūpsta savo pašaukimo ir savo kūrybos prasmės klausimas. Šia tema yra plačiai pasisakęs ir Liudas Gira. Kaip poetas jis norėtų, kad jo dainos skelbtų visiems vieną idealą be tautybės ir luomų skirtumo, bet kaip lietuvis patriotas pirmiausia rūpinasi savo tauta ir kraštu („Tėvynės keliais", p. 11). Poetų ir poezijos reikšmę tautai labai gražiai L. Gira išreiškia ir kitame to paties rinkinio eilėrašty[36]:

Kaip kankliai be stygų –
Tauta be poetų.
Be jų kas jai ateitį
Šviesią žadėtų? („T. k.", p. 16)

Kitoj vietoj jau beveik publicistiškai aptariami dainių keliai. Jie esą dvejopi: tie, „kuriais eina išlepę didžiūnai", ir tie, „kur varguoliai iš nuovargio žūna". Pirmaisiais eidamas, poetas bus turtingas ir linksmas, bet jo dvasia bus kaip vergė, ir „jo pabaigta jau eilia". Antraisiais eidamas, jis turės daug kentėti[37]:

Sotiems neįtiks, alkani pasakys:
Duok duonos mums, dainiau, ne rimo.
Bet jei ištvers ligi galo, laimės tokį atlyginimą:
Ir jau nusijuoks ateitis.
Galinga vilnia, nors negreit, nors iš lėto
Dainelės nesuprastos kitkart poeto
Žmoniją pavergs – ir iš marmuro kieto
Jinai jam paminklą statys. („T. k.", p. 18)

Šita mintis, kad žmonės nesupranta poeto, jį skriaudžia ir

niekina, bet kad ateitis jam atlyginsianti už visas neteisybes, kartojama dar „Žiežirbų“ rinkinio „Dainiuje“ ir jau grynai subjektyvaus asmeninio pobūdžio eilėrašty „Suum cuique“[38]. Polemizuoti dėl taip ar kitaip aptartų poeto uždavinių arba dėl paties Liudo Giros asmeninių pasisakymų, žinoma, nėra prasmės. Mes turime teisę vien konstatuoti jam būdingą tos temos panaudojimą.

Čia turime suminėti dar trejetą abstraktinėmis temomis parašytų dalykų iš „Žygio godų“ rinkinio: tai „Pavasariai ir žiemos“, „Žemė“ ir „Palaimos žemei“. Pirmame poetas konstatuoja, kad gamtos gyvenime kasmet pavasarį viskas nauja gyvybe atgimsta „ir rodo savo galią ir silpnai žemės giminei, ir pragarui, ir dangui“. O žmonijos gyvenime nesą atnaujinančių pavasarių: su kiekviena karta ji smunkanti žemyn.

Ir vis labiau mūs dienos į rudenius panašios;
Jos vis mažiau vilioja mus į žygį,
Jos vis toliau nuo mūsų saulę slepia... („Ž. g.“, p. 90)

Šitą pesimistinę idėją poetas išreiškia, deja, ilga, nuobodoka meditacija. Paprasčiausią mintį jis mėgsta vilkti per sakinių sakinius ir ilgiausius periodus, berods tik vienoje vietoje davęs sutelktą, ryškų posmą:

Apgrubo širdys, sumenkėjo sielos –
Ir kraujas gal lėčiau po gyslas vaikšto...
Nei mes mylėti mokam su Dangum,
Nei neapkęst su pragaru įstengiam. („Ž. g.“, p. 89)

Dar blankesnis yra antras aukščiau minėtas ilgokas eiliuotas rašinys–fantazija „Žemė“. Paskutinysis „Palaimos žemei“ geresnis nebent tuo, kad keleriopai trumpesnis.

Mums belieka susipažinti su patriotine ir visuomenine Liudo Giros lyrika. Ji yra gausi, ypatingai pokariniame jo kūrybos laikotarpyje. Liudas Gira, nors visai teisingai yra laikomas pomaironinės literatūros atstovu, bet iš visų jaunesniosios kartos poetų daugiausia yra iš „Aušros" laikotarpio paveldėjęs, nors ir kitaip tą paveldėjimą panaudojęs ir išreiškęs.

Poeto patrioto uždavinį L. Gira aptaria panašiai kaip ir Maironis[39]:

Aš atrakinsiu mūs senovę,
Prikelsiu milžinus iš karsto:
Te mato jie, kaip ainiai barsto,
Ką amžiais protėviai jiem krovė...
Aš Lietuvai išausiu dainą,
Skaudžią, kaip garsas, kuris eina
Apie didvyrį josios seną,
Tą, kurs milžinkapy gyvena. („Raštai", I, p. 68)

Tėvynės meilės idealas abiejų poetų yra visai tas pats ir jam siekti keliai panašūs: garbinga praeitis, kalbos ir krašto meilė, vienybė, lietuviška daina. Tiesa, vienu atžvilgiu L. Gira nesutaria su Maironiu. Maironis yra pacifistas, pasitikįs tik Dievo Apvaizda ir Teisybe, skelbiąs pražūtį tam, kurs kardu kariauja. O L. Gira jau nuo pat pradžios karingai nusiteikęs, nepriklausomoj Lietuvoj prabilo kaip karštas militaristinės dvasios žadintojas. Yra didelio skirtumo ir abiejų poetų nusiteikimo, vertinant savo darbus, savo laiko kovas ir spėjamą būsimųjų kartų abejingumą. Visi atsimename ryškius Maironio posmus:

Jei po amžių kada skaudūs pančiai nukris
Ir vaikams užtekės nusiblaivęs dangus,
Mūsų kovos ir kančios, be ryto naktis
Ar jiems besuprantamos bus?

Šitų marmurinio kietumo posmų idėją ir emocinį jų tūrį randame praskiestą ir L. Giros minkštame, žodingame, sieksniniais periodais rangomame eilėraštyje „Naujosiom kartom" („Raštai" I, p. 144). Palyginę matome, kad abiejų poetų patriotų savijauta yra kitokia: Maironis su tikrai karžygišku išdidumu žengia, retai kada pasiduodamas pesimizmo akimirkai ir savo skausme stiprėdamas, o L. Gira – dažnai liūdėdamas, abejodamas ir nuo tų abejonių besigindamas vienur sentimentaliomis paguodomis, kitur bravūriškomis viltimis, kuriomis ir pats savo širdies gilumoj, matyt, nelabai pasitiki.

Bet perverskime patriotinės Liudo Giros lyrikos lapus. Pirmame rinkiny „Dul-dul-dūdelėj" maironiškas „O vienok Lietuva juk atbus gi kada" skamba jaunuolišku entuziazmu:

Dar gyva Lietuva,
Nors jos pilys griuvėsiuos.
Jos laisva vėliava
Dar mum puikiai plevėsuos! („Raštai", I, p. 191)

Bet jau tame pačiame rinkinėlyje randame ir gilesnių pesimistinių refleksijų, kokių Maironis tik žymiai vėliau duoda. Šitam ankstybam patriotiniam L. Giros pesimizmui būdingas pavyzdys – tai eilėraštis „Mūsų tėvynė" („Ar žinai tu tą šalį", „Raštai", I, p. 168). Minėtinas čia dar ir kitas eilėraštis „Kantraus mes esam pobūdžio", kurio konkretumas Maironiui anais laikais būtų buvęs svetimas.

„Dul-dul-dūdelėj“ jaunas poetas mokėjo apdainuoti ir savo gimtąjį kraštą, pastebėdamas tiek konkrečių bruožų ir vietos kolorito, kiek abstraktinėse patriotinėse Maironio panoramose berods nerandame. Pavyzdys – dzūkiškas eilėraštis „Mano kraštas“ („Raštai“, I, p. 135).

Toliau ligi Didžiojo karo patriotinėj L. Giros lyrikoj randame apsčiai pesimizmo, skepticizmo, kritikos ir satyros. Poetas neslepia savo karčių jausmų, vertindamas lietuvių inteligentiją, tautos vadus, visuomenę ir net patį lietuvio charakterį. Jis smerkia jaunosios inteligentijos karjerizmą, stumiantį ją į Rusijos gilumą, kur ji išsižada savo krašto, kalbos, veda svetimtautes žmonas ir galutinai nutausta. Atkreipia jis akis ir į Prūsų lietuvninkus. Poetas rašo jiems pašiepiamą satyrą, kurioj pliekia jų sumaterialėjimą, vokietėjimą, kaizerio garbinimą ir atsiskyrimą nuo brolių žemaičių. Dėl to ir vokiečių vyriausybė jų nespaudžianti, nes žinanti, kad lietuvninkas ir neverčiamas suvokietės. Kitoj vietoj poetas, konstatavęs visą eilę blogybių ir paklausęs, kodėl taip yra, atsako, nurodydamas bene svarbiausią visuomeninę tautinę lietuvio charakterio ydą – drąsos ir tautinės savigarbos stoką. Tokios mintys ir tiesioginis jų reiškimas šiam L. Giros patriotinės lyrikos ciklui duoda publicistinį ir net poleminį pobūdį. Bet panašią temą randame ir gan originaliame ir bene kūrybingiausiame to laiko L. Giros patriotinės lyrikos pavyzdy, žaismingos formos, bet pesimistinės prasmės eilėrašty „Ar girdėjai?“ („Ž. p.“, p. 29; „Raštai“, I, p. 184).

Bet būti pesimistu poetizuojant tautos gyvybės temomis, nevalia poetui patriotui niekados, o ypatingai nevalia buvo anais laikais. Tad ir Liudas Gira kritiškai, karčiai ir pesimistiškai nusiteikęs dėl daugelio kasdieninio gyvenimo reiškinių

ir ydų, kai pragysta apie tautos likimą ir ateitį, grįžta prie maironiškojo optimizmo ir karžygiškumo: Lietuva gyvens, nes ji turėjo herojišką praeitį, nes ji daug kentėjo. Ar ne maironiški „pirmosios meilės“ motyvai skamba tikrai gražiame L. Giros eilėrašty „Lietuvai“, išspausdintame rinkiny „Tėvynės keliais“?

Vai, už ką aš tave taip myliu, Lietuva,
Jog many tu stipriau, nei gyvybė, gyva!
– – –
Pamylėjau tave už didvyrių kapus,
Kur, lyg amžių sargai, tavo saugo laukus.
Ir už protėvių kaulus, kur žemėj dūlėja,
Tai už ką aš tave pamylėjau! („Raštai“, I, p. 131)

Tačiau L. Gira, jaunesnės kartos poetas, Lietuvos ateities pagrindą mato ne vien senovės karžygiuose ir milžinkapiuose, bet tautos dvasioje ir idealuose, kurie reiškėsi naujais „Aušros“ ir Vilniaus seimo darbais – Vydūno „Prabočių šešėliuose“ įdiegtas pasitikėjimas gyvąja tautos dvasia paskatino ir jaunąjį Liudą Girą pasipriešinti „Nusiminėliam“:

Tad nesakykit: žūva Lietuva!
Tik negyviem – Tėvynė negyva... („Raštai“, I, p. 143)

Susipažinę su patriotine Liudo Giros pirmojo jo kūrybos laikotarpio lyrika, matome, kad pagrindinės jos idėjos ir patriotinės ideologijos šaknys turi daug bendra su Maironio kūryba. Bet L. Gira yra konkretesnis, kasdieniškesnis, paprastesnis. L. Giros kankliai neskamba taip iškilmingai, išdidžiai, pranašiškai, kaip Maironio. Net ir tos pačios temos, tie patys motyvai daug laisvesnėj, o kartais ir pakrikusioj L. Giros

formoj skamba ne kilniu patosu, bet blogesniais atvejais įtikinėjimu, publicistika, o geresniais – lyriniu intymumu ir dainiškumu. Šitie ir yra Liudo Giros laimėjimai patriotinės lyrikos srity prieš Didįjį karą.

Didysis karas, taip giliai sukrėtęs žmoniją ir naikinančia banga užliejęs Lietuvą, patriotinėj visuomeninėj L. Giros lyrikoj žymesnių pėdsakų nepaliko, jei neminėsime vieno maironiško stiliaus eilėraščio „1914–1916 metai“ ir „Žiežirbų“ rinkinio. Šita spraga poeto patrioto kūryboj gali būti išaiškinta iš dalies biografiniais duomenimis, iš dalies nepalankiomis karo meto aplinkybėmis. Bet jau 1917 metais vėl pagausėja L. Giros lyrika, o joj ir patriotinės visuomeninės temos. Egocentrinėj lyrikoj, kaip anksčiau jau buvo nurodyta, tuo metu ypač aštriai pasireiškia nusivylimas žmonėmis ir net jų neapykanta. Tačiau tuo pačiu metu poetas kreipia savo dėmesį į platesnes visuomenines temas. Lietuvos gyvenimo įvykiai gimdo nauja viltim skambančių posmų. Pro karo audrą ir juodą vokiečių okupaciją dar 1916 metais jam jau vaidenosi auštantis Rytas:

Tačiau man negaila ramybės senos!
Aš sveikinu audrą, kurioj išdienos
Meilesnis, ramesnis dar Rytas! („Žiež.“, p. 73)

O 1917 m. rugpjūty parašytas pirmasis Lietuvos nepriklausomybės sveikinimas – „Nepriklausomybės radynoms“. Tuo metu Lietuvos nepriklausomybės idėja, tiesa, jau buvo keliama, vis dėlto prieš 1917 metų rugsėjo mėnesio konferenciją sveikinti nepriklausomybę, kaip įvykstantį faktą, tegalėjo labai dideli optimistai. Tokiu pat optimizmu skamba eilėraštis „1918 metams“.

Nepriklausomoj Lietuvoj, ypatingai 1925–1930 metais, Liudas Gira tapo beveik ištisai poetu-piliečiu-patriotu. Rinkiniai „Žygio godos“, „Amžių žingsniai“, misterijos „Stebuklo valanda“, „Paparčio žiedas“, „Vytauto žemė“ yra patriotinio entuziazmo vaisius. Tą savo entuziazmą poetas ypatingai mėgsta reikšti kokių reikšmingesnių įvykių proga: Didžiojo Vilniaus seimo sukaktuvės, Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo sukaktuvės, žuvusių dėl laisvės minėjimas, Vilniaus pagrobimo gedulas, šaulių, kariuomenės, invalidų šventės, lietuvių-latvių vienybės kongresai ir t.t. Iš to galėtume padaryti išvadą, kad šio laikotarpio Liudo Giros patriotinė lyrika eina ne iš gilių poeto refleksijų, ne iš jautriai pajusto savo žemės gyvenimo, bet iš oficialaus, dažnai paviršutiniško ir dirbtinio patriotinio ūpo. Iš tiesų, taip ir yra. Tie eilėraščiai rėkte rėkia bravūriškais šūkiais ir tokiomis hiperbolėmis, kurios gali būti pateisintos tik tam tikru demonstracijos ar manifestacijos įkarščiu. Tie be galo karingi eilėraščiai yra išmarginti dar senosios patriotinės romantikos puošmenomis: skrendančiomis vytimis, narsiais karžygiais, garbingais kunigaikščių vardais ir jų žygių prisiminimais. L. Gira „Žygio godose“ ir „Amžių žingsniuose“ reaguoja tik į vieną tą garbingąją, šviesiąją, romantiškąją, herojinę tautinio valstybinio gyvenimo pusę. Tų eilėraščių tematika, kaip tam tikrų momentų padarinys, yra visai reali, taip pat ir jų idėjinė prasmė gali būti priimtina ir net girtina, bet mitinginis, bravūriškas viso to išreiškimas, lygiai kaip ir sušablonėjusios ankstyvesniųjų laikotarpių patriotinės mūsų lyrikos vaizdinės priemonės, šiandien, nebe tautinio sąmoninimo, bet pozityvaus darbo laikotarpyje, skamba nenuoširdžiai ir neįtikinamai. Atrodo, kad ir pats poetas jaučia bedugnę tarp savo entuziazmo ir tikrovės, nes jau pirmame

„Žygio godų“ eilėrašty, abejodamas dabartim, taip kreipiasi į karingą kitkart „lietuvninkų Vytį“:

Tavo kelią kitkart jau iš tolo
Ten kraujų žymė, čia gaisro rodė dūmai...
Kodrin nūn nustojai tu smarkumo,
Kodrin žirgas klumpa ir parpuola?!

Mes labai abejojame ir stačiai netikime, kad vienas Vytauto priminimas ir visa jau seniai išnykusi anų laikų didybė pateisintų šitokią tolimesnių posmų bravūrą:

O jei kelią kas užstot bandytų,
Tam, Vytie, balsu smagiu surik tu:
– Ei iš kelio! Nebevesk į piktą! –
Daug jau priešų nuo tos rankos krito!

Arba kokių egzaltuotų jausmų, kokios abstraktinės vaizduotės ir kokio realybės nepaisymo reikia sukurti pirmiesiems eilėraščio „Lietuvai kelią“ posmams:

Žvengia žirgai,
iškinkyti iš žagrių,
žvengia ir skardo kanopomis žemę,
tartumei jaučia
audringąjį džiaugsmą, etc. („Ž. g.“, p. 7)

Gali kas pasakyti, kad tai juk poezija, kad tos žagrės, tie žirgai – tai tik poetinės metaforos, kurių negalima imti tiesiogine prasme. Bet jei ir sutiksime, kad tai metaforos, tai vis dėlto turime teisę reikalauti, kad tarp realybės ir metaforinio vaizdo būtų darnus santykis, kad nuo metaforos į tikrovę vedančios asociacijos nebūtų juokingos, kai poetas nori nuteikti mus iš-

kilmingai. Dėl to nepalankiai vertindami visą tą didžiai patetingą ir puošnią retoriką, su pasigėrėjimu skaitome tolimesnį to paties eilėraščio nuoširdų, paprastą ir reikšmingą posmą:

Apversti ilsisi
žagrių noragai.
Rankos pūslėtos,
kur jų vagas braižė
ponų dvaram bevartydamos žemę, –
ruošias pakelti nūn
tėvų kalaviją,
savąją žemę
sau ruošias paimt!

Pasigesdami Liudo Giros paskutiniojo laikotarpio patriotinėj lyrikoj šitokio paprastumo ir nuoširdumo, mes randame joje net ir per gausiai retorikos, iškalbingumo, skambių frazių, kurios iš dalies atstoja, iš dalies nuslepia tos lyrikos dirbtinumą. Bet ir iš tos iškalbingumo upės, turėdami kantrybės ir nuolatos įtemptą dėmesį, galime prisižvejoti gražių, prasmingų posmų, panašių į aukščiau cituotą:

Bet greitai, greit visi, kas abejojo
pamatė: Taip! Smūtkelių sodu tapus
drąsos darbais atgijo vėl mūs žemė. („A. ž.“, p. 29)
– – –
Pavasariai aušo ir vasaros švito,
Kukavo gegutė ir sirpo serbentai.
Pulkai mūs žygiavo nuo ryto lig ryto
Kad tujen, Tėvyne, laisva vėl gyventai. („A. ž.“, p. 42)

Ankstyvesniame prieškariniame laikotarpyje tie šūkiai buvo dar aktualūs, gyvi ir kupini jaudinančios prasmės. Pats

poetas dar mokėjo akyliau stebėti gyvenimą ir nuoširdžiai atsiliepti jo reiškiniams. Greta patriotinio entuziazmo eina susimąstymo ir kritikos posmai. Dėl to ir ano laiko L. Giros patriotinė lyrika buvo dar gyva ir kūrybinga.

Vėlyvesniame laikotarpyje poetas atitrūksta nuo tikrovės, nemato vykstančios naujoje visuomenėje raidos ir užsisklendžia tvankioje oficialinių, biurokratinių sluoksnių atmosferoje, kur automatiškai, dusliai tebebuvo kartojami seni, atmintinai išmokti „Aušros" laikų Maironio išpopuliarinti tėvynės meilės šūkiai. Veltui L. Gira stengiasi juos atgaivinti naujomis poetikos bei retorikos puošmenomis: jam tenka nedėkinga epigono rolė. Kaip nenuoširdi ir sekli yra ta visa „Žygio godų" ir „Amžių žingsnių" patriotika, parodo tolimesnė jų autoriaus ideologijos raida. Oficialiųjų švenčių, iškilmių ir rautų dainius, pamasintas Rytų šalies „burtų", meta šalin karžygių ragus bei trimitus, nubalnoja besispardančius žirgus, nuleidžia žvilgančius parado kalavijus ir iš iškilmių aikštės pasuka, deja, ne ten, kur „apversti ilsis žagrių noragai", bet į komunistinių komisarų kabinetus parduoti taip triukšmingai garbintos skrendančio Vyties žemės.

Naujų, sveikų ir kūrybingų pilietinės patriotinės lyrikos daigų rasime jaunesniųjų Nepriklausomos Lietuvos poetų raštuose.

Liudo Giros literatūrinės veiklos visumai aptarti reikia dar prisiminti jo dramos ir kritikos raštus. 1910 m. pasirodė „Kerštas", 3 v. 4 pav. tragedija iš senovės laikų. Lietuvių kovos su kryžiuočiais sudaro istorinį šios tragedijos foną, nors šiaip jokių istorinių įvykių nė žmonių joje nerandame. Yra tai romantinių apmatų veikalas su stipria intriga, su šiurpiomis situacijomis ir audringomis meilės, pavydo

bei keršto aistromis. „Keršto“ veikiamieji asmenys yra, galima sakyti, nuolatiniai pastovūs panašių veikalų personažai. Kilnus, bet neapdairus pilies kunigaikštis Manigirdas, jo sužadėtinė Rūtelė, mylinti ne jį, bet svetimą karžygį-svečią kryžiuotį Kuno, jos nekenčianti Manigirdo motina Rusna su jai paruošta nuodų taure, kurią tačiau išgeria Manigirdas, jos konkurentė Manigirdą mylinti Lėla, kurią įsimylėję jaunuolis dvariškis Raila ir juokdarys kuprelis Gelbuta komplikuoja intrigą ir padeda įvykdyti išdavikišką kerštą. Gelbuta – romantikų pramanyto tragiško juokdario variantas: menkame kūne, žemoj profesijoj didelė dvasia ir aukščiausias didvyriškumas: norėdamas gelbėti Lėlą, jos išdavimo kaltę imasi sau, o viskam paaiškėjus, nusižudo. „Tai išdavikę pamilęs, gyvent gėdijos“, – atsiliepia Lėla. Literatūrinis ir sceninis „Keršto“ siužeto apdirbimas nėra pakankamas. Nenatūralios situacijos, neįtikimai sumegzta intriga, staigūs nepagrįsti veiksmai, neišsugdyti charakteriai duoda „Kerštui“ daugiau eskizo negu išbaigto veikalo pobūdį.

Literatūriniu atžvilgiu bene vertingesnis bus 1 veiksmo fragmentas „Svečiai“, kurio veiksmas eina taip pat kovų su kryžiuočiais fone. Veikalėlyje galime išskaityti ir šiokią tokią dorovinę visuomeninę idėją: tarpusavio nesantaika dėl asmeninių egoistinių tikslų paruošia kelią priešui ir veda į pražūtį. Literatūrinę „Svečių“ vertę sudaro jų išraiškos glaustumas ir stipri nuotaika, kurią autorius sukūrė puotos ir gresiančių pavojų kontrastais, visa tai apgaubdamas paslaptingumo bei simbolingumo šydu. „Svečių“ koloritas yra ryškesnis ir tikrovės iliuzija stipresnė negu „Keršto“.

Tam pačiam laikotarpiui priklauso dviejų paveikslų simbolinė pjesė „Beaūštanti aušrelė“, išsp. 1913 m. Anais

laikais A. Jakštas visai teisingai šią pjesę pavadino „Probočių šešėlių“ šešėliu. Veikalėlio koncepcija, idėja, alegorinis-simbolinis jos atvaizdavimas, net veikiantieji asmenys, stilius ir atskiri posakiai – tai visai aiškus Vydūno prisiminimas. Tat apie „Beauštančią aušrelę“ nebelieka daugiau nieko kalbėti.

Nepriklausomoj Lietuvoj L. Gira yra parašęs keletą dramatinių veikalėlių, vadinamų „misterijų“, skirtų vaidinti atvirame ore: „Paparčio žiedas“, „Stebuklo valanda“, „Kovos trimitai“. Šios „misterijos“ buvo parašytos Šaulių sąjungos šventėms. Patriotinė mintis, iškilmingumas, patosas bei retorika yra būdingi jų savumai. Liudo Giros kūryboje šios misterijos gali būti aiškinamos kaip papildomoji medžiaga jo patriotinių temų kūrybai nagrinėti bei aptarti patriotinės lyrikos pagrindams Nepriklausomybės laikotarpy. Mūsų literatūroje L. Giros „misterijos“ gali būti laikomos kaip naujo žanro, po atviru dangum vaidinamų veikalų, bandymas. Su literatūros istorijoj žinomomis viduramžių misterijomis jos, žinoma, nieko bendro neturi. Jokių nei religijos, nei žmogaus buities, nei tautos paslapčių jos nevaizduoja.

L. Giros kritikos raštai pasirašyti daugiausia E. Radzikausko slapyvardžiu. Daugiausia jų buvo išspausdinta „Vaivorykštėj“ ir „Skaitymuose“. Jie buvo pakartoti ir atskirame leidinyje „E. Radzikausko kritikos raštai“. Kiti tebepasilieka išbarstyti įvairiuose žurnaluose.

E. Radzikausko kritikos raštai, ypatingai ankstyvesnieji, mūsų literatūrinės kritikos raidoj yra labai reikšmingi. Ankstyvesnieji ano meto recenzentai ir literatūros vertintojai į literatūros kūrinį eidavo dažniausiai su ideologiniais bei sroviniais kriterijais, per maža arba ir visai neatsižvelgdami į formalinius jo elementus. E. Radzikauskas, priešingai, kūri-

nio vertę matuoja jo poetinės išraiškos tobulumu, estetine jo analize. Lyrikoj jis ieško turinio ir formos santykio, jausmo ir vaizdo harmonijos, žodžio tinkamumo, formos naujumo. Autoriuje jis nori praskleisti jo išgyvenimų priežastį, nurodyti įtakas, skatinti kūrybinį originalumą. Radzikauskas apskritai turi literatūrinį skonį, ir jo sprendimai yra teisingi. Jo kritikos straipsniai parašyti patraukliai, sugestyviai, su saikingu bei deramu aštrumu. E. Radzikauskas yra davęs gerą estetinės kritikos pradžią, deja, nei jo paties, nei kitų neišrutuliotą į platesnę bei gilesnę mūsų literatūros vertinimo sistemą.

Mykolas Vaitkus

Biografijos ir bibliografijos duomenys. Mykolas Vaitkus gimė 1883 m.[40] Kretingos apskrityje. Ankstesnįjį mokslą ėjo Palangos progimnazijoj ir Liepojos gimnazijoj, kurią baigęs, 1903 m. įstojo į Dvasinę žemaičių seminariją. Vėliau dar studijavo Petrapilio dvasinėj akademijoj ir Insbruko universitete. Iki 1913 m. ėjo Telšių mokyklų kapeliono pareigas. Didįjį karą praleido Lietuvoje. Darbavosi Kauno katalikiškų laikraščių redakcijose ir Šv. Kazimiero draugijoj, kurios paskutiniais laikais buvo ilgamečiu pirmininku[41].

Mykolas Vaitkus yra išleidęs šias savo raštų knygas: „Margumynai“, eilėraščių rinkinys, 1911 m., „Laimė“, poema, 1911 m., „Genijus ir laimė“, poema, 1912 m., „Šviesūs krislai“, eilėraščiai, 1913 m., „Upytė“, poema, 1914 m., „Brėkšta“, poema, 1919 m., „Liepsnelės“, eilėraščiai, 1922 m., „Žvaigždės duktė“, drama, 1924 m., „Tvanas“, apysaka, 1927 m., „Iš įvairių pasaulių“, prozos rinkinys, 1929 m., „Rakšties rakštys“, satyros, 1920 m., „Nušvitusi dulkė“, eilėraščiai, 1933 m.,

„Žaibas ir mergaitė“, drama, 1938 (?) m.[42], „Auštant“, 2 t., apysaka, 1939 m.

Kūryba. Mykolas Vaitkus mūsų literatūroje daugiausia žinomas kaip lyrinis poetas. Pirmaisiais dviem savo eilėraščių rinkiniais, „Margumynais“ ir „Šviesiais krislais“, prieškariniame dešimtmetyje M. Vaitkus pasirodo kaip originalus poetas, praturtinęs mūsų to laiko lyriką nauja tematika, kuriai poetas, deja, ne visuomet sugebėjo duoti tinkamą formalinę išraišką. „Margumynų“ rinkinys rodo autoriaus susidomėjimą universalinėmis objektyviomis temomis, kurių jis ieško istorijoj, didžiųjų žmonių žygiuose, o kartais ir psichologijoj, analizuodamas kai kurias ypatingesnes sąžinės ir sąmonės būsenas. Šis ankstyvas objektyviosios tematikos bandymas mūsų perdėm jausminėj, nuotaikinėj, dainiškoj lyrikoj turėtų būti teigiamai žymėtinas, tačiau jo dar negalima laikyti vertingu kūrybiniu laimėjimu. Vaitkaus emocinės refleksijos ir mintys, kuriomis jis gausiai apipina savo temas, neįstengia nei sudominti, nei sužavėti. Jos yra sausokos, nesugestyvios, joms stoka tos dvasinės šilumos, to lakumo, to išvidinio susijungimo su jausmu ir vaizdu, – be ko nėra įmanoma jokia lyrika ir jokia poezija. Jų žodinė išraiška yra nesklandi ir gremėzdiška daugiau negu gali pateisinti ano laiko ne per aukštas mūsų eiliuotinės formos lygis.

Kitaip ir daug tobuliau pasisako Vaitkus „Šviesių krislų“ eilėraščiais. Anuo metu šis rinkinys žavėjo iš jo spindinčiu giedriu gamtos grožiu, šiluma ir šviesa, gamtinio jausmo nuoširdumu ir lengva, nuotaikinga žodžio muzika, skambančia iš tų trumpų, grakščiai suposmuotų eilėraščių. Greta iškilmingo Maironio, sauso Jakšto, sunkaus Gustaičio, susisielojusio Giros, savo paties klampių „Margumynų“, „Šviesių krislų“ Vait-

kus atrodė šventadieniškai nerūpestingas, atostoginis poetas, nusikratęs pilietinėmis bei patriotinėmis pareigomis, norįs tik džiaugtis ir gėrėtis vasaros grožybėmis. Taip nusiteikęs, jis tarė naują žodį, įgrojo naują akordą į mūsų poeziją.

Tolimesniame savo kūrybos kelyje M. Vaitkus svyruoja tarp „Margumynų" ir „Šviesių krislų" priešingų ribų. „Nušvitusioj dulkėj" jis tęsia mintinę refleksijų-mąstymų lyriką, kurdamas aforizmus, išmintingus išsireiškimus ir palyginimus apie Dievą ir žmogų, gyvenimą, kūrybą, skausmą, ilgesį, moterį, laimę ir mirtį. „Margumynų" gremėzdiškumo jis čia išvengia, stilių ištobulina, bet vidinės ekspresijos ir lyrinio kūrybingumo, deja, nepasiekia. Tai intelektinio judrumo ir sumanumo, bet ne poetinio įkvėpimo ir ne sielos išgyvenimų knyga. Gamtinės lyrikos motyvais nei „Nušvitusioj dulkėj", nei „Liepsnelėse" „Šviesių krislų" autorius savęs nepralenkė. Nieko vertingesnio jis nepasiekė nė savo parodijomis bei satyromis, kurioms temų jis ėmė iš visuomeninio, politinio, kultūrinio ir draugijinio gyvenimo. Priešingai, jo satyros yra žymiai menkesnės už visą kitą jo lyriką. Joms stoka sąmojaus ir humoro, be ko negali būti geros satyros, o apsčiai esama piktumo ir blogo skonio, kuo paprastai pasižymi menkos satyros. Šis M. Vaitkaus kūrybos ciklius minimas tik dėl to, kad jame randame pilietinės patriotinės tematikos, šiaip jau beveik neaptinkamos jojo lyrikoje. Įdomu pastebėti, kad M. Vaitkus, auklėjęsis draudžiamosios gadynės pabaigoje, artimas Maironio, Jakšto, Vaižganto dvasinei atmosferai, suaugęs su dešiniosios mūsų visuomenės krypties ypatingai stipriomis nacionalistinėmis nuotaikomis, beveik nerašė patriotinių eilėraščių. Gan svetimas jam yra ir išpažintinės lyrikos egocentriškumas.

Išsiskiria Vaitkus iš ankstyvesniųjų poetų bei amžininkų ir savo kūrybos stiliumi. To laiko lietuvių lyrika reiškėsi kilnaus patoso, retorikos ir sentimentalaus dainiškumo lytimis. Mykolas Vaitkus – puošnaus, įmantraus barokinio stiliaus poetas. Temose ir vaizduose išryškinti kontrastai: nuožmus žiaurumas ir saldokas švelnumas, heroiškumas ir idiliškumas, drastiškas grubumas ir manieringas galantiškumas; žodiniame išsireiškime aforizmo, sentencijos bei sąmojaus pamėgimas; žodiniame nusiteikime jaučiamas epikūrinis sensualizmas, sudvasinta erotika – štai esminiai barokiniai Vaitkaus kūrybos požymiai. Ir visa tai išreikšta puošniu žodžiu, su dvilypiais epitetais, alegorinėmis metaforomis, aplinkiniais nusakymais, priešginingais posakiais, įmantriais išsireiškimais.

Barokiškų kontrastingų temų, sugretinimų ir vaizdų apstu Vaitkaus lyrikoje (pav., „Nilo auka“, „Liepsnelės“, „Saldu ir sudegti“, „Nušv. dulkė“), ne mažiau jų ir didžiuosiuose veikaluose. Štai nuožmus Dževgardas ir švelni Žvaigždės duktė Linlija, gyviuliškas „Tvano“ Itnah ir skaisti Aninot, karžygiškas narsus Hanibalas ir švelni Lillita „Genijuj ir meilėj“, toki pat Mantrimas ir Tylutė „Brėkšta“ poemoj, pagaliau Saulius, Šaltis ir Upytė (“Upytės“ poemoj).

Vaitkaus stiliui yra būdingi toki kontrastai: „Mielos šakelės, bet skaudžiai dygliuotos“, „žemės garbė – tai vainikas dygliuotas“, „taip saldu, nors sopa“, „sopulingo džiaugsmo pakentėti verta“, „saldus skausmas“, „sminga mintys – karštos vinys“. Jo stiliui nesvetimi ir toki įmantrumai, kaip „sielos rūmų langai“, „akių žvaigždės“, „idealo kalnas“, „slėpinių skaistybė“.

Skaitydami šitokią poeziją, mes nustebę klausiame, iš kur XX-tame amžiuje tokis stilius, kurio šaknys glūdi XVII šimt-

metyje? Galimas daiktas, kad Vaitkus iš prigimties yra linkęs į barokines formas, nes barokinis stilius tai nėra koks trumpalaikis praeinamas mados reiškinys, bet permanentinė estetinė kategorija, kuri dėl tam tikrų aplinkybių atskirais laikotarpiais gali čia suklestėti, čia vėl suskursti, bet vargu ar kada visiškai išnyks.

Be to, M. Vaitkaus palinkimą į barokinį stilių bene bus žymiai sustiprinusi religinė poezija ir iš viso bažnytinė literatūra. Iš tiesų, ir šiandien gyvų ir dažnai kartojamų barokinio stiliaus pavyzdžių mes turime liturgijos tekstuose, giesmėse, apmąstymuose, kryžiaus keliuose, graudžiuose verksmuose bei pamoksluose. Baroko dvasiai peno duoda jau pati Atpirkimo misterija, Kristaus kančia ir šlovė, kankinių kentėjimai ir laimė sukrečia sielą nepaprastu žiaurumu ir kartu egzaltuoja jausmus angeliškų švelnumu, nekaltybe ir saldumu. Ar ne barokiškai garbinama pirmapradė nuodėmė šiais liturgijos žodžiais: „O laimingasai nusikaltimas, kuris tokį ir taip didelį laimėjai Atpirkėją!" Bibliškosios „Giesmių giesmės" puošnioji poezija ir erotika panaudojama saldžiai dieviškai Kristaus meilei ir Jo sužieduotinei Bažnyčiai vaizduoti. Iš čia daugybė barokinių simbolių ir litanijų invokacijų.

XVII amžiuje galutinai išryškėjęs ir susiformavęs žinomasis b a r o c c o ne be reikalo laikomas krikščioniškuoju stilium ir supagonėjusio humanizmo bei renesanso antiteze. Bažnytinio meno ir šiaip religinių motyvų literatūroj čia ypatingai pasidarbavo jėzuitai ir jų teatrai. Dėl to viena baroko atžala dar vadinama jėzuitiniu stiliumi. Baroko laikotarpis, be to, dar yra reakcija prieš Reformaciją. Bažnyčia ima naudoti visą to laikotarpio stiliaus puošnumą į save patraukti tikinčiųjų sieloms.

Tad visai suprantama, jei barokiniai polinkiai yra stipresni tuose rašytojuose, kuriems Bažnyčios gyvenimas buvo artimesnis. To stiliaus žymių aptinkame Maironio kai kurių eilėraščių kompozicijoj (pav., „Pirmoji meilė“, „Ant Birutės kalno“) ir sakinių struktūroj, bet daugiausia bažnytinio „barokizmo“ liekanų randame M. Vaitkaus kūryboje. Ar neprimena aukščiau cituotų jo posakių šis „Graudžių verksmų“ posmas:

Saldus kryžiau, saldžios vinys,
Laikot gyvastį žmonijos.

Karunkose ir giesmėse giedama apie Dievo Motiną su 7 kalavijais širdy, o M. Vaitkus rašo:

Jaučiu širdy lyg aštrų kalaviją.
Skaudžiais lašais iš josios kraujas liejas.
Matau tamsoj beklaidžiojant žmoniją,
Jaučiu širdy lyg aštrų kalaviją.

Bažnyčios liturgikoj ir simbolikoj yra žinomas šventojo vandens motyvas, ir „Liepsnelėse“ skaitome:

Turiu dabar šventų skausmų vandens,
Kaip ašarų žemčiūgais tyro.
Koks mielas jis! Jis man apsčiai srovens,
Galva prie jo versmės nusviro. („L.“, p. 30)

Tokių pavyzdžių pririnktume diktoką pluoštą, o greta jų dar daugiau barokinių puošmenų, dvilypių epitetų, alegorinių metaforų, aplinkinių nusakymų, panašių į šį:

Gyvenimo gelmės,
Po kojų užsnūdę.
Kiek sielų per amžius
Yra jau nužudę. („L.“, p. 22)

Vertindami Mykolo Vaitkaus kūrybą, turime pažymėt, kad ne barokinis jos pobūdis yra svarbiausia jos nepasisekimo priežastis. Tiesa, jau ir tas pobūdis neatitinka moderniosios estetikos išlavintą skonį ir tokią literatūrą daro neaktualią, atsilikusią, galimą vertinti tik istorinėj perspektyvoj. Bet blogiau tai, kad M. Vaitkaus raštuose iš viso neapčiuopiame kūrybinės gyvybės. Jis nesučiumpa nei spirginančių šio amžiaus problemų, nei gyvą žmogų jaudinančių emocijų. Jo tematika yra abstrakti, o jos nušvietimas bei sprendimas siauras, sugalvotas, dažnai neįtikinąs ir naivus („Žvaigždės duktė", „Tvanas", „Žaibas ir mergaitė", „Brėkšta"). Jo lyrikai, išskyrus „Šviesius krislus", apskritai tenka tai, ką pastebėjome, kalbėdami apie „Margumynus": jai stoka jausmo, fantazijos, sugestyvumo. Dėl gan menkos eiliavimo technikos, dėl neskoningo stilistinių elementų panaudojimo jo eilėraščiai atrodo sunkūs, kaltiniai.

Žymesnių literatūrinių laimėjimų Mykolas Vaitkus nepasiekė nė savo didesniaisiais veikalais. Iš liaudies pasakų supinta „L a i m ė s" poema rodo autoriaus sumanumą, siejant pasakų motyvus į vieną fabulą, bet formalinis stilistinis kūrinio apdirbimas yra dar labai primityvus. „G e n i j a u s i r l a i m ė s" poemėlėj, vaizduojančioj Hanibalo žygį į Romą, autorius sunkiai grumiasi su nenugalimomis išraiškos ir eilėdaros kliūtimis.

Žymiai geriau pavyko jam trečioji, „U p y t ė s", poemėlė. Ji priklauso gamtinių temų poezijos šakai ir dar sykį parodo, kad gamtos gyvenimas, jos grožis yra tos kūrybos objektas, kuris sukelia Vaitkui daugiausia poetinių emocijų ir įvaizdžių. „Šviesiuose krisluose" Vaitkus davė žymų pluoštą gamtos įspūdžių, atsiliepusių širdy ir vaizduotėj, o „Upytėj" gamtos

gyvenimą jis nori visai sužmoginti, įasmeninti ir atvaizduoti žmonių santykiavimo formomis. Dėl to visa poemėlė atrodo kaip viena didelė alegorinė personifikacija. Karalius Saulius (Saulė), bevaikštinėdamas po savo erdvųjį padangės rūmą, pamato skaisčią Upytę (upelio vardas) ir ją įsimyli. Upytė kenčia nuo karštos Sauliaus meilės. Bet štai ateina kunigaikštis Šaltis, pastato ledo rūmus, kuriuose Upytė miršta ir tampa ledo statula. Šaltis iš sielvarto išeina iš proto ir ima nežmoniškai dūkti, kol atėjęs Pavasaris Upytę išvaduoja.

Tokia alegorinė koncepcija šiandien, tiesa, atrodo naivi. Vytautas Bičiūnas visai teisingai „Upytę" pavadino sugaištosios Mūzos darbu, pavėluotu XVIII amžiaus padariniu. Iš tiesų, ta poemėlė – tai barokinės ir sentimentalinės literatūros mišinys, labai būdingas Vaitkui, bet ir labai svetimas mūsų laikams anachronizmas. Vis dėlto „Upytė" Vaitkaus kūryboje yra žymėtina bent dėl to, kad tai yra ne tik sumaniai sukonstruotas, bet ir estetiškai atliktas darbas. Sutrūnėjusiuose alegorinių personifikacijų apmatuose ne vienoj vietoj gėrimės gyvu gamtinių ataudų piešiniu.

Apie ketvirtą Vaitkaus poemą „B r ė k š t a" nagrinėtojas ir kritikas, deja, negali pasakyti nieko gera, nebent tai, kad poetas, vaizduodamas pirmuosius krikščionystės reiškinius Lietuvoje kovų su lenkais ir gudais fone, nori parodyti naujojo tikėjimo kilnumą. Bet poemėlės siužeto ir fabulos apdirbimas yra tokis menkas, vaizduojamieji žmonės toki netikri, pasakojimas atmieštas tokiu neskaniu saldžiu sentimentalizmu, kad tenka stebėtis autoriaus nekritiškumu šį veikalėlį leidžiant viešumon.

Žymiai stambesnio masto Vaitkaus kūrinys yra 4 v. drama „Ž v a i g ž d ė s d u k t ė". Šis veikalas, vaizduojąs fantastinius

įvykius ir žmones kažkokios nerealios pirmykštės civilizacijos fone, neturi nieko bendra nei su tikruoju gyvenimu, nei su amžinomis bei laikinomis žmogaus protą dominančiomis problemomis. Atsitinka, kad rašytojai tyčia stveriasi fantastikos tokioms problemoms išryškinti bei nušviesti. Atsitinka, kad fantastika naudojama ir grynajam menui dėl tam tikrų formalinių bei estetinių sumetimų. Galimas daiktas, kad M. Vaitkus, rašydamas „Žvaigždės dukterį", turėjo prieš akis tuos abu tikslus, bet iš parašyto kūrinio nematome, kad bent vieną iš jų jis būtų pasiekęs. Dramos problema yra dirbtinė, sugalvota, teoretinė, neturinti jokios gyvenimiškos reikšmės: tobula nekaltybė (ar nekalta tobulybė) tarp nedorų, aistringų, stačiai gyvuliškų žmonių. Visus šių dviejų priešingybių konfliktus autorius išugdė iš erotikos ir seksualinių polinkių. Padangiškai skaisti Žvaigždės duktė Linlija žemėje sukelia žemiausių instinktų audrą. Jos įsigeidžia kunigaikštis Džengardas, jo tėvas karalius, jo pusbrolis Degbogas ir net šventikai Robis ir Gegas dėl jos suliepsnoja nuodėmingais norais. O moterys Tibba ir Vivi dega neapykanta ir pavydu savo dangiškai konkurentei.

Bet ir pati Linlija pamažu apsikrečia žemės aistromis ir, tik jas nugalėjusi, įstengia vėl pakilti nuo žemės ir grįžti į savo žvaigždę. Iš viso to galėtume padaryti nebent tą išvadą, kad Vaitkus pesimistiškai vertina dorybės galią, rodydamas jos nepajėgumą pasipriešinti aistrai. Bet tokia išvada, žinoma, per daug nereikšminga idėjiniam dramos svoriui aptarti. Reikšmingesnių, žmogaus protą ir širdį gyviau užgaunančių minčių bei emocijų ši nerealių žmonių, dirbtinių situacijų drama, deja, nepatiekia. Nerandame joje nė kokių formalinių literatūros meno vertybių. Dramatinis veiksmas be įtampos, konfliktai

nereikšmingi, dialogų turinys tuščias, išraiška pilka, nuobodi. Apskritai veikalas nesudaro nei tikro, nei galimo gyvenimo iliuzijos, be kurios negali mus patraukti jokia fantastika.

Tas pat tenka pasakyti ir apie vėlyvesnį M. Vaitkaus dramatizuotą veikaliuką „Žaibas ir mergaitė“, 3 veiksmų „negalimybę“, pasak paties autoriaus. Ši „negalimybė“, vis tiek kaip ją svarstytume, yra taip elementariai menka, kad tik autoriaus ir jo leidėjų neapdairumu galima išaiškinti jos pasirodymą knygų lentynose.

Palankiau skaitytoją nuteikia „Tvano“ apysaka apie biblinio didžiojo tvano dienas. Autorius ją vadina „apysaka-fantazija“. Tačiau jokia meno veikalui panaudota fantazija negali būti pakrikas, palaidas sugalvotų keistenybių rinkinys. Rašytojas, kurdamas tegu ir fantastiškiausią dramą ar apysaką, turi derinti vienoj plotmėj savo vaizduojamuosius žmones, turi derinti juos su visa jų gyvenimo aplinkuma, su aprašomąja epocha, pagaliau visą vaizduojamąjį turinį turi derinti su kūrinio stiliumi, kalba, vaizdavimo priemonėmis. „Tvane“ to darnumo, tos kūrinio visumą jungiančios logikos įkyriai pasigendame. Ir tai yra svarbiausia šios apysakos nepasisekimo priežastis.

M. Vaitkus „Tvane“ veda skaitytoją į savotiškos pirmykštės civilizacijos gyvenimą. Žmonės čia galingi, žiaurūs, gaivalinių instinktų valdomi, su visomis pirmykštėmis aistromis, su fizinės prievartos persvara, su turtų, prabangos ir pramogų godumu bei geismų tenkinimo alkiu. Jų prabangus ištvirkimas tai nėra rafinuotas smaguriavimas, bet stačiokiškas, grubus prigimties pasireiškimas. Itnah, Sunnamo valdovas, šitoj aplinkumoj yra ryškus, suprantamas ir pateisinamas. Bet jau mažiau suprantamas jo priešininkas kilnusis Sinth ir išmin-

tingasis Noach, o dar mažiau suvokiama skaisčioji Aninot. Šiais dviem autorius iš anos pirmykštės civilizacijos susyk šoktelėja į mūsų dienų gyvenimą. Jų dialogai reiškiami mūsų pasikalbėjimų stilium, jų meilė mūsų flirtu paįmantrinta, jų aistros mūsų jausmingumo atmieštos. Štai viena Sintho ir Aninot scena:

– Klausyk, Aninot, neik ten, negalima!
– Ot, ir eisiu!
– Sustok!
– Susigauk, jei nori.
– Palauk!
– Aš ir neskubu.
– Klausyk!
– Girdžiu!
– Sugausiu, gausi!
– Laukiu!
– Aninot, sesute, neik ten, prašau...

Ne, tai ne didžiojo tvano pro amžių glūdumą įspėtas aistrų balsas, bet mūsų laikų gimnazistiško flirto pavyzdys. Šitokios scenos nesiderina su „Tvano" vaizduojama epocha bei jos nuotaika, kaip nesiderina visas išidealizuotas ir modernizuotas Aninot paveikslas.

Tą pat galima prikišti ir „Tvano" kalbos stiliui. Jis yra perkrautas puošmenomis ir apsunkintas frazės sudėtingumu. Bet tai nėra egzotiškas, orientališkas puošnumas, kuris labai tiktų veikalo vaizduojamai epochai bei jos koloritui. Priešingai, „Tvano" stilius ardo tos epochos nuotaiką. Pirmykštės barbariškos civilizacijos žmonės ir egzotiški vaizdai „Tvane" mums piešiami barokinėmis ir jau Moljero[44] pašieptomis „style

precieux“[45] įmantrybėmis: „Baimė iš vienos pusės pasistojusi, viltis iš antros negailestingai čaižo savo botagais darbininkus“ (p. 118). Arba vėl: „Bet džiaugsmo paukštė, suplasnojusi savo vaivorykštiniais sparnais, užgauna jais ir pažadina prisimetusią ten ir akies mirksniui apsnūdusią skausmo paukštę, kuri, ištiesusi savo galvą su ilgu plėšriu snapu, irgi suplasnoja dyglių prisagstytais plačiais sambrėškos sparnais, dvelkdama šalčiu, kurs taip suspaudžia širdį“ (p. 127).

Nepaisant visų formalinių trūkumų, „Tvanas“ vis dėlto yra žymėtinas Vaitkaus kūrinys. Didingas ir tragiškas tvano vaizdas Vaitkaus yra nupieštas tirštomis, bet gyvomis spalvomis. Autoriaus vaizduotė ir intuicija pajėgė įspėti daugybę išviršinių bruožų ir vidinių išgyvenimų. Ir „Tvano“ tema yra verta rašytojo pastangų: sekti, kaip gaivalingoj visa naikinančioj katastrofoj kovoja taip pat gaivalingas žmogaus gyvybės instinktas, kurstomas galingiausio gyvybės reiškinio – meilės.

Belieka suminėti dar viena Vaitkaus raštų rūšis, būtent dailiosios prozos kūrinius: rinkinį „Iš įvairių pasaulių“ ir apysaką „Auštant“. Iš pirmojo dera pasižymėti tik viena apysaka – „Kaip Petriukas bandė patapti šventuoju“. Numanu, kad tai yra autobiografinio pobūdžio vaikystės atsiminimai, susieti apysakos forma. Tą pačią temą autorius tęsia dviejų dalių romane, tikriau, apysakoj „Auštant“. Tik čia jis užgriebia daug platesnius savo vaizduojamos aplinkumos ir visuomeninio gyvenimo akiračius. Tautvyčių Petrio vaikystės laikai, aišku, draudžiamoji gadynė, pabaiga XIX amžiaus. Piešdamas Petriuko mokslo metus žemaičių Paprūsėj, Žiezdrų liaudies mokykloje, Vaitkus labai gražiai nupiešė apskritai tų laikų mokyklos vaizdą, jos gyvenimą bei nuotaiką, rusifikatorių mokytoją ir pirmuosius savaimingus lietuviškojo patriotizmo daigus.

Kontrabandininko ir knygnešio temą autorius mokėjo panaudoti santūriai, paprastai, gyvenimiškai. Jo jaunasis knygnešys Ontonė nėra dirbtinai išidealizuotas didvyris-pasiryžėlis, o tačiau jo poelgiai ir darbai liudija apie didelį jo dvasios kilnumą ir didvyriškumą. Apysakoj daugiausia vaizduojamas vaikų pasaulis ir išgyvenimai, praskleidžiant Tautvyčių Petriuko jausmus ir mintis. Nėra tai pro vaiko sielą rodomas gyvenimas, kaip tai mėgsta daryti M. Pečkauskaitė, bet objektyvus vaikų gyvenimo vaizdavimas su autobiografiniu atsiminimų koloritu. Gal dėl to kai kurie Petriuko svarstymai atrodo per daug jau gudrūs, o jo gamtos bei žmonių suvokimas nebe vaikiškas. Bet tai nenustelbia gyvybės kibirkštimis tvyskančio Petriuko savaimingumo bei tikrumo. Gyvos taip pat yra ir kitos vaikų ir suaugusiųjų charakteristikos, natūraliai susidarančios be jokių ypatingų literatūrinių autoriaus pastangų. Pirmame plane piešdamas Petriuko išgyvenimus ir jį dominančius įvykius, antrame plane autorius labai švelniai, vos apmesdamas, veda idilišką Ontonės-Juzefos meilės istoriją, pasibaigusią Juzefos mirtim. Tai nuotaikingiausios knygos vietos.

Lengvas, grakštus veikalo stilius paįvairintas humoru ir žemaitišku koloritu. Vietomis, tiesa, pasitaiko Vaitkui būdingo sentimentalizmo, dirbtinumo bei afektacijos[46], ypatingai gamtos aprašymuose, kaip, pav., ši vieta: „Kaip lieknas krikštolo laivas, žaliomis šakomis apsikaišęs, gėlių puokštėmis vežinas, su džiaugsmo ir vilties stiebais, su dangaus žydrynės burėmis, Dievo rankos vairuojamas, – skrenda pavasaris per saulėtą laiko jūrą nuo Velykų kranto į Šeštinių uostą“ („Aušt ant“, I, p. 162). Laimė, tokių neskoningų vietų yra visai nedaug. Joms atsverti gali būti paminėtas bent vienas skyrelis „Homeriškos kovos“ – vaizdingas, paprastas ir gyvas.

Vienu žvilgsniu apėmę visą Mykolo Vaitkaus kūrybą, matome, kad pirmame laikotarpyje, ligi pirmojo Didžiojo karo, ji yra reikšminga universalesne tematika ir gamtinių motyvų lyrika. Patriotinių ir egocentrinių išpažintinių temų nemėgimas išskiria Vaitkų iš ano meto mūsų poetų. Tolimesnėj savo kūrybos raidoj Vaitkus pasilieka ištikimas idėjinei abstraktinių temų lyrikai. Abstraktines-filosofines bei moralines temas jis ima ir savo poemoms bei dramoms. Išimtį sudaro realistinė apysaka „Auštant", teigiamai vertintina dėl savo kultūristorinės ir literatūrinės reikšmės. Formaliniu atžvilgiu Mykolas Vaitkus mūsų literatūroje atstovauja barokinį stilių.

APYSAKININKAI IR DRAMATURGAI

A. Vienuolis-Žukauskas

Biografijos ir bibliografijos žinios. Antanas Žukauskas gimė 1882 m. kovo mėn. 26 d.[47] Užuožerių sodžiuj, Anykščių par., ūkininkų šeimynoj. Pradžios mokslą ėjo Anykščiuose. Toliau dėdės vyskupo Baranausko lėšomis mokės Liepojos gimnazijoj. Kadangi vyskupas savo lėšomis šelpė ir kitus moksleivius, tai A. Žukauskas, nuo penktos klasės nustojęs vyskupo pašalpos ir negavęs paspirties nė iš namų tęsti toliau „svietiškų" mokslų, paliko gimnaziją ir, nuvykęs į Maskvą, įstojo į vaistinę. Po trejų metų išlaikęs provizoriaus padėjėjo kvotimus, praktikavo vaistinėse Kaliazine, Želieznovodske, Tiflise ir Vladikaukaze. 1905 m. revoliucijos metu sėdėjo Tifliso kalėjime, kur pradėjo rašyti savo „Kalėjimo įspūdžius". Gyvendamas Kaukaze, atostogų metu ir šiaip laisvą dieną

lankė gražesnes Kaukazo vietas bei kalnus, stengėsi pažinti vietos gyventojų papročius ir du kartus pėsčias ėjo 402 varstu Gruzijos karo keliu – nuo Vladikaukazo iki Tiflisio ir atgal. Kaukazo gamtos grožio sužavėtas, pradėjo rašyti Kaukazo legendas, pradžioj eilėmis, paskui proza. Pirmasis rašinys „Amžinasis smuikininkas" 1907 metais buvo įdėtas „Vilniaus Žiniose". Kunigas Tumas tą rašinį pagyrė ir padrąsino A. Žukauską rašyti ir toliau.

Sugrįžęs iš Kaukazo į Maskvą ir įstojęs į universitetą provizoriaus lekcijų klausyti, įsirašė į Lietuvių studentų draugiją. Čia pažino St. Šilingą[48] ir ėmė rašyti „Aušrinei" savo vaizdelius. Iš Maskvos atostogų metu du kartu lankėsi Kryme ir parašė „Krymo įspūdžius". Didžiojo karo metu gyveno Maskvoj ir, tarnaudamas vaistinėje, bendradarbiavo „Santaroj" ir „Lietuvių Balse". Kelerius metus buvo Maskvos lietuvių šelpimosi draugijos sekretorius ir dalyvavo lietuvių visuomenės gyvenime.

Sugrįžęs į Lietuvą, pradžioj gyveno Vilniuj, paskui atsikėlė į Kauną ir čia ilgesnį laiką dirbo kaip „Lietuvos" dienraščio bendradarbis ir karo korespondentas. Taip pat važinėjo į Maskvą, kaip korespondentas, su lietuvių taikos delegacija. 1920 m. pabaigoj Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos sekretorius V. Krėvė-Mickevičius patraukė jį darbuotis toje komisijoje prie jos leidžiamųjų knygų kalbos taisymo. 1920 m. kaip „Švyturio" leidinys išėjo pirmosios rinktinės jo raštų knygos*. Iš Kauno rašytojas grįžo į Anykščius, kur ir lig šiol nuolatos gyvena[49], dirbdamas literato ir vaistininko darbą

* Iš „Lietuvos Albumo", anoniminis leidinys, Otto Eliner Berlin spaustuvė.

savo vaistinėj. 1929 metais keliavo po Vokietiją, Austriją, Italiją ir Vidužemio jūrų salas.

A. Vienuolio raštai: I tomas – Kaukazo legendos, ankstyvesnėsės novelės, „Kalėjimo įspūdžiai“ ir „Krymo įspūdžiai“. II t. – apysakos ir novelės. III t. – romanas „Prieš dieną“, apysaka „Vėžys“ ir pora vaizdelių. IV t. – „Žingsniai ir žygiai“, feljetonai. V t. – „Į svetimus kraštus“ – kelionės įspūdžiai į Vakarų Europą. VI t. – „Kryžkelės“, apysaka iš Vytauto Didžiojo laikų. VII ir VIII t. – „Viešnia iš Šiaurės“. IX – „Ministeris“, X – „Nemigo naktys“, XI – „1831 metai“.

A. Vienuolis, pradėjęs rašyti 1905 m., plačiau tampa žinomas tiktai apie 1910 m. iš moksleivių laikraščio „Aušrinės“, kur jis pradėjo spausdinti jei ne pirmuosius, tai bent ankstyvuosius savo beletristinius bandymus. Pirmojo savo raštų tomo dedikacijoj Vienuolis su ypatingu dėkingumu mini tuos laikus ir „pirmąjį „Aušrinės“ kūrėją, dailės draugą Stasį Šilingą“, sužadinusį kūrybinius, kaip jis pats sakosi, jausmus.

Laikotarpyje tarp spaudos grąžinimo ir Nepriklausomosios Lietuvos A. Vienuolis yra ryškiausias ir, galima sakyti, vienintelis iš tos rašytojų kartos realistas. Jis stipriai susijęs su gyvenimu ir tikrove. Jo kūrybinėj sąmonėj pasaulio vaizdas atsispindi tiesiogiai ir objektyviai. Jis netampa daugiaprasmiu simboliu išreikšti kokiai „anapusinei“, tik rašytojo intuicija tesuvokiamai esmei, ir jam suprasti nereikia jokių ypatingesnių įžvelgimo pastangų. A. Vienuolis observuoja gyvenimą, renka jo faktus-dokumentus. Šitų „dokumentų“ jam pateikia visas margas pasaulis, visa jo įvairybė – gamta ir žmogus su savo dorybėmis, aistromis ir nuodėmėmis, toks, kokį mes pažįstame arba tariamės pažįstą. Realisto kūryboje ypatingai yra svarbu, kad tikrovės dokumentas išeitų tikras, neiškreiptas ir

nesuklastotas, kad žmogus būtų gyvas, psichologiškai pateisintas, pats su savo veiksmais susiderinęs ir su jį apsupančia aplinkuma susijęs. Bet margame gyvenime ko nerasi? Kokių keistenybių ir nenormalumų žmogaus psichologija nesutalpina? Tad jeigu mes sakome, kad, pav., romane tas ir tas pasielgimas neįtikimas, tas ir tas charakteris netikras, tai sakome ne dėl to, kad realybėj tokio veiksmo arba charakterio nebūtų, bet dėl to, kad autorius jį mums atvaizdavo negyvą, neparodė jo veiksmus jungiančio ryšio, nepraskleidė jų priežasties arba liepė jam veikti netinkamose, nesuderinamose aplinkybėse. A. Vienuolio raštuose tokių negyvų veiksmų ir nesiderinančių aplinkybių, tiesa, pastebėsime, bet tai išimtys, kurios nenaikina jo raštų literatūrinės vertės ir negriauna realistinio jų pobūdžio.

Prieškariniame savo kūrybos laikotarpy Vienuolis parodė mums visą eilę dalios nuskriaustų, nusivylusių žmonių, daugiausia tokių, kurie geriausius savo gyvenimo metus yra praleidę Rusijoj, svetimos kultūros įtakoje. Autorius gan ilgai gyvendamas Rusijoj, turėjo progos pažinti ten išaugusią ir tebeaugančią mūsų meto inteligentiją ir rusiškumo atspalviu apgobti jos vaizduojamą gyvenimą. Bet ir grynai lietuviškų bruožų jis duoda apsčiai, ypač ten, kur novelių veiksmas nukeliamas į Lietuvą. Čia lietuviškas peizažas ir lietuviška nuotaika sėkmingai lenktyniuoja su anuo svetimu atspalviu ir svetimu Vienuolio aprašomųjų žmonių elgesiu.

Tik pažiūrėkime į kelis ankstyvesniuosius Vienuolio kūrinėlius. Štai vaizdely „Grįžo" provizorius Janulis, visą jaunystę praleidęs Rusijoj, džiovos pribaigtas, po 30 metų grįžta į tėviškę ir miršta, apgailėjęs bergždžią savo gyvenimą. Janulio išgyvenimai čia mums ne visai suprantami, bet lietuviškas

fonas, kuriame jie vaizduojami, yra gyvas ir savas. Taip pat garsaus rusų universiteto privatdocentas daktaras Stonis yra mums svetimas, bet gerai atkurta lietuviško pavasario ir Velykų nuotaika pagauna savo tikrumu. Medikas Milašiūnas „Studioze“, parvažiavęs atostogoms į tėviškę, savo samprotavimus pina puikiame vasaros nakties fone. Šitą, kaip ir daugelį kitų vaizdelių, išgelbsti vien tik artistiškai apmestas gamtos fonas. Ir „Studioze“ mes ne tiek sekame Milašiūno pakrikusiomis mintimis, kiek šviesios, tylios vasaros nakties eiga:

> Saulė jau leidos už Balių sodžiaus. Jo medžiai klojo ilgus šešėlius, kurie vis šliaužė žeme tolyn ir tolyn, lyg norėdami užtiesti savo juoda skraiste visą rugių lauką. Vėjelis nutilo, liovėsi bangavę rugiai. Anapus balos, arime, rėkčiojo tėvų paliktas alkanas varniukas. Krūmeliuose pakelėje skambino starta, ciksėjo žilelė ir, niekaip negalėdamas sumigdyt savo kvailų vaikų, čečeno strazdas. – „Tak talak, tak talak, tak talak“, – prabilo už upės dvare ir Devenių keliu sukėlė dulkes genamų namo galvijų banda (I, p. 48). <...> Saulė jau nusileido. Danguj paskui viena kitą pradėjo dygti žvaigždžių, ir į mediką padvelkė vakaro drėgmė. <...> Rytuose iš anapus miško, didelę pošvaistę padaręs, patekėjo mėnuo <...> Saulėleidžio raudonai nudažytas dangaus skliautas pablanko: pašvaistė nusviro į žiemių rytus. Pro mediką, storai birbdamas, praskrido nakties vabalas, bet už rugių užkliuvęs dzirbtelėjo, nudribo žemėn ir nutilo. „Braliuukas, braliuukas,“ – saldžiai zirzė prie mediko ausies meilindamos uodas.

Ir taip momentas po momento ligi pat ryto:

Padvelkęs vėjelis palietė rūką <...> Viršum jo galvos vėl, švilpdamos sparnais, nuskrido antys. Ties krūmeliais, pakalnėj, vėl kažin kas sutarškė grandiniais, ir medikas per ūką įžiūrėjo ganančiuosius arklius ir rūkantį pypkę žmogų. (I, p. 57)

Nieko ypatingai prašmatnaus šiuose aprašymuose nerandame. Viskas čia paprasta ir net „senoviška". Vis dėlto juose jauti ir gyvą lietuvišką gamtą, ir gyvą rašytojo širdį bei temperamentą, ir tik šitas dvejopas gyvumas patraukia mus tuos šiaip jau silpnokus vaizdelius skaityti.

A. Vienuolio ankstyvesniųjų kūrinių būdinamieji žmonės, kaip jau minėjau, nėra mums aiškūs, savi ir suprantami. Jų neaiškumo priežastis bus ta, kad pats autorius čia dar per mažai praskleidžia jų dvasios gyvenimą, o ir fabulos neišplečia tiek, kad veikėjų elgesio motyvai būtų ryškūs, suprantami ir pakankami. Nesavi jie mums dar ir dėl to, kad apgaubti svetimos nuotaikos, kad patys yra svetimos kultūros ir svetimos dvasios padariniai. Ir provizoriaus Janulio sentimentališkas blaškymasis, ir daktaro Stonio skepticizmas, ir stud. Milašiūno pakrikimas, atrodo, tegalėjo suklestėti nebent svetimoj dirvoj kaip plačios rusiškos natūros reiškiniai. Arba štai dar valdininkas Atkočaitis iš novelės „Pati". Užsivylęs ir nepatenkintas savo šeimynos gyvenimu, jis, po vieno incidento su žmona (susitikęs ją ant tilto ir nepažinęs, pasisiūlo „palydėti" ir už tai gauna antausį) jau nebegrįžta namo, bet, išsipjovęs miške lazdą, eina ir eina, kur akys neša. „Ir nuo to karto, nuo tos nakties, nelaimės draugai, aš vis tebekeliaunu, kaip tas amžinas žydas", arba, mes pasakytume, kaip rusų „strannikas"[50], nes jeigu galima išaiškinti tokį nepaprastą Atkočaičio

klajoklišką polinkį, tai nebent neišmatuojamomis rusiškos sielos galimybėmis ir į tolius viliojančiais to krašto plotais.

Svetimoj kultūroj nuskurdusio lietuvio vaizdų Vienuolis davė dar ir daugiau: notaro kontoros galva Adomas Graužinis („Gyvenimo niekniekiai"), sukempėjęs ir supedantėjęs senis, staiga ir nepaprastai tampa sujaudintas, susitikęs savo jaunystės draugę, kuri jį mylėjo, o kurios meilės jis tada nesuprato. Vaistininko pagelbininkas Antanas Daugėla („Menka laimė"), apsikrėtęs blogąja liga, kankinasi psichiškai, atsimena savo gimtinę, mylimą Marytę, ir, nupuolęs dvasia, paleidžia kulką sau į kaktą. Studentas Maldeikis („Beždžionės") gyvena sunkų religinį ir dorovinį krizį, bet dėl valios silpnumo nepajėgia suderinti išviršinių formų su idėjiniu jų turiniu ir dorovės nuostatais.

Čia suminėtose novelėse ir apysakėlėse A. Vienuolis pastebi daug charakteringų mūsų to laiko inteligentijos ir mokslus einančios jaunuomenės gyvenimo bruožų, bet apdirba juos silpnokai, griebdamasis dažniausiai pasakojamojo, retrospektyvinio rašymo metodo. Dėl to nukenčia ir siužeto pilnumas, ir kompozicija, ir aprašomojo veiksmo dinamika.

Šitai rusiškai lietuviškų, jei taip galima pasakyti, kūrinių grupei priklauso dar vienas, pažymėtas 1913–1921 m. data ir pavadintas „Idealistu". Ties šita apysakėle pravartu kiek ilgiau stabtelti ne dėl jos literatūrinio vertingumo, kuris neprašoka aukščiau minėtųjų, bet dėl jos turinio. „Idealisto" pagrindan Vienuolis paėmė populiarią mūsų prieškarinėj literatūroj mišrios šeimos ir nutautimo temą, lygiai tokią pačią, kaip ir Lazdynų Pelėda savo „Klaidoj". Jonas Budrys, apsigyvenęs Maskvoj, veda rusę Tatjaną Ivanovaitę. Parvažiuoja jiedu atostogų į Jono tėviškę, ir čia kyla visa eilė nesusipratimų dėl Tatjanos

nemokėjimo ir negalėjimo prisitaikyti prie kaimo gyvenimo aplinkybių. Po savaitės jaunavedžiai grįžta į Maskvą. Priešvedybinis Tatjanos tolerantiškumas ir idealizmas greit išrūksta, paaiški stambių skirtumų jųdviejų pažiūrose ir palinkimuose, prasideda tyli, bet atkakli kova, kurią laimi, žinoma, Tatjana. Jono Budrio bute sukabinamos ikonos, o jo sūnus krikštinamas pravoslavu.

Šitas trafaretinis siužetas, klausimo pastatymas ir jo išrišimas yra būdingas mūsų prieškarinės tautinės ideologijos padarinys, – tos ideologijos, kuri idilišką kaimo gyvenimą, liaudiškas kaimietiškas būdo ypatybes ir visą tautinį primityviškumą laikė ne tik neliečiamomis tautos brangenybėmis, idealizavo ir dogmatizavo, bet dar reikalavo, kad ir visi kiti, norį dėtis į lietuvių tautą, darytų tą patį ir nusileistų ligi mūsų liaudiško kaimietiško tautiškumo. „Idealisto" siužetas, tiesa, nėra ad hoc[51] sugalvotas, bet paimtas stačiai iš gyvenimo. Jis yra faktas. Bet šitą faktą interpretuodami, mūsų ano laiko rašytojai, o su jais ir Vienuolis, klydo, kai visą kaltę vertė ant tų akiplėšų rusių ir lenkių, o mūsų „idealistus" laikė jų akiplėšiškumo, o blogiausiu atveju savo naivumo ir ištižimo auka. Mūsų mišriųjų šeimų nutautimas vyko gal ne tiek dėl svetimtaučių žmonų išdykimo, kiek dėl vyro ir žmonos pasaulėžvalgos, nuotaikų, kultūrų skirtingumo. Užuot piešę nelaimingas raganiškų lenkių ir rusių aukas, mūsų beletristai būtų turėję dėkingesnės medžiagos, jeigu būtų pamėginę vaizduoti ne nutautimo aukas, bet stiprius individus, realų ir prasmingą jų gyvenimo kelią, kuriame, neišsižadėdami savęs, pasiekia aukštesnės kultūros, joje savo tautiškumą prigydo ir kuria savo šeimos laimę. Juk ir tokių pavyzdžių gyvenime būta.

Kaip ankstyvesnėse novelėse, taip ir „Idealiste“, Vienuolis neišvengė keistenybės. Praėjus daug laiko, kai jau Budrys visai aiškiai įsitikino ir apsiprato su tuo, „kad jis užliūliuotas, užaugintas motutės raudomis ir žavėtas gelsvakasių sesučių dainomis, išsirinko sau draugę ne iš jų tarpo, o visai jam svetimą ir tautybe, ir tikyba ir dar sugadintą didelio miesto įtakos“, kai jųdviejų gyvenimas eina jau paprasčiausiomis kasdieninės prozos vėžėmis, „kai jiedu kasdien riejasi ir pešasi ir viens kitam prikaišioja ir išmetinėja“, „pirmoji kiekvieno mėnesio diena virsta jiems didele nepaprasta šventė“ (II, p. 98). Tą dieną būtent jiedu vaidina pirmosios savo pažinties ir meilės scenas. Jisai grįžta iš tarnybos su rožių bukietu, jinai priima jį gražiai pasipuošusi, abudu vaidina įsimylėjusių kuklų nedrąsumą, dalinasi gėlėmis, eina į salioną, žiūrinėja albumus, geria arbatą, ji skambina romansus, jis svajoja... ir taip ligi dvylikės, kada jis, atsisveikinęs su mylimąja, išeina, kad po pusvalandžio vėl grįžtų pro virtuvės duris į nuobodžią kasdieninio gyvenimo prozą.

Šitas šeimyninis farsas savaime, tiesa, nebe sąmojaus, bet jis lygiai taip pat neįtikimas, kaip ir Atkočaičio pabėgimas iš namų arba senio Graužinio meilės scena su pasenusia Petro Mare. Jeigu Vienuolis būtų parodęs, kad išrautas iš gimtųjų dirvonų lietuvis netenka dvasinės pusiausvyros ir tampa keistų pasielgimų „čudaku“[52], tai tos šeimyninės scenos tikrai būtų tam tikę. Bet Vienuolis turbūt ne tai norėjo parodyti.

Šitam pirmam Vienuolio kūrybos laikotarpiui priklauso dar keletas novelių jau grynai iš Lietuvos gyvenimo. Pirmosios dvi – „Paskutinė vietelė“ ir „Užžėlusiu taku“ – kelia aktualų, tačiau labai jautrų kunigo pašaukimo klausimą. Trumpučiuose vaizdeliuose autorius, žinoma, ne tik plačiau

nenušvietė, bet tinkamai to klausimo nė neiškėlė. Jis tik davė porą daugiau ar mažiau skandalingų epizodų iš kunigų gyvenimo, ir tiek. Tuo tarpu šis klausimas kuo mažiausia tinka epizodiniams vaizdams, nes jie be plataus motyvavimo ir įsigilinimo į visokeriopas aplinkybes ir priežastis visados atrodys arba tendenciniai, arba stačiai pikantiški dekameroniški[53] rašiniai. Ir čia, jeigu Vienuolis šitą slidžią temą būtų traktavęs su visu atsidėjimu, kad būtų panaudojęs ne tik išviršinę faktinąją medžiagą, bet įsileidęs ir į tamsius psichologinius „nepašaukto" kunigo dvasios labirintus, tai mes jo dėl šitos temos visai nekaltintume. Tada mes gal būtume radę jo kūriny ne vieno gabaus žmogaus žuvimo dramą. Deja, Vienuolis pasitenkino tik epizodais ir tai labai abejotino autentiškumo. Tiesa, „Paskutinę vietelę" jis parašė, su mažomis išimtimis, nuoširdžiu tonu, bet tas nuoširdumas reikalo nepataiso, nes, jeigu tikėt Vienuoliui, senio kunigo Urbono jaunystės pasielgimas mums vis dėlto lieka tik skandalingas faktas ir tai berods sunkiai įtikimas.

Antram vaizdeliui, „Užžėlusiu taku", stoka net ir to nuoširdaus tono. Kunigas Maldutis – tai ne pasigailėjimo vertas, nelaimingas su savo gyvenimo uždaviniu prasilenkęs jaunuolis, bet kažkoks bukaprotis idiotėlis, kurio žema inteligencija, kaip matyt iš jo ruošiamo pamokslo, visai nesiderina su tolimesne į jo lūpas įdėta Bažnyčios ir savęs paties kritika. Ir iš viso toji kritika yra sunkiai įmanoma jauno, vos baigusio seminariją kunigo lūpose. Aiškiai matyt, kad tai paties autoriaus mintys prisegtos tariamam, bet visai nerealiam kunigui Maldučiui.

Visai kitaip atrodo to paties laikotarpio novelė „Paskenduolė". Ir čia Vienuolis liečia skaudžią gyvenimo žaizdą –

„prasikaltusios“, suviliotos kaimo merginos likimą. Ryškesnėmis ir tikresnėmis spalvomis ir su tokiu artizmu šia tema nupiešto paveikslo mūsų literatūroje mes berods neturime nė vieno. Gal tik G. Petkevičaitės „Dievui atkišus“ (iš „Krislų“) prilygtų kai kurios vietos spalvų ryškumu, bet toli gražu nesusilygina literatūrine verte. Išviršinio gyvenimo vaizdo tikrumas, įsijautimas į psichologinius Veronikos išgyvenimus, nuosakus fabulos ir siužeto rutuliojimas, pagaliau švelnus gamtos fono piešinys „Paskenduolėj“ derinasi į vieną harmoningą, įspūdingą ir kartu giliai prasmingą visumą.

Baigiant pirmojo A. Vienuolio laikotarpio kūrybos apžvalgą, tenka dar suminėti patys ankstyviausi jo rašiniai: tikrai gražios Kaukazo legendos „Amžinasis smuikininkas“ ir „Prakeiktieji vienuoliai“ ir dar, rodos, ankstyvesni „Kalėjimo įspūdžiai“. Čia taip pat galėtume įskaityti ir 1917 m. parašytus „Krymo įspūdžius“, mūsų negausioj kelionių literatūroj vieną iš gražiausių rašinių.

Nuo pat pradžios pamėgęs stebėti reikšmingesniuosius ir būdingesniuosius mūsų visuomenės ir inteligentijos gyvenimo reiškinius, Vienuolis ilgai buvo tokis rašytojas, kurio kūryba nėra retrospektyvinė, bet visą laiką eina kartu su gyvenimu. Vienuolio raštuose, bent iš dalies, galime pasekti mūsų visuomenės evoliuciją nuo 1905 m. revoliucijos ligi antrojo Nepriklausomosios Lietuvos dešimtmečio. Visi tie studiozai Milašiūnai, Maldeikiai, Rudžiai, inteligentai Januliai, Stoniai, Graužiniai, kyšininkai Gerulaičiai ir kiti, be to, dar visa eilė feljetonų, šaržų ir karikatūrų – visa tai daugeleriopai nušviečia mūsų viešojo gyvenimo vaizdą.

Didysis karas, tremtinių likimas ir nepriklausomybės kūrimo metai davė Vienuoliui naujos medžiagos, naujų temų

ir kartu sudaro antrąjį jo kūrybos laikotarpį, apimantį Didįjį karą ir pirmąjį Nepriklausomosios Lietuvos dešimtmetį. Šis katastrofų, perversmų ir didelių vilčių, griovimo ir naujos kūrybos periodas Vienuolio raštuose atžymėtas labai nelygios vertės ir nevienodo pobūdžio kūriniais – nuo sentimentalinės „Rudens gėlių" apysakos ligi groteskinių šaržų feljetonų.

„Rudens gėlėse" Vienuolis paėmęs seną sentimentalinę temą, kad ir negražiame kūne esti graži meilės ir laimės pasiilgusi siela, sugebėjo patraukliai nupiešti paprastutę išvidinio dvasios gyvenimo idilę, melancholišką ir skurdžią, kaip vėlyvą rudens dieną. Daug toj idilėj sukaupta skausmo ir rezignacijos – ir reikėjo tikrai subrendusio dailininko blaivumo nepasiduoti patoso ir afektacijos[54] pagundai, visą tą apysaką išlaikyti nuoširdaus pasakojimo tone ir pabaigti tokiu giedriu akordu.

„Rudens gėlių" seselės Onytė ir Marytė Lapienaitės, neturtingo dvariuko paveldėtojos, pergyvena pirmą jaunystės tragediją, kai įsitikina, kad dėl negražumo joms nėra lemta džiaugtis nei pasisekimu jaunimo tarpe, nei meilės laime gyvenime, visu tuo, apie ką jaunystė taip mėgsta svajoti. Antras smūgis jas ištinka, kai pasirodo, kad inžinieriai Vanagas ir Naujokaitis, sužadinę jųdviejų apmirusias širdis, paimti į karą ir išsiųsti į frontą, bet ir ten nenutraukę santykių su seselėmis, kurios juos aprūpindavo visokiais naudingais dalykais, karui pasibaigus atlanko jas su jaunomis gražiomis žmonomis ir išblaško vargšių seselių ne tai kad iliuzijas, bet tą šiltą jaukumą, kuris laikė apgobęs jų vienišas sielas. Seselės nusiramina gėlėmis. Visuomeniniai patriotinį pradą šiame psichologiniame kūriny atstovauja Vanagas ir Naujokaitis, „anoniminės lietuvių pramonininkų bendrovės įgaliotiniai prie naujos

Kalkynėje statomos cemento dirbtuvės“, jų ir pačių seselių pabrėžiamas lietuviškumas.

„Inteligentų palatoj“ A. Vienuolis parodo visą galeriją nelaimingų palaikų, kuriuos mes paveldėjome iš buvusiųjų valdovų, žengdami į nepriklausomo gyvenimo ir tautinės kultūros kūrimą. Tai psichiniai ligoniai pamišėliai, neišlaikę dvasios pusiausvyros paskutiniųjų metų suirutėse. Rusų generolas Lisicinas, pamišęs dėl karo metu patirtų nelaimių, ypač gi dėl revoliucijos ir caro nuvertimo. Jis kartu su kitu buvusiu ištikimu caro tarnu antstoliu Žuravliovu, vėliau pamišusiu, nepripažįsta nepriklausomos Lietuvos – „Žmuidi neobtiosannoj“[55] – ir tebegieda „Bože caria chrani“[56]. Mokytoja Tamošiūnaitė išėjo iš galvos okupacijos metu, vokiečių apkaltinta šnipinėjimu ir be jokio kaltinamojo akto išsėdėjusi dvejus metus kalėjime. Okupacijos auka yra ir pamišėlė mokytoja Dragūnaitė. Pagaliau nelaimingasis „pliennikas“[57], pabėgęs iš vokiečių nelaisvės rusų karininkas, pamišo besislapstydamas Lietuvos miškuose. Visi šitie nelaimingieji – tai kruvino mūsų laisvės priešaušrio likučiai ir aukos, gyvi tų laikų gyvenimo dokumentai.

Paskutinės Inteligentų palatos gyventojos, grapo tarnaitės Verutės, istorija sudaro visą „Inteligentų palatos“ literatūrinę vertę. Verutės pamišimo procesas Vienuolio atvaizduotas gyvai, teisingai ir įspūdingai. Atskiri psichologiniai momentai sugauti ir pajausti žmogaus sielos žinovo tikrumu. Ir pats psichologinis uždavinys įdomus: parodyti labai kuklią, bailią ir jautrią mergaitės savijautą, kuri vien dėl baimės, kad vagystės įtarimas gali kristi kartais ant jos, taip įsipainioja į savo pačios įvaizdžius ir ima elgtis taip, kad įtarimą iš tiesų sukelia, tampa apkaltinta, prisipažįsta padariusi tariamąjį prasikaltimą ir

galutinai išeina iš proto. „Rudens gėlės“ ir „Inteligentų palata“ rodo, kad Vienuolis gali būti geras beletristas psichologas, kad jis atsidėjęs savo temą nagrinėja, vengia šaržo ir paviršutiniško feljetoniškumo. Į psichologiniai geriausių raštų eilę tenka dar įskaityti novelę „Auka“ (I tomas), bene tuo pačiu metu parašytą. Psichologinė tikruma čia dar atausta fantastikos, šiurpios nuotaikos ir lyrizmo gijomis.

Karo pabaiga, tremtinių grįžimas ir lietuvių kariuomenės kovos dėl nepriklausomybės davė progos Vienuoliui parašyti visą eilę beletristikos vaizdų, surinktų skyriuj „Iš karo korespondento užrašomosios knygutės“ ir daug šaržų–feljetonų. Karo vaizduose naujų Vienuolio kūrybos bruožų nerandame, o feljetonus teks atskirai minėti. Čiagi tenka kiek ilgiau sustoti ties stambesniu Vienuolio kūriniu – trijų dalių romanu „Prieš dieną“. Kai Vienuolis rašė savo romaną „Prieš dieną“, tas žanras mūsų literatūroj buvo dar retas svečias. Mes daugiau turėdavom apysakų. Kada savo kūrinį pavadinti romanu, o kada apysaka, turbūt nė patys autoriai gerai nežinojo. „Romanas“ atrodydavo lyg ir per daug pretenzionalu, nekuklu, per drąsu: per maža intrigos, per maža meilinių avantiūrų, o svarbiausia per maža užsimojimo, per maža charakterių rutuliojimo, per maža vidaus architektonikos, o per daug formos palaidumo. Sekant mūsų literatūros tradicijomis, ir Vienuolio „Prieš dieną“ galima būtų vadinti ne romanu, bet apysaka.

„Prieš dieną“ – simboliškas pavadinimas. Vadinasi, bus vaizduojama tai, kas darėsi saulės šviesai dar neišsklaidžius nakties tamsybių, kada paprastai atliekami, kaip manoma, visoki bjaurūs darbai. Bet diena jau netoli, pirmieji jos spinduliai jau blaško tamsybės šešėlius, o ir patys tie šešėliai kažkoki beformiai klajokliai, iš vidaus savaime tirpsta. Pasekti, kaip

tokis šešėlis švintančioj atmosferoj yra, išsisklaido ir nyksta – tema, verta literato susidomėjimo.

Svarbiausias Vienuolio romano asmuo, Alfonsas Gerulavičius, tai toks irstąs klajoklis šešėlis. Jis ir į jį panašūs nardė vokiečių okupacijos metu ir brėkštant Lietuvos nepriklausomybės dienai. Kas nežino, koki tipai sėdėjo tada provincijoj valdžios vietose ir kaip jie plėšė vardan tų, kuriuos pats Gerulavičius girtame susijaudinime garbina: „O, yra dar, tėte, Lietuvoj žmonių, kurių už jokius pinigus nepapirksi! Yra! Yra! Dar neišgalvojo žmonės tokių pinigų, už kuriuos jie savo sąžinę parduotų! Ant jų, tėte, Lietuva tik ir laikos“ (III, p. 59).

Deja, tokių žmonių „Prieš dieną“ mes dar nematome. Užtat Alfonso Gerulavičiaus dvasia knibžda šimtais pavidalų. Kilo jisai iš visokiomis nedorybėmis pasižymėjusio sodžiaus ir buvo turtingiausio ūkininko sūnus. Ėjo į kunigus, bet į seminariją neišlaikė, dėl to tėvas jį iš namų pavarė. Skurdo jis kurį laiką visų pajuokiamas, pagaliau visai išnyko iš apylinkės.

Karas vėl išsuko Alfonsą į paviršių. Pradeda jis savo karjerą okupacijos metu gimtinėj apylinkėj amtsforšterio[58] vertėju ir kadangi turi gerą uoslę, tai sekasi jam neblogai. Žlungant vokiečiams, jis stoja į žmonių pusę, išnyksta prie bolševikų ir vėl atsiranda besikuriant savajai vyriausybei. Dabar jau Alfonso karjera ima eiti valstybine kryptim. Tiesa, aukščiau kaip valsčiaus raštininkas jis nekilo, bet sugebėjo visą valsčiaus valdžią paimti į savo rankas, nes viršaitis buvo bemokslis. Ir atsivėrė Alfonsui gausūs pelno šaltiniai: pasai, leidimai, liudijimai, mokesčiai, pastotės, rekvizicijos, padegėlių mišku aprūpinimas, – viskas jam tarnavo.

Alfonsas Gerulavičius greitai atkuto ir pralobo. Parsivežė iš Kauno „sekretorką“ Mariją Jakovlevną ir, rodos, jau visai

įsistiprino savo pozicijoj. Bet Alfonso viduj, kaip ir kiekvieno aferisto, slepias ir pražūties pradai. Tik ne pas kiekvieną jie toki, kaip pas Alfonsą. Pabunda jo sąžinė – ir jis norėtų tapti doru žmogum. Skaisti, kaip jam rodės, kaimo mergaitė Marytė Gliaudelytė apipina jį meilės ir doro gyvenimo iliuzijomis. Iliuzijos greit dingsta, bet jau per vėlu. Alfonsas, aplinkybių verčiamas, turi vesti Gliaudelytę. Čia dar susipainioja stambi nepavykusi piniginė afera, ir Alfonsas, kerštingos sekretorkos įskųstas vyriausybei, pasprunka už demarklinijos ir atsiduria Vilniuj pas lenkus. Čia jam nesiseka. Skurdo spaudžiamas, sąžinės graužiamas, Alfonsas netenka dvasios pusiausvyros ir pamažu tampa desperatas mistikas. Atsitinka, kad jis, kažkokios keistos nuotaikos pagautas, ištisomis valandomis tūno prieš Aušros Vartų paveikslą. Atvažiavusi žmona su dukryte dar labiau pasunkina padėjimą. Pagaliau, žmonos įkalbėtas, jis likviduoja visus savo reikalus Vilniuj ir slapta vėl visi grįžta į lietuvių pusę.

Čia jis apsigyvena mažame miestely, akloj provincijoj Aukštaičių gilumoj, tarp miškų ir kalnų, kur niekas apie juos nė girdėti negirdėjo. Įsteigia jie, drauge su davatka Ulijona, pavyzdingą siuvyklą su mokinėmis ir bendrabučiu. Alfonso gyvenimas yra kaskart vis labiau. Liguistas jo pamaldumas ima virsti pamišimu. „Didesnę dienos dalį, – sako Vienuolis, – jis praleisdavo prie lopšiuko arba klūpodamas prieš Jėzaus širdies altoriuką. Atsiklaupdavo jis, padėdavo ant rankų savo nuvargintą galvą ir taip išklūpodavo ilgas valandas“ (III, p. 178). Eidamas pasivaikščioti, jis viešai kalbėdavo rožančių. Už tai vaikėzai praminė jį davatkų vyskupu. Kai Alfonso pamišimas prieina ligi to, kad jis Kalėdų naktį pamato stebuklą ir visai apserga, brolis parsiveža jį į tėviškę. Be pinigų jis

dabar namiškiams nebereikalingas. Tą pačią pirmą tėviškėj naktį įsibrauna policija ir Alfonsą Gerulavičių kartu su jo broliu, jo kai kurių nusikaltimų dalyviu, išveža į kalėjimą. Brėkšta, ir priešdienio šešėliai nyksta.

Tai tokia šito romano centrinė ašis, apie kurią sukasi margas čia užbrėžto gyvenimo ratas. Matome, kad jau pati Alfonso prietykių istorija yra labai plati. O jo vidaus gyvenimo gama dar platesnė: nuo niekinamo sodžiaus daraktoriaus ligi gudraus kyšininko apgaviko ir vėl ligi pamišėlio ir tai religinio pamišėlio – juk tai ne bet kokio psichologinio romano turinys! Kad tokis tipas yra galimas, abejoti netenka, bet reikalinga, kad autorius tokį žmogų mums įtikinamai atvaizduotų. Deja, Vienuolio Alf. Gerulavičius nėra nei įtikimas, nei suprantamas. Pirmiausia jis skyla į du pavidalu: Gerulavičius – suktas valsčiaus valdytojas ir Gerulavičius – davatkinas, viešai kalbąs rožančių ir atmintinai mokąs maldeles „pamatęs žvaigždes kalbėk“, „pamatęs bažnyčią kalbėk“... Kaip iš vieno tampa kitas, romane mes nematome, o ir to tapimo priežastys mums ne visai aiškios. Be to, šis dvilypis Gerulavičius dar per maža veikia, kad mes galėtume gauti ryškius abiejų jų atmainų vaizdus. Mes tik žinome apie jo darbus, bet tas žinojimas gyvo vaizdo mums nekuria.

Čia autorius savo uždaviniui atlikti turėjo dvi galimybes: išsižadėti viso epizodinio balasto, pasekti vien savo herojaus išgyvenimais ir tokiu būdu sukurti vientisą psichologinį tipą arba jį suscheminti ir duoti kelis, bet ryškius sprendžiamuosius jo gyvenimo momentus. Autorius šitų galimybių neišnaudojo, ir jojo Alfonsas išėjo ne intensyvios kuriamosios galios atgaivintas kūrinys, bet lipdytinis įvairiausių bruožų pavidalas.

Neaiškūs nė kiti romano asmenys. Alfonso brolis Edvardas, pradžioje patvirkęs berniokas be jokio, kaip sakoma, dyselio gyvenime, tik dėl pelno vedęs turtingo malūnininko dukterį Papievaitę, nuo antros vestuvių dienos ją pamyli ir lieka visai padorus šeimos galva. Paliegusi džiovininkė, kraujais spjaudanti ir vien vaistais mintanti Papievaitė tampa visai gera šeimininkė ir motina. Dar nesuprantamesnė Alfonso žmona Marytė Gliaudelytė. Pradžioje ji atrodo visai padori ir skaisti kaimo mergaitė – ir sudaręs mums tokį apie ją įspūdį, autorius staiga parodo ją esant ištvirkusią koketę. Vėliau ji atrodo vėl kitokia, visai nepanaši į pirmiau buvusią.

Tokiu būdu charakteristikų atžvilgiu vykusiu šitą Vienuolio kūrinį laikyti negalime. Viskas čia surankiota, sulipdyta, nors ir stengtasi motyvuoti ir aiškinti. Autorius nė vieno savo veikėjo neima arti prie širdies, nei su vienu negyvena – nei myli, nei neapkenčia. Apskritai jis yra tik neigiamai į juos nusistatęs, kaip Lazdynų Pelėda į savo bajorus. Šita aplinkybė daros tuo labiau pavojinga, kad Vienuolis ir šiaip jau dažnai linksta į šaržą. Šiuo atveju tai labai kenkia stiliaus ir nuotaikos vieningumui. Šaržo apsčiai pasitaiko, kai autorius ima aprašinėti nenormalų Alfonso pamaldumą. Gauname tikrą karikatūrą. Bet Alfonsas Gerulavičius kaip karikatūra nesiderina nei pats su savim, nei su visu romano pobūdžiu. Karikatūriškai nupiešta taip pat ir davatka Ulijona su savo altorėliais, novenomis[59] ir kuklumu, mažinanti savo klientėms dekoltus ir ilginanti sijonus. Pigus panašios rūšies šaržas disonansu skamba visam romane: satyros iš jo nepadaro, o blaivaus realumo vaizdą suardo.

Kiekvienas didesnis kūrinys privalo turėti savo planą, dalių proporciją, vidaus architektoniką. Tai sena, kaip pats menas, taisyklė. Romanas „Prieš dieną“ jai nusikalsta įkyriai

jaučiamu būdu. Pradžioje per visas keturias dešimtis puslapių – kuri gi čia iš visokių situacijų bus tikroji romano užuomazga ir kas vyriausieji dalyviai. Ir suklysti manydamas, kad tai gražuolė Stašenytė, suviliota Edvardo Gerulavičiaus. Stašenių šeimos istorija, smulkiai pasakota per tris pirmuosius skyrius, pasibaigia visai nieko romanui nedavusi. Toliau manai, kad fabula užsimezga Skrebūnų viensėdy, ir vėl suklysti. Skrebūnų likimas – tai vėl nieko nereiškiąs romanui epizodas. Ir toliau romanas atrodo tarsi feljetonų rinkinys, sujungtas Alfonso Gerulavičiaus prietykiais. Taip žiūrėdami galėtume pateisinti anksčiau nurodytas ydas, bet kartu turėtume ir pasakyti, kad Vienuolis šiuo savo kūriniu nedavė ne tik romano, bet ir pakenčiamos apysakos.

Tai dar nereiškia, kad „Prieš dieną“ būtų visai jau nevertingas dalykas. Jis yra reikšmingas, kadangi pagauna daug netolimos praeities charakteringų gyvenimo bruožų. Jis yra įdomus kaip vienas iš ankstyvųjų kritiškojo realizmo reiškinių mūsų literatūroje. Vienuolio kriticizmas čia nukreiptas prieš tą moralinį pakrikimą, kuris reiškėsi kaime pirmiausia kaip karo pasėka, o paskui ir kaip besikuriančios jaunos valstybės negalavimas.

Didžiausių „Prieš dieną“ romano ydų – iškrikimo, stiliaus ir nuotaikos nesuderinto nevienodumo – negalime prikišti antrajam to pat laiko dalykui, „Vėžio“ apysakai. Ji yra vientisa ir vieninga, nors ir čia tikroji fabula – paskutinio Put-Putarleckio, grafo Vladislovo, mirtis – yra tiktai rėmas dideliam epizodui iš Put-Putarleckių giminės istorijos, kuris ir pripildo visą apysakos vidurį.

Fizinis vėžys baigia graužti grafo Vladislovo gyvybę, moralinis vėžys štai sugraužė visą, kitados galingą, Lietuvos

didžiūnų giminę. Daug gilaus tragizmo ir nykios melancholijos kelia šitas lėtas, bet visa naikinąs mirties procesas, nuo žiaurios ir galingos despotės grafienės Barboros, šiurpiomis legendomis tebegyvenančios liaudies atminty, ligi paskutinio štai grafo Vladislovo, kuris veltui stengiasi nepripažinti naujų gyvenimo aplinkybių ir tiktai mirties akivaizdoj išsižada savo bejėgio išdidumo ir tik mirdamas pirmą kartą taikingai klauso kareivių giedamo Lietuvos himno.

Niaurioje Put-Putarleckių šeimos istorijoj, kaip šviesi vizija, išsiskiria ramios ir geraširdės austrės, buvusios vienuolės, grafienės Kristinos paveikslas. Ji moka įspėti baudžiauninko sielą, ji pastebi ir įvertina lietuvio dvasios kūrybos grožybes. „Bet toji gėlė, pamokslininko žodžiais betariant, ir metų nepražydėjusi, jūsų nešvarioj atmosferoj nuvyto“. Anyta, grafienė Barbora, jos nekentė, vyras ją paniekino, ir tik baudžiauninkų minios nujaučia joj laukiamos laisvės pranašą. Grafienė Kristina ir „gerasis ponas“ iš Lazdynų Pelėdos „senelio Juozo pasakojimų“ yra šviesieji baudžiavos laikų pragiedruliai.

Dera suminėti dar du ankstybojo pokarinio laikotarpio vaizdai: „Karantine“ ir „Prabočių keliais“. Vienas iliustruoja tremtinių iš Rusijos grąžinimą, antras – Klaipėdos atvadavimą. Šio žanro kūriniams Vienuolis ilgą laiką mūsų literatūroj buvo vienintelis. Pilietiški ir patriotiški motyvai, atvėsus dienos ūpui, tiesa, greitai atpinga ir subanalėja, bet Vienuolis moka ta proga užgauti tokią žmoniškumo stygą, kuri ilgai mums skamba visai nepriklausomai nuo dienos ūpo. Yra to ir šiuose dviejuose vaizdeliuose. „Karantine“ tvanki nuotaika epidemijos pavojuj, greito išsivadavimo belaukiant. Gyvybės instinktas nustelbia žmoniškumo jausmą – ir ligonė Rupeikienė žūva savo bendrakeleivių nusikratoma. „Prabočių keliais“

eidami jaunuoliai gimnazistai ir šauliai žūva vaduodami Klaipėdos kraštą – gimtosios žemės kąsnį. Vežami užplombuotame vagone, fantastingoj mėnesio šviesoj karžygių lavonai pasakojasi savo slaptąsias mintis.

Pagaliau lieka dar visas ciklius Vienuolio feljetonų ir šaržų, išspausdintų ketvirtame jo raštų tome bendru vardu „Žingsniai ir žygiai“. Jeigu į visą Vienuolio kūrybą mes žiūrėjome kaip į gyvenimo ir visuomenės atvaizdą, tai šis skyrius tenka pavadinti stačiai dienos aktualijų literatūra.

Pirmąją pusę to cikliaus sudaro subeletristinti autoriaus atsiminimai ir dienos įspūdžiai: „Didysis karas“, „Mirtinai sužeistas“, „Už tėvų kaltes“, „Pirmutinė bado auka“, „Pargrįžęs“, „Pirmieji bandymai“. Vienur kitur prasimušęs humoras, vienur kitur plastiškas vaizdas, vienur kitur šiurpus įspūdingas bruožas sudaro literatūrinę šių feljetoniškų vaizdelių vertę.

Antrąją cikliaus pusę sudaro feljetonai-šaržai, jau tikra momento literatūra. Lietuvių emigrantų po karo grįžimas iš Rusijos, politikavimas ir veikimas, bolševizmas, pagaliau nepriklausomo gyvenimo drumzlės, paradoksai ir klaidos duoda Vienuoliui feljetonistui temų, o šaržui charakteringų karikatūrinti bruožų. Pačios temos, aprašomieji įvykiai ir žmonės šiandien jau vien istoriką tegali sudominti. Literatui brangesnė humoristinė ir karikatūrinė tų raštų pusė. Deja, pasirodo, kad ir šita pusė, laikui bėgant, kaskart vis siaurėja. Vienuolio feljetonų humoras ir šaržas taip tampriai suaugęs su momento aplinkybėmis, kad be jų visai išblėsta, išgaruoja ir tampa arba nebesuprantamas, arba visai lėkštas be sąmojaus groteskas.

Ištisą metų eilę Vienuolis kasmet Nepriklausomybės sukaktuvėms parašydavo feljetoną „Lietuvių tautos nepriklausomybės šimto metų sukaktuvės Vilniuje“. Čia Vienuolis

labai pastabiai, sumaniai ir tikru karikatūristo gabumu nupiešdavo tų metų gyvenimo apžvalgą. Tokiu būdu susidarė kuone viso dešimtmečio groteskinė mūsų kultūros gyvenimo istorija-kronika, kurioje rasi ir papročių, ir vidaus bei užsienių politikos, ir partijų kivirčų, ir meno, teatro bei literatūros gyvenimo vaizdų. Bet visam tam ne tik suprasti, bet ir estetiškai pajusti reikia gerai pažinti to laiko tikrąjį gyvenimą, nes tik jis vienas duoda kriterijų Vienuolio karikatūrų ir šaržų prasmei ir meniškai vertei suvokti. Tokiu būdu šita Vienuolio kūrybos dalis yra auka momentui – ir tik nedidelė jos dalis pasiliks gyva, tam momentui praėjus.

Baigiantis pirmajam Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečiui, Vienuolio kūryboje pastebimas nutolimas nuo lietuvių visuomenės gyvenimo aktualiųjų temų. Jis susidomi istorija ir svetimais kraštais, keliauja po Vakarų Europą, atlanko Italiją. Čia tarsi prasideda trečiasis Vienuolio kūrybos laikotarpis, davęs šias knygas: istorinį romaną „Kryžkelės“, kelionių „Į svetimus kraštus“ įspūdžius, dviejų tomų romaną „Viešnia iš Šiaurės“, dramą „1831 metai“, romaną „Ministeris“ ir smulkiosios beletristikos rinkinį „Nemigo naktys“.

Iš visų šių veikalų žymiausias bus „Kryžkelių“ romanas, parašytas Vytauto Didžiojo 500 metų mirties sukaktuvėms pažymėti. Romano istorinį foną sudaro Vytauto Didžiojo žygiai 1390–1392 m. tarpe.

Ignas Šeinius-Jurkūnas

Biografijos žinios. Ignas Jurkūnas gimė 1889 m. balandžio mėn. 3 d.[60] Šeiniūnų sodžiuje, Gelvonų valsč., Vilniaus apskrity. Pradinį mokslą ėjo Musninkuose, paskui baigė

„Saulės“ kursus Kaune. Vėliau dar klausė paskaitų Šaniavskio universitete, istorijos filologijos fakultete Maskvoj. Beveik buvo pabaigęs savo konkursinį veikalą rusų kalba „Meno filosofija“, bet 1915 m. pabaigoje buvo Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komiteto pasiųstas į Švedus studijuoti. Vėliau drauge su J. Aukštuoliu[61] dirbo Stokholme prie Švedų-lietuvių komiteto. Ign. Jurkūnas, gyvendamas Stokholme, labai plačiai informavo švedų spaudą apie Lietuvą. Jis rašė įvairiais Lietuvos nepriklausomybės klausimais įvairiausiuose švedų laikraščiuose. Jis išleido 1917 metais švedų kalba knygą apie lietuvių kultūrą „Litauisk Kultur“. Nuo 1918 m. gruodžio 18 d. iki 1919 m. rugsėjo 30 d. vedė Lietuvių spaudos biurą Stokholme, kuris buvo pavyzdingiausias mūsų informacijos biuras. Paskiau buvo perkeltas į Kopenhagą ir paskirtas ten Lietuvių telegramų agentūros direktorium. Vėliau vėl darbavosi Stokholme, o nuo 1932 m. apsigyveno Kaune ir redagavo „Lietuvos Aidą“, bet iš šitų pareigų greit pasitraukė. Bolševikams okupavus Lietuvą, išvyko į Švediją[62].

Literatūroje pradėjo reikštis nuo 1910 metų. Jį labai paveikė bendravimas su St. Šilingu[63], ir pirmas jo bandymas, „Endeko sapnas“, pasirodė pirmame „Aušrinės“ numery.

Ign. Šeiniaus raštai: 1) „Kuprelis“, parašytas 1910–1911 m., pirma laida Brooklyne 1913 m., antra, perredaguota, Kaune 1932 m. 2) „Nakties žiburiai“, smulkūs įvairaus pobūdžio beletristiniai vaizdeliai nuo 1910 iki 1914 m., Vilniuje 1914 m. 3) „Vasaros vaišės“, apysaka. Pirmosios dvi dalys Vilniuje, 1914 m. 4) „Bangos siaučia“, apysaka, Vilniuje, 1914 m. 5) „Mėnesiena“, novelė „Bare“, 1915 m. 6) „Naktis ir saulė“, „Mėnu-

lis“, „Trys paukščiai“ – poetinės fantazijos „Dainavoj“, 1920 m. 7) „Balta mergaitė ir jos drugys“. Pasaka-miniatiūra, „Bare“, 1925 m., II kn. 8) „Juodas katinukas“, miniatiūra, „Bare“, 1925, IV kn. „Siegfried Immerselbe atsijaunina“, „Diplomatai“, „Aš dar kartą grįžtu“, „Iš tėviškės padangės“.

Pirmasis smulkesniųjų Šeiniaus raštų rinkinys „Nakties žiburiai“ apima laikotarpį nuo 1910 m. iki 1914 m. Randame čia pirmuosius satyrinius rašinėlius, kaip „Endeko sapnas“, „Tautos namai“, „Ateities filologai“, ir kitus vėlyvesnius to paties pobūdžio skyriuj „Tarp kelmų, per griovius, nakties glūdumoj“. Be šito, randame dar du skyriu: „Prieš aukštą kalną – ties tolima žvaigžde“, kur surinkti apsakymėliai, vaizduoją didelius troškimus bei jausmus, ir „Saulė riedėjo tuomet pro debesis“, kur apsakymėlių turinys pesimistinis ir nuotaika liūdna. Jau vieni šitie skyrių ciklių pavadinimai rodo, kad autoriaus būta ne vien jauno, kad jo turėta dar ne visai tobulas skonis, bet ir tai, kad jo linkta analizuoti reiškinių turinys, linkta gilintis į prasmę ir simbolinti ją bendrinamais posakiais, bruožais ir vaizdais. Iš tiesų, pervertę visą knygą, randame ištisų simbolinių-alegorinių apsakymų, bet net ir tuose, kurių apmatai visai gyvenimiški, ataudai, išraiška, vaizdai pretenduoja duoti daugiau negu jų turinys tiesiogiai galėtų apimti. Šeinius savo ankstyvesniuose kūriniuose mėgsta žymėti įspūdžius-impresijas. Įspūdis yra momentas, nykstama akimirka, bet jo turinys gali būti ir gilus, ir platus. Žymėti turiningus įspūdžius, sintetinti žody ir vaizde daugeleriopus, pakrikusius tikrovės fragmentus, sujungti vienoj išraiškoj laukujį vaizdą ir vidujį jo atvaizdą – tai yra simbolinio impresionizmo menas, kurio

kūrybinius metodus bandė panaudoti ir Ignas Šeinius visoj eilėj savo ankstyvesniųjų kūrinių. Elementarinis pavyzdys – „Bedugnė“ (p. 21).

Šitame ir kituose lengva pastebėti, kad autorius, beieškodamas ir besistengdamas rasti įspūdžiui, nuotaikai ar vaizdui išreikšti sintetinę, kuo trumpiausią išraišką, nebetenka saiko ir stiliaus nuovokos, įpuola į dirbtinę manierą ir kraštutinumą. Tai yra charakteringa jo ankstyvesnėsės kūrybos yda. Pav., p. 37.

Ignas Šeinius, stengdamasis suimti išvidinę reiškinio prasmę, mėgsta gaudyti psichologinius momentus, jų neparuošia, neanalizuoja, bet rodo tarsi pro didinamąjį stiklą, pats tuos momentus tarsi savy išgyvendamas. Tokiu būdu Šeinius bando eiti psichologizmo ir introspekcijos keliu. Bet ir čia jam ne visai pavyksta išsisaugoti vienur per didelio subjektyvizmo, kitur afektacijos[64] ir sentimentalizmo, tad ir tie mums rodomi psichologiniai momentai dažnai atrodo nenatūralūs, dirbtiniai. Pav., „Naras“, 120, 122, 124. Tačiau kitur tas psichologizmas ir introspekcija metode, tas ieškojimas sintezės tarp laukujo vaizdo ir vidujo atvaizdo kūrybos tiksle ir momentinių įspūdžių fiksavimas kūrybos priemonėse duoda gražių vaisių ir praturtina mūsų prozą nauju stilium ir nauju turiniu. Pav., „Vasaros vaišės“, p. 81, p. 26–27, p. 55.

Jau dabar aišku, kad, būdamas tokio pobūdžio beletristas, Ign. Šeinius ims temas ne iš visuomenės, bet iš individo gyvenimo; nagrinės ne socialinius klausimus, bet individinius išgyvenimus bei santykius. Iš tiesų tokios temos yra mėgiamos „Nakties žiburiuose“, tokios imamos ir „Kuprelio“, „Vasaros vaišių“ ir „Bangos siaučia“ apysakoms.

„Bangos siaučia“

Metaforinis apysakos vardas „Bangos siaučia“ turėtų reikšti nepaprastą jausmų ir aistrų siautimą, kuris žmogų gali pražudyti. Į tokį jausmų-bangų sūkurį yra patekę du vyriausi apysakos personažai: Adomas Sudaunis ir Ona Vairavičiukė. Jis – stambus valdininkas, P-rių geležinkelio valdybos pajamų skyriaus viršininkas, palyginti dar jaunas žmogus, trisdešimt kelerių metų amžiaus, gražiai atrodąs (ant balto veido juodi ūsai!) ir gaunąs daugiau kaip pusę tūkstančio rublių per mėnesį. Bet šykštus ir biurokratiškai pedantiškas. Lietuvis, bet nuo savo krašto nutolęs. 1905 m. revoliucijos metu tarnavo Kaukaze, pasižymėjo kovodamas su „raudonaisiais“ ir gindamas kasą nuo anarchistų, dėl to taip aukštai ir iškilo. O kadais buvo idealistas, turi parašęs apysaką „Meilės ugnis“, kurią svajoja išspausdinti kokiam nors lietuvių laikrašty, nors jų neskaito nė vieno. Moraliai bepradedąs smukti žmogus. Nevedęs, bet svajoja apie šeimyną ir dorą gyvenimą. Įsimylėjęs Oną Vairavičiukę ir nuostabiai pastovus tos meilės jausmuose.

Ona – bajorė, dvarininkaitė. Su senute motina ir teta žiemos sezoną praleisti atvažiuoja į miestą. Ona – susipratusi lietuvaitė, ir tai daro ją mums simpatišką. Bet šiaip – ji didelė lengvabūdė. Apysakos fabuloj per kokius dvejus–trejus metus ji įsimyli paeiliui bent 4–5 vyrus, grįžta prie pirmojo, o ištekėjusi už jo, progai pasitaikius, kabinasi ant kaklo vienam iš ankstyvesniųjų ir vėl tuoj atgailauja vyro glėbyje. Tas vyras – tai Adomas Sudaunis. Daug jam teko prisikentėti, kol laimėjo vėjavaikės Vairavičiukės ranką ir pasoginį dvarą. Tolimesnį apysakos turinį ir sudaro vaizdavimas tų gan nepaprastų priemonių, kurių Sudaunis turėjo stvertis, norėdamas

pasiekti savo tikslą. Čia kiek paryškėja veikėjų charakteriai, bet kartu išeina aikštėn ir apysakos ydos: jos apskritai nerealus, negyvenimiškas pobūdis, situacijų dirbtinumas, Sudaunio samprotavimų ir elgesio naivumas, kai jis, pav., puolasi į spiritizmą, hipnotizmą, o paskui, Ažgūrio patariamas, pasineria į viduramžių studijas ir sugalvoja keistą savo kilmės teoriją, kuri pavergia Oną. Ir visa tai apysakoj, kuri berods norėta išlaikyti realizmo plotmėj, lietuviškojo gyvenimo fone, be kokių satyrinių ar humoristinių nuožiūrų.

Apysakos pabaigoj Sudaunį ir jo žmoną Oną matome jau dvare. Su savo svečiais jis svajojo apie gražius sumanymus, apie šviesią lietuvių kultūros ateitį. Sudaunis pasitaisęs, surimtėjęs, jau nebe valdininkas biurokratas, bet pozityvus savo krašto pilietis.

Iš visų Šeiniaus kūrinių „Bangos siaučia" turi daugiausia visuomeninio elemento. Fonas – artimiausi po 1905 metai. Visuomeninė idėja – nutolusio, bet dar nenutautusio inteligento grįžimas į kultūros darbą. Linkmė į kaimą. Sudaunio, Vairavičiūtės, Ažgurio ir Audvydžio personažuose daug visuomeninių bruožų. Yra daug visuomeninės ideologijos ir tekste – dialoguose: p. 82–3; „Vesk sodietę", p. 86, p. 33. Darbo perspektyvos kaime, p. 208. Visuomenine linkme nukrypsta ir fabulos rutuliojimas.

O vis dėlto ir šioj apysakoj Šeinius pasilieka ištikimas savo psichologiniam ir introspektyviniam metodui. Anas „visuomeniškumas" apysakoj vaidina labai nežymų vaidmenį. Jis duoda jai šiek tiek idealistinio patriotinio atspalvio. Šiaip ji visa – tai psichologinių niuansų ir impresijų audinys. Literatūrinis Šeiniaus uždavinys – ne visuomeninis, bet literatūrinis estetinis: psichologinis turiny, stilistinis formoj. Dėl to

galime suprasti, dėl ko apysakoj esama visokių keistenybių, bet, žinoma, negalime pateisinti autoriaus nepajėgumo tas keistenybes tinkamai pagrįsti ir suderinti.

„Vasaros vaišės“, nebaigta dviejų dalių apysaka, savo turiniu yra kaip ir kokia autobiografiniai psichologinė idilė, o forma kaip ir koks didžiulis vietomis monologas, vietomis autodialogas, o visur įvykių vaizdavimas kartu su savo individine, subjektyvine sielos būsena, kalbant nuo savęs ir pačiam visame kame dalyvaujant. Tai nėra pasakojimas apie įvykusius dalykus, bet dabarty progresyviai vykstančio išgyvenimo reiškimas: p. 3.

Taip stud. Karolis, vyriausias romano veikėjas, pradeda reikšti savo išgyvenimus ir kartu su jais susietus įvykius. Įvykiai eina pamažu, o išgyvenimų daug, nes Karolis į viską reaguoja nepaprastu jautrumu, pastebėdamas, kiekvieną įspūdį sučiupdamas ir pats kartu su juo nusiteikdamas. Ir mums įdomu žiūrėti į Karolio sielą, kaip į kokį margą, knibždančių įspūdžių-impresijų kaleidoskopą.

Parvažiavęs namo, jis džiaugiasi atostogomis, bet užpernai sumegzta pažintis su Julija Gervinaite neduoda jam ramumo. Ir jis važiuoja pas bendrą savo ir Julijos giminietį Palekampį, kur tikisi ir ją rasiąs (p. 82).

Čia vėl visa gama išgyvenimų, jausmų, įspūdžių. Julija – nepastovi, tuštoka, pusinteligentė provincijos koketė, o jis įsimylėjęs, jautrus ir impulsyvus ligi liguistumo jaunuolis. Pirmąją apysakos dalį pripildo Karolio kapstymasis savo jausmuose, sukeltuose kokietiško Julijos elgesio.

Antrojoj apysakos daly matome Karolį dėdės ir jo sūnų – svajotojo smuikininko Vincučio ir rimto Stasiuko – draugystėj. Jie atlanko kaimyną Eidimtą, kurio duktė gimnazistė

Marytė ima traukti Karolio širdį ir pati prie jo linkti. O Marytę jau buvo nusižiūrėjęs Stasiukas. Čia vėl subtilūs jausmai ir konfliktai.

Neseksime visais Karolio išgyvenimais. Kitais žodžiais jie nė neįmanomi atpasakoti. Gana mums žinoti, kad Karolis išvažiuoja iš Kiečių, palikdamas sudrumstą Marytės širdį, patenkintą Stasiuką, o pats jausdamas kartumą ir apmaudą, nes išgirdo, kad Julija ir jos giminaičiai Pelėdišky jį pašiepia ir niekina. Jis važiuoja pas savo tėviškės nuomininką ir pasiilgęs laukia iš Vilniaus atvykstant motinos. Antroji dalis baigiasi simboliniu vaizdu, kaip Karolis, tarsi norėdamas išgyventi visą prisirinkusį jo širdy kartumą, sėda į laivelį ir iriasi per audringą ežerą. Jis vos nežūva, bet pasiekęs krantą, jaučiasi tartum būtų iš naujo atgimęs: „Ir taip šviesu aplinkui pasidarė! Prasiskyrė, rodos, debesys, prasivėrė dangus tolimasis!“

Iš šio trumpo atpasakojimo matome, kad „Vasaros vaišių“ turinys yra gana menkas, ir tik Šeiniaus menas savotiškai vaizduoti ir rašyti padaro knygą įdomiai skaitomą. Bet ir tas menas „Vasaros vaišėse“ jau dažnai gresia virsti maniera ir išeiti iš saiko ir gero skonio ribų. Kai kurie psichologiniai momentai išpūsti ligi juokingumo, kaip, pav., Karolio noras nusižudyti iš pavydo, kilusio dėl menkos priežasties. Introspekcinis Karolio išgyvenimų vaizdavimas pasidaro smulkmeniškas ir jau vietomis nuobodus nereikšmingų detalių narpliojimas.

Idėjinio svorio „Vasaros vaišėse“ daug mažiau kaip „Bangos siaučia“. Čia, kaip ir ten, matome autoriaus susižavėjimą kaimu, bet idėjinė linkmė į kaimą apysakoj „Bangos siaučia“ yra daug aiškesnė. „Vasaros vaišėse“ vos vos paliestas vieninteli patriotinis visuomeninis motyvas – tai smulkiųjų bajorų, miestelėnų ir prašmatnesniųjų kaimiečių lenkavimas: Jonas

Šėmis, Julija Gervinaitė, dėdienė Juozienė, o iš antros pusės kai kurių ūkininkų susipratimas. Tokis yra pažangusis dėdė Eidimtas, skaitąs lietuviškus laikraščius ir jais puošiąs savo seklyčią.

„K u p r e l i s“, antrą kartą perredaguotas, yra daug geresnė ir reikšmingesnė apysaka už pirmąsias dvi. Formalinė apysakos kompozicija nėra sudėtinga. Tai autobiografinis dvilypis monologas-pasakojimas. Autorius nuo savęs pasakoja, ką jam papasakojo malūnininkas-kuprelis Olesis, vieną pavasario dieną savo malūne maldamas grūdus. Kuprelio pasakojimas, paįvairinamas autoriaus įsiterpimais ir malūno darbu. Malūnas, šalia autoriaus ir Olesio, tai tarsi trečias visos tos pasakojimo scenos dalyvis, savo darbo bildesiu, ūžesiu sudarydamas pasakojimo foną ir akompaniamentą. Tragiškiausioj, kulminacinėj Olesio pasakojimo vietoj kyla audra ir malūno triukšmas vaizduoja Olesio sielos kančias. Tokis paralelizmas – tai vaisinga ir įspūdinga, bet jau sena, trafaretiška priemonė. Vis dėlto tas savotiškas malūno gyvenimas žymiai paįvairina pasakojimą, duoda jam nuotaikos, poezijos, kolorito, suriša su tikrove ir tuo padaro jį labiau įtikimą.

Olesis pasakoja apie savo jaunystę ir nelaimingą meilę. Jis – vargšas kuprelis, gamtos nuskriaustas kūno defektu, bet apdovanotas gilia, įspūdinga ir turtinga siela – yra tikras romantiškas herojus, su priešingybėmis, aistromis, maištinga dvasia ir skausmingais išgyvenimais. Jo sielvartas dėl nelaimingos meilės Gundei Gervydytei jo nepalaužia, bet, priešingai, sukursto jame nepaprastą pasiryžimą kitaip nutildyti savo širdies nerimastį ir nuraminti savo dvasios alkį. Tenka tik apgailestauti, kad tas Kuprelio nusivylėlio kelias per maldas, kelionę į šventąją žemę ir filosofinę lektūrą į

Kuprelio-išminčiaus dvasinės rimties būtį nupasakotas per daug jau sausai ir lakoniškai. Skaitytojas apie Kuprelio žygius žino, bet jais nepaseka, Kuprelio dvasinėj evoliucijoj nedalyvauja. Dėl to ir visa ta jo filosofija apie Dievą ir buitį atrodo ne iš Olesio sielos išaugusi, bet paties autoriaus išdeklamuota. Kuprelis mus domina ne savo pažiūromis ir mintimis, bet savo dvasios galia, neleidusia jam susmukti, supilkėti. Kuprelis mums įdomus tokis, kokį mes jį matome malūne – prasmingai savy sukaupusį praeities sielvartą, praturtėjusį nauja gyvenimo išmintimi ir kartu išsaugojusį savo širdyje rusenančią jaunystės nerimasčių kibirkštį: Gundės jis nepamiršta, jos atminimo pažadintas visas Olesio pasipasakojimas, buvusios meilės patyrimas sieja vienon visumon Kuprelio buitį. Kuprelis – po Krėvės Šarūno – yra vienas iš pirmųjų mūsų literatūroje personažų, turinčių visuotinesnės reikšmės, sukurtų ne iš gyvenamojo laiko aktualijų bei visuomeninių idėjų, bet iš grynai žmoniškų sielos apraiškų.

Įdomu, kad ir šiame visuotinesnės prasmės kūriny, atsietame nuo visuomeninių propagandinių idėjų, Šeinius įterpė porą patriotinių motyvų, kurie turi nebent tokios reikšmės, kad apibrėžia Kuprelio jaunatvės žygių epochą: būtent, tai buvo „Aušros“ laikai. Gundė – sąmoninga lietuvaitė. Jos iniciatyva sulietuvinamos ankstybosios „Gadzinkų“[65] pamaldos. Jos tėvas gauna „Aušrą“ ir parodo Olesiui paskutinį 1884 m. 10–11 nr. Šios laikotarpį konkretizuojančios smulkmenos nė veikalo, nė Kuprelio charakteristikai nieko neduoda. Ir gerai, kad Šeinius to epochos fono neišryškino: Kuprelis su Aušros laikotarpiu nesiderintų.

Pervertę prieškarinius Igno Šeiniaus raštus, matome, kad jie ir savo turiniu, ir stilium žymiai skiriasi nuo senesniosios

kartos apysakininkų kūrybos. Šeinius beveik visai nesidomi kaimo buitimi, valstiečio reikalais ir ano meto visuomeninėmis problemomis. Tiesa, jo apysakų veiksmas didele dalimi eina kaime, bet nebe vargingose sodiečio pirkiose, ne klojimuose, kūtėse bei darbo laukuose, bet seklyčioje, klebonijoje, kartais ir salione. Pasitaikančios Šeiniaus apysakose visuomeninės pilietinės tematikos nuotrupos yra tik pareiginės, nors ir nuoširdus davinys patriotinei laikotarpio dvasiai ir pilietinei rašytojo pareigai.

Šeiniaus vaizduojamas gyvenimas ir žmonės taip pat kitoki. Daugiausia tai yra pirmoji lietuviškosios inteligentijos karta, stebima ne visuomenininko ideologo, bet daugiau psichologo, individualisto, esteto akimis. Observuojamas žmogus ir autorius Šeiniaus personažuose susilieja į vieną būtybę glaudžiau negu bet kurio kito mūsų apysakininko kūryboje. Visi Šeiniaus žmonės yra individualistai su ryškiais egoizmo bei hedonizmo[66] bruožais. Jie daugiausia kovoja ir kenčia dėl savo laimės, jausminis gyvenimas juose yra vešliai suklestėjęs, jie linksta analizuoti savo jausmus ir įspūdžius, jie pasaulį ir gyvenimą vertina tik savo emocijų šviesoje. Jie jautrūs grožiui, meilei, erotikai, subtilioms nuotaikoms. Jie – lakios fantazijos ir jautrių jausmų žmonės. Tik emocinio pobūdžio akstinai juos gali paskatinti didesniems pasiryžimams ir darbams.

Šeiniaus moterys daug blankiau apibrėžtos negu vyrai. Jos tuščios, nepastovios, kokietiškos. Autoriaus prisegtas joms patriotizmas nesiderina su lengvu, paviršutinišku jų būdu. Neigiamos moterų charakteristikos priežastis yra ta, kad Šeinius jas rodo tik pro meile nusivylusių arba meilės blaškomų vyrų jausmus.

Tokiu būdu Šeiniaus kūrybos gyvenimas ir žmogus jau yra netekę kaimiško primityviškumo, gaiviališkumo bei naivumo, kuo pasižymi Žemaitės ir kitų ankstyvesniųjų mūsų realistų vaizduotas gyvenimas ir žmogus. Priešingai, Šeiniaus kūryboje jau ima ryškėti miesčioniškojo gyvenimo, dekadentinės kultūros žymės. Ir čia pastebime būdingą Šeiniui prieštaravimą: savo raštuose jis idealizuoja kaimą ir šaukia į jį grįžti, bet savo kūrybos dvasia jis tolsta nuo kaimo ir kitus nuo jo tolina. Kaimas – tik graži dekoracija jo estetiniams jausmams.

Savo kalbos stilium Šeinius taip pat išsiskiria iš visos mūsų to laiko literatūros. Nė vieno rašytojo sakinys nėra taip jaučiamai stilizuotas, kaip Šeiniaus. Visa jo kalba derinama į vieną vyriausią tikslą: sudaryti nuotaiką ir kaip galima betarpiškiau išreikšti įspūdį. Šiam reikalui jis naudoja ne plačius, ritmiškai banguojančius sakinius, bet trumpus, kapotus, nepilnus, kartais net atskirus, taškais atskirtus žodžius. Šitomis smulkiomis kalbos nuotrupomis, kaip menininkas margomis skeveldromis, jis moka sukurti geresnėse savo raštų vietose spalvingą kalbos mozaiką, peršviečiamą žodinį vitražą, pro kurį kiekvienas įspūdis prasikošia tinkamai nudažytas ir pajausmintas. Tokiu būdu Šeiniaus atpasakota kokia smulki scena ar pavaizduota aplinka nuostabiai atgyja, išryškėja su visomis detalėmis, o kartais apsigaubia kaip ir kokia vaiduokliška nuotaika: prieblandų sutemos, mėnesienų sidabriniai atspalviai, susigūžę, knibždą šešėliai, nenormalaus dydžio, tarsi pro didinamąjį stiklą rodomos laukujo ir vidinio gyvenimo smulkmenos – štai ankstyvesniųjų Šeiniaus raštų mėgiama nuotaikų ir įspūdžių medžiaga, kuriai jis moka rasti tinkamą kalbinį pavidalą.

Šeiniaus stilistinė maniera neilgai trukus mūsų literatūroje susilaukė sekėjų ir pamėgdžiotojų, kurių nė vienas nepasiekė

kūrybinių jo stiliaus teigiamumų, o toli pralenkė visus jo neigiamumus: dirbtinumą, nereikalingą sakinio skaldymą, smulkmeniškumą, per dažnų nuotaikų gaudymą.

Vėlyvesnėje savo kūryboje Šeinius žodį vartoja daug saikingiau, išvengdamas manieringumo ir visų aukščiau minėtų ydų, o laimėdamas dar tobulesnio vaizdingumo ir lyrizmo, kartu ir sugestyvesnės poetinės nuotaikos. Čia turime suminėti vieną mažiau žinomą „Dainavos" almanache išspausdintą jo kūrinį „Naktis ir saulė".

„Naktis ir saulė" – tai poetinė gamtos vaizdų ir lyrinių refleksijų fantazija, parašyta skambia ritmine proza, vaizdinga metaforine kalba. Tokios poetinės prozos fantazijos, nevaržomos griežtesnių nei turinio, nei formos nuostatų, dažnai gali virsti beprasmiais svaičiojimais, skystais lyriniais išsiliejimais arba retorinio iškalbingumo žodžių antplūdžiu. Šeinius laimingai viso to išvengė. Jo „Nakties ir saulės" fantazijoj randame išvidinę tvarką, planą, randame ir nebanalią prasmę.

Kaip antraštėj matome antitezę naktis-saulė, taip ir viso kūrinio koncepcija remias antiteze: iš vienos pusės – objektyvinė pasaulio, gamtos visuma, iš antros – kosminis, subjektyvinis jausmas; negyvi, beveik mechaniški reiškiniai – ir visa atgaivinanti, į viską įsijaučianti sąmoninga žmogaus dvasia; ritminga pro mus plaukianti gyvenimo raida – ir mūsų pačių širdies pulsavimas, intuityvus atsiliepimas gyvenimo balsui; amžinas sveikinimas ir atsisveikinimas čia nakties, čia saulės, amžinai belaukiant to kažko Vieno, apie ką svajoja ir ką pranašauja visos panteistinės gamtinės filosofijos ir poetinės intuicijos.

Iš čia jau numanome, kad „Naktis ir saulė" – tai simbolinis kūrinys, kuriame vaizdai supinti iš gamtinių saulės bei nakties motyvų ir gyvenimo reiškinių, o prasmė – iš subjektyvių

individinių nuotaikų, visos gamos jausmų ir minčių, sukilusių bekontempliuojant tuos fantazijoj atgaivintus vaizdus.

Gamtiniai motyvai – abstraktiški, supinti iš personifikacijų, alegorijų bei metaforų, bet jie nuotaikingi, lankstūs ir spalvingi: p. 14, I, IV. Į tą platų, gamtinį vaizdą įpinti tautinio peizažo ir gyvenimo bruožai: XIII, XIV, XV, XVII. Šitie konkretūs darbo ir lietuviškos gamtos bruožai duoda kolorito, gyvenimiško atspalvio visam kūriniui ir neleidžia autoriui nuklysti abstrakcijose, o kūrinį apsaugoja nuo sauso alegorizmo.

„Nakties ir saulės" fantazijos prasmė, turinys gali būti lengvai suvokiamas iš šios schemos: iš 19 skyrelių 10 sudaro pirmąją pusę, kurioj vaizdai ir idėjos bei jausmai plaukia iš nakties pasaulio. Likusieji 9 skyreliai skirti simbolinei saulės kelionei atkurti. Pirmoji dalis prasideda saulės svyrimu žemyn į jūrą (I). Paskui – jūra (II) ir žemė (III) saulei leidžiantis. Toliau IV, V nakties įsiviešpatavimas, tylos įsiklausymo nuotaika ir sielos nerimastis tamsybių gaivale (VI ir VII). Dabar įžvelgiame į nakties paslaptis ir kartu, galima sakyti, į giliausias žmogaus buities versmes. Tat jaunųjų meilė ir naujos gyvybės kilmė (VIII), fantastiški žinojimo alkanos žmogaus dvasios ieškojimai – mokslininko budėjimo vaizde (IX) ir amžinas nusiraminimas – senutės mirties vaizde (X). Pirmajai daliai baigiantis, o antrajai prasidedant, rytuose kaistant raudonai pašvaistei, naktis traukiasi į savo karalystę. Antroji dalis – Saulė, diena, gyvenimo dinamika, veiklus judrumas ir darbas. Triumfalinė darbo eisena (XIII, XIV) ir pagaliau vidudienis – žmogaus veiklumo apoteozė (XVII). Bet štai diena baigiasi, ir tarp dviejų pasaulių stovi dainius (XVIII). Ir paskutinis akordas apie amžiną susijungimą visų priešingybių, kuomet amžinai užmigs ir diena, ir naktis.

Negausioj mūsų poetinėj prozoj Šeiniaus „Naktis ir saulė“ yra geriausias kūrinys – ir kartu vienas iš ryškesniųjų neoromantinio simbolizmo pavyzdžių.

Kazys Puida

Biografijos žinios. Gimė 1883 m.[67] Šėtijų kaime, Dabravalės (Silkinės) valsč., Naumiesčio apskrity. Mokslus ėjo Marijampolės gimnazijoj ir Berlyno politechnikos institute, kurį baigė elektroinžinieriaus diplomu 1904 m. Rašinėti į Amerikos laikraščius pradėjo 1902 m. Sugrįžęs Lietuvon 1904 m., kurį laiką gyveno Kaune ir rašinėjo Žegotos slapyvardžiu Petrapily leidžiamam A. Smilgos „Lietuvių Laikraščiui“. 1905 m. vasario mėn. buvo pakviestas į „Vilniaus Žinias“, kuriose dirbo iki 1907 m. kaip eilinis bendradarbis, paskiau kaip redakcijos sekretorius, pagaliau kaip faktinasis redaktorius. 1907 m. pavasarį išėjo iš „Vilniaus Žinių“, o rudenį buvo paskirtas Šiaulių vyrų ir mergaičių gimnazijų lietuvių kalbos mokytoju, kame išbuvo ligi 1912 m. rudens. Vilniaus mokslo apygardos ir Šiaulių žandarų persekiojamas, turėjo kraustytis Rusijon, kur Čeliabinsko realinėj mokykloj ligi 1916 m. dėstė vokiečių kalbą. 1916 m. mobilizuotas, tarnavo inžinierių kariuomenėj Petrapily. Į Lietuvą grįžo 1920 metais[69]. Redagavo ir leido keletą žurnalų: „Krivulę“, „Gaires“, „Gaisus“, „Vaivos“ leid. Buvo vedęs žmoną, žinomą visuomenininkę ir rašytoją Oną Pleirytę-Vaidilutę.

Raštai: K. Žegota: 1) „Keleivis“. Legenda, Vilnius, 1906 m., 46 p. 2) „Iš sermėgiaus krūtinės“. Eilės, Vilnius, 1906 m., 94 p. 3) „Ruduo“, knyga 1. Apysakaitės, Vilnius, 1906 m., 112 p. 4) K. Puida. „Žemės giesmė“. Apysaka,

2 dalys, Brookline, 1911 m. 5) Apysakos, tomas I, Brooklyn, 1912 m. („Saulei tekant“ (?), „Draugijos“). 6) „Geležinis vilkas“. Romanas, Kaunas, 1927. 7) „Raudonas gaidys“. Apysakos, Kaunas, 1929 m., „Magnus Dux“. Dramos. 8) Dramos: „Rūtų vainikas“, „Mirga“, „Undinė“, Brooklyn, 1912 m. 9) Dramos: „Undinė“, „Gairės“, „Stepai“, „Rudens gaisai“, Kaunas, 1931 m. 10) „Rytų svečias“, Kaunas, 1920 m.

KŪRYBOS APŽVALGA. K. Puida savo literatūrinį darbą pradėjo poezijomis, bet greitai šitą žanrą metė. Vienintelis rinkinėlis „Iš sermėgiaus krūtinės“ pasižymi nebent „naujų kelių ieškojimu“, ir tai anuomet nepasiliko nepastebėta akylios A. Jakšto akies. Aptaręs tuos naujus kelius, kaip pamynimą po kojų „senos klasiškos“ poezijos, pašalinimą logikos ir turinio ir net poetinės formos atmetimą, Jakštas taip sako: „Tokiais naujos gadynės dainiais yra prancūzų Verlaine[70], lenkų Kasprowiez[71], rusų Balmont[72], o pas mus pirmutinis ant to kelio stojo Žegota“*. Jakštas daug garbės daro Puidai-Žegotai, laikydamas jį anų trijų didelių poetų sekėju. Deja, taip nėra. Žegota ir kiti ankstyvesnieji mūsų laisvojo eiliavimo šalininkai seka ne Verlainu, Kasprovičium ir Balmontu, bet greičiau vokiečiais Arno Holzu („Revoliution der lyrik“, „Phantasus“[73]), Casar Flaischlen („Von Alltag und Sonne“[74]) ir kitais. Šiaip jau Žegotos lyriką kruopščiau nagrinėti ir platesnėms išvadoms daryti minėtoji knygelė pakankamai medžiagos neduoda.

Tą pat galima pasakyti ir apie pirmąjį prozos rinkinėlį „Ruduo“, praskiestą ašaringu lyrizmu ir turintį visas charakteringas pradedančių autorių kūrybos žymes: pamėgimą

* „Mūsų naujoji poezija“, p. 225.

alegorinti gamtą, svajingą sentimentalizmą, neva gilų, o iš tiesų gana naivų filosofavimą apie meilę, gyvenimą ir mirtį, maištingą pesimizmą arba perdėtą optimizmą sprendžiant painiąsias buities problemas. P. 74, „Ant kapinių".

Daug didesnio susidomėjimo verta apysaka „Žemės giesmė", rašyta tarp 1905–1909 metų, kuomet lietuvių tautoje ypatingai gyvas ir sąmoningai buvo pradėjęs reikštis noras įsistiprinti savo krašte, atkovoti žemę iš svetimų rankų. „Žemės giesmė" ir šaukia ne tik valstietį, bet lietuvį inteligentą grįžti į ūkį ir žemės kultūrą, pradėti tolimesnį viso krašto kultūrinimą. Panašių minčių nuo pat „Aušros" (plg. Šerengos[75] „Artojas ir jo sūnus") skleidė daugelis publicistinių ir beletristinių raštų, bet Puida užsimojo tą pačią temą pagilinti, apipinti filosofinėmis, psichologinėmis ir net mistinėmis refleksijomis bei puošmenomis ir išreikšti įmantria literatūrine forma.

Visuomeninė „Žemės giesmės" idėja paaiški iš šios nuo visų įmantrybių apvalytos fabulos.

Jurgis Ogintas, jaunas daktaras, paveldėjęs iš tėvų didelį ūkį ar net dvarelį, meta savo profesiją ir apsigyvena kaime. Jurgis visados jautė savy instinktyvų, gaivališką traukimą prie žemės ir svajojo rojum paversti tėviškės laukus ir kalnelius. Pradėjęs ūkininkauti, jis suspiečia aplink save kaimynus ir pirmiausia suorganizuoja kolektyvų pieno ūkį, stato pavyzdingus mūrinius trobesius, kelia apylinkės materialinę gerovę ir skleidžia dvasios šviesą. Jurgio Oginto vedamas Meškučių kaimas darė tokią pažangą, kokią tik gali piešti jauno svajotojo fantazija, svajotojo, bėgančio nuo vargo ir skurdo, o norinčio matyti aplink save gerovę, išteklių, šviesų, gražų gyvenimą. Jurgis Ogintas nugali visas kliūtis, daromas jam

pikto kaimyno Mačiūno, kuris tarp kitko įduoda Ogintą rusų valdžiai, kaip nelegalaus veikimo inspiratorių. Bet pagaliau Jurgis savo ištverme, savo idealia dvasios pusiausvyra ir patį Mačiūną padaro ištikimiausiu savo prietelium. Po pieno ūkio organizuojamas sindikatas javams parduoti, o pakilus materialinei gerovei, idealistas Ogintas susirūpina dvasios kultūra, švietimu ir suskumba savo apylinkėj įkurdinti net keletą keturklasių mokyklų. Ir dar viena charakteringa aniems laikams pastanga. Kas iš anuometinių lietuvių inteligentų pavydžiu ir kartu apgailestaujančiu žvilgsniu nežiūrėjo į Lietuvos dvarus, tas, kaip atrodė, kultūros bazes, hermetiškai uždarytas lietuviškumui? Praktikos žmonės jau anuomet organizavo akcines bendroves prasiskolinusiems dvarams pirkti, kad jie netektų Vilniaus rusų arba lenkų žemės bankui, o per juos svetimiems kolonistams. O svajotojai idealistai kūrė planus, kaip čia dvarus atlietuvinus. Ne tiek gal planus kūrė, kiek grožėjosi, įsivaizduodami tuos kultūros židinius jau atlietuvintus arba bent žengiančius į lietuvišką kaimą su ištiesta dešine ir taikos šypsniu veide. Tokia yra ir K. Puidos „Žemės giesmės“ visuomeninio finalo scena.

Mes nedrįstame tikrinti, kad Kazys Puida šitokiuose aprašymuose ir visoj toj savo apysakos ūkiškai melioracinėj tendencijoj paslėpė savo paties oportunistinius polinkius ir miesčionišką komfortą bei prabangos ilgesį. Jei skeptiškai nusiteikęs skaitytojas šitokių miesčioniškų polinkių „Žemės giesmėj“ ir išskaitytų, tai vis dėlto tenka pripažinti, kad ši visuomeninė apysakos tendencija atatinka ir objektyviąją mintį ir visuomeninių santykių raidoj atrodo teisinga.

Bet Puidos apysakoj randame dar ir daugiau žymėtinų dalykų. „Žemės giesmė“ nėra vien realistinis kūrinys, vaizduo-

jąs kaimo kelią kultūron ir inteligento grįžimą žemės darbų dirbti. Jeigu mes padarėme aliuziją į autoriaus oportunistinius ir miesčioniškus polinkius, tai dėl to, kad „Žemės giesmėj" subjektyvinės nuotaikos, jausmai ir iš viso individinis elementas turiny, o simbolizmo pradai formoj ir stiliuj yra tiek stiprūs, kad viso to rutuliojimas sudaro antrą šios apysakos temą ir naują literatūrinį uždavinį.

Jau pradžioj pastebėjome, kad vyriausias apysakos veikėjas d-ras Jurgis Ogintas jaučia savy ypatingą traukimą prie žemės, pasakytume, gaivalinį mistinį ryšį su žeme. Oginto veikimą kaime autorius vaizduoja kaip įsakmų dvasios nerimastį, o to veikimo akstinus – glūdinčius žemės meilėj, o kartais ir žemės įsakyme, reikalavime (I, p. 47). Atvaizduoti taip suprastą Ogintą ir jo veikimą tegalima tik įsijautimų, nuotaikų ir simbolių keliu. Tokiu būdu Ogintas tampa autoriaus išgyvenimų padarinys ir jų reiškėjas. Autoriaus individiniai jausmai, išgyvenimai, mintys tampa simboliais Ogintui reikšti – ir antraip, pro Oginto simbolinius išgyvenimus jaučiame paties autoriaus patirtą tikrovę (I, 62).

Šitokis kūrybos metodas yra labai vaisingas, bet, be talento, reikalaująs dar ir gero meniško skonio, patyrimo bei subrendimo. Nenuostabu tad, kad Puida, jaunas rašytojas, neištesėjo. Užuot savy iš savų išgyvenimų ir tikrovės duomenų besiformuojantį pavidalą sekęs, užuot atsargiai ir saikingai tuos išgyvenimus eikvojęs savo herojui atgaivinti, Kazys Puida leidžiasi į palaidą be saiko lyrizmą, vietomis fantastišką, vietomis į miglotą, nieku nepateisinamą simboliką arba stačiai įmantrių, išpūstų posakių klampynes.

Lyrinio balasto, pretenzionalumo ir įmantrumo ypač daug tose vietose, kur autorius įpina į savo apysaką romantiškus

meilės nuotykius ir vaizduoja Oginto trumpalaikius įsimylėjimus. Konkretinės gyvenimo aplinkybės čia piešiamos labai šykščiai, vos vienu kitu bruožu, užtat jausmams, nuotaikos poetizavimui, lyrikai nei vietos, nei skaitytojo kantrybės autorius nesigaili. Štai skyrelis „Ant Vislos krantų“ (I, p. 66).

Nagrinėdami tą romantiką, rastume joje apsčiai naivumo, nepritykimo, pretenzionalumo, blogo skonio ir net prieštaravimo. Akylesniam skaitytojui visa tai bus aišku ir be jokių nagrinėjimų. Išvadoj vien tenka pasakyti: realistinė visuomeninė žemės meilės ir ūkio kultūros tema ir Oginto, kaip kultūrintojo, charakteristika iš vienos pusės, ir visa ta romantika, mistika bei simbolika iš kitos pusės aiškiai nesiderina ir netelpa „Žemės giesmės“ formoj, jau neminint visų stilistinių įmantrybių bei puošmenų, kaip skyrių antraštės, vokiškos poezijų citatos, filosofavimai ir daugtaškiai. Vis dėlto, nepaisant šių daugeleriopų ydų, „Žemės giesmė“ savo turiniu ir literatūriniu užsimojimu ano laiko mūsų literatūroje yra žymėtinas veikalas. O Jurgis Ogintas negausioj mūsų literatūrinių personažų galerijoj neturi būti pamirštas.

Tame pačiame laikotarpyje, ligi Didžiojo karo, Kazys Puida yra išleidęs keletą dramų, parašytų 1907–1912 metais: „Rūtų vainikas“, „Mirga“, „Undinė“ ir „Gairės“. Šie veikalai šiandien nei skaitytojo, nei teatrininko sudominti jau nebegali. Istorinė jų reikšmė taip pat nėra žymi, nes jose ne tik nerandame jokių literatūrinio bei dramatinio meno laimėjimų, bet nei įdomesnių uždavinių, nei bandymų autorius jose neieško.

„Rūtų vainiko“ dramos dorovinė tema – sąžinės ir likimo bausmė už nusikaltimą – pavaizduota Lietuvos senovės fone, didikų-bajorų šeimoj, paslaptingumo nuotaikoj su šmėklomis ir šiurpia simbolika, taip pat su jaučiama Vydūno įtaka.

„Mirga“ – tai istorinė drama, kuriai panaudotas žinomas iš istorijos pasakojimas apie narsią Vytauto žmonos tarnaitę, savo pasiaukojimu išgelbėjusią kunigaikštį iš kalėjimo.

„Undinė“ vaizduoja jauno lietuvio inžinieriaus, gavusio vietą Sibire, moralinį ir tautinį žlugimą, nepajėgiant atsispirti atkaklios rusės meilei.

„Gairės“ – Blaivybės draugijos konkursui parašyta drama su alkoholį smerkiančia tendencija. Visų šių dramų literatūriniai ir sceniniai negalavimai yra akivaizdūs kiekvienam su jomis susipažinusiam.

Nepriklausomoj Lietuvoj K. Puida yra išleidęs dar trejetą dramų, literatūriniu požiūriu gerėlesnių už ankstyvesniąsias, vis dėlto ne tokių, kurios mūsų dramaturgiją būtų praturtinę.

„Stepai, 4 v. medžioklės epizodas“, veikalas, kuriame autorius buvo pasinešęs panagrinėti psichologinę-filosofinę temą – lietuvis ir erdvės ilgesys. Veiksmas vyksta Sibire, kurio begalinės stepų erdvės sužavėti du jauni lietuviai medžiotojai-klajūnai atsižada beužsimezgančių simpatijos jausmų moteriai ir, lygumų nostalgijos traukiami, išvyksta atgal į stepus. Ši drama nebent galėtų papildyti eilę veikalų, atsiradusių svetimoj kultūrinėj aplinkoj ir vaizduojančių nutolusio nuo savo tautos lietuvio savijautą. Bet ir šiai dramai stoka tvirtesnės gyvenimo atramos. Ir tas aukso kasyklų savininkas lietuvis Dulieba, ir jo duktė Vanda, ir tie du klajūnai medžiotojai Vadeika ir Liudas atrodo pramanyti žmonės, dėl to ir idėjinis veikalo svoris nėra tokis žymus, kokio galėtume tikėtis iš jo temos. Šiaip „Stepai“ parašyti gyviau ir sugestyviau už kitas Puidos dramas.

„Rytų svečias, 4 v. istorijos kronika“ iš XI amžiaus spėjamojo Lietuvos gyvenimo. Veikalas laisvas nuo

patriotinių bei pilietinių nuožiūrų, bet nepasižymįs nė kuriuo kitu atžvilgiu. Visas autoriaus dėmesys sutelktas tik intrigai ir fabulai pinti, o veikiamieji asmenys be charakterių, be išgyvenimų, jų veiksmai be pakankamo motyvavimo.

Trečioji drama, „Rudens gaisai, triveiksmė pasaka“, turi pretenzijos būti giliu simboliniu kūriniu, bet iš tiesų tai yra tokis veikalas, kurio prasmę sugeba suvokti nebent pats autorius. Tie somnambuliški Karaliaus, Karalaičio, Karalaitės ir klajūnės Inos kliedėjimai vargu ar ką kitą sudomins tiek, kad ryžtųsi juos analizuoti bei komentuoti. Jeigu dar galima pateisinti abstraktinės Vydūno misterijos dėl jų idėjinio svorio, vaizdingumo ir vidinės logikos, tai panašių veikalų kaip „Rudens gaisai“ beprasmis ir pretenzionalus „simbolizmas“ jokiu atžvilgiu negali būti vertinamas teigiamai.

Be šių dramos veikalų, Kazys Puida Nepriklausomoj Lietuvoj yra išleidęs keletą apysakų. Rinkinys „Raudonas gaidys“ apima 1912–1929 metų raštus. Šiame rinkiny vienintelis vertas dėmesio kūrinys – tai ir yra antraštinė „Raudono gaidžio“ apysaka. Ujamas, skriaudžiamas samdinys Jonas Klimka tarnauja pas turtingą, šiurkštaus būdo ūkininką Matą, kurio dukterį Magdžiukę jis pamilsta, ir jos yra mylimas. Iš čia tolimesnė santykių ir įvykių raida. Vaizduodamas Jono jausmus, autorius psichologiškai teisingai parodo, kaip bręsta pagieža ir kerštas nekaltai skriaudžiamojo širdy. Apysaka dar yra reikšminga kaimo visuomeniniams santykiams išryškinti. Matas – būdingas kaimo pasipūtėlis, užsispyrėlis, su panieka žiūrįs į samdinį. Lygiai taip pat būdingi ir Klimkos samprotavimai apie „baltojo ir juodojo kaulo mužikus“. Visi tie įtempti santykiai ir jausmai nupiešti realistinėmis gyvenimiškomis spalvomis, tačiau ir šioj blaiviai parašytoj

apysakoj Puidos palinkimas į fantastiką sukūrė gan įtartiną gundytojo žydbernio asmenį, pridengtą, laimei, ne per tirštu paslaptingumo šydu.

„Karalius Horaldas" – padavimas, saga apie norvegų žygį į Lietuvą bus greičiausiai paties autoriaus pramanytas sukurti neva tradicijai apie lietuvių tautos pradžią. Ir šiame padavime randame dar vieną dainiaus ir dainos galios motyvo variantą, – motyvo, kuris skamba daugely mūsų istorinių ir pseudoistorinių veikalų su romantiniu atgarsiu.

Du likusieji šio rinkinio dalykai galėjo pasilikti ir visai nespausdinti.

„Kaukės" – blogo miesčioniško tono lektūra su pretenzijomis į psichologiją, religiją, moralę vaizduoja tariamai nelaimingos, aistringos, o faktiškai patvirkusios rusės Katiušos „sielos kančias" ir jos romaną su lietuviu Daveika. Siužetą subanalina bulvarinių apysakų mėgiami elementai: pažintis kaukių baliuj, pasivažinėjimai, restoranai, vynai, sentimentalūs svaičiojimai bei filosofavimai įspūdingose dekoracijose – čia net kapinėse. Puidos Katiuša vis dėlto neišėjo dostojevskiškas tipas, o pasiliko paprasta miesčionė, toliau kaip „ugningų aistros laužų" kūrenimo, pasak įmantraus autoriaus išsireiškimo, nenueinanti.

Paskutinis rinkinio kūrinys „Vien aidai pasakys" yra už „Kaukes" daug tauresnis, bet literatūrinė jo vertė neprašoka ano ir kitų menkesniųjų Puidos raštų. Realaus tikrovės pagrindo stoka čia dar įkyriau jaučiama negu kitur. Tokio Europoj išgarsėjusio genialaus muziko, kaip Puidos Vizgirdas, Lietuvoje nebuvo, nėra ir turbūt dar greitai nebus. Jo tariamasis koncertas Vilniuje ir kitos neva realios jo veikimo aplinkybės tikrovės iliuzijos nesudaro ir įtikėti didįjį genijų

Vizgirdą mūsų nepalenkia. Gerbtinos yra autoriaus pastangos įspėti ir mums parodyti genialaus muziko kūrybos paslaptis bei priežastis, glūdinčias moteries meilės arba tautos pajautimo išgyvenimuose. Deja, ir čia gavome tik labai miglotą psichologinę mistifikaciją ir blankų fantazijavimą, o ne įžvelgimą į kūrybos gelmes. Jokiomis priemonėmis genijaus kūrybą tegalėtų įspėti ir išaiškinti gal tik pats genijus. Šio Puidos veikalo atsiradimą galima pateisinti nebent dideliu „europizmo" bei „europinių" garsenybių ilgesiu, kuris mūsų literatūroje kartas nuo karto prabyla. Bet, atkreipęs žvilgsnį į Europą, Puida lengvai galėjo rasti pavyzdžių, kaip genijaus kūryba yra praskleidžiama konkretesniu ir tikslesniu būdu. Suminėkime tik Romain Rollando „Jean Christophe"[76] ir Goethes „Dichtung und „Wahrheit"[77].

Praradus Lietuvai Vilnių ir visai tautai sielojantis jo atvadavimu, Kazys Puida atsiliepė į tai fantastine „Geležinio vilko" apysaka: Vilnių atvaduoja slapta organizacija visokiomis politinėmis ir karinėmis machinacijomis. Visuomenė šią, kaip atrodo, aktualią apysaką sutiko abejingai ir tai jau rodo, kad autorius neįspėjo nei Vilniaus atvadavimo paslapties, nei visuomenės nuotaikos. Iš tiesų, kraujuojančios žaizdos nedera gydyti užkalbinėjimais ir burtais. Skaitytojas galėjo domėtis ne pasakomis apie fantastinę organizaciją, kurios negalimumas ir nepajėgumas jam atrodė visiškai akivaizdus, bet apysaka, kuri būtų vaizdavusi realias Vilniaus praradimo priežastis ir taip pat realias, nors ir spėjamas, bet galimas jo atvadavimo galimybes. „Geležinio vilko" finalas – džiaugsmo puota atvaduotoj sostinėj su vynais, šampanais, tostais ir tuščiomis kalbomis ir anuomet, ir dabar skaitytoją nuteikia kaip ironiškas paradoksas.

Paskutinis didžiausias K. Puidos veikalas, istorinis romanas „Magnus Dux“, kurio pasirodė tik pirmoji dalis, skirtas Vytauto Didžiojo žygiams aprašyti.

Vincas Krėvė

Biografijos ir bibliografijos žinios. Vincas Krėvė-Mickevičius gimė 1882 m.[78] Subartonių kaime, Merkinės parapijoj, Alytaus apskrity. Jo senolis esąs atsikėlęs iš Nedzingės parapijos, kur Mickevičius vadinę dar Krėvėmis.

„Šarūno“ autoriaus gimtinė yra pačiame Dzūkijos vidury, kur šio krašto žmonių charakteris, jų kūryba, gyvenamos vietos koloritas pasireiškia būdingiausiais, galima sakyti, esminiais bruožais. Krašto gamtovaizdis su aukštokais kalneliais, slėniais ir ežerais, su toli atsidarančiais reginiais į mėlynuojančius šilus yra labai nuotaikingas, lyrinis ir sugestyvus. Herojinį pobūdį duoda jam visa eilė istorinių vietovių: Merkinė su savo piliakalniu, Punia su Margirio kalnu, Liškiava su savo pilies griuvėsiais. Be garsios istorinės praeities, šios vietos turtingos dar ir žmonių padavimų. Randama čia ir daugiau iš Krėvės raštų žinomų vietovardžių: Perloja, Pivašiūnai, Gilšės ir Ilgio ežerai, Nedzingė, Dainava. Tokis gimtojo krašto pobūdis iš pat mažens įspaudė neišdildomą žymę į „Dainavos šalies padavimų“ autoriaus sielą ir apvaisino jo kūrybinę vaizduotę.

Pradžios mokslą Vincas Krėvė gavo namie ir Merkinės mokykloje, paskui mokės privačiai Vilniuje, o Petrapilyje išlaikęs 4 gimnazijos klasių egzaminus, patariamas savo globėjo būsimo vyskupo Zveravičiaus ir kun. Račkausko, įstojo į Vilniaus dvasinę seminariją. Pabuvęs čia porą metų, dėl kilusių

abejonių tikėjimo klausimais jis pasiryžo dvasinius mokslus mesti. Išstojęs iš seminarijos, 1902 metų vasarą Krėvė praleido Marcinkonyse, pas kun. Joną Šoblickį, didelį lietuvį patriotą. Kun. Šoblickis, įspėjęs savo jaunojo svečio, tuomet jau lenkiškai pradėjusio rašinėti, gabumus, padėjo jam tautiškai apsispręsti ir pakreipė į lietuvių literatūrą. 1904 metais V. Krėvė Kazanėje išlaiko pilno gimnazijos kurso kvotimus ir įstoja į Kijevo universiteto filologijos-filosofijos skyrių, kurį baigia 1908 metais. Studijų laikotarpyje, 1905 metais, jis buvo įstojęs dar ir į Lvovo universitetą, kur klausė filosofijos ir literatūros.

Baigęs universitetą, V. Krėvė gavo mokytojo vietą Kaukaze, Baku miesto realinėj gimnazijoj, kur išbuvo ligi 1920 metų. Dvasinėje seminarijoje atsiradęs susidomėjimas religijos ir pasaulėžiūros klausimais lydi Krėvės studijas ir darbus dar ilgus metus. Jis išmoksta sanskrito kalbą, studijuoja Rytų kultūras ir religijas, ypatingai budizmą. Šių studijų vaisius buvo disertacija apie Buddhos ir Pratjekabuddhos vardų kilmę. Apgynęs ją Kijevo universitete 1911 metais, gavo lyginamosios kalbotyros magistro laipsnį. Baku liaudies universitete jis skaitė paskaitas apie budizmą ir islamą. Visos šios orientalinės studijos davė medžiagos ir literatūrinei V. Krėvės kūrybai, būtent jo „Rytų pasakų“ ciklui.

Ligi pirmojo Didžiojo karo Vincas Krėvė didelės vertės kūriniais pasidaro vienu iš stambiųjų lietuvių rašytojų. Jis pradėjo rašinėti lenkų kalba ir dar 1907 metais dalyvavo trijų draugų sudarytame lenkiškame leidinėly „Frustra“, pasirašęs slapyvardžiu Waidelota. Šis leidinėlis rusų cenzūros buvo sukonfiskuotas. Tuo metu Vinco Krėvės vardas jau yra žinomas ir lietuvių literatūroje. Pirmasis mums žinomas kūrinėlis lietuvių kalba, lyrinis vaizdelis „Miglos“, buvo parašytas 1904

metais, nors išspausdintas tik 1913 m. „Vaivorykštės“ III knygose. Studentavimo metų palikimas yra ir kai kurie „Sutemose“ tilpę cikliai, kaip „Jaunųjų dienų vienumos aidai“, „Nusiminimo aidai“ (V. Krėvės raštai, t. I, Švyturio leid., 1921 m., ir atskira knygele pasirodę „Gilšė“ ir „Bobulės vargai“, Vilties leid., 1909 m.). 1911 m. „Vilties“ atkarpose pradėtas spausdinti „Šarūnas“ atskira knyga pasirodo tais pat metais. 1913 ir 1914 metais „Vaivorykštėj“ pasirodo keletas lyrinių prozos vaizdelių, kaimo buities apysaka „Galvažudys“ ir dvi Rytų legendos „Pratjekabuddha“ ir „Indas, kuriame karalius laiko brangiausią savo vyną“. „Pirmasis Baras“ 1915 m. išspausdino jo „Skerdžių“. Prieš pirmąjį karą 1912 m. atskiru leidiniu išėjo ir „Dainavos šalies senų žmonių padavimai“.

1920 metais Vincas Krėvė su šeima grįžo į Lietuvą ir su dideliu įkarščiu ėmė dirbti literatūrinį, mokslinį ir visuomeninį darbą. Paskirtas į Lietuvos universiteto organizatorių branduolį, jis paima vesti slavų literatūrų ir kalbų katedrą, sutvarko Humanitarinių mokslų fakultetą, ilgus metus jame dekanauja, suorganizuoja „Tautosakos komisiją“, pats jai vadovauja, redaguoja fakulteto žurnalus „Tauta ir žodis“, „Darbai ir dienos“, „Tautosaka“. Darbuodamasis prie Švietimo ministerijos įsteigtoj Knygų leidimo komisijoj kaip jos pirmininkas, redaguoja jos leidžiamą „Skaitymų“ žurnalą. Vėliau redaguoja „Barą“, „Gaisus“, „Skynimus“, „Literatūrą“. Veikliai dalyvauja Lietuvių meno kūrėjų draugijoj, kurį laiką ir Lietuvos šaulių organizacijoj. Už nuopelnus tautosakos rinkimo ir tyrimo srity Latvijos universitetas suteikė V. Krėvei daktaro honoris causa titulą. Nuo 1940 metų pradžios atkėlus į Vilnių Humanitarinių mokslų fakultetą, Vincas Krėvė yra Vilniaus universiteto profesorius[79].

Nepriklausomoj Lietuvoj Vincas Krėvė išleido šiuos savo kūrinius: „Sutemose“, apysakas „Šiaudinėj pastogėj“ ir dramą „Žentas“ (I–III raštų tomeliai, Švyturio leid., 1921–1922 m.), „Šarūnas“ (IV–V raštų t., Šv. min. leid., 1923 m.), „Skirgaila“ (VI raštų t., 1925 m.), „Likimo keliais“ (VII–VIII raštų t., 1926–1929 m.), „Dainavos šalies senų žmonių padavimai“, papildyti „Kunotu“ ir „Margiriu, Punios valdovu“ (IX raštų t., Šv. min. leid., 1928 m.), „Rytų pasakos“ (X raštų t., 1930 m.), istorinė drama „Mindaugo mirtis“ (Spaudos fondo leid., 1935 m.), apysaka „Raganius“ (Sp. f. leid., 1939 m.). Čia neminimos naujos kai kurių iš čia suminėtų veikalų laidos.

Lieka dar nebaigta, tik žurnaluose nuotrupomis spausdinta didelė biblinė apysaka „Dangaus ir žemės sūnus“. Be to, minėtini V. Krėvės surinktos tautosakos leidiniai: „Dainavos krašto liaudies dainos“, „Patarlės ir priežodžiai“, „Sparnuočiai“, „Aitvaras liaudies padavimuose“, „Dzūkų poringės“. Šie trys paskutinieji rinkiniai yra Krėvės literatūriškai apdoroti bei stilizuoti, tačiau jų liaudinis pobūdis bei autentiškumas liko nepaliestas. Šiuo metu V. Krėvė turi parašęs dar niekur neskelbtų kūrinių.

Kūryba

Ankstyvesnieji raštai

Smulkesniuosius V. Krėvės lyrinius kūrinius, lenkų kalba rašytus eilėraščius (“Rex“, „Prometeusz“, „Obłąkanie“, „Modlitw a potępienca“[80]), ciklius „Jaunųjų dienų vienumos aidai“ ir „Sutemos“ galime laikyti jei ne pačiais pirmaisiais bandymais, tai bent ankstyvesniaisiais jo raštais, reikšmingais tolimesnei jo kūrybos raidai pasekti. Juose randame to-

kių užuomazgų, kurios vėlesniuose kūriniuose išsikerojo plačiau ir ryškiau. Jau šie pirmieji Krėvės kūrinių cikliai rodo, kad jų autorius yra linkęs į lyrinį išgyvenimą bei atkuriamojo objekto lyrinį traktavimą – tą pastebime visuose Krėvės raštuose; į romantinį maištingumą – to ypatingai daug yra „Šarūne“ ir „Skirgailoje“; o išviršinį pasaulį, gamtą jis yra linkęs pajausti daugiausia garsiniais, akustiniais įspūdžiais – tą matome jo gamtovaizdžiuose, tuo pat pagrįsta „Šarūno“ poetiškiausios dalies kompozicija (II, 2 vaizdas). „Rex'o“ ir „Sutemų“ autorius gyvai jaučia antgamtinį dvasinį visumos pradą, kuris esąs kaip ir koks priešingas regimybės polis ir daugelio sunkiai suprantamų žmogaus veiksmų akstinas. Šis antgamtinis dieviškasis visumos pradas ankstyvesniuose lyriniuose kūriniuose yra paties autoriaus jau minėto romantiško maištingumo priežastis, kai jis kėsinas jį patirti ir su juo rungčiuotis, o vėlesniuose – visų jo svarbesniųjų herojų dvilypumo, skausmo ir tokio pat maištingumo pradžia, kai jie pajunta savo negalią išsivaduoti iš jo dėsnių ir nusikratyti jų laisvę varžančia jo būtinybe. „Sutemų“ ciklius dar rodo, kad jaunas Krėvė jau yra linkęs svarstyti vidaus, sielos pasaulį, gyvenimo prasmės ir buities problemas. „Genio likime“, „Sutemose“, „Senatvės mintyse“, kurias galime laikyti „Bedievio“ variantu ar prototipu, į klausimus: Kokia gyvenimo prasmė? Kas yra laimė? Kodėl žmogus kenčia? – jis duoda dažniausia pesimistinį atsakymą, kaltinantį buities beprasmiškumą ir gyvuliška paties žmogaus plėšrumą. Subjektyvinė psichologinė didžiųjų sielos nerimasčių ir maištingųjų nuotaikų priežastis iš Krėvės jaunatvės kūrinių suvokiama kaip dviejų priešingybių – didybės geismo ir žmogiškojo ribotumo bei negalios – išgyvenimas.

"Nusiminimo aiduose" problematika ta pati, bet forma jau kitokia: iš dalies liaudiška-dainiška, iš dalies šiaip prozos miniatiūrų forma, primenanti Rabindranato Tagorės „Gitandžalio"[81] fragmentus. „Žvejai", „Noras", „Pasaka", „Vamzdelis" – tai krištolinio skaidrumo geriausi mūsų poetinės prozos krislai.

Dar daugiau liaudiško dainiškumo randame „Jausmų pasakoj", labai švelnios, subtilios, dainiškos lietuviškos erotikos kūrinėlyje, vaizduojančiame meilės budimą jaunųjų širdyse. Yra tai lyrinis jausminis pasikalbėjimas dukrelės su motinėle, kuriame matome lietuviškos gamtos ir darbų foną, pavasarį su žydinčiais sodais bei čiulbančiais paukšteliais, vasarą, kada tėvelis tvorelę taiso, brolelis dalgelę tina, kitas žirgelį kinko, sesulė linelius ravi, o bernelis dobilėlis nuolatos dukrelės mintyse ir jausmuose. Šis kūrinėlis įdomus, kaip epinių ir lyrinių pradmenų derinimas dainiškame stiliuje, kurio tobuliausių pavyzdžių Krėvė yra davęs savo „Dainavos šalies padavimuose".

Dar įdomesnį literatūrinį uždavinį ir daug geriau Krėvė išsprendė derindamas lyrinį, epinį ir draminį elementą „Girių paslapty", iš dainų ir pasakų motyvų išaustoj, vietomis dramatizuotoj baladėj. Amžinosios ir po mirties tebesitęsiančios meilės tema „Girių paslapties" siužete taip yra pavaizduota: „Pradžioje", „Rugiapiūtės pasakos" ir „Darželio vargų" skyreliuose mergelės ir bernelio meilė ir mergelės ilgesys, berneliui į karą išjojus, yra išreikšta dainišku lyrizmu. Sekančiame skyrelyje, „Berneliai grįžta", parašytame dramatine forma, mergelė sužino apie bernelio mirtį Vilniaus laukuose. „Šileinių paslapty" aukštos dramatinės įtampos bei nuotaikos gūdumą jaučiame skaitydami apie mergelės sielvartą ir žuvusio bernelio pasirodymą vidurnaktį. Pasisodinęs žirgan mergelę,

jis žūva nakties tamsoj. Epilogas – ramus epinis vaizdas – senovėje buvusio mūšio vietoje – iš praeities gyvenimo likęs padavimas apie radastų krūmą ir čiulbančią jame lakštingalą, gamtoje atgimusią mergelės ir bernelio meilę. Šis epilogas, rodąs praeities gyvenimą, simboliškai atsispindėjusį dabarties vaizde, yra tikrai įdomi ir prasminga kompozicinė priemonė, paryškinanti pasakišką kūrinio koloritą ir labai sugestyviai veikianti skaitytojo nuotaiką.

Simbolinis rožės ir lakštingalos meilės motyvas lietuvių tautosakoje neturi gausių variantų. Tai yra Rytų motyvas, paplitęs persų, arabų, turkų, armėnų, gruzinų poezijoj. Europos literatūrose šį motyvą išpopuliarino Baironas[82] („Giaure“) ir Puškinas[83] („Bachčisarajaus fontane“). Visa tai nė kiek nemažina „Girių paslapties“ dainiško liaudiško charakterio ir lietuviško atspalvio.

„Girių paslapties“ baladę galime laikyti kaip ir perėjimu į antrąją didžiųjų Krėvės kūrinių grupę, sukurtą iš liaudies padavimų, lietuvių tautos praeities įvykių ir, žinoma, paties rašytojo vaizduotės bei intuicijos. Tą grupę sudaro „Dainavos šalies senų žmonių padavimai“, „Šarūnas“, „Skirgaila“, „Mindaugo mirtis“ ir „Likimo keliais“.

„Dainavos šalies padavimai“

„Dainavos šalies padavimuose“ kūrybinis Vinco Krėvės pajėgumas pasireiškia ir prasmingu idėjiniu turiniu, ir tobula savo paprastumu forma. Iš menkų kaimo moterėlės arba senio skerdžiaus pasakojimų apie nugrimzdusius ežere dvarus, apie užkeiktą pakelės akmenyje mergą arba kokio piliakalnio rūmus Krėvė sukuria stilingus epinius veikalus, kartu lietuviškai liaudiškus ir krėviškai individualius. „Dainavos

padavimuose“ jis suliedina į darnią visumą gaivalinės liaudies fantazijos primityvumą ir savo literatūrinę kultūrą, visuotinį turinį ir tautinę formą. „Dainavos padavimuose“ randame bendrų visų tautų epams pradų: audringų meilės, pavydo ir kerštо aistrų; laimės, turtų ir prabangos troškimų; maišto prieš žmones ir dievus; didelių nusikaltimų ir dar didesnių bausmių. Randame čia ir herojų-karžygių, kurių nesigėdintų nė vienas didysis epas. Jie yra pranašesni už kiekvieną kasdieninio gyvenimo žmogų. Jie yra aiškūs, logiški, vientisi savo charakteriu ir veiksmais, dėl to tipiški ir monumentalūs. Be to, jie yra ryškūs savo dorovine verte, nes epinio herojaus veiksmai paprastai rodomi ir su atitinkamu moraliniu vertinimu bei sprendimu.

„Milžinkapio“ Zubrys, vyriausias Merkinės bajoro Mykio sūnus, Kęstučio karys, veikia kaip nepalaužiamos narsos vyras. Jaunuoliškas įkarštis trykšta ir iš jauniausiojo Mykio sūnaus Kriokio. „Užkeiktos mergos“ Šviedrys, Šarūno bernelis, ne tik nebijo gausesnio priešo, bet mėgsta jį dar ir paplūsti, jo niekingumą parodyti. Galingas yra Šviedrio širdy suliepsnojęs gražiajai Vandai meilės jausmas, kurio stumiami jie ir žūva abudu.

Didelė meilė ir laimės troškimas pastūmi į didelius nusikaltimus ryžtingą „Gilšės“ bernelį, dėl turtų tris vaizbūnus[84] nužudžiusį. Bet dar didesnė jį ištinka bausmė, kai jis neatlieka jam paskirtos atgailos: su mylima mergele ir visu dvaru jis nugrimzta į gelmes.

Nepaprasto taurumo karžygys yra „Užburto kalno“ Raivedys, Liškiavos valdovas. Po audringos jaunystės jis išgyvena tikėjimo abejonių krizę ir pasidaro kitokios, kitiems nesuprantamos moralės šalininkas. Epiškai didingas yra ir jo

kaimynas Saulys, senovės tradicijų saugotojas, jautrus gaivaliniams prigimties instinktams: jis miršta iš gailesčio, netekęs mylimo sūnaus. Sauliaus sūnus Ilgis vėl įspūdingas epinis įsimylėjėlis-svajotojas. Jo ilgesys ir skausmas dėl mylimosios mergelės yra didesnis už viską, ką žmogus gali pakelti. Netekęs mylimosios jis krūtinėj pajunta tokį skausmą, kad ryžtasi jį numalšinti tikrai epo didvyriui tinkamu būdu: išgirdęs senio išmintingą žodį, kad esą, kai sopa kūną, tai sielos nesopa, „įdėjo Ilgis savo kairę ranką žarijosna, kad ją sopėtų, o tik negeltų jam siela krūtinėj, kad užmirštų visa".

Kunigaikštis Kunotas, Dainavos valdovas, dėl mergelės pamiršęs karo žygius, bet dainiaus paskatintas, išjoja niokoti gudų. Išgirdęs, kad tuo tarpu lenkai užpuolė Liškiavą ir pavergė mergelę, suka atgal, kaip liūtas puola priešus ir žūva nelygioj kovoj.

Pagaliau Margiris, Punios valdovas, praneša visus kitus savo narsa, tėvynės meile, pasiaukojimu ir heroizmu, bevelydamas susideginti lauže negu gyvas pasiduoti priešui.

Puikūs yra Dainavos karžygiai berneliai ir nuostabūs jų darbai, tačiau jie pasilieka žmogaus pajėgų ribose, tik pagražinti poetinėmis hiperbolėmis. Vaizduodamas jų garsius žygius, Krėvė įspėjo, kad lietuvių liaudis nemėgsta per didelės fantastikos ir stebuklingumo. Vis dėlto liaudies padavime ir epe esti taip pat ir nerealaus bei pasakiško elemento. Jo randame ir Krėvės atkurtuose Dainavos padavimuose: Gilšės bernelis kalbasi su krankliu, nužudytieji vaizbūnai keliasi iš kapo, ir paslaptingas balsas apreiškia berneliui ištarmę, dvarą praryja žemė, o jo vietoj atsiranda ežeras; „užkeikta merga" Vanda pavirsta akmeniu; „Užburtame kalne" vėl matome šiurpias ir stebuklingas dievų rustybės pasėkas. Visi šie

stebuklingi įvykiai yra kilę ne iš lakios fantazijos žaismo, bet daugiau iš dorovinio jausmo bei sprendimo, apibendrinant atliktų veiksmų vertę.

„Dainavos šalies senų žmonių padavimai" yra parašyti epui tinkamu liaudišku poetišku stilium. Liaudies epai visur būdavę dainuojami arba savotiškai pasakojami. Ir Krėvės kūriny dainininko rolė vienur gali būti spėjama, kitur yra aiškiai išreikšta, kaip, pav., „Užkeiktoj mergoj", „Kunote" ir „Margiry". Iš čia eina tolimesni kūrinio stiliaus savumai. Jis yra dainiškas, ritmiškas, skambus, gausus mažybinių bei malonybinių formų ir pastoviųjų puošmenų: mėlynos akelės, baltos rankelės, aukso žiedelis, šilko kaspinėlis, žalias vynelis ir daug kitų panašių. Randame ir tokių pastovių posakių: tris dienas tris naktis, devynias dienas, septynias mylias... Poetiškajam liaudies stiliui būdingus pasikartojimus, laipsniavimus, hiperboles ir paraleles Krėvė vartoja gausiai, bet su skoniu, saikingai ir sumaniai. Jo paralelės, palyginimai ir tropai, kaip ir dera liaudies epui, paimti iš gamtos gyvenimo ir laukų darbų.

Epinį atspalvį Dainavos šalies padavimų stiliui dar suteikia ramumo bei rimties nuotaika, sklindanti iš spėjamojo pasakotojo ar dainuotojo asmens ir jo žodžių. Jis pradeda iš tolo, neskubėdamas, su palyginimais bei pasikartojimais, plačiai išskleisdamas vaizdą. Kalboje nėra painių periodų nė dialektinio mąstymo jungčių: *kadangi, nes, dėlto kad, nors, jei.* Kalbos kapotumo išvengiama ir plataus ritmiško bangavimo pasiekiama, sudarant vientisinių sakinių junginį, pakartojant bei įvairuojant vaizdus bei palyginimus, o reikalui esant, naudojantis paprasčiausia, liaudies poezijos mėgiama jungtim *ir.*

Padavimų kalboje pastebimas lengvas dzūkiškumo atspalvis žodyne ir gramatinėse lytyse: motulė, sakytau, eitai,

die. Šitie ir kiti panašūs tarmiškumai ne tik nedarko kūrinio stiliaus, bet, priešingai, jį išryškina, padaro sodresnį ir, kas svarbiausia, susieja veikalą su tuo kraštu, kurį jis vaizduoja, su ta liaudim, kurios dvasią jis reiškia. Ir čia Krėvė pasirodė santūrus ir saikingas: vengdamas kraštutinio tarmiškumo, bendrinės lietuvių kalbos audinį jis atgaivino labai švelniu savo gimtojo krašto atspalviu.

„Dainavos šalies senų žmonių padavimai" be literatūrinės, turi dar didelę auklėjamąją tautinę reikšmę. Jie gali bent iš dalies pavaduoti tautinį epą, kurio mes taip jaučiamai pasigendame. Tautiniame liaudies epe paprastai randame plačią tautos praeities gyvenimo sintezę: tikėjimą, kultūrą, papročius, vidaus santykius, kovas su priešais. Epe visa tai išreikšta konkrečiais gyvenimo vaizdais, visiems tautos sluoksniams suprantamu būdu. Dėl to tautinis epas yra stipriausia tautos jungtis ir tolimesnės kūrybos atrama.

Dainavos šalies padavimų apimtis, žinoma, daug siauresnė. Vis dėlto ir juose randame to, kas ilgus amžius pavergtai lietuvių tautai yra ypatingai brangu, būtent laisvės branginimą, herojišką dvasią, didelius pasiryžimus, karštus jausmus ir kietą valią. Krėvės padavimuose yra herojų, kurie įstringa į atmintį, kurie gali tapti bendriniais vardais arba didelių idėjų simboliais; toki yra Margiris, Kunotas, Zubrys, Raivedys, Saulys, Ilgis, žodžiu, visi žymesnieji. Visi jie yra savi, lietuviški, dainiški ir taurūs. Jie nei piktažodžiauja, nei klastingai elgiasi, nei niekina moteris, nei skriaudžia silpnesniuosius. Didelis dvasios taurumas lydi juos ir piktą darbą padariusius: Gilšės bernelis už savo nusikaltimą ieško bausmės, išpirkimo.

Jų narsa ypatingai ryškiai pasirodo, kai reikia ginti nuo priešų gimtasis kraštas. Pašaipiškas priešo vertinimas,

niekinamieji apie jį atsiliepimai, bravūriški žygiai su juo kovojant ir aukojimas savo gyvybės kovoj dėl laisvės – visa tai būdinga ne tik epo apskritai, bet ir „Dainavos šalies padavimų“ skiepinamam patriotizmui, kurio tik šitoki motyvai gali paveikti liaudies sąmonę.

Šitoki herojiniai veikalai ypatingai branginami tada, kai tauta gyvena kovų laikotarpius. Prieš pirmąjį Didįjį karą „Dainavos šalies padavimų“ mes dar nebuvom spėję įsisąmoninti, o nepriklausomoj Lietuvoj, atslūgus kovos dvasiai ir beįsigalint miesčioniškoms oportunistiškoms nuotaikoms, jų herojizmas pasidarė nebesuprantamas ir nebereikalingas. Tokį savo veikalo, o gal apskritai idealistinio herojizmo likimą pats Krėvė vaizdžiai yra išreiškęs „Vakarinėj giesmėj“ ir „Dainoj apie arą“, kurie sudaro padavimų tarsi prologą ir epilogą.

„Vakarinėj giesmėj“ išgiedama stebuklinga kūrybos galia, iš ilgesio, meilės ir didžių troškimų sukurianti dainą, kuriai neprilygsta niekas šioje žemėje, kuri audrina jausmus ir kursto didelius pasiryžimus bei žygius. Bet „Daina apie arą“ vaizduoja audringų norų bei aukštų polėkių sunykimą, susidūrus su pilkąja kasdienybės tikrove. Taurųjį, narsųjį visų arų arą, svajojusį saulę pasiekti, pagauna žmonės, patalpina su žąsimis ir vištomis, šeria jų penu, kol pamiršta jis savo padanginius skraidymus ir pasidaro panašus į menkus savo vergovės sėbrus. Nuo panašaus likimo idealistinio herojizmo dvasia tik tuomet bus apsaugota, kai bus suprasta, kad visas gyvenimas tai yra kova dėl aukštesnių vertybių ir kad oportunistinio susnūdimo laikotarpiai kultūrinėj srity ruošia „Dainoj apie arą“ pavaizduotą likimą.

Baigiant „Dainavos šalies senų žmonių padavimų“ svarstymą, tenka dar pridurti, kad vieną kitą jų užuomazgą ran-

dame paties Krėvės surašytuose dzūkų padavimuose „Poringės“. Ten pat skaitome padavimą apie Žvaigždikį, su kuriuo susipažinsime „Likimo kelių“ misterijoj. Ten pat Krėvė duoda keliolika padavimų ir dainų, kur randame Šarūno vardą ir vieną kitą jo vaizdo bruožą.

„Šarūnas“

„Šarūno“ veiksmo vieta – tai Dainavos šalis, Vinco Krėvės gimtoji Dzūkija, Liškiavos, Merkinės, Alytaus, Daugų ir Trakų kraštas. Laikas – priešmindauginė gadynė. Dainavą „Šarūne“ Krėvė vaizduoja silpną, pakrikusią, valdomą menkų pilaičių valdovų-kunigų, kurie plėšikauja, puldinėja vieni ant kitų arba svetimas žemes, o tuo tarpu iš vakarų gresia naujas didelis pavojus, ateina neramių gandų apie geležim šarvuotus riterius kryžiuočius. Iš čia kyla valstybinė „Šarūno“ idėja: reikia sujungti visą Dainavą ir Lietuvą vieno galingo valdovo rankose, kad ji būtų pakankamai stipri užpuolikams atremti. Šarūnas, paveldėjęs iš tėvo Balyno pilį, ryžtasi šį uždavinį atlikti: „Viena saulė danguje, vienas tik valdovas turi būti Dainavoje arba manęs gyvo žemė nelaikys“ (III, p. 175, 1939 m.). Dainavos jungimo idėja ryškėja ne tik iš paties Šarūno, bet ir iš daugelio kitų veikėjų žodžių. Tai yra ir paties autoriaus vedamoji veikalo mintis. Ji ypatingai išryškėja kūrinio pabaigoje: Šarūnas žūva, nugalėjęs visus savo priešus bei konkurentus ir savo valdžioje sujungęs jų žemes. Jo palikimą paveldi Mindaugas, išrinktas vadovaujantis jau sąmoningu vienybės šūkiu: „Kam skaldyti vėl, ką taip sunkiai sujungė Šarūnas? Nėra vado nei Balyne, nei Trakų šaly, nei Liškiavoje. Kvieskim vadauti Mindaugą!“ „Ne balyniečių bus tada valdovas, ne liškiaviečių, ne trakiečių, tik visų mūsų – visos

Dainavos, kaip Šarūnas kad norėjo būti: visi rinkime vieną“ (IV, 289)

Tačiau šis Krėvės veikalas yra įdomus ir vertingas ne tiek dėl šios valstybinės idėjos, kiek dėl tragiškos ir sudėtingos paties Šarūno asmenybės ir literatūrinių meninių kūrinio atžvilgių. Šarūno asmuo, tiesą sakant, ne visai nė derinasi su valstybine krašto jungimo idėja. Šarūnas patraukia tik jaunuosius savo narsa, ryžtingumu, nuotykių ir grobio viltimis. Šiaip jis yra asociali, ne kūrimo, bet griovimo jėga. Jo širdy dega klaiki neapykanta žmonėms, jis užgaulus ir kerštingas įtarinėtojas, atkaklus ir neišmintingas užsispyrėlis ir priešgina, dažnai be reikalo ir prasmės sukeliąs prieš save žmones ir dievus. Šarūno charakterio nesiderinimas su vyriausiu jo gyvenimo uždaviniu sujungti Dainavos šalį yra pirmas jo tragiško likimo bruožas. Šarūnas Dainavą sujungia, paplukdęs ją kraujuje, lydimas neapykantos, pats žūdamas mūšyje su kryžiuočiais, kuriuos pasikvietė sau į pagalbą jo priešas Meškis, Liškiavos kunigas, o jo žygių vaisiais, sujungta Dainava, pasinaudoja kito jo priešo, Jorigio, sūnus Mindaugas, išrinktas visos Dainavos valdovu. Išrinktas dėl priešingo, palyginus su Šarūnu, savumo, būtent dėl jo švelnaus būdo.

Šarūnas yra tragiškas asmuo ir dėl keleriopų jame glūdinčių priešingybių. Jis – gamtos nuskriaustas ir savo šeimoj iš mažens niekintas kuprelis – trokšta didybės, garbės, moters meilės ir nuolatos jaučia skaudžią nesantarvę tarp savo ribotumo, menkystės ir didžiųjų savo dvasios troškimų. Iš čia neapykanta sau pačiam ir kitiems: „Ką mylėti? Ar žmones? Kai pamanau, kad vienu oru turiu kvėpuoti su jais, vieną duoną valgyti, vieną vandenį gerti, koktu darosi, ir pikta, ir dvokia“. „O tu, dainiau, žinai, kad aš visai ne erelis, bet tik užguitas

vilkas. Likimas mane nuskriaudė, žmonės nuolat pajuokdavo – ot, ir panorau parodyti, kad aš geresnis esu už tuos, kurie pajuokia mane. Panorau dantis visiems parodyti – ir skalinu dabar, kur tik galiu, – ir viskas“ (IV, p. 170, 171)

Tokį Šarūno nusivylimą bei nepasitikėjimą savim ir pagiežą žmonėms ligi aukščiausio laipsnio sukursto jo individualinės šeimyninės laimės ir meilės iliuzijų sudužimas. Motinos skatinamas, jis prievarta veda nemylinčią jį Voverę, o neįspėja, kad vienintelė tinkama jam draugė ir žygių dalyvė būtų buvusi Eglė. Iš santykių su jaunimu ir iš savo draugų kalbų jis įsitikino, kad jokia mergaitė jo, bjauraus kuprio, mylėti negali. Pavydas, įtarinėjimas ir atkaklus kerštо pasiryžimas bręsta jo širdyje. Įvykiai klojasi taip, tarsi patvirtintų visus bloguosius Šarūno spėliojimus: jo draugas Alūnas jį apgauna ir pabėga su jo kalinama gražiaja Perle, kitas jo draugas Tautvilas nori pavilioti jo žmoną Voverę, kurią jis įtaria neištikimą esant, o Eglė, jį mylėjusi, bet Alūno suviliota, išeina iš proto ir pamišėlės kliedėjimais tarsi įrodo Šarūnui, kad visa tai, kuo jis pasitikėjo, buvo vien apgaulė ir melas. Degdamas kerštu, jis nužudo Voverę ir Eglės motiną intrigantę Vilkę, nubloškia motiną ir desperatiškai šoka į mūšį su paskutiniu priešu – Meškio atsikviestais kryžiuočiais. Jis laimi pergalę savo mirtim.

Rodydamas Šarūną abejojantį, svyruojantį, kenčiantį, Krėvė labai praturtino ir pagilino jo charakteristiką. Mes matome ne tik nuožmų užsispyrėlį, garbėtrošką bei kerštininką, žengiantį per lavonus, bet ir žmogų, sielvartaujantį dėl savo gyvenimo ir visų savo žygių prasmės: „Pavydi man, kad klojasi, o nežinai, kad šie visi laimėjimai labiau man gelia širdį negu pasiutusiam šuniui dantis?“ (IV, p. 178). Scenos, kuriose ma-

tome Šarūną, išgyvenantį savo vidaus nesantarvės kovą, yra prasmingiausios ir kūrybingiausios šiame Krėvės veikale.

Šarūno charakteris ir idėjinė jo prasmė dar labiau išryškėja iš vaidilos Rainio vaidmens. Rainys – tautos dainius, jos tradicijų saugotojas ir jos garbės skelbėjas. Kiekvieno narsaus kario svajonė – kad apie jį vaidila dainą sudėtų. Šarūno garbės troškimą, kerštingumą, užsispyrimą, atkaklumą ir abejones Rainys moka panaudoti savo tikslui – padaryti Šarūną sutelktos Dainavos ir aplinkinių sričių valdovu. Jisai meta Šarūnui svaiginantį šūkį: „Geriau tau metus ereliu pasauly skraidyti negu trisdešimt metų mėšlu dūlėti“ (II, p. 149). Rainys lydi Šarūną visuose jo žygiuose ir kiekviena proga kursto jame didybės ir garbės geismą. Rainio įtaka yra tokia akivaizdi, kad pats Šarūnas sielvartaudamas sušunka: „Rainy! Mano norai, sapnai mano – ne mano, bet tavo!.. Tavo, Rainy!.. Tu sukūrei ugnį, kuri čia (pridėjęs ranką prie krūtinės) liepsnoja“ (IV, p. 188). Rainys ir Šarūnas susieti tokiais glaudžiais dvasiniais ryšiais, kad kartais sunku ir išskirti, kur baigiasi vieno, o prasideda kito dvasinis pasaulis. Įsigilinęs į save, Šarūnas taip prikaišioja Rainiui: „Klysti, vaidila, klaidinga tavo kalba – ir aš paklydau, tavęs paklausęs. Nuklampinsi mane tokion klampynėn, jog vargu ar išbrisiu. Geriau būtau tave giliam ežere paskandinęs“. Bet Rainys atsako: „Ne manęs klausei, bet to, ką širdis tau kalbėjo tamsioje naktelėj ir tylioje tylumėlėj“ (IV, p. 168, 169).

Tokiu būdu Šarūnas ir Rainys vienas antrą papildo. Kas Šarūne glūdi tamsiame pasąmony, sąmoninga idėja išryškėja Rainy, grįžta į Šarūną, sukursto jo valią ir konkretizuojasi jo žygyje. Pasekdami Šarūno ir Rainio santykiavimu ir sintetiškai suprasmindami jųdviejų vaidmenį, galėtume pasakyti, kad jiedu sutelkia savy du herojinės asmenybės poliu: Šarū-

nas – tamsus, chaotiškas gaivalas, Rainys – šviesi sąmonė; Šarūnas – sunki, viską triuškinanti jėga, Rainys – laki dvasios galia, įprasminanti gyvenimą, iš griuvėsių naują gyvybę ugdanti. Herojiški darbai – tai jųdviejų vienas antro kurstymas, tarpusavinis rungčiojimasis, pilnas skausmo ir sielvarto. „Ė, vaidila, – sušunka Šarūnas guodžiančiam jį Rainiui, – aš suprantu daugiau negu tau atrodo. Kas mane myli, tai myli kaip savo širdies skausmą. Ir tu taip mane myli". „Gal gi ir taip", – atsako jam Rainys. – „Sunkus tu man. Aš myliu žmones, myliu linksmąjį triukšmą, saulėtą dieną... O tu, kaip tamsus debesis, apniaukei man saulę. Atsitraukti nuo tavęs, lyg nuo audros pabėgti negaliu. Lyg traukia čia kažkas, lyg šaukia, lyg sapnai čia mano įsikūnija... Kartus tu esi, ir sunku su tavim, bet neatsitrauksi" (IV, p. 186, 187). Iš tiesų, Šarūnas ir Rainys, dvi savo priešingybėmis herojinį veiksmą kuriančios galios, gyvenime nei sutapti, nei viena be kitos egzistuoti negali. Jodvi tegali sutapti anapus gyvenimo ribų, amžinybėje: į laužą, kuriame dega Šarūnas, žengia ir Rainys.

Be Rainio, „Šarūne" randame dar du vaidilas: Dundį ir Vaidulį. Abudu dar įsakmiau paryškina tą svarbų vaidmenį, kurį Krėvė skiria apskritai tautos Dainiui.

Iš moteriškųjų Šarūno dramos veikėjų dvi ypatingai atkreipia dėmesį – tai Voverė ir Eglė.

Voverė – bajoro Džengio duktė, pamilusi Tautvilą, verčiama tekėti už Šarūno, pabėga į Gabiją ir, prievarta iš ten Šarūno paimta, tampa jo žmona ir kruvina jo kerštingo pavydo auka. Tai tyli, nuolanki, rezignuojanti, bet giliai jaučianti jauna moteris. Ją Krėvė pavaizdavo dainiško stiliaus žodžiais, švelniomis lyrinėmis spalvomis ir apgaubė liaudiška, skaisčia idealistine nuotaika.

Kitokia yra Eglė, Voverės draugė, visai dar jauna mergelė. Dideli norai, aistringa širdis, brėstančios mergaitės svajingumas pastūmi ją susižavėti Šarūnu, o sudužus herojiškos meilės viltims, iš kerštingo apmaudo sau ir kitiems ji duodasi suviliojama Alūno, kuris ją netrukus pameta dėl gražuolės Perlės. Įspūdinga bei trapi Eglės prigimtis neatlaiko šių smūgių, ir ji iš sielvarto, kaip Šekspyro Ofelija[85], išeina iš proto.

Be šių svarbesniųjų „Šarūno" dramos asmenų, kuriuos galėtume pavadinti romantiniais, yra dar visa eilė kitų, kuriems tiktų realistinių personažų vardas. Jais Krėvė sukuria senovės Dainavos kasdienės buities vaizdą. Iš jų ryškiausias – bajoras Džiangis. Jo šiurkštus būdas ir stačiokiška kalba ne tik būdingai vaizduoja senovės gyvenimo paprastumą, bet dar, kaip kontrastas, išryškina jo dukters Voverės lyrinį švelnumą.

„Šarūną" Krėvė iš pradžių pavadino dramatizuota apysaka, o paskui senųjų dienų gyvenimo pasaka. Iš tiesų, tai nėra drama tikrąja žodžio prasme, bet dialogais bei scenomis parašytas epinis veikalas. Krėvė „Šarūne" piešia platų spėjamojo senovės gyvenimo paveikslą, vaizduoja buitį, papročius, religiją, apeigas, žaidimus ir šiaip nemaža visokių smulkmenų. Tačiau ir dramatinis elementas veikale yra labai žymus. Dramatinio veiksmo augimą bei įtampą parodo jau patys keturių dalių pavadinimai, gražiai apibendrindami jų turinį: I – „Nerimsta", II – „Žaibuoja", III – „Audra kilo", IV – „Ir perkūnas sugriaudė". Atitinkamai auga Šarūno dvasioje niūri jėga ir jo nesantarvė su aplinka, kol jis pats žūva, kaip perkūno trenktas, nuo priešo rankos.

„Šarūno" veiksmai rodomi pro šių dienų gyvenimo rėmus, kuriuos sudaro miške į naktigonę atvykusių berniokų scenos. Įsibauginę nuotrupomis padavimų apie baisųjį Šarūną,

jie užmiega ir vienas iš jų tariamai sapnuoja tai, kas toliau veikale pavaizduota. Į Šarūno laužą žengiant Geloviniui ir Rainiui, teka saulė, baisus vaizdas išnyksta ir pasirodo vėl ta pati berniokų naktigonės vieta. Sapnavęs Šarūną berniokas, nusigandęs savo sapno, pabunda, ir veikalas baigiamas vėl šiokiadienine scena. Šarūno vaizduojamųjų žygių suvokimas kaip sapno nėra pateisintas jokiomis formalinėmis tolimesnio vaizdavimo priemonėmis. Veikalas nieko sapniško neturi, ir naktigonės scenos pasilieka visai nuo jo atsietos. Tačiau tas realistinis kasdieniškas prologas ir epilogas turi idėjinę prasmę. Menko, realaus gyvenimo rėmuose rodydamas šiurpius, bet didingus praeities žygius, Krėvė, kaip ir visi romantikai, norėjo dar ryškiau pabrėžti praeities didybę ir dabarties menkystę, tą menkystę, kuri subanalina ir iškraipo praeities herojizmą, kuriai „be saulės smagiau miegoti“ (IV, p. 304).

„Skirgaila“

Istorinė „Skirgailos“ drama kai kuriais atžvilgiais galima laikyti „Šarūno“ tęsiniu. Žiaurus užsispyrėlis, žmonių nekenčiąs paniurėlis Dainavos kunigaikštis atgimsta tokiame pačiame rūsčiame despote, Lietuvos valdove Skirgailoj. Ir vienas, ir kitas tragiški asmenys, savo sieloje išgyvenę žūtbūtinę vidaus priešingybių nesantarvę. Bet Šarūnas, jaunatviškos Krėvės fantazijos padarinys, yra perdėm impulsyvus, dažnai neišmintingas, bravūriškas, o Skirgaila, subrendusio talento vaisius, nuosakus, logiškas ir monumentaliai vientisas. Šarūnas, apgaubtas priešistorinės legendos kvapo, traukia mus kaip niūrus, bet savas lietuviškas mitas, o Skirgaila, istorinis asmuo, verčia susimąstyti dėl tautos likimo ir istorinio jos kelio vingių bei kryžkelių.

„Skirgailos“ problematika plati ir įvairi: nuo istorinių politinių problemų, kurias kelia painūs santykiai su lenkais bei kryžiuočiais ir reikalas keisti religiją, iki abstraktinių teologinių klausimų apie tikybų vertę ir Dievybės pasireiškimo formų kitimą. Vyriausia „Skirgailos“ problema ir yra tikėjimo problema visuomenine tautine ir individualine prasme. Tikėjimo tragediją Krėvės dramoje išgyvena ne tik vienas Skirgaila, bet ir visa lietuvių tauta.

„Skirgailoj“ Krėvė nušviečia įdomų ir reikšmingą tautos istorijos momentą – dviejų epochų, pagoniškosios ir krikščioniškosios, slenkstį. Lietuvių tautai šis momentas atėjo tiek pavėlavęs, kad jis negalėjo praeiti sklandžiai ir nežymiai, kaip keletu amžių anksčiau kitoms tautoms. Dabar tie, kurie nešė Lietuvai krikščionybę, nešė kartu ir savo politiką, ir savo kultūrą: raštą, kalbą, santvarką. Lietuvos saugotojams atrodė, kad tokiu metu išsižadėti savo tautinių tradicijų ir religijos reiškia smerkti tautą ir valstybę pražūčiai. O atsispirti svetimai religijai ir kultūrai, skiepijamai ugnim ir kalaviju, jau nebuvo galima. Čia to istorinio momento tragizmas.

Bet ir asmeninės Skirgailos tragedijos priežastis – taip pat tikėjimo krizė. Ir Skirgaila svyruoja tarp dviejų dievų: senojo lietuviškojo ir naujojo krikščioniškojo. Skirgaila, nors žiaurus ir dar pusiau barbariškas valdovas, turi tačiau tą kilnų bruožą, kad visa savo prigimtim ilgisi ir geidžia tiesos, o nekenčia apgaulės ir melo. Bet kame tiesa? Ar kriviai, garbindami senus dievus, sako teisybę, ar naujojo tikėjimo skelbėjai, piršdami vieną Dievą? Jei dievai galingesni, tai dėl ko Perkūnas tyli, matydamas tiek klastos, apgaulės ir melo žemėje, o ypatingai naujojo Dievo skelbėjų tarpe? O jei krikščionių Dievas teisingas, tai dėl ko jo skelbėjai nedori? Štai klausimai, kvaršiną

Skirgailos galvą ir sąžinę. Tokiu būdu Skirgaila tampa visos epochos tragizmo reiškėju.

Pirmoje veikalo dalyje „Tarp dviejų pasaulių“ Skirgailą nori paveikti lenkai ir kryžiuočiai ir išnaudoti jį savo politikos tikslams. Tačiau tie du pasauliai, kurių kryžkelėj atsiduria Skirgaila, tai ir yra, pirmiausia, savas lietuviškasis pasaulis ir naujas krikščioniškasis. Šių dviejų pasaulių priešingybės ryškiausia pasirodo Skirgailos scenoje su bajorais ir vaidilomis, kai Stardas, uoliausias senovės gynėjas, sudaužo savo kanklius iš sielvarto, kad kunigaikštis išsižadėjo, kaip jam atrodo, senųjų papročių ir dievų. Bet Skirgaila, kaip matyt iš tolimesnių scenų su kryžiuočių bei lenkų pasiuntiniais ir Ona Duonute, dar nėra išsižadėjęs dievų. Jo širdy vien ima įsigalėti skepticizmas dėl dievų ir Dievo tariamojo nepajėgumo akivaizdžiai įrodyti savo galią. Šioje pat dalyje užsimezga ir kita gija asmeninės Skirgailos dramos – jo noras vesti Lydos kunigaikštytę Oną Duonutę, prievarta laikomą jo pily.

Antroje dalyje, „Aistrų sūkury“, vienas iš Ordino pasiuntinių, riteris Kelleris, įsimyli Oną Duonutę ir prisiekia ją išvaduoti. Šis laiku susektas sąmokslas jau ir taip kartumu pertekusioj Skirgailos sieloj sukelia dar didesnį įtarimą ir nepasitikėjimą ne tik svetimaisiais, bet ir savaisiais. Jam atrodo, kad ir dievai „neteko jau galios ir nesugeba nei keršyti, nei bausti“ („SK.“, II leid., p. 180). Bet Skirgaila niekad neatsižada to, ką kartą buvo pasiryžęs: jis įsako kunigui prievarta sutuokti jį su Ona Duonute.

„Palūžusiose sielose“, trečioje dramos dalyje, Skirgailą ištinka du smūgiai, mirtinai sužeidę jo dvasią. Vaidila Stardas, doriausias, ištikimiausias senojo tikėjimo gynėjas, miršta, kaip klaidingai pranešta Skirgailai, apkrikštytas. Ir iš kunigaikščio

lūpų išsiveržia šie kartaus nusivylimo žodžiai: „Ech, Starde, Starde! Tik dėliai tavęs aš tikėjau žmonėmis ir kai kuriuos dar gerbiau... Na, visa pasmaugei tu mano sieloje dabar... Tu niekšas buvai, kaip ir visi kiti, ar gal aš vienas klystu“ (ten pat, p. 207). Antrą smūgį Skirgaila patiria, kai įsitikina, kad Onos Duonutės laimę žadąs šypsnys, jam įėjus į jos kambarį, buvo skirtas ne jam, bet galbūt tam pačiam Kelleriui, kuris slapta vėl įsėlino į pilį ir kurio laiškas, skirtas kunigaikštienei, buvo patekęs į Skirgailos rankas. Toje pat scenoje kunigaikštienė pasisako, kad, jei būtų laisva, tai mieliau pasirinktų ne jį, Skirgailą, bet riterį Kellerį. Baisus kerštо pasiryžimas bręsta abejonių ir sielvartų nukamuotoj kunigaikščio širdy.

Paskutinėje penktoje dalyje, „Bedugnėje“, susikaupia visa atšiauri Skirgailos galia tam kerštui įvykdyti. Iš kunigaikštienės kambario pasprukęs į kapelą ir pasislėpęs Stardo karste, Kelleris, Skirgailai liepiant, užkalamas dangčiu ir gyvas pakasamas į žemę pilies kieme. Kunigaikštienė žino, kas yra tariamasis numirėlis, tad Skirgailos kerštas yra pilnas, abipusinis. Bet mes matome, kad tas kerštas yra kartu ir moralinis paties Skirgailos žuvimas. Pratęsdami toliau Skirgailos dvasios būsenų istoriją, mes susivokiame, kad tas, kuris netekęs pasitikėjimo dievais ir žmonėmis, miduje bandė skandinti savo sielvartą, po šitokio kerštо neberas savyje pajėgų dar toliau ieškoti tiesos, kuri jį arba grąžintų seniems dievams, arba nuvestų į naujojo Dievo prieglobstį. Skirgaila žus, neišsklaidęs savo abejonių, neradęs tiesos, negalįs grįžti į senovės tikėjimą ir nepajėgiąs atsispirti krikščionių Dievo bauginančiai grėsmei. Po Skirgailos tragedijos mes nujaučiame, kad žus taip pat ir senoji Lietuva, nepajėgusi savy tiek susitelkti ir kultūriškai sustiprėti, kiek reikalavo ta kritiška epocha: arba

atremti naująją religiją, arba ją priimti, neišsižadant savosios kultūros, kalbos ir santvarkos.

Jei prie individualinių Skirgailos išgyvenimų pridėsime dar politinius-valstybinius rūpesčius, vykstantį karą su kryžiuočiais ir įtemptus santykius su lenkais, tai tragiškas Skirgailos asmuo įgaus dar daugiau turinio ir monumentalumo.

Krėvė vaizduoja Skirgailą kietą, žiaurų, pusiau barbarišką despotą. Tačiau yra jame ir simpatiškų, žmoniškų bruožų. Jis yra teisingas, jis žavisi karžygiška drąsa net ir savo prieše; kai pirmą kartą Kelleriui, sumaniusiam išlaisvinti Oną Duonutę, pavyksta su ginklu rankoje išsiveržti iš sargybinių, Skirgaila, užuot rūstavęs, sušunka: „Dievai gelbsti narsų vyrą. Aš džiaugiuosi, kad jisai paspruko. Jis narsus kareivis ir drąsus vyras“ (189 p.). Skirgaila nuoširdžiai sielojasi savo krašto likimu: jis net sutiktų užleisti valdovo vietą Kęstučio sūnui Vytautui, jei būtų tikras, kad šis bus už jį tinkamesnis Lietuvos gynėjas. Jis jautrus moters meilei: pamatęs, kad Ona Duonutė sutinka jį su šypsniu veide ir meilės ilgesiu akyse, pasiryžta pamiršti visa, kas jį buvo žeidę ir pradėti naują gyvenimą. Deja, tas šypsnys ir ilgesys buvo skirtas ne jam. Pagaliau jo niūri vienatvė, jo sielvartas ir nusivylimas visais ir viskuo sukelia mumyse paguodą, užuojautą ir gailesį. Tokis būtent Skirgaila ir tinka sukaupti savy idėjinę viso veikalo prasmę.

„Skirgaila“ yra stipriausias Krėvės dramatinis veikalas. Jame nėra tokių gausių epinių bei lyrinių atsišakojimų, kaip „Šarūne“. Veikale jaučiama stipri dramatinė įtampa. Jo stilius ryškus, emocionalus bei sugestyvus, kalba individualizuota pagal veikiamųjų asmenų charakterį. Pagaliau pats Skirgailos asmuo prilygsta prasmingiausiems, tragiškiausiems Europos dramaturgijos personažams.

„Mindaugo mirtis“

Prie lietuviškųjų žemių jungimo temos, kuri tokią žymią vietą užima „Šarūne“, Krėvė dar sykį grįžta „Mindaugo mirties“ dramoje. Autorius sąmoningai susieja Mindaugą su Šarūnu šiais dainiaus Aidužio žodžiais: „Prieš keliaudamas dausų šalin noriu paklausti, ką turiu pranešti tavo senoliams ir Šarūnui, kurio pėdomis eiti ketinai?“ („Mind. m.“, p. 17). O kitas dramos veikėjas vadina Mindaugą didžiu karžygiu, ant Šarūno kapo gimusiu. Dramoje Mindaugą matome paskutiniaisiais jo gyvenimo metais, garsų ir galingą, bet susirūpinusį, kaip savo valdžioje sujungti visas lietuviškai kalbančias žemes, o ypatingai žemaičius, kurių kunigai su Treniota priešakyje atkakliausiai Mindaugo norams priešinasi. Krikščionies karaliaus Mindaugo politikos su kryžiuočiais bei gudais ir lietuviškųjų sričių kunigaikščiais pavaizdavimas sudaro vieną dramatinio veiksmo linkmę. Kitą linkmę pina Mindaugo asmeniniai, šeimyniniai rūpesčiai: jo nesutarimas su sūnum Vaišvilku ir jo noras pasisavinti savo svainio kunigaikščio Daumanto žmoną Aldoną. Vaišvilką jis nori palikti savo įpėdiniu, bet tas, stačiatikių gudų vienuolyne išauklėtas, su tėvo sumanymais nesiderina. Nesantarvė su sūnum – viena karaliaus Mindaugo sielvarto priežasčių, o susižavėjimą Aldona jis turi išpirkti sunkia, mirštama žaizda iš Aldonos vyro Daumanto rankos. Mindaugo sužeidimu drama ir baigiasi. Jisai miršta, nepasiekęs savo tikslo: su Vaišvilku nesusitaręs, Lietuvos nesuvienijęs, palikęs savo politikai neprietelingai nusiteikusius kunigaikščius. Viena iš šito pralaimėjimo priežasčių – Mindaugo ir jo aplinkos tikėjimo skirtumas. Tas pats konfliktas, kuris, kaip matėme, sudaro Skirgailos tragedijos

pagrindą. Mindaugo asmuo, kaip toli numatančio politiko ir kieto valdovo, dramoje nors ryškus, bet jo konfliktai su Vaišvilku dėl įpėdinystės, su Daumantu dėl Aldonos, su Treniota dėl žemaičių apmesti yra labai pakrikai, ir nė vienas iš jų nesudaro vientisinės linkmės, nesieja veiksmo į vieną nenutraukiamą grandinę. Nestoka ir šiaip įterptinių, stabdančių veiksmą scenų, kur kalbama politikos bei religijos klausimais. Dėl to „Mindaugo mirty" pasigendame dramatinės įtampos, gyvumo ir vieningumo. Šis veikalas, žiūrint iš jo turinio, turėtų būti jungiamoji grandis tarp „Šarūno" ir „Skirgailos". Bet iš tiesų, jis yra tik atvėsęs tų dviejų kūrinių prisiminimas.

„Likimo keliais"

Pagaliau paskutinis šio ciklo veikalas, kuriame Vincas Krėvė tiesiogiai nori nušviesti lietuvių tautos istorinį kelią, pavadintas misterija „Likimo keliais". Autoriaus tikslas – duoti sintetinį praeities paveikslą, kritiškai suvoktą ir paryškintą, išreikštą simboliniais vaizdais, iš dalies paimtais iš liaudies padavimų, iš dalies jo paties sukurtais. „Likimo kelių" pradžia ir eina iš liaudies ir jos kūrybos.

Misterijos svarbiausias herojus, Vincas Višvilis, yra lietuvių tautos įasmeninimas. Lietuvių tautos dvasia liko gyva tik liaudy, o sąmonė reiškiasi jos padavimuose ir pasakose. Dėl to ir Vincas Višvilis yra liaudies sūnus, vaikas, piemenukas, kuris visa savo vaizduote ir siela jautriai reaguoja į girdimus pasakojimus apie karalių Žvaigždikį ir karalienę Panikę. Panikė – tautos siela, šaukianti, masinanti Višvilį į sunkų žygį eiti ieškoti Žvaigždikio. Žvaigždikis – laisvosios Lietuvos galia – su savo kareiviais užburtas į piliakalnį milžinkapį. Kai

ateisiąs laikas jam nubusti, suliepsnosianti ant milžinkapio dravė[86]. Kyla audra, perkūnas trenkia į pušį, ji suliepsnoja, atėjo metas Žvaigždikiui nubusti. Laisvės ilgesys nubunda ir Vincuko sieloj. Jis nori prikelti iš miego Žvaigždikį, jis paklauso Laumės-Panikės balso ir jos vedamas grimzta į ežerą, kurio gelmėse prasidės jo kelionė per amžių glūdumus. Iš Amžinojo Žynio jis gaus žibintą, su kuriuo po įvairių klaidžiojimų išeis į dabartį ir galų gale pamatys nubudusį Žvaigždikį Vyties pavidale.

Reikia pripažinti, kad šitokia veikalo koncepcija yra iš tiesų didinga, patraukli, bet kartu ir pavojinga. Autorius, kurdamas vaizdus, yra visą laiką pririštas prie visai aiškios idėjos ir prasmės. Ir jis pagaliau ima galvoti ne tiek apie vaizdą, kiek apie idėją. Idėja iškelia jį į grynų abstrakcijų sritį, kur poetui nieko daugiau nebelieka, kaip vien puošti tas abstrakcijas-idėjas alegoriniais bei simboliniais, prasmei tinkamais drabužiais. Kūrybinei fantazijai čia nėra ko veikti. Taip iš tiesų atsitiko ir „Likimo keliuose“. Kūrybinė ir literatūriškai įdomi yra tik pirmoji knyga su dalimis „Audra“, „Karalienė Panikė“, „Amžinasis Žynys“ ir „Klajūnas“. Ypatingai pirmosios dvi dalys. Čia turime ne sausas atotraukas, bet prasmingą simbolinį gyvenimą ir tokius pat prasmingus liaudies padavimus, o jais pasekant, paties Krėvės sukurtus panašius vaizdus ir scenas. Estetiškai imant, nėra įspūdingesnio ir gilesnio meno efekto, kaip visai realiame tikrovės vaizde duoti pajusti abipusinę, metafizinę tikrovės prasmę, simbolinę vaizdo idėją. Taip ir yra pirmosiose „Likimo kelių“ dalyse.

Štai pradžia: kaimo trobos vidus audros metu. Troba, kurioj dar gyvos senovės dvasios, čia Sodeinio ir Naminio atstovaujamos. Jųdviejų įžanginė scena nuteikia mus bent kiek

mistiškai, ir mes paaštrintu dėmesiu jautriai sekame tolimesnius vaizdus. Penkių vyrų scenos bent kiek sausokos, bet užtat Višvilienės pasakojimas apie Žvaigždikį ir Panikę yra labai nuotaikingas bei prasmingas ir darniai simboliškai derinasi su lauke šėlstančia audra. Pamažu mes nujaučiame, kad tai jau ne paprasta gamtos audra, bet pasaulinė karo audra. Ji pažadino atsiminimus apie Žvaigždikį ne tik Višvilių troboje, ne tik Vincuko sieloj, bet ir visoj lietuvių tautoj pažadino norą tapti laisva. Ta vieta, kur, Višvilienei pasakojant, trenkia perkūnas ir uždega ant Žvaigždikio kalno pušį, yra tokia prasminga, sukaupta ir reikšminga tolimesniems įvykiams, kad čia mes turime puikų pavyzdį, kaip realus vaizdas gali tapti reikšmingu simboliu ir kartu didelės vertės kūrybiniu laimėjimu. Tokios pat ir tolimesnės scenos „Karalienės Panikės" skyrelyje: Vincuko su Laume, su Maryte, su motina ir pagaliau jo nuskendimas ežere – pradžia amžių kelionės.

Deja, tokių vietų pasigendame antrame veikalo tome. Čia randame tik sausą ar tai istorinių faktų, ar tai visuomeninio gyvenimo idėjų, ar tai paties autoriaus nuomonių alegorizavimą, tiesa, sumanų, vietomis labai protingą, bet šaltai sugalvotą, abstraktinį, nekūrybinį. Mus čia stebina idėjų konstrukcija, sugebėjimas apimti visą lietuvių tautos gyvenimą ir jį logiškai Vinco Višvilio kelionėje atvaizduoti, bet tai ne kūrybinės intuicijos, bet išprotavimų kelias. Dar blogiau išėjo tos vietos, kur autorius, laužtdamas logišką veikalo konstrukcijos planą, panoro užbėgti įvykiams už akių ir pasisakyti dėl jam rūpimų jau Nepriklausomosios Lietuvos gyvenimo reiškinių, kaip jis sako, dėl „artimos ateities šešėlių". Šitas politinės visuomeninės satyros įterpimas nėra pateisintas veikalo raida; jau ir taip apkrautą, jį dar labiau apsunkina ir duoda skaitytojui ne

per daug įdomaus darbo. Ir tyrinėtojui nėr dėkingas uždavinys susekti, ką būtent autorius turėjo galvoj, įvesdamas tą ar kitą personažą. O šito nežinant, didelė veikalo dalis netenka jokios prasmės.

„Šiaudinėj pastogėj“

Populiariausi, plačiausiai skaitomi Vinco Krėvės kūriniai, be „Dainavos šalies senų žmonių padavimų“, yra dar jo apysakos iš kaimo buities, pavadintos bendru vardu „Iš šiaudinės pastogės“. Jei prie šio 13 apysakų ciklo pridėsime dar „Žento“ dramą ir vėliau parašytą „Raganiaus“ apysaką, tai turėsime visą realistinę Krėvės kūrybą, vaizduojančią kaimo gyvenimą ir žmogų.

Skaitydami visus šiuos kūrinius, tuojau pastebime, kad jų autorius labai gerai pažįsta tą gyvenimą, kurį aprašinėja. Vinco Krėvės apysakas galime laikyti tokiais pat patikimais dzūkiškojo gyvenimo vaizdais, kaip Žemaitės žemaitiškojo arba Vaižganto aukštaitiškojo. O vis dėlto greit pajuntame, kad Krėvės apysakose esama dar kažko daugiau negu akylai pastebėti ir meniškai sukomponuoti gyvenimo duomenys, ir jų prasmė yra gilesnė negu ta, kurią duoda realistinis tikrovės bruožų atkūrimas. Krėvė būtent savo realistiniams kūriniams duoda aiškesnę idėjinę prasmę ir ryškesnį emocinį atspalvį negu kuris kitas iš objektyviųjų rašytojų realistų. Prisiminkime tik tokius paprastus be ypatingos fabulos ir kompozicijos pasakojimus, kaip „Skerdžius“, „Bedievis“, „Antanuko rytas“, „Silkės“ arba „Dvainių“ vargingas gyvenimas. Ar galėjo būti gyvenime tokis Lapinas, Vainorus, Marcelė ar Dvainys? Be abejo, galėjo būti ir tikriausiai buvo. Bet jie yra ne vien gyvenimo tikrovės, bet ir Krėvės padariniai, nes tik vienas

Krėvė galėjo pastebėti ir išgirsti juose tai, ką aprašė. O pastebėjo ir išgirdo dėl to, kad jam tai rūpėjo, kad pats taip jautė ir mąstė, kad tai atitiko jo sielos turinį, derinosi su jo turima idėja. Dėl to šie kūriniai yra toki gyvenimiški ir kartu prasmingi, objektyvūs ir individualūs, lietuviški ir krėviški.

Ypatingiausi ir prasmingiausi žmonės, kuriuos Krėvė išgriebė iš dzūkiškojo kaimo, yra jo seniai, kurių tarpe bent keletas skerdžių. Apie skerdžių, tą žemiausio kaimo visuomenės sluoksnio narį, yra susitelkę labai daug būdingų ištisos epochos bruožų. Skerdžius – jau šiandien išnykęs iš kaimo gyvenimo tipas. Jis – senojo, patriarchališkojo sodžiaus atstovas, tos gadynės, kuomet kaimo gyvenimas buvo bendresnis, kuomet dar sodžiai nebuvo išskirstyti į viensėdžius, ir bendruomenės jausmas jungė juos į vieną didžiulę šeimą. Vienu iš seniausių tos šeimos narių, jos padavimų ir tradicijų saugotoju, paprastai būdavo skerdžius.

Bene reikšmingiausia Krėvės „Skerdžiaus“ apysaka prasideda, pabrėždama skerdžiaus senatvę: „Du senu buvo Pagirių sodžiuj: Grainio liepa ir skerdžius Lapinas“. Šita paralele, tolimesniu skerdžiaus Lapino palyginimu su žydinčia obelim ir giedriu vasaros ryto vaizdu, kuriame pasirodo Lapinas, Krėvė apgobia savo skerdžių idiliška, romantiška nuotaika, kurioje, iš šalies žiūrint, iš tiesų gyvena šis gamtos ir „lengvo darbo“ senis. Ūkininkai su pasigėrėjimu apie jį sako: „Matai, kaip gyvena!.. Nelyginant, koki ponai... Negu jie nusidarbuoja, negu pavargsta? Kodėl tokiam linksmam nebūti...“ („Š. pastg.“, II leid., p. 273).

Su senio Lapino gamtiškumu ir siejasi tolimesnis apysakos siužeto rutuliojimas ir idėjinė jos prasmė. Gamtoje turėdamas daug laisvo laiko, skerdžius mėgsta fantazijuoti, prisiminti

visokių pasakų ir daug ko pats prasimanyti. Jis gamtą, ypatingai mišką, pažįsta ir myli. Jis piemenukams pripasakoja daug stebuklingų dalykų, o iš nuobodžio mėgsta ir pameluoti, ir paerzinti ne tik vaikus, bet ir suaugusius. Jo tikėjimas yra savotiškas: jis nežinojęs, kad siela esanti nemirtinga, tikėjęs, kad esą trys Dievai... Be keletos negyvų katekizmo liekanų, jis tiki ir gyvai jaučia gaivalinį ryšį su gamta: jis gyvensiąs tol, kol stovėsianti Grainio liepa. Ir iš tiesų, nukirtus Grainiui savo liepą, jis apserga, kliedi baisius dalykus ir miršta.

Skerdžiaus Lapino mirtis mūsų literatūrinėj kritikoj buvo įvairiai aiškinama. Prof. A. Voldemaras[87] „Skaitymų" 21 kn., straipsny „Krėvė romantikas ir klasikas", prikiša autoriui, kad jis visai be reikalo Lapino mirčiai davęs natūralią priežastį: senis pagulėjo ant žemės, gavo plaučių uždegimą ir mirė. Girdi, būtų buvę geriau, jei Lapino mirties priežastim būtų buvęs tik jo tikėjimas: žuvo liepa, tą pačią dieną turėjo savaime mirti ir jis. Prof. Balys Sruoga „Pradų ir Žygių" 1926 m. 7 n-ry, straipsny „Magiškas elementas Krėvės „Skerdžiuje"", įrodinėja priešingai: „Krėvė gerai padaręs, duodamas motyvą dar ir natūraliu būdu išaiškinti Lapino mirtį. Kitaip mums, XX amžiaus skeptikams, ta staigi mirtis būtų buvusi neįtikima". Balys Sruoga sako teisybę. Lapino liga jo mirtį daro visai įtikimą ir vis dėlto paslaptingo ryšio su liepos nukirtimu nenutraukia. Kodėl būtent sveikas kaip ridikas Lapinas, pripratęs kasdien gulėti ir miegoti ant žemės, tik dabar staiga susirgo? Pamatęs nukirstą liepą, jis savo dvasioj pajuto mirtiną smūgį, nes buvo paliestas jo prietaringas, bet gyvybingas įsitikinimas: mirsiu, kai žus Grainio liepa. Tai ir yra svarbiausia jo ligos ir mirties priežastis. Čia mes matome ypatingos psichikos pavyzdį, kuomet subjektyvus įsitikinimas gali objektyvuotis,

paveikus, iš paviršiaus žiūrint, tolimai, o iš tiesų su psichiniu gyvenimu tampriai sutapusiai priežasčiai. Taip gali atsitikti jautrios, prietaringos arba primityvios psichikos žmonėms. Tokiu būdu Krėvės skerdžius Lapinas, atstovaudamas seniausią kaimo visuomenės kartą, drauge yra ir gamtinio primityvizmo pavyzdys mūsų literatūroje.

Greta skerdžiaus Lapino minėtinas ir kitas įdomus šiaudinės pastogės gyventojas, senis Vainorus, apysakoje „B e d i e v i s". Jei Lapiną galime laikyti nesąmoninga savo prietaringo įsitikinimo auka, tai Vainorus bus pati sąmonė, pati išmintis, giliai įžvelgianti į gyvenimą, žmones ir gamtą. Ne be reikalo senis Vainorus taip artimai, stačiai giminiškai intymiai santykiauja su bitėmis, tais išmintingiausiais, kaip žmonės mano, beveik šventais gamtos gyvūnais. Autorius ir supažindina mus su Vainorum, kai šis šile, Šmėklų kalnely, lanko bitukes. Jau iš tos pirmos pažinties mes gauname ryškų dvasinį Vainoraus vaizdą: tai giedras optimistas, mylįs gamtą, jos gyvūnus ir žmones.

Nuo gamtos ir prasideda Vainoraus filosofija. Ji yra naivi, giedri, optimistinė. Jos pagrindas – gamtos meilė. Pro gamtą Vainorus mato ne tik šį, bet ir aną, pomirtinį gyvenimą. Atrodytų, kad šitaip nusiteikusiam senam žmogui mirtis neturėtų būti kokia baugi paslaptis. Dėl to ne visai įtikimai skamba Vainoraus prisipažinimas, kad jis bijąs mirties. Ši mirties baimė Vainoraus lūpose mums atrodo dar labiau neįtikima, kai išgirstame tolimesnius jo žodžius apie kapinyną ir jį gaubiantį paslaptingą gyvenimą ir kad Vainorus pats ateinąs čia pasėdėti, kaip į kokią viešnagę. Taip pat ir pomirtinio gyvenimo santvarka Vainoraus nebaugina: pragaras čia pat žemėje, kol žmogus gyvas ir klauso savo uvėrių akių, o dangus vėl čia pat

tam, „kuris jau nieko nebereikalauja, kurio siela jau laisva, kaip paukštytė“ („Š. past.“, II leid., p. 17). Aišku, kad tikėjimo dogmos ir religinės praktikos seniui Vainorui arba visai neturi jokios prasmės, arba suprantamos savotiškai, arba yra vien įpročiai ir iš mažens įdiegtos tradicijos. Dėl to jis ir „bedievis“.

Antroj apsakymėlio dalyj Krėvė vėl rodo Vainorų prie bičių. Galėtume pamanyti, kad, kaip Lapinas buvo visa savo būtim sutapęs su liepa, taip Vainorus su bitėmis. Šį kartą matome senį leidžiantį į avilį naują spiečių. Jis daro tai su tikrai sakramentališku rimtumu. Šios apeigos ne tik charakterizuoja Vainorų, bet yra įdomios ir kaip etnografiniai mūsų liaudies papročiai.

Rašytojui, vaizduojančiam tokį žmogų kaip Vainorus, sunku atsispirti pagundai paliesti ir tokius gilius pasaulėžiūros ir buities klausimus, kurie rūpi jau pačiam autoriui, nors su vaizduojamuoju asmeniu ir ne visai sklandžiai derintųsi. Taip atsitiko ir Krėvei. Ne visai sklandžiai jis pakreipia kalbą apie Dievą, ir mes tuojau pajuntame, kad čia autorius jau savo mintis reiškia Vainoraus lūpomis, o bijodamas senelį per daug apsunkinti, tą minčių dalį liepia pasakyti kitam pašnekesio dalyviui, Karpiui. Vainoraus ir Karpio išreikštos pažiūros gal ir derintųsi su visu dvasiniu „bedievio“ charakteriu, bet pats tų pažiūrų formulavimas ir jų išreiškimas daugely vietų atrodo įtartinas. Autorius tokį priekaištą turbūt nujautė ir pasirūpino užbėgti jam už akių: Vainorus yra matęs pasaulio. Jis yra buvęs ir Varšuvoj, ir Kijeve, ir dar kur. Jis nemaža ir skaitęs. Bet šitas žinojimas Vainoraus praeities nesudaro mumyse pakankamai tvirto pagrindo tikėti, kad jis galėtų taip filosofuoti, kaip autoriaus parašyta. Antra vertus, gerai, kad Krėvė plačiau nepasakojo apie Vainoraus keliones, lektūrą ir

inteligentiškumą. Būtum turėję ne idilišką, savaimingą kaimo išminčių, bet gudraujantį svieto perėjūną.

Tolimesniuose jo prisipažinimuose, ką jis mano apie šventųjų gyvenimus, girdime daug skepticizmo, nusivylimo ir kartumo. Mums vėl atrodo, kad visa tai yra kilę ne tiek Vainoraus, kiek paties autoriaus galvoj. Nes ir Vainoraus žodžius lydįs pjovėjos dainos posmas taip pat liudija ne tiek apie jo, kiek apie autoriaus nuotaiką: „Vienatonis balsas plaukė lygiai, ramiai ir buvo kupinas tokio ilgesio, lyg skundėsi kažkas ore, kad teisybės čia nesą, ir Dievo ieškojo“ (Ten pat, p. 34).

Taigi matome, kad vaizdelio pabaigoj Krėvės kuriamoji fantazija nuo Vainoraus vis labiau krypsta į save patį. O paskutiniam skyrely mes randame jau nebe Vainorų, kuris yra miręs, o patį autorių, lankantį kapines ir susigraudinantį ant „bedievio“ kapo. Vis dėlto ir šitie autoriaus nukrypimai į save nesuardo būdingųjų „Bedievio“ bruožų, ir senis Vainorus mums lieka priimtinas kaip įtikinamai išspręstas meninis ir idėjinis uždavinys: idiliškas liaudies išminčius pirmykštės animistinės bei panteistinės pasaulėjautos šviesoj.

Kalbėdami apie seniausią patriarchalinio sodžiaus kartą, jos suaugimą su gamta ir gilios senovės liekanas jos pažiūrose ir tikėjime, prisimename dar vieną „Šiaudinės pastogės“ vaizdelį, „Antanuko rytą“. Čia mes turime kaip ir paaiškinimą, kokiu būdu tos senovės liekanos ir tradicijos neišnyksta liaudy, kaip jos eina iš kartos į kartą, kaip jų šviesoj auklėjama kūdikio siela, diegiami doroviniai pradai į jautrią jo širdį ir apvaisinama jo vaizduotė sudvasintais pirmykščio tikėjimo įvaizdžiais.

„Antanuko ryte“ pirmiausia matome seniausios ir jauniausios kartos sutapimą, meilę, kurioj tik ir tegalimas to dvasinio

paveldėjimo vyksmas: Antanukas savo senelę myli labiau negu tėvelį ir motutę. Vos nubudus, Antanukui prasideda visa virtinė nuostabių įspūdžių ir išgyvenimų. Su dideliu įsijautimu ir artizmu čia Krėvės pastebėti ir atvaizduoti to, mūsų akimis žiūrint, paprasčiausio rytmečio skurdžioj kaimo pirkioj smulkūs įvykiai, bet toki įdomūs, paslaptingi ir reikšmingi mažam Antanukui.

Bet štai prasideda Antanuko sielos auklėjimas. Pirmiausia Dievas. Tas Dievas jam nesuprantamas. Kaip Jį reikia mylėti, jis nežino, bet kad reikia bijoti, jis ne tik žino, bet ir patyrė: jis visą naktį drebėjo, kai sykį Dievulis supykęs žaibavo ir griaudė, net langai drebėjo. Ir toliau dar visą eilę jo įspūdžių ir minčių bobulė vis kreipia į Dievulį. Ir jo vaizduotė ima piešti pikto Dievulio paveikslą: Dievulis senas, rūstus, baisus, su ilga barzda... Paskui eina pasakos, kurios jam nebe pasakos, bet baisi tikrovė: iš baimės ir gailesio jis garsiai pravirksta. Gamta ir jos gyvenimas, be abejo, sukeltų daugybę klausimų Antanuko galvoj. Bet pirkioj žiemos rytmetį nedaug gamtos tepamatysi. Vis dėlto ir čia smalsus Antanuko protas ištraukia iš visa žinančios bobulės daug įdomių dalykų: kam Dievulis žiemą duoda, kodėl dūmai raudoni, kaip augalėliams skauda, kai juos sužeidi, ir daug dar kitokių gamtos gyvenimą sužmoginančių ir sudvasinančių žinių.

Kas iš Antanuko būtų, jei jis visą gyvenimą pasiliktų Dzūkijos kaime, nepaliestas naujoviškosios kultūros, lengva įspėti. Paūgėjęs, iš bobulės globos jis patektų į skerdžiaus mokyklą. Čia jis išgirstų dar nuostabesnių dalykų apie piliakalnius, ežerus, nugrimzdusias pilis ir bažnyčias, laumes ir raganas. Paskui jis gal išgyventų tokią audringą jaunystę, kaip raganius Gugis, o iki 40 metų jį tėvas luptų iena... Artėdamas į 100

metų, jis taptų arba skerdžium Lapinu, arba raganium Gugiu, arba išminčium Vainorum. Taip kartojasi gyvenimas.

Ieškodami Vinco Krėvės realistiniuose vaizduose senoviškojo Dzūkijos kaimo kultūros liekanų, randame vieną ypatingai įdomią seno skerdžiaus pasaką apie „Perkūną, Vaivą ir Straublį". Ši pasaka visai tiktų į Dainavos šalies padavimus, bet savo kompozicija ir iš dalies gyvenimišku atspalviu geriau derinasi prie šiaudinės pastogės vaizdų. Šią pasaką ar padavimą senas skerdžius pasakoja ne epiškai objektyviai, bet ir pats į savo pasakojimą įsiterpdamas ir save patį charakterizuodamas. Tas skerdžius yra ne vien pasakotojas, bet ir veikiąs gyvas personažas. Tokiu būdu čia Krėvė pasiekė du tikslu: apmetė dar vieną skerdžiaus atmainą ir papasakojo įdomų liaudies padavimą. Pats skerdžius šį kartą yra bevardis, anonimas ir pasakoja jis taip pat bevardžiui kaimo berniukui, kaip ir tęsdamas bobulės iš „Antanuko ryto" auklėjamąjį darbą. Visame pasakojime autorius neįterpia nuo savęs nė vieno žodžio, taip pat nieko neleidžia kalbėti nė skerdžiaus klausytojui piemenukui. Tad ir skerdžiaus charakteristika, suvokta tik iš jo paties prasitarimų, pasakojant pasaką, žinoma, negali būti pilna. Vis dėlto ji yra nuostabiai gyva ir spalvinga.

Ir šitas skerdžius yra taip pat senas, kaip ir kiti: savo metų jis sakosi pats nežinąs. Jo senumas aiškėja dar labiau iš jo prisiminimų apie senus laikus. Kiekvienas senas peikia dabartį, o giria praeitį – ir juo senesnis, juo kontrastas tarp dabarties ir praeities didėja. Pastebėkime senio kalbose Krėvės sugautą įdomią psichologinę smulkmeną: senas žmogus fantastiškus senovės padavimus laiko tikrove, o į dabarties tikrovę žiūri labai skeptiškai, ja nepasitikėdamas. Senam tad visa teisybė, visas gyvenimo grožis, visa realybė praeity.

Dabartis gi – melas, apgaulė. Skaudžiausia gi tai, kad dabarties žmogus seniui nenori tikėti. O senis pasigirti mėgsta, ypatingai savo jaunyste, koks jis tada buvęs gražus ir kaip mergelės jį mylėdavusios.

Bet ne vien savo jaunyste senis giriasi. Jis turi ilgo gyvenimo patyrimą, yra paveldėjęs ir išmokęs daug nuostabių dalykų. Pati gamta jam ne paslaptis. Ir jau ne tuščiu pasigyrimu, bet autoritetingu savo vertės nusimanymu skamba šitie senio žodžiai: „Štai tau medžiai švokščia. Ko jie švokščia, tu nežinai, o aš žinau. Štai tau pjovėja pabarėje dainuoja, o kam ji dainuoja, tu nesupranti, o aš jau suprantu. Štai tau kregždė ant stogo trailiuoja – ko ji trailiuoja, tu neišmanai, o aš kaip save suprantu. Tau vėjas plaukus kilnoja – ir tiek!.. O man jis ausysna kušta...“ (Ten pat, p. 225).

Dėl to apie dabarties žmones jis atsiliepia su panieka: kvaili žmonės kalba taip ir taip... kvaili žmonės ir to nežino... kvaili žmonės mano... Tai vienintelis senelio atsilyginimas dabarties žmonėms, kurie jo nesupranta ir dažnai pašiepia. Nėr ko nė sakyti, kad jo pažiūros į moteris dar nepalankesnės.

Ir pagaliau paskutinis senio pasakotojo bruožas – tai jo atlaidumas, tolerancija, nesipiktinimas kitų nuopuoliais. Pasakodamas apie Vaivos neištikimumą savo vyrui Perkūnui, jis su viską atleidžiančiu mostu prideda: „Moteriškas juk. O vėl kas žino, ar ji kalta buvo, o gal taip jau Dievas lėmė. Manyk žmogus, galvok, kiek nori, nieko neišgalvosi...“ (Ten pat, p. 263).

Šituos senio pasakotojo bruožus papildo dar pasakojimo stilius: lygus, ramus, neskubąs, su pastabomis, su paaiškinimais ir nukrypimais į šalį, nusijaučiant savo vertę ir autoritetą mažojo klausytojo akyse. „Perkūno, Vaivos ir Straublio“ pasakotojas, norint mes labai maža apie jį patį sužinome, mūsų

vaizduotėj įsikūnija gal dar ryškiau negu pats Lapinas ar Vainorus.

Pasaka, kurią jis savo mažajam klausytojui seka, nėra koks tuščiaviduris plepėjimas, bet įdomus mitologinis padavimas, gražus gamtinio tikėjimo kūrinys. Kaip daugelio tautų mitologija yra kilusi iš gamtos reiškinių suasmeninimo ir savo žmogiškosios jausenos, galvosenos ir gyvybinių instinktų nukėlimo į gamtą, taip ir lietuviškieji tos rūšies padavimai kūrėsi tuo pat keliu. Tik, žinoma, kiekvienos tautos charakteris, temperamentas, pomėgiai kreipė vaizduotę į sau artimus bei tinkamus reiškinius ir aiškino juos savotiškai. Lietuvio vaizduotę žadinusi gamta gana paprasta: dangus su saule, mėnesiu, žvaigždėmis, perkūnais ir vaivorykštėmis, miškas su audros virkdomais medžiais, pievos ir pelkės su balzganomis mėnesienų miglomis, na, ir gal dar jūra su savo audromis ir paslaptingais gintaro turtais. Nei aukštų kalnų su snieguotomis viršūnėmis, giliais tarpekliais ir bedugnėmis, nei žemėje brangiųjų mineralų, nei ypatingų baisybių tyruose, nei tolimų kelionių jūromis. Tad ir lietuviškoji mitologija turėjo būti rami, idiliška, šeimyniška, be centaurų[88], be hidrų[89], be požeminių urvų, be titaniškų kovų, žudynių, kerštų ir kraujomaišų. Nušviesti lietuvio charakterio ir krašto gamtos žymes mūsų mitologijos likučiuose gali padėti ir šis Krėvės padavimas.

Taigi pasaulio krašte, prie baltųjų jūrų, pas savo tėvus augusi graži mergelė Vaiva. Ji mokėjusi austi nuostabiai gražias juostas ir vieną, gražiausią, padovanojusi berneliui Straubliui, ne berneliui, tik girios monui, nei gražiam, nei puikiam, tik mokėjusiam nuostabiai švilpinėle švilpauti ir dainuoti. Panoro ir Perkūnas Dundulis gauti iš mergelės juostą. Nujojo, pasivertęs gražiu bernu, gavo juostą, gausiai atsilygino auksu ir

sidabru ir ėmė džiūgauti tikrai perkūniškai. Bet miške gyveno senas monas Miškinis. Jis ir pašiepė Dundulį, kad Straublio juosta esanti nepalyginti gražesnė už perkūniškąją. Nuvyko Dundulis pas Straublį mainyti juostomis, bet tas nė klausyti nenori. Tuomet grįžo Perkūnas į Vaivą, ir ši duoda jam tris uždavinius.

Pirmas uždavinys toks: už septynerių marių ir septynių kalnų klonyje septyni piemenys gano vieną avį, kurios vilna tokia balta, jog, padėjus ją ant sniego, sniegas juodas atrodo. Dundulis turi tą vilną parnešti, jei nori gauti gražesnę juostą. Ir Dundulis uždavinį atliko.

Šitas motyvas mums primena graikų mitą apie auksinę vilną ir dievažmogį Jasoną, kuris su Argonautais keliasi per Hellesponto jūrą į turtingą Kolchidą ir ten, padedamas burtininkės Medėjos, išgrobia vilną ir grįžta į savo tėvynę. Panašumas, žinoma, tolimas, bet juk ne mažesnis skirtumas ir tarp graikų rapsodų[90] ir Dainavos skerdžiaus pasakotojo.

Bet štai antras uždavinys Dunduliui: „Už septynerių girių yra septynios upės; už tų septynių upių yra gražus sodas; tame sode auga aukso obelis, po ta obelim sėdi trys senelės, kurios verpia gijas ir vėju leidžia... O tos gijos tai vis žmonių laimė. Ilga gija – ilgai žmogus gyvena, kuriam tą giją verpė, trumpa gija – trumpai gyvena. Jei gražiai gija skrenda, per gražias pievas, per žalius šlaitus – linksma tam žmogui gyventi, o kurio užkliūva kur už krūmo ar už nendrės, ten dūli drėgmėje, pūsta, ir žmonės net mindžioja, – tai jau tam žmogeliui tik vargas – ir tiek“ (Ten pat, p. 257). Tos senelės turi suverpti ir Dundulio parneštą vilną.

Šis motyvas dar gyviau primena graikų mitologijos Parkas, Zeuso ir Temidės dukteris[91], kurių vyriausioji verpia

siūlą, o jauniausioji jį nukerpa, kai vidutinioji nusprendžia, kad atėjo laikas žmogui mirti. Bet pastebėkime, kaip lietuviškas variantas yra sušvelnintas, suidilintas: nei rūstaus mirties sprendimo, nei karpančių žirklių, tik savaime besidraikančios ore gijos – ir ilgas arba trumpas, linksmas arba liūdnas gyvenimas. O „kvaili žmonės kalba: voratinkliai"...

Trečias uždavinys: „Liepė paskui Vaiva Dunduliui surinkti rasą nuo septynių pievų ir išvelėjo joje tas gijas. Apdažė jas sulty septynių spalvotų žolių, kurios augo vidury didžiausių jūrių salos; tos jūrės ten, iš kur saulė teka. Toje saloje auga žolės visų dažų, kokių tik žmogaus akys yra mačiusios. Kad pievos gražiai žydėtų, skrenda lekia ten paukšteliai kas vieni metai ir ant savo sparnų parneša iš ten visokių gėlelių sėklų. Kad ne maži paukšteliai lakuonėliai, nesimarguotų mūsų pievelės, nežaliuotų mūsų sodai ir girios" (Ten pat, p. 258).

Šio motyvo, kaip ir visos pasakos, poetiškumas, prasmingumas ir mitologinis pobūdis yra visai aiškus, o magiškasis 7 skaitmuo sutinkamas labai plačiai daugelio tautų pasakose ir padavimuose.

Vaiva „per 7 savaites ir 7 dienas tik be vienos" juostą išaudė. Bet tuo tarpu Perkūnas ją įsimylėjo, vedė ir apgyvendina gintaro rūmuose, jūrų dugne. Viskas būtų gerai, tik vienas vargas: dieną ten tamsu, o naktį saulė šviečia. Po kurio laiko Dundulis vis dažniau ima savo žmoną palikti namie vieną. Panūdo ir Vaiva atlankyti savo gimtinę. Čia ji rado ir Straublį, sėdintį pakrūmėje ir graudžiai, gūdžiai švilpaujantį... Po to Vaiva daugiau nebepyko ant savo vyro Dundulio, kam jis nesėdi namie... Bet štai ji vieną kartą pasielgė labai neapdairiai: padovanojo Straubliui juostą, kurią buvo nuaudusi Perkūnui. Straublys neiškentė nepasigyręs Dundulienės dovana

kitiems monams ir laumėms – „Ir nuėjo plepalai, kaip būna tarp moterų, per girias, per šlaitus, per tankumynus“. O kai sužinojo Dundulis, baisu pasidarė: įsiutęs sudaužė jis savo gintaro rūmus, o juose žuvo ir Vaiva. Perkūnas šoko gaudyti ir Straublio, bet Viesulas nunešė jį toli, toli. Dundulis nusivijo ir vaikosi jį ligi šios dienos.

Į tokias tad šeimynines scenas supinti sudievinti Lietuvos gamtos reiškiniai šiame Vinco Krėvės padavime. Mes čia nekeliame klausimo, kas jame yra paimta tikrai iš liaudies, o kas paties autoriaus pramanyta. Iš viso to kūrinio dvelkia tokia liaudiška lietuviška nuotaika, jo motyvai taip darniai suderinti su lietuviška gamta ir gyvenimu, kad jeigu ir būtų kai kurie iš tų motyvų paties Krėvės pramanyti, tai šitai vien rodytų, kaip jis sugeba įspėti mūsų liaudies dvasią ir komponuoti bei stilizuoti pagal jos skonį. Perkūnas, Vaiva, Straublys ir kitos to padavimo būtybės yra daug tikresnės lietuvių mitologijos liekanos negu visokios Moldos, Patrimpai ir Pykuoliai. Vinco Krėvės kelias lietuvių mitologijai atkurti yra daug tikresnis, tik, deja, pavėluotas.

Susipažinome su tais Krėvės kūriniais, kuriuose ryškiausiai atsispindi senoviškoji dvasinė kaimo kultūra, jo tikėjimas, ir kuriuose veikia seniausi ir patikimiausi tos senovinės kultūros atstovai. Mums lieka dar du uždaviniai: paieškoti šiaudinės pastogės vaizduose įdomesnių psichologinių momentų ir atžymėti charakteringus kasdieninės buities ir apyvokos bruožus. Viso to apsčiai randame kaip tik tose apysakose, kurių ligšiol dar neminėjome.

Įdomesniuosius psichologinius momentus, kurių ieškosime kaimo žmonių gyvenime, galime išsyk jau apibendrinti sąžinės vingių vardu. Turbūt visi mažai išmokslinto, naivaus,

o religingo kaimo žmogaus veiksmai, kurie sukrečia jo sielą, gauna dorovinį atspalvį, jaudina sąžinę Dievo ir pomirtinio gyvenimo baime. Kaimo žmogaus poelgiuose randame visą eilę veiksmų, kurie tik sąžinės šviesoj gauna gilesnės psichologinės vertės.

Klasiškas tokių veiksmų pavyzdys Krėvės atvaizduotas visiems žinomoj „S i l k i ų“ apysakoj. Tarnaitė Marcelė pavagia iš vargšo žydelio Kušliaus tris silkes. Pavagia be kovos, be svyravimų. Jokio psichologinio susidomėjimo ta vagystė mums nesukelia. Bet štai šeimininkė Gedvilienė pažadina Marcelės sąžinę: už vagystę jos laukia Dievo bausmė, o gal ir pragaras. Ir štai visa antroji apysakėlės dalis – įdomi psichologiniu atžvilgiu reakcija į sąžinės sukeltą bausmės baimę, kurios pasėkoj randama savotiška priemonė kaltę ir bausmę išpirkti. Pirmiausia Marcelė sapnuoja baisų sapną, vaizduojantį jos nusikaltimą ir pomirtinę bausmę. Išsigandusi tos Dievo bausmės, ji pasiryžta piktą darbą atitaisyti: keliasi ir vagia šeimininkės kiaušinius, kad galėtų sekmadienį nuėjusi į bažnyčią, atsiteisti nuskriaustam žydeliui Kušliui.

V. Krėvė taip gerai pažįsta kaimo buitį, kad galėtų atrodyti, jog visas tas būdingas smulkmenas ir tuos kaimiečio sąžinės vingius, kurie čia mus ypatingai domina, jis bus pastebėjęs tikrovėj ir be didelių kūrybinių nuopelnų perkėlęs į savo raštų lapus. Tačiau taip manydami ne tiktai mažintume autoriaus meniško darbo reikšmę, bet ir iš viso klystume, aptardami jo talento savumus ir vietą mūsų literatūroje. Juk kas galėjo geriau pažinti kaimo gyvenimą ir kaimiečio sielą, kaip Žemaitė! Ir iš tiesų, Žemaitės kaimo aplinkos vaizdavimas bruožų gausumu ir įvairių smulkmenų būdingumu gal dar turtingesnis negu Krėvės. Tačiau vidaus, sielos gyvenimas,

atvaizduotas Krėvės, yra ne tik įdomesnis, bet ir savesnis, artimesnis. Krėvės vaizduose glūdi ne tik tam tikra pasaulėžiūra, kurią galime pateisinti rašytojo išmokslinimu, bet dar ir didelė žmogaus meilė, svetimos sielos pajutimas ir jautrus atsiliepimas jos reikalams. Kas, rodos, paprastesnio ir lengviau pastebimo, kaip „Silkių" nuotykis: išdykėlė merga pavogė iš žydelio 3 silkes, o pagąsdinta kunigu ir pragaru, žydui skriaudą atlygino pavogtais iš šeimininkės kiaušiniais. Bet iš šitų menkų faktų padaryti „Silkių" apysaką, reikėjo ne tik didelio literatūrinio artizmo, bet ir didelės užuojautos nuskriaustajam, ir gilaus įžvelgimo į Marcelės sąžinę, ir supratimo religinės kaimo moralės, sugebančios keliais paprastais Gedvilienės žodžiais ir atsidūsėjimu sukrėsti Marcelės sąžinę.

Dar vieną įdomų vidaus konfliktų bei išgyvenimų epizodą Krėvė vaizduoja apysakoj „G a l v a ž u d y s". Vyriausi šio vaizdelio veikėjai – tai piemenėlis Žvairių Petriukas ir ūkininkas Kalpokas. Bet yra čia dar vienas svarbus, nors nematomas veikėjas, tai būtent kažkokia slapta gamtos galia, taip pajėgianti sujaudinti žmogaus širdį ir sąžinę, kaip Gedvilienės atsidūsėjimas sujaudino Marcelės sąžinę. Jau turėjome ne vieną progą pamatyti, kad žmogaus ir gamtos bendravimas Krėvės kūryboj turi svarbią vietą. Čia bus dar vienas pavyzdys, kaip artimai kaimo žmogaus sielą ir jo sąžinę Krėvė jungia su gamtos gyvenimu.

Apsakymėlis prasideda giedria ganiavos idile – idilė ne sentimentališka, bet visai realistiška: „Gera ganyti vasaros metu rugienoje kiaules". Išdykėlis Petriukas, galvažudys, pristatomas mums kaip jautriai gamtą jaučiąs ir pasakų šviesoj ją sau aiškinąs berniukas.

Bet štai idilė suardyta labai prozaišku ir žiauriu būdu: ūkininkas Pliauga, užtikęs savo bulvėse kiaulę, piemenis taip perliejo botagu, kad tiedu pašoko, kaip gyvatės įkąsti. Visa Petriuko pagieža ir kerštas dabar nukrypo į kiaulę: jis taip sudrožia jai akmeniu, kad ta krinta vietoje negyva. Kiaulė buvo ūkininko Kalpoko, ir jis nutaria Petriuką žiauriai nubausti. Bet gamtos nuotaikoms jautrus ir Kalpokas. Rudens miškui graudžiai ošiant, jį apima tokis susigraudinimas ir sielvartas, kad Petriuko nusikaltimas pasirodo jau nebevertas dėmesio. Užuot čia pat pasipainiojusį išdykėlį nupliekęs, jis tėviškai jį paguodžia ir suramina. Nuostabi atmaina įvyksta ir „galvažudžio" Petriuko sieloj: užuot džiaugęsis, kad išvengė pelnytos bausmės, jis gailiai pravirksta dėl padarytos Kalpokui žalos ir pasiryžta ją atlyginti. Skeptikams gali atrodyti nesuprantamas tokis Petriuko jautrumas ir jo atsivertimas, lygiai kaip ir Kalpoko staigus sentimentalumas. Bet jiedu mat mokėjo pajusti gamtą. O ir mes patys, įsijautę į skurdų rudens miško liūdesį, gal suprasime, kad toki sąžinės vingiai yra galimi. Be to, reikia dar pastebėti, kad kiekvienas šioje apysakėlėje mestas bruožas yra tokis realus ir tikras, kad viskas, kas čia pasakojama, darosi patikima ir priimtina.

Dar vieną žmogaus ir miško paralelės atmainą randame apysakoj „Dvainiai"(I leidime „Vargingas gyvenimas"). Nusigyvenęs ūkininkas Dvainys – tikra vargo pelė. Visas jo gyvenimas, kaip ir jis pats, purvinas, apleistas, nejaukus. Tą skurdų foną, kuriame parodytas Dvainio nusiteikimas ir jo sąžinė, Krėvė piešia su visomis smulkmenomis. Vietomis jų atrodo net per daug.

Ieškodamas santykio tarp vargingo Dvainio gyvenimo ir jo charakterio blogumo bei pritvinkusio širdy kartumo prieš

visus ir save patį, skaitytojas mato, kad vargingas gyvenimas ir dvasinis blogis vienas antrą veikia ir ugdo: juo gyvenimas vargingesnis, juo Dvainys darosi uvėresnis[92], dar labiau apsileidžia – ir vėl savo uvėrumu ir apsileidimu dar labiau sunkina gyvenimą. Bet pats Dvainys, kaip ir kiekvienas tipiškas apsileidėlis pikčiurna, savo kaltės nemato, o kaltina visus kitus: žmoną, dukterį, sūnų, tuos, kurie geriau už jį gyvena, net kleboną ir patį Dievą, kam Jis neteisingas ir neišklauso jo maldų. Ir jis nutaria Dievui „atsilyginti“: sekmadienį per pat mišias eis ir kirs mišką. Tik Dvainio prietaringumas išgelbsti jį nuo to baisaus, jo nuomone, darbo. Vis dėlto tas nuodėmingas pasikėsinimas maištauti prieš Dievą neduoda jam ramybės: jis ima pinigus ir eina pas kleboną užpirkti mišias. Dvainio sąžinės vingis įvyko pirmiausia, tiesa, dėl jo prietaringumo, bet ir jis buvo paveiktas miško gyvenimo reiškinių paslaptingumo.

Į vargingo gyvenimo Dvainį yra panašus Traibėnas iš apysakėlės „I š s i b a r ė“. Traibėnas – tokis pat nevykėlis. Ir jam gyvenime niekas nesiseka, o savo apmaudą jis nori išlieti desperatišku pasiryžimu išbarti kleboną. Kaip Dvainio, taip ir Traibėno žygis nueina niekais: artėjant į kleboniją, jo narsa ima tirpti, ir, užuot išsibaręs, jis parodo klebonui didžiausią nuolankumą.

Dar vieną skurdo prislėgto žmogaus menkystės pavyzdį randame vaizdely „Ž m o n ą p a m o k ė“. Apsileidėlis Rupeika tik dėl to pasigeria, kad įgytų drąsos „pamokyti žmoną“, kurios tironija ir akiplėšiškumas įkyrėjo jam iki gyvo kaulo. Iš tiesų, parvykęs namuose sukelia pragarą, bet išsipagiriojęs vengia žmonai į akis pasirodyti.

Kasdieninės buities bruožų randame visose „Šiaudinės pastogės“ apysakose, bet ypatingai du apsakymėliai pasižymi

smulkaus kasdieninio triūso pavaizdavimu. Tai „Bobulės vargai“ ir „Kūčių vakarą“. Pirmojo siužetą sudaro bobulės darbo dienos atvaizdavimas. Pro bobulės triūsą Krėvė rodo pačią smulkiąją, paviršutiniškai žiūrint, nė nepastebimą kaimo buities dalelę. Tačiau Krėvės išryškinta, ir ji pasidaro įdomi ir prasminga. Iš tokios nežymios medžiagos sukurtas gyvas ir prasmingas buities paveikslas įgyja ne tik literatūrinę, bet ir dorovinę vertę.

Antrasis iš minėtųjų apsakymėlių vaizduoja pirmojo Didžiojo karo vargų nuotrupą kaimiečio gyvenime, pabrėždamas kontrastą tarp taikos ir karo meto padarinių kasdieninėje buityje.

Pilnumos dėliai tenka suminėti dar vienas „Šiaudinės pastogės“ apsakymėlis – „Vis toji Amerika“. Be įprasto Krėvei buities vaizdavimo, čia dar paliesta ir viena socialinė kaimo negerovė – emigracija į Ameriką. Tai vienintelis Krėvės realistinis kūrinėlis, kuriame jis susidomi visuomeninės prasmės tema. Deja, čia mes pasigendame ankstyvesniųjų apysakų spalvotumo ir originalumo. Įsigeidusio vykti į Ameriką Kasiulio sūnaus išdykimas, vagiliavimas, lemiamoji fotografija iš Amerikos, vekselis dvigubai sumai ir sudužusios motinos viltys, sūnui nepasisekus rasti užjūry laimės, – vis tai žinomi emigraciją peikiančios literatūros motyvai.

Vienas iš realistiškiausių ir didžiausias Vinco Krėvės prozos kūrinys yra „Raganius“, rinkinys apysakų, autoriaus pavadintų „prieškarinių laikų sodžiaus gyvenimo šešėliais“. Tuos vaizdus sieja keletas veikėjų, iš kurių vienas, skerdžius Kazys Gugis, ir yra tariamasis raganius. Vadinasi, „Raganiuje“ Krėvė sukūrė dar vieną skerdžiaus variantą. Jis daugeliu atvejų panašus į savo pirmtaką Lapiną. Jis toks pat senas, turi

100 metų, o gal ir daugiau, jis ir pats nežino, nes vienmečiams išmirus, nebeliko, kas jo metus skaito. Kaip anas, taip ir šis nieko neišmano apie katalikų tikėjimo tiesas, kaip vienas, taip ir kitas myli gamtą ir su ja bendrauja. Kaip Lapinas, taip ir Gugis visur buvo pageidaujamas svečias ir lygiai taip pat buvo patenkintas savo likimu. Žinome, kad Lapinas, turėdamas jau apie 100 metų ar daugiau, užsimano dar kartą pabandyti šeimyninio gyvenimo laimės. Gugis berods apie vedybas nesvajoja, bet užtat su kokiu pasigėrėjimu prisimena donžuanišką savo jaunystę!

Bet esama ir skirtumų. Lapinas tik neatsisakydavo išgerti stiklelio per krikštynas, o Gugis tai jau tikras girtuoklis: ką gauna, viską prageria. Iš kaimo vaišių jis grįždavo „žąseles varinėdamas". Girtavimas jį ir skerdžiauti privertė, girtavimas ir į kapus nuvarė. Lapinas mėgdavo supjudyti ne tik vaikus, bet ir suaugusius visokiais savo prasimanymais, o Gugis, priešingai, ramindavo, guosdavo, jaunuosius į poras suvesdinėdavo, tėvams užtardavo. Bet didžiausias skirtumas – tai Gugio raganiškumas: žmonės tikėdavo jį raganių esant. Mat jis mokėdavęs įspėti orą, išpranašaudavęs vedybas, nepaisant tėvų priešinimosi, o kaimo moterėlės tikėjo jį galint padaryti dar nepaprastesnių dalykų. Užtat jo privengdavo ir jam gerindavosi. Iš tiesų gi Gugis nėra jokis raganius, tik turįs daug patyrimo, pastabumo, įžvalgumo, mokąs pasinaudoti jau įgytu garsu ir įtaigumu paveikti truputį prietaringą ir naivų kaimo žmogų. Knygos pabaigoje, skyrelyje „Pas dangaus vartus", kur humoristiškai vaizduojama Gugio pomirtinė kelionė su angelu į dangų ir ginčas su šv. Petru prie dangaus vartų, pasirodo dar vienas skerdžiaus charakterio bruožas – tai jo užsispyrimas, atkaklumas. Knyga taip ir baigiasi tokiais šv. Petro

žodžiais: „Pirmą kartą matau tokį atkaklų žmogų, kuris net su Dievo sprendimais nesiskaito“. Turint visa tai galvoj, būtų galima išrutulioti dvejopą Gugio „raganiškumo“ bruožą ar priežastį. Pirmiausia, jis yra žmogus, turįs stipresnę intuiciją, akylesnį įžvalgumą. Antra, dėl savo atkaklumo ir stiprios valios jis, pasinaudodamas vienu kitu įspėtu bei išpranašautu įvykiu, ima viską sakyti ir veikti su dideliu įsitikinimu ir pasiryžimu. Jo sugestijos, valios, raganiaus autoriteto, o savo prietaringumo ir baimės paveikti, žmonės nejučiomis elgiasi taip, kaip jis „išpranašauja“.

Viso šito „Raganiaus“ apysakoje šiek tiek yra, bet šios temos Krėvė plačiau vis dėlto nepanaudojo. Dėl to nukentėjo siužetas, fabula, įdomumas, bet užtat veikalas išėjo artimesnis tikrovei ir kasdieniniam gyvenimui.

Gugio veiksmai, tie jo „raganavimai“, labai šykščiai išbarstyti po visą knygą, lygiai kaip ir pats Gugis retai kada pasirodo kitų veikale vaizduojamųjų žmonių tarpe. Dėl to ir veikalą jis sieja labai nestipriai, ir kai kurios dalys pasilieka kaip atskiros apysakos. Tų dalių yra šešios: „Žemaitukas“, „Simajudas“, „Kukis ir Gugis“, „Pramuštgalvis“, „Su Dievuliu susitaikius“ ir „Pas dangaus vartus“. Toliausia nuo raganiaus stovi „Žemaitukas“ ir „Pramuštgalvis“. Tačiau ir šios, lygiai kaip ir likusios dalys-apysakos, yra labai vertingos dėl jose atkurto realaus, tikro Dzūkijos prieškarinio sodžiaus gyvenimo, kuriame Krėvė su jam įgimtu pastabumu įžvelgė daug įdomių ir prasmingų bruožų žmonėse ir jų aplinkoj. Įdomus senos kartos aplenkėjęs kunigas klebonas Žemaitukas, kuriame teisingumas, gailestingumas bei žmonių meilė savotiškai derinasi su stačiokiškumu, atkaklumu ir ne visai įprastomis ganytojiškomis priemonėmis. Įdomūs ir šykštuoliai

ūkininkai Grigas ir Kukis, abu kietu kaip titnagu, pasiryžusiu geriau sūnų išsižadėti negu leisti vest neturtingas mergaites. Minėtinas ir Juozas Misiulis, ankstybas kaimiečio biznieriaus ir išnaudotojo pavyzdys. Arba vėl „pramuštgalvis“ Petras Lukošiūnas, aistringas kaimo įsimylėjėlis, kuris, iš sielvarto pasigėręs, pakelia tokias muštynes, kad, gelbėdamasis nuo katorgos, turi į Ameriką sprukti. O kiek visoj knygoj sodžiaus gyvenimo bruožų bruoželių ir greta skurdaus paprastumo – giliai žmoniškų sodiečio sielos plasnojimų! Tiesa, šiame veikale pasigendame gamtos fono. Viskas čia pinasi apie žmonių rūpesčius ir tarpusavinius santykius. Tai yra tarsi koks sklandžiai nupasakotų atsitikimų rinkinys – ir tai daro knygą bent kiek monotoniškai vienodą. Bet ir tą vienodumą paįvairina vaizdinga, sultinga Krėvės kalba ir gyvas sklandus pasakojamasis stilius.

Platų ir įdomų kaimo žmonių buities, konfliktų ir santykių vaizdą nupiešė Krėvė „Žente“. Yra tai stipri, be jokių dirbtinių priemonių bei efektų drama, kurioje plačiai aprašyti scenovaizdžiai ir epiniai žanriniai paveikslai eina pakaitomis su stiprios įtampos dramatinėmis scenomis. Dramos asmenys ryškūs ir būdingi. Ūkininkas Kalvaitis – kietas, bet doras, teisingas ir blaivus žmogus, geraširdė, pamaldi jo žmona ir nelaiminga, negraži, visam kam rezignavusi jų duktė Marytė sudaro vieną dramos partnerių grupę. Priešingoj grupėj matome turtingą ūkininkaitį Stasį Mėrūną, vėliau Kalvaičio žentą, karštos, aistringos prigimties žmogų, kuris, išgyvenęs aistringos jaunystės siautėjimus, randa dvasios pusiausvyrą ir grįžta į savo šeimą. Blogoji dramos dvasia – tai piršlys Ringelė, apsukrus melagis piršlybose, nedoras ir klastingas intrigantas bei sukčius gyvenime. Graži, jauna Skylienė, Mėrūno

mylimoji, Marytės konkurentė, traški, karštakraujė moteris, dramatinių konfliktų kaltininkė. Pridėkim dar čia kerštaujantį kurstytoją Juknį ir apgaudinėjamą Skylienės vyrą, tai bus ir visi svarbesnieji veikalo personažai.

„Žento" dramos literatūrinė problema nėra iš lengvųjų. Plataus masto epinio paveikslo fone išryškinti jausminį kaimo žmogaus gyvenimą, parodyti didelių meilės aistrų kovą – tai uždavinys, reikalaująs didelio meninio blaivumo ir skonio. Tokią temą lengva suinteligentinti, sumiesčioninti ir subanalinti. Krėvė šito pavojaus išvengė. Mėrūno ir Skylienės meilė – tai ne flirtas, ne išdykavimas ir ne malonumų gaudymas, bet gaivalinis, aklas prigimties šauksmas, nepaisąs jokių kliūčių nei pavojų. Tačiau kaimo buity žmogaus laimę dažniausiai nulemia ne aistra, bet pareiga, darbas, gyvenimo reikalas. Dėl to ir Krėvė, gerai pažįstąs kaimo žmones ir buitį, „Žento" dramą baigė ne tragiška katastrofa, bet ramia susitaikymo scena šventoriuje.

– – –

Pervertę Vinco Krėvės realistinius kaimo buitį vaizduojančius raštus, matome, kad jiems medžiaga yra imta iš Dzūkijos kaimo prieš pirmąjį Didįjį karą. Kokių nors ryškesnių bei moderniškesnių kultūrinės pažangos bruožų „Šiaudinės pastogės" kaime nerandame. Piešdamas būdingą Dzūkijos kaimo buitį, Krėvė savo kūriniams suteikia dar ir gilesnės idėjinės prasmės, ar tai nušviesdamas labai artimą žmogaus susisiejimą su gamta, ar tai parodydamas ypatingesnius kaimo žmogaus dvasinio gyvenimo posūkius bei kovą dėl laimės, ar tai į kaimo buitį įpindamas senovės tikėjimo padavimų bei mitologijos liekanų, be to, visais tais atvejais išryškindamas etninius lietuviškojo gyvenimo bei charakterio bruožus.

Visus šiuos kūrinius apskritai galime vadinti realistiniais. Jų vaizduojamoji buitis ir žmonės savo visumu neprasineša pro skurdžios kaimo kasdienybės ribas. Vis dėlto ir juose neoromantinis atspalvis yra jaučiamas. Idealistiniu romantiniu atspalviu yra apgobti „Skerdžius“, „Bedievis“, „Antanuko rytas“, „Vaiva, Straublys ir Perkūnas“. Juose pastebimas ir ryškesnis idealizavimas bei estetinis stilizavimas, vaizduojant žmones, gamtą ir paralelę tarp žmogaus ir gamtos. Be to, autoriaus asmuo čia daug ryškiau pasireiškia negu objektyviame realistinio vaizdavimo mene. Krėvė vietomis mėgsta pasakoti nuo savęs, pats įsiterpti į veikiamuosius savo apysakų asmenis, dalyvauti jų pokalbiuose. Jo žmonių nusiteikimas gamtoje, ypatingai miške, yra kartu ir paties autoriaus nusiteikimas, jų rūpesčiai ir sielvartai atrodo tarsi ir paties autoriaus išgyvenami. Dėl to Krėvės apysakos apgobtos lyrinės šilimos, žmoniškos užuojautos ir romantinio visumos pajautimo, siejančio žmones ir gamtą į vieną didžiojo gyvenimo skritulį.

„Rytų pasakos“

Dar vieną įvairiaspalvės Vinco Krėvės kūrybos ciklių sudaro jo orientaliniai egzotiniai veikalai, jo paties pavadinti bendru „Rytų pasakų“ vardu. Čia randame šiuos kūrinius: „Pratjekabuddha“, „Indas, kuriame karalius laiko geriausią savo vyną“, „Azerstano šalis“, „Priešingos jėgos“ ir „Moteris“. Į orientalinę grupę reikia dar įskaityti nebaigtą, tik nuotrupomis spausdintą biblinę apysaką „Dangaus ir žemės sūnus“.

Orientalinė tematika, rytietiškas stiliaus puošnumas ir visokia egzotika Europos literatūrose ima populiarėti nuo romantizmo laikų. Fr. Šlėgelis, Novalis, G. E. Lessingas, J. G. Herderis, J. W. Goethe, F. R. Šatobrianas, V. Hugo,

G. G. N. Baironas, A. Puškinas[93], Ad. Mickevičius ir daugelis kitų domisi Rytų pasauliu bei kūryba ir patys ima naudotis to pasaulio kultūros lobynu savajai kūrybai praturtinti.

Mūsų literatūroje iki Krėvės „Pratjekabuddhos“, išspausdintos „Vaivorykštėj“ 1913 metais, jokių orientalinio atspalvio kūrinių nerandame. „Pratjekabuddha“ tai nėra vien autoriaus fantazijos kūrinys, bet vaisius jo studijų apie budizmą. Indijos gyvenimas, kultūra, religija, visuomenės sluoksniai-kastos bei jų santykiai duoda medžiagos šiai žymiausiai Krėvės Rytų apysakai. Bet svarbiausieji idėjiniai pradai yra imti iš budizmo religijos ir mokslo. Rūsti ir žiauri askeza, liepianti išsižadėti visų žemės gyvenimo džiaugsmų, marinanti kūną ligi visiško pajautų atšipimo, beviltiškas pesimizmas, niekinąs laikinojo gyvenimo vertybes, ir vėlgi didelis pasitikėjimas žmogaus valia, sugebančia išsivaduoti iš visų aistrų, gundymų, kentėjimų ir net noro būti ir tokiu būdu pasiekti dvasinio pabudimo, aukščiausios išminties, abejingumo ir ramybės Dievybėje – štai budizmo ir kartu „Pratjekabuddhos“ prasmė ir moralė.

Su tos pačios pasaulėžiūros fonu derinasi ir antroji Rytų pasaka apie „Indą, kuriame karalius laiko brangiausią savo vyną“. Ši pasaka moko suprasti, kaip išviršiniai pavidalai esti apgaulingi ir kaip tikroji išmintis, tas senas, brangus vynas, tegali būti negendamai saugi kukliame, paprastame pavidale.

Apysaka „Priešingos jėgos“ nukreipia skaitytoją į senovės persų-iraniečių kultūrą bei mitologiją. Čia jau mažiau pasyvios kontempliacijos bei intuicinio veizėjimo, o daugiau veiksmo, kovos ir protinės abstrakcijos. Šventosiose Avesta knygose surašytas Zaratustros[94] mokslas (apie 1500 metų

prieš Kristų) skelbia du amžinus dieviškus priešingus pradus: Ahura-Mazda (Ormuzdas), gerųjų genijų apsuptas šviesos dievas, visokio gėrio šaltinis, ir Anro-Manju (Arimanas), piktųjų demonų lydimas tamsybių dievas, visokio blogio pradas. Jųdviejų amžinos kovos kuriamąjį ir griaunamąjį darbą vaizduoja Krėvės „Priešingos jėgos".

Mahometoniško pasaulio nuotrupą praskleidžia dvi Rytų pasakos: „Azerstano šalis" ir „Moteris". Islamo religijoj, sureformuotoj Mahometo[95] (mirė 632 m. po Kristaus), surašytoj Korane, garbinančioj vieną Dievą-Allahą, dangaus ir žemės sutvėrėją, yra daug senojo žydų tikėjimo ir Kristaus mokslo įtakos. Tačiau niekur nerasime nė tokios fanatiškos žydų ir krikščionių neapykantos, kaip Mahometo išpažintojų tarpe. „Moteris" – pasaulio kūrimo legenda bendrais bruožais – primena Biblijos pasaulio kūrimą. Tik Krėvės pasakoje didelis vaidmuo skirtas žmogaus protui ir valiai ir ypatingai išaukštinta moteris, kas visai derinasi su musulmonų pasaulio pažiūromis ir nuotaikomis. „Azerstano šaly" gražiai atsispindi Allaho ir Mahometo garbintojų religinis ir tautinis fanatizmas, savotiška išmintis, askezė ir visų svetimųjų neapykanta.

Peržvelgę Krėvės „Rytų pasakas", matome, kad jų rytietiškumas pirmiausia reiškiasi turiniu, susietu su kuria nors Rytų religija. Visų tų pasakų turinys – tai plačiai išgarsėjusios Rytų išminties nuotrupos: pamokančios parabolės, prisagstytos prasmingų palyginimų, išmintingų išsireiškimų, gilių minčių bei aforizmų. Bet visas tas moralizuojantis didaktizmas įvilktas į puošnius vaizdus, sukurtus labai lakios fantazijos. Krėvės surašytose pasakose tas fantazijos lakumas daugiau pasireiškia siužetuose ir įvykių raizgyne, o mažiau kalbos ir stiliaus puošmenyse. Formalinio stilistinio orientalizmo daugiausia

randame „Pratjekabuddhoje“ su gausiais palyginimais, hiperbolėmis, epitetais ir kitokiomis puošmenomis, paimtomis iš Rytų gamtos ir gyvenimo. Su kilniu tų pasakų turiniu ir jose reiškiama išmintim Krėvė suderina ir savo frazę, plačiai banguojančią, ritmišką, santūrią ir iškilmingą. Krėvės stilistinio muzikalumo bei harmoningumo geriausių pavyzdžių tektų ieškoti dviejuose, viens nuo kito toli atsiskyrusiuose kūriniuose: lyriškai švelniuose, jaukiuose „Dainavos šalies senų žmonių padavimuose“ ir asketiškos išminties apsunkintose „Rytų pasakose“.

– – –

Vinco Krėvės kūrybos apžvalgą baigsime trumpa išvada: nė vienas lietuvių rašytojas ligšiol neapėmė universalesnių kūrybos sričių ir nė vienas tiek neįsigilino į lietuvio sielą ir buitį, kaip jis.

II. 1918–1940 METAI

1. Didysis karas ir jo padariniai

Dešimtmetis po spaudos grąžinimo ir visa rusų pavergtosios Lietuvos epocha baigiama prasidėjus Didžiajam karui, kuris kelerius metus sutrukdė kultūrinį lietuvių tautos gyvenimą, bet už tai praskynė kelią į naują, daug vaisingesnę politinės nepriklausomybės gadynę. Didžiojo karo metai (1914.VII.28–1918.XI.11), Europos literatūrose palikę neišdildomų pėdsakų, davę medžiagos daugeliui žymių veikalų, sukūrę ištisas kryptis (pav., ekspresionizmą), mūsų literatūrai nepadarė tokios įtakos, kokios būtų galima tikėtis. Be trumpo „Keturių vėjų" sąjūdžio[1] ir kitų mažiau reikšmingų novatoriškų bandymų, kuriuose galėtume užčiuopti karo įtakos, mūsų literatūros raida apskritai vyko jau prieš karą nužymėtomis linkmėmis. Taip atsitiko dėl to, kad per tą vieną dešimtmetį mes nesuspėjom išauginti gausingesnių ir stipresnių pajėgų, kurios būtų sugebėjusios literatūros srityje giliai ir prasmingai reaguoti į karo įvykius. Didesnė mūsų šviesuomenės ir rašytojų dalis buvo nublokšti svetur, turėjo gyventi kitokiais rūpesčiais ir reikalais. Be to, prieškariniame dešimtmety pasirodę daigai dar nebuvo spėję tiek išaugti ir suklestėti, kad, karui praėjus, vėl neimtų leisti naujų, bet tos pačios rūšies ūgių.

Vis dėlto Didysis karas ir mūsų literatūrai be žymės nepraėjo. Nekalbėsime čia apie tą sunkiai aptariamą, tačiau realią

įtaką, kurią padarė karas žmonių psichikai, galvosenai, pasaulėžiūrai, moralei ir kuri bus paveikusi kaip visą mūsų kultūrinį gyvenimą, taip ir literatūrą. Visai konkrečių su Didžiuoju karu susietų kūrybos nuotrupų yra davęs beveik kiekvienas to laiko mūsų rašytojas, pradedant vyriausiais Žemaite, Maironiu, Jakštu, baigiant jaunaisiais, jau po karo pradėjusiais A. Venclova, P. Cvirka ir kitais. Šitai pamatysime atskirų autorių raštų apžvalgoj.

Bet jau dabar, kalbant apskritai apie Didžiojo karo reikšmę mūsų literatūrai, pravartu pažymėti, kad karo ir artimiausiais po jo metais žymi mūsų rašytojų dalis gyveno ir rašė Rusijoje ir kitur užsieniuose. Tokiu būdu susidarė kaip ir kokia emigracijos literatūra. Čia priklauso Vaižgantas, A. Vienuolis, V. Krėvė, I. Šeinius, M. Gustaitis, B. Sruoga, P. Vaičiūnas, V. Mykolaitis-Putinas, S. Čiurlionienė, K. Puida, O. Puidienė-Vaidilutė, J. Savickis, P. Kirša, K. Binkis. Skaitydami šių autorių raštus pastebime, kad jų tematikoj, motyvuose, vaizduose daugiau ar mažiau atsispindi tų kraštų ir jų literatūrų įtaka. Tokiu būdu mūsų literatūra praplečia savo akiratį ir susiliečia su kitų Europos tautų kūryba.

Baigiantis karui Vokietijoje ir Rusijoje įvykę revoliuciniai perversmai paveikė tų ir kitų kraštų literatūrą gal dar daugiau negu pats karas. Mums ypatingai didelės įtakos turėjo rusų revoliucija, į savo sūkurį įtraukusi didelę mūsų tautos dalį. Rusų revoliucija vykdė naują valstybinio ir visuomeninio gyvenimo santvarką – proletariato diktatūrą. Ligtolinė valdančioji klasė, buržuazija, su visa jos dekadentine kultūra buvo pasmerkta žūti. Marksistinės ideologijos šviesoj kultūros pažanga aiškinama kaip kovojančių klasių išdava. Menas ir literatūra taip pat ne vien išreiškia visuomeninių klasių bei grupių interesus,

bet ir atspindi jų pasaulėvaizdį, skonį bei nuotaiką, visos jų medžiaginės bei dvasinės aplinkumos atmosferą. Dėl to literatūros kūrinys ne vien savo turiu, bet ir visa išraiška, poetika, kalba, stiliumi yra būdingas tai visuomenės bazei, kurioje jis išaugo. Menas ir literatūra turi būti veiklūs, sąmoningi klasių kovos veiksniai. Tik kovojanti klasė, dabar proletariatas, yra kūrybinga. Meno ir literatūros priemonėmis ji turinti ugdyti savo sąmonę ir ginti savo interesus. Dėl to tendencija čia yra pateisinama ir net būtina.

Ši kryptis, įsigalėjusi porevoliucinėj rusų literatūroj, gyvai atsiliepė ir pas mus. Idėjinio visuomeninio elemento persvara literatūros kūriny jaučiama susijusių su „Trečiu Frontu“[2] autorių raštuose, o visuomeninės-marksistinės kritikos metodas imtas plačiai naudoti „Kultūros“ žurnale.

Nepriklausomos Lietuvos valstybės sukūrimas – svarbiausia mums Didžiojo karo išdava. Tik dabar turėjo susidaryti normalios sąlygos suklestėti ir mūsų literatūrai. Tačiau suklestėjimo ilgai nematome. Valstybės medžiaginė parama literatūros reikalams pradžioje negalėjo būti žymi, pagaliau tokia parama kūrybingumas nesudaromas. Svarbesnė kūrybai dvasinė visuomenės atmosfera ilgą laiką nebuvo palanki. Savos lietuviškos, idealistiškai nusiteikusios inteligentijos vis dar buvo nedaug, o šiaip biurokratija ir miesčionija lietuvių kultūros reikalais nesidomėjo. Nemaža buvo iš Rusijos grįžusių neva lietuvių, kurie, nors lietuviškai mokėjo, dėjosi patriotais ir skverbėsi į aukščiausias valstybės vietas, bet savo dvasia nenorėjo ir negalėjo sutapti su kūrybiniu tautiniu sąjūdžiu. Atsirado nemaža ir šiaip svetimų prisiplakėlių, kuriems visiškai nerūpėjo nei valstybė, nei tauta, nei jos kultūra. Tad suprantama, dėl ko to laiko mūsų literatūroje, ypač senesniųjų

autorių raštuose, tiek daug kartaus nusivylimo, kriticizmo ir susirūpinimo tautos ateitim. Čia minėtinos Maironio ir Aišbės-Kriščiukaičio satyros, Vaižganto ir Vienuolio publicistiniai feljetonai, Vydūno straipsniai „Darbymety", Žemaitės kartūs žodžiai: „sugrįžau Lietuvon, Lietuvos neradau"[3]. Iš vidurinės kartos poetų tą kriticizmo nuotaiką geriausia išreiškė Faustas Kirša savo satyrinėse „Pelenų" giesmėse ir Petras Vaičiūnas savo komedijose.

2. Literatūrinė spauda Nepriklausomoje Lietuvoje

Nepriklausomoj Lietuvoj leista nemaža literatūrai skirtų žurnalų bei laikraščių. Trumpas amžius yra būdingiausias jų visų savumas: nė vienas literatūros organas nėjo ilgiau, kaip trejetas metų, o daug buvo tokių, kurie tegyvavo vos vienerius metus arba tepasitenkindavo vienu-antru numeriu. Taigi nė vienas mūsų literatūros žurnalas neįstengė sukurti savos literatūrinės tradicijos, ryškesnės programos bei kriterijų. Išimtį sudaro pora kraštutinių srovinių laikraščių, kurie iš pat pradžių pasirodė su griežta programa ir savu bendradarbių kolektyvu. Toki buvo „Keturi Vėjai" ir „Trečias Frontas". Jie bus aptarti atskirai, nagrinėjant šio laikotarpio literatūrą.

Trumpo mūsų literatūrinių laikraščių amžiaus buvo dvi svarbiausios priežastys: visuomenės menkas domėjimasis literatūra ir pačių rašytojų menkas produktingumas. Be to, didelę dalį literatūrinės medžiagos atimdavo visuomeninė politinė spauda, kuri ištesėjo dosniau savo bendradarbiams atsilyginti. Stipraus, rimto, visą literatūrinį gyvenimą apimančio

organo stoka neigiamai paveikė literatūros kūrybą, kritiką ir skonį. Dėl to ir viso laikotarpio literatūrinio gyvenimo vaizdas atrodo gerokai pakrikęs, be tarpusavinio bendravimo ir susitarimo.

Minėtini šie svarbesnieji Nepriklausomos Lietuvos literatūros organai.

„D a i n a v a“, literatūros ir dailės lapai. I knyga. Vilkolakio leidinys, 1920 m. sausio mėn. Redagavo Faustas Kirša ir Balys Sruoga. Daugiau „Dainavos“ nebeišėjo.

“Dainava“ tęsia „Pirmojo Baro“ kryptį su aiškiu polinkiu į neoromantizmą, estetizmą bei simbolizmą. Tą rodo originalinė kūryba: B. Sruogos „Audėja“, P. Kiršos „Aidų aidužiai“, Ig. Šeiniaus „Naktis ir saulė“, „Mėnesiena“, „Trys paukščiai“, M. Vaitkaus, Ad. Juodojo[1] ir Tyrų Dukters[2] eilės; tam tinka ir Balio Sruogos vertimai iš J. Baltrušaičio, Piero Liny ir egzotinės poezijos pluošto; prie to derinas ir straipsniuose reiškiamos pažiūros: B. Sruoga, rašydamas apie mūsų vaidybas, nupeikė natūralizmą teatre, palankiau atsiliepia apie simbolizmą, bet nori rasti savą lietuvišką vaidybos kelią. Prieš natūralizmą bei realizmą teatre pasisako ir A. Sutkus[3] straipsniuose „Sena ir nauja vaidyba“ ir „Ibseną vaidinant“. Faustas Kirša straipsnyje „Aitra poezijoj“ kelia balsą prieš utilitarizmą bei šališkumą. Iš vertingesnių „Dainavos“ raštų dar minėtini B. Sruogos apie Tadą Daugirdą[4], P. Galaunės[5] apie Laurą Gucevičių[6] ir M. Biržiškos apie lietuvių laikraščius Lietuvoje prieš spaudą leisiant. Tenka pastebėti, kad jau „Dainavoj“, kritikos ir aktualijų skyriuje, prasideda aimanos ir kaltųjų ieškojimas dėl pastebimų kultūriniame Lietuvos gyvenime trūkumų. Štai raudona gija tęsis per visą literatūros, meno bei kultūros reikalams skirtąją spaudą.

„Skaitymai“, mėnesinis literatūros žurnalas, leistas Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos 1920–1923 m. Redagavo V. Krėvė, 3 paskutines knygas – L. Gira. Išėjo 24 knygos.

„Skaitymai“ norėjo apimti visą lietuvių literatūros gyvenimą, tad šiuo atžvilgiu jie būtų lyg ir „Vaivorykštės“ tęsinys. „Skaitymuose“ dalyvavo visų krypčių ir kartų rašytojai. Žurnalas buvo įdomus, turiningas, bet į pabaigą ima žymiai menkėti. Paskutiniuose numeriuose pasirodo visa eilė jaunų autorių, kurie nė tuomet, nė vėliau lietuvių literatūroje vardo neįsigijo.

„Skaitymai“ ypatingai reikšmingi savo kritikos straipsniais ir recenzijomis. Šiame skyriuje rašė B. Sruoga, E. Radzikauskas[7], V. Bičiūnas, M. Kemšis-Krėvė[8], Vaižgantas, Dobilas, A. Voldemaras[9]. „Skaitymų“ kritikų pradžioje buvo pasiryžta kelti lietuvių literatūros kūrybinį lygį, griežtai atsijojant pasirodančias knygas, ugdant rašytojų ir skaitytojų literatūrinę kultūrą ir skonį. Tačiau netrukus tas griežtumas iššaukė Vaižganto protestą „knygoms apginti nuo kritikų“, prasidėjo aštri polemika dėl kritikos esmės ir uždavinių, po kurios kritikos sąjūdis „Skaitymuose“ atslūgo. Pasirodė, kad ir patys kritikai tarp savęs nesutaria nei dėl vertinimo kriterijų, nei dėl metodų. E. Radzikauskas ėjo dar „Vaivorykštėj“ pradėtu keliu, vadovaudamasis gautu iš kūrinio estetiniu įspūdžiu ir bandydamas iš kūrinio iššifruoti autoriaus išgyvenimus ir net jo asmenybę. M. Kemšis šį impresionistinės kritikos metodą bandė papildyti, paieškodamas kūrinyje visuomeninės reikšmės. Balys Sruoga, visokių ideologijų, visuomeniškumo ir apskritai idėjinio kūrybos siejimo bei aiškinimo priešas, rėmės kūrinio sudedamųjų, daugiausia formalinių elementų darna,

vaizdų psichologiniu pagrindimu ir istorine poetinių konstrukcijų bei priemonių raida. Kai vienur kitur „Skaitymuose“ buvo pakaltinti rašytojai, kam jie nutolstą nuo visuomenės ir neatsiliepia į tautos reikalus, tai šia proga Balys Sruoga, iškėlęs literatūros tautiškumo klausimą, aiškino, kad tautiškumas pareina ne nuo „atsiliepimo į reikalus“, bet nuo sąmonės formos. Apskritai Balys Sruoga „Skaitymuose“ ir kitur savo kritikos raštais aiškiausiai nušvietė literatūrinės formos ir tautiškumo klausimus.

Dobilas, rašydamas apie Vienažindį ir renesanso reikalingumą, taip pat kliudė tautiškumo klausimą: lietuvių kūryba turinti pakrypti į liaudį. Čia jis bando nustatyti ir psichologinius lietuvio charakterio savumus.

Be principinio pobūdžio straipsnių, randame „Skaitymuose“ apsčiai recenzijų ir literatūrinių nagrinėjimų. Šiaip tuščių aimanavimų bei nusiskundimų dėl visokių kultūrinio mūsų gyvenimo blogybių „Skaitymai“ vengė.

„G a i r ė s“, meno ir literatūros iliustruotas žurnalas, redaguotas K. Puidos, ėjo kas 2 mėn. 1923–1924 metais.

Tai buvo prabangios išvaizdos, lietuvių dailininkų kūrinių nuotraukomis papuoštas žurnalas. Ryškios srovinės krypties jis neturėjo, vis dėlto spietė aplink save neoromantinių polinkių rašytojus: V. Krėvę, B. Sruogą, M. Gustaitį, F. Kiršą, Putiną, Vaidilutę, P. Vaičiūną, V. Bičiūną ir kitus. Iš verstinės literatūros žymėtini B. Sruogos vertimai: O. Brežezinos[10] „Vigilijos“ ir Novalio[11] „Himnai nakčiai“. R. Tagorės...[12]

„Gairių“ redakcija buvo pasiryžusi plačiau informuoti savo skaitytojus ir apie Vakarų Europos literatūras. Tam tikslui jai bendradarbiavo ir svetimi autoriai: Domanskaja rašo apie vokiečių literatūrą ir Romain Rollandą[13], Sirinas apie anglų

poetus XIX a., Dioneo apie ispanų literatūrą, G. Salvatore[14] apie senuosius ir naujuosius italų literatūros krypsnius, apie Baironą[15] ir baironizmą. Minėtinas prof. Eichenvaldo[16] straipsnis apie Jurgį Baltrušaitį.

Lietuvių literatūros mokslui ir kritikai „Gairės" nieko žymesnio nėra davusios.

„B a r a s", literatūros ir meno mėnesinis žurnalas. Redagavo F. Kirša. Išėjo 10 knygų 1925 metais.

Artimiausių „Baro" leidėjų bendradarbių grupę sudaro: V. Krėvė, B. Sruoga, J. Tumas, P. Vaičiūnas ir M. Vaitkus. Be jų žurnale dalyvauja Dobilas, A. Vienuolis, J. Tysliava, M. Gustaitis, Maironis, J. A. Herbačiauskas, Putinas, J. Savickis, A. Lastas, J. Mikuckis[17], P. Tarulis[18], M. Biržiška, P. Galaunė[19], V. Bičiūnas-Didžiokas, V. Žadeika[20], J. Žilevičius[21], I. Šlapelis[22].

Šis margas bendradarbių sąrašas rodo, kad „Baras" norėjo tęsti „Skaitymų" tradiciją su praplėstu kitų meno šakų skyrium. Čia daugiau vietos buvo skiriama ir šiaip bendriems kultūros reikalams bei aktualijoms. Svarstant kultūrinio gyvenimo negeroves, kilo nesusipratimų su Švietimo ministerija, kuri nutraukė duotąją žurnalui subsidiją, ir žurnalas turėjo sustoti.

Iš reikšmingesnių teorinių raštų, žymėtina Balio Sruogos ir Jakšto polemika, iš kurios išryškėjo ir vieno, ir kito kai kurie literatūriniai principai bei kriterijai.

„P r a d a i i r Ž y g i a i", meno kritikos mėnesinis žurnalas, redaguotas Fausto Kiršos. Ėjo 1926–27 metais.

"Pradai ir Žygiai" gyviausiai reagavo į to laiko kultūrinio gyvenimo aktualijas ir ydas. Jau pirmasis įžanginis Redakcijos žodis – tai klaikus kaltinimo aktas visuomenei, vyriausy-

bei, miesčionijai, biurokratijai dėl idealizmo žlugimo ir materializmo įsigalėjimo ir visokeriopo dvasinio sumenkėjimo.

3. Ideologai

Pirmojo dešimtmečio po spaudos grąžinimo literatūroje pažymėjome du autorius – Vydūną ir J. Herbačiauską, kurių raštai buvo principinio ideologinio pobūdžio. Vydūno vaidmuo nesumažėjo ir Nepriklausomos Lietuvos literatūroje, ir jo raštų ideologinė reikšmė jau buvo nurodyta. Dabar gi išryškėja kiti du rašytojai-ideologai, kurių skelbiamos idėjos jau rado atgarsį mūsų kultūriniame gyvenime ir literatūroje. Tie du rašytojai – tai J. Lindė-Dobilas ir St. Šalkauskis[1].

JULIJONAS LINDĖ-DOBILAS

Biografijos duomenys. Julijonas Lindė-Dobilas gimė ūkininko šeimoj 1872 m. lapkričio 17 d.[2] Dovydų kaime, Joniškėlio apylinkėse. Globojamas dėdės kun. Tomo Paltaroko, Kuldigos (Latvijoj) klebono, baigė 4 gimnazijos klases, gerai išmokęs vokiečių ir latvių kalbas, įstojo į dvasinę Kauno seminariją. Įšvęstas kunigu 1898 m., kamendoriavo ir klebonavo įvairiose Latvijos vietose. Didįjį karą praleido Rusijoj. 1922 m. pradėjo mokytojauti Panevėžio valstybinėj gimnazijoj, dėstydamas literatūrą. Vėliau buvo paskirtas tos gimnazijos direktorium. Ėmęs dirbti gimnazijoj, nuo kunigo pareigų pasitraukė. Mirė Panevėžy 1934 metais.

Pirmasis ir žymiausias J. Lindės-Dobilo veikalas, romanas „Blūdas arba Lietuva buvusios Rosijos revoliucijos metu“,

pasirodė 1912 metais. Grožinei literatūrai davė dar dvi dramas: „Širdis neišturėjo“ ir „Kur laimė?“, be kelių mažiau reikšmingų apysakėlių. Iš gausių literatūros kritikos ir estetikos raštų žymėtini šie: atskira brošiūra – „Ar paseno Tėnas? Jo Meno filosofijos kritika“, „Reikalingumas mums renesanso ir kun. Vienožinskis“ „Skaitymų“ 17 kn., „Literatūros metodika“ „Akademike“ nuo 1933 m. 3 nr.“, „Šarūnas“, „Altorių šešėly“ ir mūsų renesansas“ „Akademike“ nuo 1934 m. 14 n., „Baranauskas – homeriška dvasia“ „Praduose ir Žygiuose“ 1927 m. 3–4 n., „Du klausimu dėl Kudirkos“ „Švietimo Darbe“ ir daugiau tame pat žurnale.

J. Lindė-Dobilas buvo judraus, nerimstančio proto, lakios vaizduotės, didelės valios autodidaktas, pirma pamėgęs filosofiją, o paskui literatūrą. Sistemingumo ir metodo jis per maža gavo mokykloj, nepasiekė to nė labai plačia lektūra. Iš prigimties entuziastas, jis greit ir lengvai duodavosi vedamas jį patraukusių idėjų. Jo žvilgsnis buvo nuolatos nukreiptas į Vakarų Europos kultūrą bei literatūrą, kurios žymiausiais kūriniais jis naudodavosi, ne visai įtikinamai aiškindamas ir mūsų kultūrinio gyvenimo bei literatūros faktus. Čia Dobilas elgiasi visai kitaip negu Vydūnas. Šis visuomet susikoncentravęs į lietuvių tautą, į jos teigiamuosius savumus, į originalinius savos kultūros pradus, nori visa tai apsaugoti nuo svetimų įtakų. Dobilas, susižavėjęs Europos klasikais ir vėlesniaisiais jų kultūros turtais, pasiilgdamas ieško bent kokių panašumų lietuvių kultūros laimėjimuose ir stengiasi anais dideliais pavyzdžiais paveikti ir lietuvio dvasią, apvaisinti ir mūsų kultūrą. „Pasivykime juos!“ – nuolatinis Dobilo skatinimas.

Stoka sistemos ir plano įkyriai jaučiama beveik visuose Dobilo raštuose. Nuo savo objekto jis dažnai nukrypsta į šalį,

pasiduoda asociacijoms, klaidžioja digresijose[3]. Vertindamas literatūrą, Dobilas pirmiausia ieškojo mėgiamų savo idėjų, ryšio su Vakarų Europa, su klasikais, su lietuvio charakteriu. Jei tokį ryšį rasdavo, tai jam kildavo daugybė asociacijų, dėl kurių nagrinėjamasai dalykas pasidarydavo jam nepaprastai reikšmingas ir didelis. Taip yra atsitikę vertinant, pav., Vienažindžio dainas.

Nepaisant sistemos stokos ir metodinių trūkumų, J. Lindės-Dobilo pedagoginė veikla buvo labai naudinga. Jis pratino giliai žvelgti į gyvenimą ir kūrybą, pasiilgti didelių vertybių, plačių horizontų, mokė tolerancijos, diegė kūrybingumo diegus.

Iš teoretinių Dobilo svarstymų mums atrodo reikšmingiausi tie, kur autorius liečia lietuvių tautos charakterį bei jos kūrybą ir kelia tautinės lietuvių kultūros problemą. Būdingas Dobilui pasiilgimas universalumo ir tautiškumo verčia autorių ir čia žvalgytis į Vakarų Europą, į viduramžius ir renesansą, nagrinėjant lietuvių tautos pasireiškimo faktus.

Lietuvos praeitį Dobilas vertina nevienodai, vietomis pats sau prieštaraudamas. Jubiliejiniais Vytauto Didžiojo metais Lietuvos kunigaikščius jis aukština tokiais žodžiais: „Visi mūsų kunigaikščių tipai – tai formos, kuriomis mūsų tautos dvasia pasireiškia. Tai vis durys, langai, pro kuriuos mes tegalim giliau į tautos dvasią pažvelgti“*. Reikšmingas mums esąs ne tik Vytautas, kaip didis priešingybių suderinimo pavyzdys, bet ir Jogaila, kaip praktiško proto žmogus.

Bet tuo pačiu metu jis su karčiu priekaištu konstatuoja, kad „Vytautas, išleidęs iš savo raštinės ne vieną raštą totorių

* „Švietimo darbas“, 1930 m., nr. 10.

kalba, neišleido nė vieno lietuviško"*. O keleriais metais anksčiau jis taip pat skeptiškai vertino ir visą kunigaikščių Lietuvos senovę, nedavusią palankių sąlygų kultūros kūrybai. Lietuviai tada kovoję vedami viduramžinio entuziazmo, o tuo tarpu „gal nėra didesnio kultūros priešo, kaip panašus karžygio entuziazmas"**. Daug dar karčių žodžių išsiveržia Dobilui, mąstant apie mūsų praeitį ir pasiilgstant nesamos, jo nuomone, kultūros. Nieko džiuginančio jis neranda nė vėlesniais laikais. Tautinis XIX amžiaus renesansas, tiesa, pažadino tautos sąmonę, bet ligi šiol mes esame dar kūdikiai, darą pirmuosius ir ne visada vykusius žingsnius. Mūsų visuomeniniame gyvenime Dobilas įžiūri daug neigiamų viduramžių dvasios reiškinių: nereikalingo karštumo, fanatizmo, siaurumo, pusiausvyros stokos.

Dėl viso to susirūpinimas lietuvių kultūra atrodo visai pagrįstas, ir ši problema įvairiais savo aspektais maitina visą Dobilo literatūrinę veiklą. Kultūros problemai išspręsti Dobilas siūlo sintezės kelią. Mat ir jo pripažįstama dviejų polių-priešingybių koncepcija: objektas-subjektas, idėja-gamta, pagonystė-krikščionybė, viduramžis-renesansas, karžygys-artojėlis. Kultūrą kuria, pasak Dobilo, vienos sintetinės idėjos žmogus. Tokis buvęs Dantė[4], kūręs įtakoj Tomo Akviniečio[5] suprotintos scholastinės krikščionybės ir Pranciškaus Asyžiečio[6] širdies religijos. Tokis buvęs Goethe[7], kartu pagonis ir krikščionis, tokis ir Baironas[8]***. Jie mokėję harmoningai tuo du pradu suderinti. Dėl to harmoningo žmogaus koncepcija stovi centre visos Dobilo svarstomos kultūros problemos.

---

* „Švietimo darbas", 1930 m., nr. 11.

** „Skaitymai", XVII, p. 90.

*** „Akademikas", 1934 m., nr. 1 ir 2.

Ir pati kultūra esanti anų priešingybių sintezė, harmonija. Tai rodą du svarbiausi jos laikotarpiai: viduramžiai ir renesansas. Viduramžiais žmogus buvęs pavergtas suabsoliutintos Dangaus, religijos idėjos, dėl to ir jų kultūra buvusi vienpusiška, neharmoninga. Renesansas, grįždamas į gamtą ir į klasikinę senovę, žmogų išvaduoja iš tos idėjos varžtų, bet ir jis pilnutinės kultūros nesukūrė. Mat renesansas klasikinę tobulą kultūrą suprato vienpusiškai, taip pat ir religijos vaidmenį žmogaus galių panaudojime nepakankamai įvertino. Rezultate renesansas „težinojo tik garbės, valdžios, turtų ir šios žemės pomėgių troškimą. Jo politiką geriausiai suformulavo Machiaveli, pagal kurį, valdovas turi tik viena žiūrėti, kad būtų galingas, visos priemonės geros, kurios į tą tikslą veda. Literatūroj jį geriausiai išreiškė Bokačio, Ariostas, Šekspyras"*. Vis dėlto renesansas – didelis žingsnis priekin į pilnutinę kultūrą, kurios tobuliausią pavyzdį yra palikusi klasikinė senovė.

Kultūra konkrečiai kuriama atskirų kūrėjų individų ar tai religijos, ar tai meno, ar tai mokslo srity. Kūrėjui individui pasireikšti pagrindą ir aplinkybes sudaro tauta. Kūrėjas – tautos žiedas. Dėl to Dobilas randa tiktai tautines kultūras.

Kokius gi pagrindus kultūros kūrybai duoda lietuvių tauta? Garbingos praeities karžygiškasis entuziazmas, kaip žinome, Dobilo nebepatenkina, ir jis jo nelaiko kūrybiniu kultūros veiksniu. Nuo karžygio entuziasto Dobilas kreipiasi į liaudį, kaip jis sako, į artojėlį, kuris, „karžygiams subankrūtijus", išlaikė kalbą, dainas, žemę, papročius, žodžiu, visa, kuo tauta dar gyva**. Dobilas drąsiai teigia, kad „visa mūsų tautos dvasia

* „Akademikas", 1904 m., nr. 14.

** „Skaitymai", kn. 17, p. 94.

liaudyje“*. Pasak jo, net ir „laukinė tauta atneša ne tik sveikatą, bet ir didelius dvasios turtus, brangius kultūros daigus, kurie, idėjų apšviesti ir šildomi, auga, klesti ir pražysta amžinomis žmonijos kūrybos gėlėmis“**. Lietuvių tauta, žinoma, ne laukinė, ir lietuvio būde Dobilas randa daug gerų savumų, o liaudyje ypatingai brangina jos sutapimą su gamta. Iš čia Dobilas daro išvadą: kadangi lietuvių tautos praeity būta daug viduramžinio entuziazmo, kadangi ir šių dienų kultūriniame inteligentijos gyvenime esama apsčiai viduramžių dvasios***, tai mums reikalinga grįžti į liaudį, į artojėlį. Šis grįžimas ir būsiąs mūsų kultūrinis renesansas. Dobilas labai vertindavo tuos mūsų literatūros autorius ir kūrinius, kuriuose įžiūrėdavo to renesanso reiškinių. Iš visos mūsų literatūros jis aukščiausia statė Antaną Vienažindį, kurio dainose tautinis „artojėlio“ charakteris esąs tobuliausiai išreikštas. Per jį mūsų kelias į renesansą.

Šias savo pažiūras į tautinę lietuvių kultūrą, į jos renesansą, į lietuvio būdą ir kitas savo mėgiamas idėjas Dobilas mėgo reikšti ir grožinės literatūros formomis. Jis labai būdavo patenkintas, jei ir kiti šituose jo kūriniuose įžiūrėdavo renesanso dvasios. Dėl tokio tyčiomis pabrėžto, sutirštinto idėjingumo šie Dobilo kūriniai pasidaro per sausi, per abstraktūs, ir meninė jų išraiška esti visai menka, kaip, pav., dramoj „Kur laimė?“

„B l ū d a s, arba Lietuva buvusios Rosijos revoliucijos mete“.

---

* Ten pat, p. 95.

** „Ar paseno Tėnas“, p. 35.

*** Net ir Čiurlionį Dobilas laiko viduramžių entuziastinės dvasios reiškėju. Žr. „Skaitymai“, kn. 17, p. 93.

Šis pirmasis didžiausias ir svarbiausias Dobilo veikalas, išspausdintas 1912 m., formaliniu atžvilgiu taip pat negali būti laikomas vykusiu. Neturtinga fabula, intrigos stoka, neproporcingos digresijos ir epizodai, ilgi samprotavimai pasmerkia šį veikalą likti „nuobodžia“ ir mažai skaitoma knyga. Tačiau greta šitų, daugiau išviršinių ydų, „Blūdas“ turi ir jas atsveriančių teigiamybių: aktualią temą, idėjinį svorį, gyvus ryškiai apibrėžtus personažus, autentišką, spalvingai nupieštą Lietuvos gyvenimo, gamtos ir žmonių iškarpą.

„Blūdo“ negalime laikyti veikalu, vaizduojančiu, kaip sako autoriaus paraštė, „Lietuvą buvusios Rosijos revoliucijos mete“; Pakuršės užkampy, Karklynkiemio bažnytkaimy aprašytas mitingas, iš tolo nugirsti gandai ir gan savotiški romano veikėjai negali reikšti nei visos Lietuvos, nei visos revoliucijos. Vis dėlto „Blūdas“ kai kurios bendrinamosios prasmės turi, nes autorius, be antraeilių būdingų personažų, vyriausią romano veikėją Bajoriūną ir norėjo padaryti tipišku lietuvių liaudies sūnum, anuo „artojėliu“, pro kurį eina kelias į mūsų kultūros renesansą. Tad „Blūdo“ svorio centras iš aplinkumos, revoliucijos įvykių vaizdavimo nukeltas į žmogaus psichiką, jo sielos išgyvenimus. Dobilas savo romane nori parodyti, kaip artėjanti revoliucija padaro perversmą žmoguje, kuris, siekdamas savo idealo, atsidūrė kryžkelėje ir chaose. Revoliucija, kaip pažangos veiksnys, padedąs nugalėti viduramžių dvasios pradus, vedąs žmogų į atgimimą, į santarvę su gamta ir į dvasios harmoniją – štai idealisto ir ideologo Dobilo tema, pasiimta beletristiškai nagrinėti „Blūde“.

Vyriausias romano personažas – kaimo viršaitis Bajoriūnas. Dobilas, ištikimas savo ideologiniam šūkiui, kad kultūrinis lietuvių tautos renesansas turįs eiti per „artojėlį“, savo

sunkiam uždaviniui atvaizduoti pasirinko paprastą, lėtą, naivų kaimietį ir papuošė jį vyriausiais, Dobilo nuomone, lietuvio būdo savumais: idealiniu religingumu, pamaldumu, nusižeminimu, rezignacija, neapykanta viso to, kas kūniška, meile, švelnumu, nuoširdumu ir pilnu ramaus, bet gilaus ilgesio liūdnumu*. Šitie būdo savumai padarė Bajoriūną vietomis per daug jau bevaliu, vergišku pastumdėliu ir ne visai gyvu personažu, kas dažnai atsitinka autoriams, kurie savo veikalų ideologinį momentą laiko svarbiausiu uždaviniu, o vyriausią personažą to reiškėju.

Retrospektyviai piešdamas Petro Bajoriūno jaunystę, Dobilas parodo, koki veiksniai buvo formavę jo psichiką. Pirmiausia, motinos įtaka jau ir taip švelniabūdį iš prigimties Bajoriūną padarė, bent tėvo akimis žiūrint, tikru išglebėliu. „Toks pat košė, kaip močia", – su panieka sakydavo apie jį tėvas.

Toliau – Giedučio įtaka. Giedutis – kaimo filosofas, keistuolis, kartu mistikas ir racionalistas, beskaitydamas Šventąjį Raštą, padaręs eretišką išvadą, jog, kaip prieš tvaną nebuvę vaivorykštės, taip prieš šv. Petro užsigynimą negiedoję gaidžiai. Motinos ir Giedučio įtakoj idealistinis ir religinis pradas turėjo sustiprėti ir paruošti dirvą vėlyvesnei viduramžinio kun. Kantičkos fanatizmo įtakai. Ta pačia kryptim stumia Bajoriūną ir kiti jo jaunystės įvykiai. Jaunas būdamas, jis pajuto savo širdy didelį palinkimą į Ievutę. Vieną nemigos naktį jis jau buvo išėjęs jos lankyti, bet, pabijojęs nuodėmės, sugrįžo. Nepaspruko tas mėginimas iš akylaus tėvų dėmesio: tėvas aprėkė jį „drigantu", o motina ilgai graudeno dėl tokio nepadoraus elgesio. Petras rezignuoja ir veda nemylimą Oną

* Žr. „Skaitymai", kn. 17, p. 105.

Dalbyčią. Šis smūgis pagimdo Bajoriūno sieloj negailestingo, viską lamdančio likimo nujautimą, o Ievutės prisiminimai – kovą su pagunda.

Pagaliau Petras Bajoriūnas tampa viršaičiu ir tuoj ateina 1905 metai. Netrukus ima plisti visokių gandų apie revoliuciją. Bajoriūnas ieško atramos Gieduty, bet šis pirmas susvyruoja. Tuo tarpu vokietis malūnininkas Komeris pasėja naują nerimasties sėklą: ateis Vilem Karol – ir bus visi stil!

Augantį savyje nerimastį Bajoriūnas stengiasi nuslopinti paprasta religingo kaimiečio priemone – malda: sulaukęs artimiausios šventės, viršaitis skubinasi į bažnyčią melstis, bet ir čia žiaurus zakristijono Kuprevičiaus elgesys su žmonėmis apkartina jo širdį. Po pamaldų, važiuodamas namo, jis mąsto apie socialistus, juodašimčius ir revoliuciją, bando vėl melstis, pagaliau neaiškiai, bet skaudžiai nuvokia nebepajėgiąs pasiekti savųjų idealų. Čia Dobilas tarsi nori parodyti prasidedančią Bajoriūno idealizmo krizę – idealizmo, kuriame esama daugiau viduramžinių pradų ir veiksnių, einančių iš idėjos, o ne renesansinių, siejančių žmogų su gamtinio gyvenimo dėsniais.

Tuo tarpu ten kažkur toli šėlsta revoliucija, ir jos atgarsiai pasiekia Bajoriūno kaimą. Giedutis išeina iš proto, kažkur, sako, nušovė kunigą, iš Latvijos eina gandai, kad pjauna žmones. Visos tos paskalos ir iš tolo jaučiamas siaubas paveikia jautrų viršaitį labiau negu būtų paveikusi pati tikra revoliucija su bombomis ir barikadomis, nes Bajoriūnas turi laiko į kiekvieną gandą įsiklausyti, jį savo vaizduotėj išplėsti, spėlioti ir jaudintis.

Kai Bajoriūną varginę rūpesčiai pasidaro jau nebepakeliami, jis nutaria griebtis paskutinės priemonės: nugalėti savo

drovumą, „eiti pas pagarsėjusį Niškių vikarą kun. Kantičką, duoti jam ant mišių ir pasikalbėti apie taip baisius, nesuprantamus dalykus“.

Kun. Kantička vertas dėmesio, kaip vienas iš tų kunigų, kurie su dideliu uolumu ir net fanatizmu priešinosi revoliuciniam sąjūdžiui, padėdami įsigalėti reakcijai. Be to, jis įdomus ir kaip sumaniai, iš dalies satyriškai, nubrėžtas literatūrinis personažas. Įdomus ir jo pamokslas apie revoliuciją, kuriame nežinai, ko daugiau: fanatizmo, kvailumo ar naivaus uolumo bei entuziazmo. Kantičkos pamokslas visiems klausytojams ir viršaičiui padaro nepaprastą įspūdį ir sužadina pasiryžimą kovoti su revoliucija. Bet kitu atžvilgiu Kantičkos žodžiai sukelia naujo nerimo ir chaoso Bajoriūno širdy ir galvoj. Mat kunigas aiškiai skyrė žmones į gerus ir blogus, į išrinktuosius ir pasmerktuosius. Kas išrinktasis, o kas pasmerktasis ir dėl ko? – štai klausimai, kurie dabar kvaršina Bajoriūno galvą.

Mes jau nebeseksime tolimesniais Bajoriūno skrupulais ir išgyvenimais. Gana pastebėjus, kad visi jo sielos neramumai susipina su revoliucija, socialistais, išrinktaisiais ir pasmerktaisiais. Bajoriūno išgyvenimų vingiai, gal ir ne visai suprantami schematiškai juos dėstant, atrodo daug aiškesni, įtikinamesni veikale. Atsiminkime visą Bajoriūno gyvenimo aplinkumą: tamsiausias užkampis, absurdiška Giedučio filosofija, stačiokiška žmona, kvailas milžinas svainis Dalba, fanatikas kun. Kantička, žiaurus despotas zakristijonas Kuprevičius, tamsūs prietaringi žmonės, jokio šviesesnio spindulio, jokio gaivesnio oro pūstelėjimo – tikras viduramžis, suprastas blogiausia to žodžio prasme. Štai kur reikalinga revoliucija, reikalingas renesansas.

Revoliucija ateina – Karklynkiemio rinkoj per atlaidus prasideda mitingas. Deja, socialisto „pamokslas“ taip pat „eina iš idėjos“ ir pasižymi beveik nemenkesniu fanatizmu, kaip ir kun. Kantičkos. Bajoriūno sieloj jis pusiausvyros negrąžina – ir viršaitis ryžtasi „eiti savo pareigas“. Revoliucija Karklynkiemy pasibaigia socialisto suėmimu, sugurinta Abramkos nosim ir uriadninko girtavimu klebonijoj.

Bajoriūnas, važiuodamas iš atlaidų namo, dar kartą išgyvena visas savo abejones ir sielvartus, bet dabar visa tai siejasi ne su „idėja“, ne su fanatizmu bei karžygišku entuziazmu, bet su raminančiu gamtos gyvenimu: vakaro ramybe, žvaigždėtu dangum, mėnesiena ir malda prie kryžiaus. Pranyko skirtumas tarp išrinktųjų ir pasmerktųjų, išsilygina kontrastai, ramybė ir harmonija grįžta į Bajoriūno sielą, ir, „pabudęs iš to pagavimo, rado jis visai persimainiusį tą pasaulį ir patį save“*.

Bajoriūnui, žinoma, dar toli ligi pilno sąmoningo „atgimimo žmogaus“. Gyvenimas jį vėl padaro abejojančiu, svyruojančiu kasdieniu žmogum. Bet autoriui turbūt ir rūpėjo parodyti tik viena prošvaistė, vienas kryžkelės išgyvenimas „artojėlio“ dvasioj. Kad ta prošvaistė plėsis ir kad pro ją ims sklisti į Lietuvą renesanso šviesa, autorius liepia tikėti ir kantriai laukti augančio Bajoriūno sūnaus Petriuko. Tuo jis tarsi norėjo pasakyti, kad tęs „Blūdo“ idėjas tolimesniuose veikaluose. Iš tiesų, jis jas tęsė dramose „Širdis neišturėjo“ ir „Kur laimė?“. Deja, jos, ypatingai antroji, neprilygsta „Blūdui“ jokiu atžvilgiu.

* „Blūdas“, p. 395.

4. Neoromantikai

Pirmaisiais Nepriklausomosios Lietuvos metais gyvai pasireiškia ta poetų grupė, kuri viešai pasirodė dar prieš pirmąjį Didįjį karą, o brendo vieni Rusijoj, kiti Vakarų Europoj karo ir pirmaisiais pokariniais metais. Tai „Pirmojo Baro" ir artimos jam pasaulėžiūros bei nusiteikimo rašytojai: B. Sruoga, F. Kirša, Ad. Lastas-Juodasai, Putinas, J. Mikuckis, Br. Buivydaitė-Tyrų Duktė ir P. Vaičiūnas. Prie jų galime prisieti ir žymiai vėliau literatūros padangėj pasirodžiusį, užtat jau subrendusį ir savaimingą apysakininką Jurgį Savickį. Tai labai nevienodo masto ir pobūdžio rašytojai, tačiau jie visi žygiuoja viena literatūrine neoromantizmo linkme su įvairiais jo atsišakojimais, kaip simbolizmas, estetizmas, dekadentizmas, impresionizmas. Šiuo atžvilgiu jie tęsia ir ugdo jau anksčiau vyresniosios kartos kūryboje pasirodžiusius neoromantizmo pradus, juos pagilindami ir rasdami jiems tobulesnę literatūrinę išraišką. Be aukščiau nurodytų ankstyvesniojo lietuviškojo neoromantizmo žymių, šios kartos kūryboje pastebimi ir nauji, susieti su laikotarpiu bruožai. Pirmiausia, karo ir revoliucijos metai duoda naujų temų, o visą kūrybą apgaubia nuovargio, pesimizmo bei nusivylimo nuotaika. Besikuriančios Lietuvos žygiai nuskamba jų kūryboje nemeluoto džiugesio garsais, kurie tačiau greitai užleidžia vietą sielvartavimui dėl žlungančių idealų. Kūrybingiausios jų pastangos nukreiptos į jų vidaus pasaulį, į savus individinius išgyvenimus. Į visuomeninio gyvenimo reiškinius jie reaguoja kritika, satyra, o kartais ir pagieža. Legendinė ir istorinė praeitis juos domina kaip poezijos ir originalių koncepcijų šaltinis. Formalinis stilistinis jų raštų atžvilgis yra labai nelygus. Visuose žymus

noras nusikratyti šablonu, rašyti naujai, rasti individualių išraiškos būdų, tačiau ne visiems tai pavyksta ir ne visiems tai atrodo pirmaeilės reikšmės uždavinys. Tradicinė poetika jų kūryboje eina lygiagrečiai su naujais bandymais. Simbolinis reiškimosi būdas praturtina jų kūrybą naujais vaizdais, o seniems suteikia naujos prasmės. Lietuviškos gamtos ir tautinio peizažo bruožai, jų uoliai atrenkami ir komponuojami, tampa reikšmingais tautiškumo simboliais. Liaudies dainų poetika jiems pažįstama, kai kurių su atsidėjimu studijuojama ir panaudojama savos individualios išraiškos reikalui. Bet ištisų liaudies dainų sekimo dabar beveik neberandame.

BALYS SRUOGA

Biografijos duomenys. Balys Sruoga gimė 1896 m.[1] ūkininkų šeimoj Baibokų kaime, Vabalninko valsč., Biržų apskrity. Mokslus ėjo Panevėžio gimnazijoj, Petrapilio, Berlyno ir Miuncheno universitetuose. Šiame paskutiniame studijavęs literatūrą įgijo filosofijos daktaro laipsnį. Nuo 1925 metų dėsto literatūros ir teatro istorijos bei teorijos dalykus Kauno, o nuo 1940 m. Vilniaus universitetuose. Literatūros gyvenime aktyviau ima dalyvauti bendradarbiaudamas „Lietuvos Žiniose", „Aušrinėj" ir „Pirmame Bare". Jis buvo vienas iš „Aušrinės" ir „Pirmojo Baro" iniciatorių ir jų redakcinių komisijų narys. Pirmaisiais nepriklausomybės metais dalyvavo išgarsėjusio „Vilkolakio" teatro sambūryje, kaip uolus jo iniciatorius ir organizatorius. ... metais redagavo „Lietuvos" dienraštį[2].

Išleido šiuos veikalus: „Saulė ir Smiltys", eilėraščių rinkinys, „Deivė iš ežero", svanetų žemės legenda, „Dievų takais", eilėraščių rinkinys, „Milžino

paunksmė“, istorinė drama, „Baisioji naktis“, drama, „Radvila Perkūnas“, „Sapiega“, „Apyaušrio dalia“, „Kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražūs“ (Valio Daugos slapyvardžiu), apysaka jaunimui, „Aitvaras teisėjas“, pjesė jaunimui, „Dainų poetikos etiudai“, „Šarūnas“.

Kūryba. Iš visų aukščiau minėtų rašytojų grupės savaimingiausias iš pat pradžių pasirodė Balys Sruoga. Visi kiti neišvengė stiprios Maironio įtakos. Tik vienas B. Sruoga, jau savo literatūrinio darbo pradžioje įsisąmoninęs kūrybinio individualumo svarbą, poezijos formų raidos bei pažangos dėsnį, kritiškai pažvelgęs į pasiektus lietuvių lyrikos rezultatus ir pasiryžęs ieškoti savo kūrybai naujų horizontų, naujų išgyvenimų, temų, motyvų ir formų, atmetė maironinės ir apskritai tradicinės mokyklos metodą, pakeisdamas vyriausius jo dėsnius. Klasinę tradicinę eilėdarą su simetrinėmis strofomis, griežta tonine-silabine metrika ir tiksliu rimu Sruoga pakeitė laisvu, skaičiais nesuvaržytu eiliavimu. Ankstyvesniųjų poetų mėgiamų idėjinių-mintinių temų Balio Sruogos eilėraštyje nėra. Ne mintis-idėja, bet vaizdas ir sielos būsenos išraiška sudaro Sruogos eilėraščio prasmę. Dėl to ir nuosaki logiška eilėraščio struktūra Sruogai nėra priimtina. Priešingai, jis duoda vien pačius bendruosius apmatus, atramos taškus ir paraleles, tokiu būdu lyrinio kūrinio išbaigimą palikdamas paties skaitytojo iniciatyvai. Nepatinka Sruogai nė per didelis lyrinio kūrinio egocentriškumas bei išpažintinis jos pobūdis, siejamas ar tai su sentimentaliniu jautrumu, ar tai su retoriniu patosu ir kantatiniu iškilmingumu. Sruoga ieško objektyvesnių temų, vengia kalbėti savo vardu, o jei kalba, tai tokiu būdu, kad asmeniškumas tampa tik kūrybine priemone išreikšti visuotinesniam,

bendresniam turiniui. Vengdamas patoso ir retorikos, jis ieško intymumo, nuoširdumo ir paprastumo, kas ypatingai yra būdinga vėlesniems jo lyrikos kūriniams. Vengia Sruoga ir ankstyvesniųjų poetų pamėgto tiesioginio pasisakymo, mieliau reikšdamasis vaizdais, kurie tokiu būdu tampa poeto išgyvenimų ir jo sielos būsenų simboliais. Apie Sruogą kaip simbolistą šia prasme tik ir tegalima kalbėti. Pakanka perversti jo lyrikos knygas, kad atkreiptume dėmesį į tokius vaizdinius simbolius: gandas, krivulė, lelionė, žibintas, kuoras, laužas, gulbė, saulė.

Tokį pat vaidmenį vaidina ir sudėtingesni, ištisais posmais apibrėžti vaizdai ir net ištisi eilėraščiai.

Balio Sruogos kūrybos vyksmas yra tikrai lyrinis: rasti išraišką pirmapradei, dažnai dar chaotiškai, mintim neperšviestai sielos būsenai, kurioje pinasi laukujo pasaulio įspūdžiai bei įvaizdžiai ir vidaus emocijos.

Daugiausia laukujų įspūdžių poetui teikia gamta. Galima net sakyti, kad didesnioji dalis kūrybinio Sruogos pasaulėvaizdžio susidaro tarsi kokiam gamtos apsvaigime. (Citata iš „Apaštalo"). Prisiminkime čia dar ištisus ciklius gamtos motyvais parašytų eilėraščių abiejuose lyrikos rinkiniuose ir tokius kūrinius, kaip „Alpių vėjas" ir „Alpėse", kur gamtos išgyvenimas pasiekia tokio didelio intensyvumo, kad pati sąmonė atsisako apimti jo turį. (Citata iš „Alpių vėjo" pabaigos). Čia jaučiamas tobulas susilietimas ir tarpusavinė sąveika gamtos gaivalo ir poeto emocijų bangavimo: pasinėrimas gamtoj ugdo bei turtina emocinį gyvenimą, o sukilusios emocijos praskleidžia vis tolimesnius gamtos horizontus. Sruogos lyriniame išgyvenime iš viso nėra to atstumo tarp objekto ir subjekto, atstumo, kurį Simmel'is[3] vadina aktoriška poza, randama graikų mene, klasicizme ir baroke, o nerandama

romantizme. Dėl tos pačios priežasties gamta Sruogos lyrikoje yra gyvai pastebėta, tikra ir intymi. Tiesa, rinkiny „Saulė ir smiltys“ randame dar nemaža kaip ir kokių plakatinių abstraktinių vaizdų bei simbolinių vizijų, kaip, pav., ši:

(Citata: ... burė... plaukikų šešėliai...)

iš „Tyliai kūrenas Kudmentas“.

Bet toki vaizdai, būdami grynai simbolinio pobūdžio, ir nepretenduoja į gamtinių motyvų lyriką. Bet jau „Dievų takų“ ir alpinistinių eilėraščių gamta yra konkreti, ne iš atminties bei vaizduotės imama, bet tikrovėje stebėta ir atjausta. Ir ne tik stambieji peizažo kontūrai atkreipia Sruogos dėmesį, bet ir smulkieji gamtos elementai duoda jam naujų motyvų ir kartu suintymina pačią gamtą ir poeto su ja santykį. Jokis kitas mūsų poetas neįtraukė į savo eilėraščius tiek augmenijos, kaip Sruoga: pušys, liepos, beržai, šermukšniai, vinkšnos, ievos, krapai ir kmynai, smilgos ir avižos, dobilėliai, jurginai, aguonos ir rugiagėlės sukonkretina ir paryškina Sruogos lyrikos gamtinį foną. Tas pats pasakytina ir apie stilistines vaizdines iš gamtos pasaulio imamas priemones – metaforas, palyginimus, epitetus. (Pavyzdį).

Aukščiau B. Sruogos lyriką mes aptarėme kaip pirmapradžių, chaotiškų, mintim neperšviestų sielos būsenų vaizdavimą. Tuo pačiu tenka pasakyti, kad lyrinės jo kūrybos santykis su buitim gyvenime bus labai sunkiai suvokiamas bei aptariamas. Visa vadinamoji ideologija, susidaranti iš poeto sąmoningo reagavimo į individo, visuomenės, tautos gyvenimo problemas bei reikalus, Balio Sruogos lyrikai yra svetima.

Pilietinėms patriotinėms B. Sruogos lyrikos idėjoms susekti mes veltui ieškotume tokių patriotinių eilėraščių, kokių apsčiai randame Maironio, P. Vaičiūno, F. Kiršos ir kitų mū-

sų poetų rinkiniuose. Visoje B. Sruogos lyrikoje randame tik 3 kūrinius, primenančius įprastinę patriotinę lyriką. Visi jie „Saulės ir smilčių" rinkiny: „Gandas", „Dulkės" ir „Krivulės žadas". Prie jų galėtume prisieti dar porą: „Mes neužmigom, nors ir prispausti", „Nemirs, nemirs kūrenama gyvybė" ir „Mes ateinam, kaip šešėliai". Iš turinio aišku, kad tie dalykai buvo parašyti Lietuvos nepriklausomybės aušroj, naujo sąjūdžio įtakoj, kaip patriotinio entuziazmo išdava. Emocinis jų pobūdis labai ryškus, motyvai ir vaizdai – gausūs, paralelių, aliuzijų ir asociacijų juose randama labai daug, bet idėjinės prasmės, minties aiškumo – kuo mažiausia. Čia turime būdingą pavyzdį, kaip išgyveno ir pasveikino didelės tautinės, visuomeninės idėjinės reikšmės įvykį poetas lyrikas antiintelektualistas. Panoręs išvengti savų abstraktinių minčių, jis paskendo sunkiai suvokiamų vaizdų ir aliuzijų simbolikoj.

Klystume tačiau, jei nerasdami B. Sruogos lyrikoj „tautinės ideologijos", padarytume išvadą, kad jis nesąs poetas patriotas, o dar labiau, kad jis nesąs tautinis poetas. Ideologiją B. Sruoga visai teisingai nelaiko tautiškumo žyme. Ideologija laikui bėgant keičiasi, ir gali atsitikti, kad ta pati ideologija yra bendra kelioms tautoms. Tuo tarpu tautiškumas yra pastovi, originali, individuali vertybė. Tautinį atspalvį kūriniui jau gali duoti panaudoti jame tam tikri būdingi savo krašto gamtos ir buities elementai. Kas pasakys, kad Sruogos lyrikoje neatsispindi Lietuvos gamtovaizdis ir krašto buitis? (Citatos iš „D.T.", 14, 20, 21, 22, 39, 89, 114; „Alpėse", „Vairas", 15 n.)

Plačiau neliesime čia paties Sruogos dažnai aiškinto tautiškumo esmės klausimo, tautiškumo, kaip psichologinės konstrukcijos padarinio, kaip psichinės apercepcijos[4] ar sąmonės formos.

Paaiškinimai

Redakcinės pastabos

Tome skelbiama iki šiol niekur nepublikuota studijos *Naujoji lietuvių literatūra* II dalis, kurios autografas ir jo mašinraštis saugomi LLTI BR, f. 59-200, f. 59-201. Ši dalis autoriaus liko nebaigta.

Tekstas redaguojamas minimaliai. Paliekamos kai kurios V. Mykolaičio-Putino mėgtos ir vartotos tarminės bei senesnės formos: daiktavardžių dviskaita (*du tikslu*, *du skyriu*), įvardžiai *tokis*, *visoki*, *šitokis*, daiktavardžiai *ciklius* (ciklas), *pagelbininkas*, *gailesis* (gailestis), būdvardžiai *ankstybasis*, *ankstybosios*, veiksmažodžiai *atatinka*, *fantazijuoti*, *lenktyniuoja* ir kt.; sintaksinės konstrukcijos *sielojasi savo krašto likimu*, *kraujuojančios žaizdos nedera gydyti*, *pasisodinęs žirgan mergelę*, *ginti nuo priešų gimtasis kraštas*, *šis skyrius tenka pavadinti* ir kt. Siekiant atspindėti to meto rašybos situaciją, sudėtiniuose laikraščių pavadinimuose paliekamos didžiosios raidės, taip pat išlaikomi būdvardžio *nepriklausoma* rašybos svyravimai žodžių junginyje *nepriklausoma Lietuva* (vienur šis būdvardis rašomas didžiąja, kitur mažąja raide).

Pagal dabartinės kalbos normas taisoma: korektūros klaidos, dalelyčių (*turbūt*, *per daug*), kai kurių asimiliacijos veikiamų priebalsių (*grimzti*) rašyba, kūrinių pavadinimai imami į kabutes, jei parašyti be jų. Sudabartinama skyryba. Tome pateikiami teksto realijų komentarai bei aiškinimai, pridedama pavardžių rodyklė.

Bibliografiniai duomenys ir komentarai

I. PAGRINDAI

1. Lietuvių visuomenė po 1904 metų

[1] Antanas Smilga (1865–1920) – verslininkas, kultūrininkas, Peterburgo lietuvių veikėjas, *Lietuvių laikraščio* – pirmo legalaus lietuviško savaitraščio, ėjusio Petrapilyje 1904–1906 m., leidėjas.

[2] *Draugija* – literatūros, mokslo ir politikos žurnalas, leistas Kaune 1907–1914, 1919–1923 ir 1937–1940 m; jį įsteigė ir iki savo mirties redagavo kunigas, poetas, kritikas, filosofas Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas (1860-1938).

[3] *Vilties* – Vaižganto ir Antano Smetonos iniciatyva Vilniuje 1907 m. įsteigtas ir 1915 m. leistas tautinės ir krikščioniškos minties laikraštis.

[4] *Vairas* – tautinės minties politikos, kultūros ir literatūros žurnalas, leistas 1914–1915 m. ir 1929–1940 m. Kaune, iš pradžių savaitinis, vėliau mėnesinis. Iki 1924 m. redagavo Antanas Smetona (1874–1944)– publicistas, vertėjas, Vasario 16-osios akto signataras, 1919–1920 m. ir 1926–1940 m. Lietuvos prezidentas.

[5] *Vilniaus žinios* – pirmasis lietuvių dienraštis, ėjęs 1904–1909 m. Vilniuje; iniciatorius ir leidėjas Petras Vileišis.

[6] *Lietuvos žinios* – socialdemokratinės pakraipos dienraštis, 1909–1915 m. leistas Vilniuje kaip Lietuvos socialdemokratų partijos, 1922–1940 m. Kaune kaip Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos organas.

[7] Nurodoma socialdemokratų spauda: *Darbininkų balsas* – 1901–1906 m. Tilžėje ir Bitėnuose ėjęs laikraštis; *Naujoji gadynė* – žurnalas, ėjęs 1906–1907 m. Vilniuje; *Skardas* – savaitraštis, ėjęs 1907 m. Vilniuje; *Žarija* – savaitraštis, ėjęs 1907–1908 m. Vilniuje; *Visuomenė* – visuomeninės minties, mokslo, kultūros ir literatūros mėnesinis laikraštis, leistas 1910–1911 m. Kaune.

[8] *Darbininkų žodis* – Lietuvos socialdemokratų partijos laikraštis, 1908–1909 m. ėjęs Marijampolėje; išėjo 5 numeriai.

[9] *Kova* – Amerikos lietuvių socialistų sąjungos savaitrtaštis, leistas 1905–1917 m. Filadelfijoje.

[10] Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė (1886–1958) – dramaturgė, prozininkė, literatūros kritikė; išleido literatūros kritikos straipsnių rinkinį *Lietuvoje* (1910), *Iš mūsų literatūros* (1913), parašė pjeses *Pinigėliai* (1918), *Aušros sūnūs* (1923), apysaką *Šventmarė* (1937).

[11] „Žiburys" – katalikiška švietimo ir labdaros organizacija, 1906–1940 m. veikusi Suvalkijoje, keliolikos pradžios mokyklų, kelių gimnazijų steigėja; „Šv. Kazimiero draugija" – katalikų visuomeninė spaudos leidimo organizacija, įsteigta 1905 m. grupės kunigų ir veikusi iki 1940 m. (pirmosios sovietų okupacijos); turėjo 10 knygynų, nuo 1918 m. – spaustuvę „Šviesa"; „Saulė" – katalikiška švietimo draugija, veikusi 1906–1940 m.; steigė gimnazijas, pradžios mokyklas, aktyviausiai reiškėsi iki 1926 m.; centras buvo Kaune, čia 1913 m. pasistatė „Saulės" rūmus.

[12] Aidiečio slapyvardžiu pasirašinėjo Tamošauskas J. – plačiau nežinomas asmuo.

[13] *K.J.N.* – greičiausiai omenyje turimas Jurgis Narjauskas (1876–

1943) – kunigas, vertėjas, literatas, spaudos bendradarbis, vienas *Šaltinio* iniciatorių.

[14] Maria Kanopnicka (1842–1910) – lenkų poetė, rašytoja; kūrybai būdingą patriotinės tendencijos, varguomenės gyvenimo, visuomeninių prieštaravimų motyvai, liaudiška tautosakinė pasauliėjauta ir poetika.

[15] Liudas Gira – žr. šio tomo p. 129–161; *L. Gerulis* – vienas iš daugelio L. Giros slapyvardžių.

[16] Vincas Mickevičius-Krėvė – žr. šio tomo p. 219–271.

[17] Antanas Vienuolis – žr. šio tomo p. 174–195; Ignas Šeinius – žr. šio tomo p. 195–209; Kazys Puida – žr. šio tomo p. 209–219.

2. Lietuvių spauda po 1904 metų

[1] Antanas Smilga – žr. sk. „Lietuvių visuomenė po 1904 metų" 1 paaiškinimą.

[2] Karolis Račkauskas-Vairas (1882–1970) – spaudos darbuotojas, rašytojas, vertėjas, diplomatas; 1907–1923 m. gyveno JAV.

[3] Adomas Jakštas-Dambrauskas 1902 m. lenkų kalba parašė brošiūrą *Lietuvių žodis jaunajai Lietuvos dvarininkų ir bajorijos kartai (Głos litwinów do młodej generacyi magnatów, obywateli i szlachty na Litwie)*, raginančią jaunesnių kartų Lietuvos bajorus darbuotis atgimstančios Lietuvos labui. Į tai buvo atsakyta 1903 m. Krokuvoje išleista brošiūra *Niekada! (Przenigdy! Odpowiedź na Głos litwinów do młodej generacji magnatów, obywateli i szlachty na Litwie)*. Brošiūra išėjo anonimiškai, jos autorius (ar vienas iš autorių) Aleksandras Meištovičius (Meysztowicz 1864–1943), Pajuostės prie Panevėžio dvarininkas, lenkų politikas, siekęs Lietuvos prisijungimo prie Lenkijos.

[4] Lietuvių kultūros raidai skirtoje knygoje lenkų kalba *Lietuvos atgimimas ir Lenkijos idėja (Odrodzienie Litwy wobec idei Polskiej*, 1905) J. A. Herbačiauskas apmąstė kūrybos, religijos ir tautinio genialumo aspektus; apie J. A. Herbačiauską žr. šio tomo p. 96–100.

[5] Jonas Krikščiūnas-Jovaras (1880–1967) – poetas, knygnešys. Eilėraščiams būdingi vargdienio sunkaus gyvenimo skundai, gamtos motyvai, tautosakinės intonacijos; eilėraščiai „Ko liūdi berželi?", „Tylus, tylus vakarėlis" virto liaudies dainomis.

[6] Juozapas Šnapštys-Margalis (1877–1921) – poetas, vertėjas. Išleido eil. rink. *Volungė* (1900), *Volungė ir vieversėlis* (1907), *Ašarėlės* (1918), kuriuose aprašoma Lietuvos gamta, aukštinama lietuvybė ir tikėjimas.

[7] Petras Vileišis (1851–1926) – inžinierius, visuomenės veikėjas, prozininkas, vertėjas. Daug nuveikė, siekdamas lietuviškos spaudos draudimo panaikinimo, 1904–1907 m. pirmojo lietuviško dienraščio *Vilniaus žinios* leidėjas ir oficialus redaktorius.

[8] Jonas Vileišis (1872–1942) – advokatas, varpininkas, visuomenės veikėjas; Petro Vileišio brolis.

[9] Jonas Jablonskis (1860–1930) – kalbininkas, bendrinės lietuvių kalbos kūrėjas ir normintojas, publicistas, dažnai pasirašinėję Rygiškių Jono slapyvardžiu; Povilas Višinskis (1875–1906) – tautinio atgimimo, visuomenės veikėjas, publicistas, kritikas; kūrybiniam darbui paskatino Žemaitę, Šatrijos Raganą, Lazdynų Pelėdą; Jonas Kriaučiūnas (1864–1941) – visuomenės veikėjas, spaudos darbuotojas, *Šviesos, Varpo, Ūkininko, Vilniaus žinių* ir kitų leidinių redaktorius; Pranas Klimaitis (1883–1940) – visuomenės ir karinis veikėjas, spaudos darbuotojas, publicistas, 1906–1907 m. Vilniuje ėjusio dvisavaitinio laikraščio *Lietuvis* redaktorius, 1922–1925 m. Šaulių sąjungos vadas; Kazys Puida – žr. šio tomo p. 203–213.

[10] Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933) – prozininkas, publicistas, literatūros istorikas, kritikas; 1897–1902 m. redagavo *Tėvynės sargą*, 1900–1902 m. *Žinyčią*, 1907 m. dirbo *Vilniaus* žinių, 1907–1911 m. *Vilties* redakcijose.

[11] Stasys Matulaitis (1866–1956) – gydytojas, istorikas, rašytojas, spaudos darbuotojas, socialdemokratų veikėjas.

[12] Gabrielė Petkevičaitė-Bitė (1861–1943) – prozininkė, dramaturgė, kritikė, publicistė, visuomenės veikėja; 1908 m. dirbo *Vilniaus žinių*, 1909–1914 m. *Lietuvos žinių* redakcijose; Mykolas Biržiška (1882–1962) – literatūros ir kultūros istorikas, Vasario 16-sios akto signataras, 1922–1940 m. Kauno, 1940–1944 m. Vilniaus universiteto profesorius ir rektorius.

[13] Jurgis Šaulys (slapyvardis Bekampis, 1879–1948) – Vasario 16-sios akto signataras, Valstybės Tarybos narys, diplomatas, publicistas, vertėjas, spaudos darbuotojas.

[14] Ona Pleirytė-Puidienė-Vaidilutė (1882–1936) – prozininkė, visuomenės veikėja.

[15] Konstantinas Jasiukaitis (1882–1941) – prozininkas, dramaturgas; dalyvavo 1905 m. revoliucijos įvykiuose, parašė apsakymų, feljetonų, apysaką *Griuvėsiuose* (1913), dramą *Alkani žmonės* (1907).

[16] Konstantinas Šakenis (1881–1959) – kultūros istorikas, vertėjas, memuaristas; *Vilniaus žinių* redakcijoje dirbo 1905–1907 m., vėliau mokytojavo Kaune, Vilniuje, Voroneže; 1927–1934 m. švietimo ministras; Pranas Mašiotas (1863–1940) – vaikų rašytojas, vertėjas, pedagogas; Juozas Gabrys-Paršaitis (1880–1951) – politikas, publicistas, paskelbė lietuvių lieratūros istorijos darbų.

[17] Scenos vaizdelio *Dėl vaikų*, pasirodžiusio 1904 m. *Lietuvių laikrašyje*, Nr. 2, p.13–15, autorius Kleopas Jurgelionis (1886–1963) – poetas, vertėjas, pasirašinėjęs K.J., Kalėdų Kaukė ir kitais slapyvardžiais; nuo 1908 m. gyveno JAV, advokatavo, dirbo laikraščių redakcijose.

[18] Rygiškių Jonas-Jablonskis – žr. 9 paaiškinimą.

[19] Sofija Kymantaitė – žr. sk. „Lietuvių visuomenė po 1904 metų" 10 paaiškinimą.

[20] J. A. Herbačiauskas – žr. šio tomo p. 96–100; Liudas Gira – žr. šio tomo p. 129–161.

[21] 1898 m. *Varpo* nr. 7 Stasys Matulaitis S. slapyvardžiu recenzavo *Pavasario balsus* ir *Kur išganymas* ir pripažino Maironiui aiškų talentą, iškeldamas karštą autoriaus meilę tėvynei, pabrėždamas visuomeninę eilėratščių reikšmę, eilių skambumą. Tačiau jis visiškai atmetė libretą *Kur išganymas*. Esą čia autorius, spręsdamas darbininkų klausimą, žiūrėdamas iš krikščionybės pusės ir atmesdamas kovą, mokslą, filosofiją, skatina kęsti žemėje, melstis ir laukti užmokesčio danguje. Anot S. Matulaičio, „Maironis užsimanė rašyti apie tai, ko jis pats gerai nesuprato". Keleriais metais vėliau K. Žalys (Pilypo slapyvardžiu) *Vilniaus žinių* nr. 61, 98, 100 ir 106 plačiai, daugiau estetiniu požiūriu vertindamas Maironio kūrybą, pabrėžęs eilėraščių formos paprastumą, kalbos sklandumą, palankiai atsiliepė ir apie *Kur išganymas*, nors ir pažymėdamas kompozicinius trūkumus.

[22] K.J.N. – žr. sk. „Lietuvių visuomenė po 1904 metų" 13 paaiškinimą.

[23] Antanas Vienažindys (1841–1892) – poetas, vienas lietuvių egocentrinės ir meilės lyrikos pradininkų.

[24] Jurgis Šaulys – žr. 13 paaiškinimą.

[25] Konstantinas Jasiukaitis – žr. 15 paaiškinimą.

[26] Vincas Mickevičius-Krėvė – žr. šio tomo p. 219–271.

[27] Jonas Vileišis – žr. 8 paaiškinimą.

[28] Felicija Bortkevičienė (1873–1945) – knygnešė, spaudos darbuotoja, visuomenės veikėja, 1920 m. – Steigiamojo Seimo Valstiečių sąjungos atstovė; Kazys Grinius (1866–1950) – tautinio judėjimo ir valstybės veikėjas, 1926 m. Lietuvos prezidentas; bendrovė „F. Bortkevičienė, K. Grinius ir Co" organizavo ir praktiškai finansavo ne tik lietuvišką spaudą, leidinius, bet ir įvairias organizacijas bei draugijas.

[29] Friedrichas Nietzsche (1844–1900) – vokiečių filosofas ir rašytojas, vienas žymiausių „gyvenimo filosofijos" kūrėjų, iškėlęs antžmogio idėją; Charles Pierre Baudelaire, 1821–1867 – vienas žymiausių XIX a. prancūzų poetų, depersonalizuotos lyrikos kūrėjų, kritikas, vertėjas.

[30] A.J. – Augustinas Janulaitis (1878–1950) – teisininkas, istorikas, publicistas, mėnesinio laikraščio *Visuomenė* redaktorius; M. Baltasis – Mykolas Biržiška – žr. 12 paaiškinimą.

[31] Julijono Lindės-Dobilo (1872–1934) romanas *Blūdas*, vaizduojantis 1905–1907 m. įvykius, laikomas pirmuoju psichologiniu romanu. To meto rašytojų ir kritikų jis buvo labai palankiai įvertintas. Apie J. Lindę-Dobilą žr. šio tomo p. 283–293.

[32] Jonas Žilius-Jonila (1870–1932) – poetas, vertėjas, 1893 m. išvykęs į JAV, baigė kunigų seminariją, kunigavo Mount Carmelyje, Plymonthe ir Bostone, vėliau kunigystės atsisakė.

[33] *Aušrinė* – moksleivijai skirtas žurnalas, su pertraukomis ėjęs 1910–1933 m., iki 1914 m. *Lietuvos žinių* priedas. Redakcijos branduolį sudarė Maskvos, vėliau Peterburgo universitetų studentai.

[34] Vaclovas Biržiška (1884–1956) – kultūros istorikas, bibliografas, politinis veikėjas, jaunystėje Smūtkelio slapyvardžiu rašė eilėraščius ir prozos vaizdelius, išleido rink. *Eilės ir proza* (1918); Jovaras – žr. 5 paaiškinimą; *A. Juodasis* – Adomas Lastas (1887–1961) – poetas, vertėjas; 1920 m. atskira knyga išleido poemas *Saulėta pasakėlė*, *Lelija*, *Vėtra*, išspausdino eilėračių rink. *Auksinės varpos* (1921), *Ties kruvinom spurgom* (1935), *Pasiilgimas* (1939), poemą *Lietuvos knygnešio likimas* (1924).

[35] *M. Baltasis* – žr. 12 paaiškinimą.

[36] Kazimieras Pakalniškis (1866–1933) – prozininkas, kunigavo Žemaitijoje. Dėdės Atanazo, Tetutės Onos slapyvardžiu paskelbė *Obriusitelius*, *Paveikslėlius iš sodos*, *Kandidatą į kunigus* ir kitas apysakas.

[37] Pranas Dovydaitis (1886–1942) – filosofas, visuomenės veikėjas, 1913–1915 m. *Vilties* redaktorius, Kauno universiteto profesorius 1922–1940 m.

[38] Motiejus Gustaitis – žr. šio tomo p. 107–129.

[39] Vydūnas – žr. šio tomo p. 42–96.

[40] Antanas Jaroševičius (1870–1956) – liaudies meno rinkėjas, dailininkas; 1912 m. išleido piešinių albumą *Lietuvių kryžiai*.

[41] Margalis – žr. 6 paaiškinimą.

[42] Mikalojus Šeižys-Dagilėlis (1874–1950) – poetas, kunigavo įvairiose Lietuvos vietose, eilėraščių paskelbė periodikoje, išleido poezijos rink. *Dainos ir sakmės* (1903), *Dainos dainelės* (1909).

[43] Mykolas Vaitkus – žr. šio tomo p. 161–174.

[44] Petras Gerulis-Kragas (1889–1966) – kritikas; *Draugijos* ir *Ateities* žurnaluose 1910–1912 m. paskelbė straipsnių apie Lazdynų Pelėdą, Joną Mačį-Kėkštą, Žemaitę, Joną Biliūną, Šatrijos Raganą ir kitus rašytojus.

[45] Adomas Varnas (1879–1979) – dailininkas, visuomenės veikėjas, pedagogas; priklausė (iki 1925 m.) 1921–1927 m. veikusiai Terminologijos komisijai, siekė tarptautinių terminų lietuvinimo; Ramūnas Bytautas (1886–1915) – filosofas, publicistas, žurnalo *Aušrinė* sąjūdžio dalyvis, paskelbė filosofinių darbų, straipsnių lietuvių kalbos klausimais, rašė eilėraščius rusų kalba.

[46] *Gabija* – pirmasis lietuvių literatūros almanachas, išleistas 1907 m. Krokuvoje ir skirtas Antano Baranausko 5 metų mirties sukakčiai paminėti; redaktorius Juozapas Albinas Herbačiauskas; *Erškėčių vainikas* – J. A. Herbačiausko 1908 m. išleistas esė rinkinys.

[47] *Pirmasai baras* – literatūros almanachas, išleistas 1915 m. Vilniuje; pasirodė viena knyga, atnaujintas 1925 m. kaip žurnalas *Baras*.

[48] Galvoje greičiausiai turimas Adolfas Sabaliauskas-Žalia Rūta (1873-1950) – poetas, tautosakininkas, 1911 m. kartu su Augustus Robertus Niemi išleidęs rink. *Dainos ir giesmės šiaurrytinėje Lietuvoje*, paskelbęs lietuvių liaudies dainų tyrinėjimų.

[49] *Instaurare omnia in Christo* (lot.) – „Viską atnaujinti Kristuje".

[50] Stasys Šilingas (1885–1962) – teisininkas, politikas, literatas, 1920–1938 m. Valstybės tarybos pirmininkas; paskelbė modernizmo estetiką propaguojančių straipsnių ir recenzijų; Balys Sruoga – žr. šio tomo p. 295–299; Ignas Šlapelis (1881–1955) – meno istorikas, dailininkas, 1944 m. pasitraukė iš Lietuvos; išleido knygas *Meno istorijos metmenys* (1930), *R.-K. Bažnyčios meno istorija* (1935), paskelbė straipsnių dailės klausimais; Ramūnas Bytautas – žr. 45 paaiškinimą; Vienuolis – žr. šio tomo p. 174–195; Zigmas Gėlė (tikr. Gaidamavičius, 1894–1912) – poetas, eilėraščius skelbė *Vilniaus žiniose*, *Aušrinėje*, *Lietuvos žiniose*, paliko poezijos rinkinio *Gėlynas* rankraštį (išl. 1948); A. Lastas – žr. 34 paaiškinimą.

[51] Nikolajus Dobroliubovas (1836–1861) – rusų literatūros kritikas, publicistas, revoliucinio judėjimo šalininkas, revoliucinis demokratas.

[52] *predileksija* (lot. *praedilectio*) – išankstinė, pirma einanti meilė.

[53] *Sniegams tirpstant* – vilniškių literatų poezijos rinkinys, išleistas 1913 m; sudarė Kazys Binkis; *Švyturys* – literatūros almanachas, leistas 1911-1912 m. Vilniuje; išėjo dvi knygos, kurių pirmąją redagavo Liudas Gira, antrąją – Adolfas Vėgėlė. Abiejose knygose išspausdinta lietuvių rašytojų grožinės kūrybos, kurioje ryškūs modernizmo pradai, taip pat vertimų.

[54] Petras Rimša (1881–1961) – dailininkas, skulptorius, skulptūrinės kompozicijos „Lietuvos mokykla 1864–1904" (dar vadinamos „Vargo mokykla") autorius.

[55] Stanisławas Przybyszewskis (1868–1927) – vienas lenkų modernizmo kūrėjų, poetas, dramaturgas, eseistas; Kazimierzas Przerwa-Tetmajeris (1865–1940) – lenkų poetas, prozininkas, dramaturgas, neoromantinio judėjimo „Jaunoji Lenkija", siekusio lenkų meno modernizacijos, dalyvis; Janas Kasprowiczius (1860–1926) – lenkų poetas, dramaturgas, kritikas, modernizmo atstovas; Stanisławas Wyspiańskis (1869–1907) – poetas, dramaturgas, dailininkas, neoromantinio judėjimo „Jaunoji Lenkija" žymiausias atstovas.

[56] Justinas Zubrickis (slapyvardis Turčiniškis, 1868–1925) – poetas; *Varpe*, *Vilniaus žiniose*, *Šaltinyje*, *Lietuvos Žiniose*, almanache *Gabija* paskelbė patriotinės tematikos poezijos kūrinių.

[57] Ksaveras Sakalauskas-Vanagėlis (1863–1938) – poeas, prozininkas, eilėraščius spausdino *Aušroje*, reikšdamas švietėjiškas ir tautos

išsivadavimo idėjas, apdainuodamas gimtojo krašto gamtą, parašė realistinių apsakymėlių.

[58] Antanas Šmulkštys-Paparonis (1886–1951) – kunigas, poetas, publicistas; išleido pezijos knygų, paskelbė kelionių įspūdžių, publicistinių brošiūrų, parašė eiliuotą epą *Pasakų atošvaistos* (išl. 1993).

[59] Kalėdų Kaukė-Kl. Jurgelionis – žr. 17 paaiškinimą.

[60] Juozas Mikuckis (1891–1970) – poetas, 1941 m. išvyko iš Lietuvos, gyveno JAV, 1968 m. grįžo; išleido eilėrščių rink. *Auštant* (1912), *Aušros rasos* (1920), *Vakaro kaukės* (1924) ir kt.

[61] Marija Šveikauskaitė-Klevinskienė (slapyvardis Pušaitė, 1893–1934) – prozininkė; paskelbė apsakymų ir vaizdelių *Viltyje*, *Bare*, *Vaivorykštėje*, parengė neišėjusį prozos rink. *Karo vaizdai*; B. Sruoga – žr. šio tomo p. 295–299; Vytautas Bičiūnas (1893–1941) – kritikas, dramaturgas, prozininkas; paskelbė kritikos straipsnių bei recenzijų, išleido prozos rink. *Mano apysakos* (1928), keletą pjesių.

[62] Pranas Penkaitis (1877–1931) – prozininkas, dramaturgas; paskelbė apsakymų, apysakas *Besibastant*, *Laimę atradęs*, *Skaistis* (visos 1916), dramą *Gaisras* (1905), komediją *Ponas Komitetas* (1916); Jurgis Šlapelis (1876–1941) – gydytojas, kalbininkas, vertėjas, spaudos bendradarbis.

[63] Andrzejus Niemojewskis (1864–1921) – lenkų rašytojas ir publicistas, Biblijos tyrinėtojas; Konstantinas Balmontas (1867–1942) – lietuvių poetas simbolistas, rašęs rusų kalba, vienas iškiliausių ir originaliausių XIX a. pab. ir XX a. pr. poetų, lietuvių mitologijos, tautosakos ir istorijos interpretacijų kūrėjas; Aleksandras Blokas (1880–1921) – rusų poetas, kritikas; Rabindranatas Tagorė (1861–1941) – žymus indų poetas, prozininkas, dramaturgas ir visuomenės veikėjas; Friedrichas Nietzsche – žr. 29 paaiškinimą.

3. Nauji uždaviniai ir šūkiai

[1] Vydūnas (tikr. Vilhelmas Storosta) mirė 1953 m. vasario 20 d. Detmolde (Vokietija), 1991 m. perlaidotas Bitėnuose.

[2] *Brahmanai* – teologiniai traktatai, aiškinantys žynių brahmanų ritualus, seniausi indų prozos paminklai, sukurti apie VIII–VI a. pr. Kr.

[3] Annie Besant (1847–1933) – anglų teosofė, Anglijos teosofų draugijos pirmininkė 1907–1933 m; Franzas Hartmanas (1840–1912) – vokiečių mistikas; Jelena Blvatskaja (1831–1891) – rusų teosofė, okultistė, rėmėsi budizmu, konfucionizmu, kabalistais.

[4] *Jaunimas* – 1911–1914 m. Tilžėje paties Vydūno leistas mėnesinis žurnalas, kuriame jis dėstė savo idėjas, aiškino praktiškesnius žmogaus ir tautos gyvenimo, dvasinio brendimo klausimus; *Darbymetis* – 1921–1925 m. Tilžėje Vydūno leistas neperiodiškai pasirodantis žurnalas, kurį Vydūnas

pristatė kaip „laikraštį tautos dvasiai stiprinti“ ir kuriuo buvo siekiama pasitarnauti nepriklausomos Lietuvos kultūros ugdymui.

[5] Jurgis Zauerveinas (Georg Sauerwein, 1831–1904) – poetas, publicistas, kovotojas už Mažosios Lietuvos teises; tautinės giesmės *Lietuvninkai mes esam gimę* žodžių autorius.

[6] *Šaltinis* – teosofinis žurnalas, Vydūno leistas Tilžėje 1905–1910 m. kartą per du mėnesius.

[7] *Litauen in Vergangenheit und Gegenwart* (vok.) – „Lietuvos praeitis ir dabartis“.

[8] *Einführung in die litausche Sprache* (vok.) – „Įvadas į lietuvių kalbą“.

[9] *Sieben Hundert Jahre deutsch* (vok.) – „Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių“.

[10] *Wille zur Macht* (vok.) – „Valia viešpatauti“; tai svarbiausia F. Nietzche's (žr. skyr. „Lietuvių spauda po 1904 metų“ 29 paaiškinimą) filosofinės doktrinos sąvoka, siejama su „amžinojo sugrįžimo“ ir antžmogio idėjomis.

[11] Galvoje turima Versalio taikos sutartis, pasirašyta 1919 m. birželio 28 d. Versalyje, kuria buvo užbaigtas Pirmasis pasaulinis karas; pagal šią sutartį Vokietija neteko 70 000 km² teritorijos ir kai kurių žemių.

[12] Platonas (427–347 pr. Kr.) – graikų filosofas, meno kaip objektyvaus pasaulio idėjų atspindžio teorijos ir idealios utopinės valstybės vizijos kūrėjas.

[13] Vladimiras Solovjovas (1853–1900) – rusų filosofas, poetas; siekė mokslo, filosofijos ir religijos sintezės, kėlė katalikų ir stačiatikių Bažnyčių susivienijimo idėją; jo filosofinės koncepsijos veikė A. Jakšto ir kitų krikščioniškos nuostatos lietuvių filosofų pažiūras.

[14] „Giedotojų draugija“ – 1895 m. Tilžėje Vydūno įkurta dainavimui ir vaidybai gabesnių Mažiosios Lietuvos lietuvių draugija, kurios tikslas buvo puoselėti lietuvybę; „Giedotojų draugijos“ chorui Vydūnas vadovavo nuo pat jos įkūrimo pradžios, draugija nustojo veikusi po Pirmojo pasaulinio karo; „Birutė“ – pirmoji lietuvių tautinė draugija, veikusi 1885–1914 m. Tilžėje.

[15] Jonas Šliūpas (1861–1944) – sociologas, istorikas, žymus lietuvių laisvamanis, moralės ir dorovės problemas aiškinęs, remdamasis materialistiniais tikrovės supratimo pirncipais.

[16] Ludwigas Büchneris (1824–1899) – vokiečių gamtininkas ir filosofas, gydytojas, ateistas; *Kraft und Stoff* (vok.) – „Jėga ir materija“.

[17] Juozas Albinas Herbačiauskas mirė 1944 m. gruodžio 3 d. Krokuvoje.

[18] *Odrodzenie Litwy* (lenk.) – „Lietuvos atgimimas“; žr. sk. „Lietuvių spauda po 1904 metų“ 4 paaiškinimą.

[19] *Potępienje* (lenk.) – „Pasmerkimas“.

[20] *Nie w wodz nas na pokuszenie* (lenk.) – „Nevesk mūsų į pagundą“.

[21] Vsevolodas Garšinas (1855–1888) – rusų rašytojas, novelistas; apysakose smerkė karą, kėlė inteligentijos apsisprendimo problemą, alegoriškai pavaizdavo narodnikų iliuzijų žlugimą; Antonas Čechovas (1860–1904) – rusų rašytojas, dramaturgas, kūryboje gilinosi į despotiškos aplinkos suformuotą psichiką, vaizdavo miesčioniškumą kaip žmogaus degradaciją; Maksimas Gorkis (tikr. Aleksejus Peškovas, 1868–1936) – žymus rusų rašytojas ir publicistas, socrealizmo literatūros pradininkas; Leonidas Andrejevas (1871–1919) – rusų rašytojas, novelistas, dramaturgas; kūriniuose smerkė karą, carizmo represijas, reiškė nihilistinį požiūrį į revoliuciją; Vladimiras Korolenko (1853–1921) – rusų rašytojas, publicistas; apsakymuose vaizdavo revuliocionierių pasiaukojimą, valkatų ir katorgininkų gyvenimą, apysakose pavaizdavo žmogiško orumo neprarandačius visuomenės „dugno“ žmones.

4. Literatūros kryptys iki Nepriklausomybės pradžios

[1] Antanas Vienuolis – žr. šio tomo p. 174–195.

[2] Vincas Krėvė – žr. šio tomo p. 219–271.

[3] Ignas Šeinius – žr. šio tomo p. 195–209.

[4] Teizmas – tikėjimas Dievo ar dievybių egzistavimu, jų bendravimu su visata; yra ir siauresnė teizmo prasmė, apibūdinanti tikėjimą amžinu dieviškumu pasaulyje ir už jo ribų, teigianti, kad dievybės yra visagalės, neklystančios; panteizmas – požiūris, kad viskas, kas mus supa, yra imanentiška, abstrakti dievybė arba kad visata ir žemė yra ekvivalenti Dievui.

[5] Kazys Puida – žr. šio tomo p. 209–219.

[6] Balys Sruoga – žr. šio tomo p.295–299.

[7] Juliuszas Słowackis (1809–1848) – lenkų poetas, dramaturgas, laikomas antruoju lenkų romantizmo atstovu po Adomo Mickevičiaus.

[8] Stanisławas Przybyszewskis – žr. sk. „Lietuvių spauda po 1904 metų“ 55 paaiškinimą; Stanisławas Wyspiańskis – žr. tą patį paaiškinimą.

[9] Knutas Hamsunas (tikr. Pedersenas, 1859–1952) – norvegų rašytojas, vienas šiuolaikinio moderniojo romano pradininkų, impresionizmo atstovas.

[10] Friedrichas Nietzsche – žr. sk. „Lietuvių spauda po 1904 metų“ 29 paaiškinimą; Charles Pierre Baudelaire; Maurice Maeterlinck (1862–1949) – belgų poetas, dramaturgas, simbolizmo srovės atstovas; Rabindranatas Tagorė – žr. sk. „Lietuvių spauda po 1904 metų“ 63 paaiškinimą.

[11] *Keturi vėjai* – pirmasis lietuvių avangardistinis žurnalas, ėjęs 1924–1928 m. Kaune ir to paties pavadinimo trečiojo dešimtmečio avangardistinis sambūris; jo iniciatorius – Kazys Binkis, 1916 m. grįžęs iš Vokietijos, propagavęs modernųjį meną ir 1922 m. organizavęs Kaune jaunųjų kūrėjų sueigas, vadinamuosius paldieninkus.

5. RAŠYTOJAI IR VEIKALAI

[1] Petras Kriaučiūnas (1850–1916) – kultūrininkas, lietuvių tautinio atgimimo veikėjas, vertėjas.

[2] *par excellence* (lot.) – tikra to žodžio prasme.

[3] Vytautas Bičiūnas – žr. sk. „Lietuvių spauda po 1904 metų" 61 paaiškinimą.

[4] Edvardas Viskanta (1902–2000) – vertėjas, 1945–1947 m. visuotinės literatūros Kauno universitete dėstytojas; 1951–1955 m. kalintas Kostromos ir Gorkio srities lageriuose.

[5] „Didžioji improvizacija" – 1832 m. pasirodžiusios A. Mickevičiaus dramos *Vėlinės* III dalies pavadinimas.

[6] Vladimiras Solovjovas – žr. sk. „Nauji uždaviniai ir šūkiai" 13 paaiškinimą.

[7] Cituojamas eilėraštis „Ant kryžkelės".

[8] Cituojamas eilėraštis „Pašaukimas".

[9] Mikalojus Kopernikas (1473–1543) – lenkų astronomas, matematikas ir ekonomistas, paskelbęs heliocentrinę saulės sistemos teoriją, teigiančią, kad Žemė sukasi apie Saulę; Motiejus Kazimieras Sarbievijus (1595–1640) – jėzuitas, literatūros teoretikas, poetas, rašęs lotynų kalba, populiarus XVII a. Europoje; Merkelis Giedraitis (1536–1609) – iš Giedraičių giminės kilęs kunigaikštis, žemaičių vyskupas, lietuvių raštijos veikėjas; išleido Mikalojaus Daukšos parengtas knygas lietuvių kalba.

[10] *motto* (it. „sąmojis") – trumpas epigrafas knygos arba jos skyriaus pradžioje; sąmojingas posakis.

[11] *prefacija* (lot. praefatio – kalbos įvadas) – religinių katalikų mišių dalis – dėkojimas, pašlovinimas, einantis prieš ostijos ir vyno konsekraciją.

[12] *Romantyczność* (lenk.) – „Romantiškumas".

[13] Cituojamas eilėraštis „Ant kryžkelės".

[14] Cituojamas eilėraštis „Gloria".

[15] Cituojamas eilėraštis „Tėvynės rauda".

[16] Cituojamas eilėraštis „Ant tėvynės griuvėsių".

[17] Cituojamas eilėraštis „Motinai".

[18] Tarasas Ševčenka (1814–1861) – ukrainiečių poetas ir dailininkas; poezijoje vyrauja nacionalinio išsivadavimo, herojiškos Ukrainos praeities temos.

[19] Edmundas Steponaitis (1892–1908) – poetas, vienas impresionistinės lietuvių lyrikos pradininkų.

[20] Aleksandras Merkelis (1907–1994) – literatūros tyrinėtojas; 1944 m. pasitraukė iš Lietuvos, gyveno JAV; 1928 m. sudarė Liudo Giros bibliografiją, išleido apybraižų apie Simoną Daukantą ir Motiejų Valančių (1931), monografiją *Juozas Tumas Vaižgantas* (1934).

[21] Cituojamas eilėraštis „Tiktai jaunam...“

[22] Cituojamas eilėraštis „Preliudijos“.

[23] Juozas Tysliava (1902–1961) – poetas; dalyvavo „Keturių vėjų“ sąjūdyje, poetinėje kūryboje originaliai sulydė neoromantinius, modernistinius bei avangardistinius trečiojo dešimtmečio lietuvių poezijos ieškojimus.

[24] Žr. 22 paaiškinimą.

[25] *das Ewig-Weibliche* (vok.) – amžinasis moteriškumas.

[26] *Resurrexi et vivam* (lot.) – prisikėliau ir gyvensiu.

[27] Cituojamas eilėraštis „Sakalo sielvartas“.

[28] Cituojamas eilėraštis „Elegija sau pačiam“.

[29] Cituojamas eilėraštis „Buvo laikai“.

[30] Cituojamas eilėraštis „Mano vizijos“.

[31] Žr. 26 paaiškinimą.

[32] *Excelsior* (lot.) – aukščiau.

[33] Vytautas Bičiūnas – žr. sk. „Lietuvių spauda po 1904 metų“ 61 paaiškinimą.

[34] Cituojamas eilėraštis „Mano sėja“.

[35] Cituojamas eilėraštis „Milžinkapių daina“.

[36] Cituojamas eilėraštis „Tauta ir poetai“.

[37] Cituojamas eilėraštis „Dainių keliai“.

[38] *Suum cuique* (lot.) – „Kiekvienam savo“.

[39] Cituojamas eilėraštis „Resurrexi et vivam“.

[40] Mykolas Vaitkus gimė 1883 m. spalio 20 d.

[41] Mykolas Vaitkus 1944 m. pasitraukė iš Lietuvos, gyveno JAV; mirė 1973 m. gegužės 20 d. Providence (JAV, Rhode Islando valst.).

[42] Drama *Žaibas ir mergaitė* buvo išleista 1936 m.

[43] *karunka* (sl.) – Marijos giesmė.

[44] Molière (tikr. Žanas Batistas Poklenas, 1622–1673) – prancūzų dramaturgas, aktorius, vienas geriausių komedijos meistrų Vakarų Europos literatūroje.

[45] *style precieux* (pranc.) – dabitiškas, puošnus stilius.

[46] *afektacija* (lot. *affectatio*) – neįprastas, dirbtinis susijaudinimas, kalbos pakilumas.

[47] Naujuoju kalendoriumi A. Vienuolis gimė 1882 m. balandžio 7 d.

[48] Stasys Šilingas – žr. sk. „Lietuvių spauda po 1904 metų“ 50 paaiškinimą.

[49] Antanas Vienuolis mirė 1597 m. gruodžio 17 d. Anykščiuose.

[50] *„strannikas“* (rus.) – klajūnas.

[51] *ad hoc* (lot.) – šiam tikslui.

[52] *„čudakas“* (rus.) – keistuolis.

[53] *Dekameronas* (gr. *deka* – dešimt, *nemera* – diena) – novelių rinkinys,

viena garsiausių visų laikų Vakarų Europos knygų, 1350-1353 m. parašyta Giovann'io Boccaccio; joje gausu vaizduotės žaismo, intrigų ir ankstyvojo Renesanso erotiškumo.

[54] Žr. 25 paaiškinimą.

[55] *Žmuidi neobtiosannoj* (rus.) – „netašytų žemaičių".

[56] *Bože caria chrani* (rus.) – „Dieve, saugok carą"; carinės Rusijos himnas.

[57] *„pliennikas"* (rus.) – belaisvis.

[58] *amtsforšteris* (vok.) – girininkas.

[59] *novena* (arba devyndienis) – devynias dienas atliekamos maldos kokia nors specialia intencija, sekant apaštalų pavyzdžiu, kurie po Jėzaus įžengimo į dangų devynias dienas kartu meldėsi, laukdami Šventosios Dvasios atėjimo.

[60] Ignas Šeinius gimė 1889 m. balandžio 2(kovo 21) d.

[61] Jonas Aukštuolis (1885–1949) – teisininkas, diplomatas, 1919 m. Lietuvos atstovas Švedijoje, Norvegijoje, 1921–1922 m. ir Olandijoje, 1923 m. Latvijoje ir Estijoje, nuo 1929 m. Suomijoje, Čekoslovakijoje, Argentinoje, Brazilijoje ir Urugvajuje.

[62] Ignas Šeinius mirė 1959 m. sausio 15 d. Stokholme.

[63] Stasys Šilingas – žr. sk. „Lietuvių spauda po 1904 metų" 50 paaiškinimą.

[64] Žr. sk. „Rašytojai ir veikalai" 33 paaiškinimą.

[65] *gadzinkos* – (iš lenk. *Godzinki*) – taip liaudyje vadinamos „Marijos Nekalto Prasidėjimo Valandų" giesmės bei maldos.

[66] hedonizmas – etikos teorija, kurią pirmi vystė senovės graikų kirėniečių filosofinė mokykla (4 a. per. Kr.); gyvenimo tikslu ir aukščiausiu gėriu pripažįsta pomėgį, malonumą.

[67] Kazys Puida gimė 1883 m. kovo 19 d.

[68] Antanas Smilga (1860–1920) – Peterburge gyvenęs verslininkas, lietuvių kultūrinės veiklos dalyvis.

[69] Kazys Puida mirė 1945 m. sausio 24 d. Nausėduose.

[70] Paul Verlaine (1844–1896) – prancūzų poetas, vienas simbolizmo pradininkų.

[71] Janas Kasprowiczius – žr. sk. „Lietuvių spauda po 1904 metų" 55 paaiškinimą.

[72] Konstantinas Balmontas – žr. sk. „Lietuvių spauda po 1904 metų" 63 paaiškinimą.

[73] Arnas Holcas (1863–1929) – vokiečių rašytojas, vadinamojo nuosekliojo natūralizmo srovės teoretikas; lyrikoje ryškus polinkis į formos eksperimentus, ekspresionizmo bruožai; *Revoliution der lyrik* (vok.) – „Revoliucinė lyrika", *Phantasus* (vok.) – „Fantasas"; Fantasas – graikų mitologijoje miego ir sapnų dievas.

[74] Cäsaris Flaischlenas (1864–1920) – vokiečių rašytojas ir poetas, vadinamojo „Jugendstil"(„Jaunystės stilius") atstovas; *Von Alltag und Sonne* (vok.) – „Apie kasdienybę ir saulę".

[75] Jonas Užupis-Šerenga (1848–1917) – kunigas, poetas, vertėjas; parašė istorinį pasakojimą *Lietuvos Eneida* (1913–1914), eilėraščių.

[76] Romain Rolland (1866–1944) – prancūzų rašytojas, biografas ir muzikas; stambiausias romanas *Žanas Kristofas* (1904–1912).

[77] Johannas Wolfgangas Goethe (1749–1832) – vokiečių rašytojas, humanistas, pasaulinės literatūros klasikas; *Dichtun und Wahrheit* (vok.) – „Poezija ir tiesa" (autobiografinė knyga).

[78] Vincas Krėvė gimė 1882 m. spalio 19(7) d.

[79] 1944 m. V. Krėvė pasitraukė į Austriją, 1947 m. persikėlė į JAV, ten ir mirė 1954 m. liepos 7 d.

[80] *Rex* (lot.) – „Karalius"; *Prometeusz* (lenk.) – „Prometėjas"; *Obłąkanie* (lenk.) – „Pamišimas"; *Modlitwa potępienca* (lenk.) – „Pasmerktojo malda".

[81] Žr. sk. „Lietuvių spauda po 1904 metų" 63 paaiškinimą; už eilėraščių rinkinį *Aukojimo giesmės* (*Gytandžali*, 1910), savo paties išverstą į anglų kalbą. R. Tagorė 1913 m. tapo Nobelio literatūros premijos laureatu.

[82] George'as Gordonas Noelis Byronas, 1788–1824) – anglų poetas, vienas europinio romantizmo pagrindėjų; 1813–1816 m. parašė *Rytų poemas*: *Giauras*, *Abido sužadėtinė*, *Korsaras*, kuriose pavaizdavo stiprias ir veiklias asmenybes, priešpastatytas sustabarėjusiai visuomenei.

[83] Aleksandras Puškinas (1799–1837) – rusų poetas, prozininkas, naujųjų laikų rusų literatūros pagrindėjas.

[84] *vaizbūnas* (germ.) – pirklys.

[85] Williamas Shakespeare (1564–1616) – žymus anglų dramaturgas; *Ofelija* – tragedijos *Hamletas* personažas.

[86] *dravė* – drevė.

[87] Augustinas Voldemaras (1883–1942) – istorikas, politikas, publicistas, Lietuvos ministras primininkas 1918 m. ir 1926–1929 m., Kauno universiteto profesorius.

[88] *centauras, kentauras* (gr. *Kentauros*) – senovės graikų mitinė būtybė – pusiau žmogus, pusiau arklys.

[89] *Hidra* (gr. *hydra* „vandeninė gyvatė") – senovės graikų mitologijoje – Heraklio nukautas daugiagalvis su gyvatės liemeniu slibinas, kuriam vietoj kiekvienos nukirstos galvos išaugdavo dvi naujos.

[90] *rapsodas* (gr. *rhapsōdos*) – keliaujantis dainius senovės Graikojoje, dainuodavęs, pritardamas sau lyra, epines dainas.

[91] *Parkos* – senovės romėnų mitologijoje – trys likimo deivės, graikų mitologijoje – *moiros*; *Dzeusas* – (gr. *Zeus*) – senovės graikų mitologijoje –

vyriausias dievas; *Temidė* – senovės graikų mitologijoje – teisingumo deivė, kuri būdavo vaizduojama užrištomis akimis, su svarstyklėmis vienoje rankoje ir su kardu antroje.

[92] *uvėrus* – piktai smarkus, karštas, užsispyręs.

[93] Frydrichas Šlėgelis (1772–1829) – vokiečių literatūrologas, filosofas, Jenos romantikų būrelio vadovas; padėjo pagrindus sanskritologijai ir parengė dirvą lyginamajai kalbotyrai (*Apie indų kalbą ir išmintį*, 1808); Novalis (tikr. Frydrichas Leopoldas baronas fon Hardenbergas, 1772–1801) – vokiečių rašytojas, žymiausias ankstyvojo romantizmo atstovas; propagavo magiškąjį idealizmą, aukštino poeto vaidmenį; Gotholdas Efraimas Lessingas (1729–1781) – vokiečių rašytojas, meno kritikas ir teoretikas, vienas žymiausių švietėjų, XVII a. realizmo estetikos kūrėjų; Johanas Gotfrydas Herderis (1744–1803) – vokiečių filosofas, rašytojas, „Audros ir veržimosi" sąjūdžio teoretikas; Johannas Wolfgangas Goethe (1749–1832) – vokiečių rašytojas, humanistas, pasaulinės literatūros klasikas; išleido rytietiškos poezijos knygą *Vakarų-Rytų divanas*; Fransua Rene de Chateaubriand (1768–1848) – prancūzų rašytojas, potininis veikėjas, prancūzų romatizmo pradininkas; Victoras Hugo (1802–1885) – vienas didžiųjų prancūzų literatūros romantikų, poetas, dramaturgas, romanistas; išleido eilėraščių rinkinį *Orientalės* (*Les Orientalles*); Bironas – žr. 82 paaiškinimą; A. Puškinas – žr. 83 paaiškinimą.

[94] Zaratustra, vakaruose vadinamas Zoroastra (apie 628 m. pr. Kr. – apie 551 m. pr. Kr.) – Persijos pranašas ir Zoroastrizmo religijos, kuri remiasi dualizmo principu, pradininkas; Zaratustra laikomas *Gatų* (*Giesmių*), seniausios *Avestos* dalies, autoriumi.

[95] Mahometas (apie 570 m. – apie 632 m.) – islamo įkūrėjas, musulmonų laikomas paskutiniuoju iš pranašų, per kurį Alachas perdavė Koraną. Taip pat diplomatas, filosofas, oratorius, įstatymų leidėjas, reformatorius ir karinis lyderis.

II. 1918–1940 METAI

1. Didysis karas ir jo padariniai

[1] „Keturi vėjai" – žr. sk. „Literatūros kryptys iki Nepriklausomybės pradžios" 11 paaiškinimą.

[2] *Trečias frontas* – kairiosios orientacijos rašytojų, pasivadinusių aktyvistų kolektyvu, žurnalas (1930–1931) ir avangardistinis jų sambūris, kritikavęs oficialiąją ideologiją, klerikalizmą ir tuometinio literatūros gyvenimo sustingimą; žurnalo iniciatorius buvo Kazys Boruta, kolektyvą sudarė redaktorius Antanas Venclova, Kostas Korsakas, Jonas Šimkus, Bronius Raila, Petras Cvirka.

[3] *„sugrįžau Lietuvon, Lietuvos neradau“* – 1916 m. Žemaitė su Andriumi ir Aleksandra Bulotais išvyko į JAV aukų nuo karo nukentėjusiems rinkti, vėliau įsijungė į Amerikos lietuvių moterų veiklą. 1921 m. grįžusi į Lietuvą, nusivylė ja. „Grįžau į Lietuvą, Lietuvos neradau! – guodėsi savo draugei G. Petkevičaitei Bitei. – Neradau nei brolybės, nei vargo nesumažėjo, tik karo teismai, tik susišaudymai“.

2. Literatūrinė spauda Nepriklausomoje Lietuvoje

[1] *Ad. Juodasis* – žr. sk. „Lietuvių spauda po 1904 metų“ 34 paaiškinimą.

[2] *Tyrų Duktė* – Bronė Buivydaitė (1895–1984) – poetė, prozininkė; išleido poezijos knygas *Vasaros šnekos* (1921), *Anykščių baladės* (1930), *Skudučiai* (1933), *Po žilvičiais* (1939), romaną *Atversti lapai* (1934).

[3] Antanas Sutkus (1892–1968) – režierius ir pedagogas, teatro teoretikas ir eksperimentatorius; įkūrė du teatrus: satyrinį Vilkolakio (1920–1925) ir atnaujino Tautos (1923–1925) teatrą.

[4] Tadas Daugirdas (1852–1919) – archeologas, dailininkas, literatas, tautinio atgimimo veikėjas; 1889 m. Varšuvoje, senienų parodoje, buvo eksponuoti jo kasinėjimų radiniai.

[5] Paulius Galaunė (1890–1988) – dailės istorikas ir kritikas, lietuvių profesionalios muziejininkystės pradininkas, nusipelnęs meno veikėjas, grafikas.

[6] Laurynas Stuoka-Gucevičius (1753–1798) – architektas, brandžiojo klasicizmo atstovas Lietuvoje.

[7] *E. Radzikauskas* – Liudas Gira.

[8] *M. Kemšis-Krėvė* – šiomis dienomis yra likę daug literatūros istorijos neišaiškintų Balio Sruogos ir Vinco Mickevičiaus-Krėvės kūrybinio bendradarbiavimo faktų. Prieš Antrąjį pasaulinį karą buvo paskelbta daug straipsnių M. Kemšio slapyvardžiu. Visi buvo įsitikinę, kad po juo slepiasi V. Mickevičius Krėvė, ir Krėvė to neneigė. Tačiau ilgainiui kilo įtarimas, kad juos rašė B. Sruoga, o gal kartais ir jie abu.

[9] Augustinas Voldemaras – žr. sk. „Rašytojai ir veikalai“ 87 paaiškinimą.

[10] Otokaras Bržezina (tikr. Vaclavas Ignacas Jebavas, 1868–1929) – čekų poetas, žymiausias čekų simbolistas; jo meistriškos formos eilėraščiai turėjo įtakos čekų poezijos raidai.

[11] Novalis – žr. sk. „Rašytojai ir veikalai“ 93 paaiškinimą.

[12] Nebaigta autoriaus.

[13] Romain Rolland – žr. sk. „Rašytojai ir veikalai“ 76 paaiškinimą.

[14] Giusseppe Salvatori (gimimo ir mirties metai nežinomi) – italų žurnalistas, 1922–1940 m. Eltos korespondentas Romoje ir Lietuvos pasiuntinybės Italijoje bendradarbis kultūros bei informacijos reikalams; 1943 m.

pasitraukė į šiaurės Italiją su tuometine Mussolini vyriausybe; jis yra lankęsis Lietuvoje 1923 m. ir 1929 m., bendradarbiavęs *Meno dienose*, *Židinyje*.

[15] Baironas - žr. sk. „Rašytojai ir veikalai" 82 paaiškinimą.

[16] Jurijus Aichenvaldas (1872–1928) – rusų literatūros istorikas; revoliucijos metu ištremtas, gyveno Vakarų Europoje.

[17] Juozas Mikuckis – žr. sk „Lietuvių spauda po 1904 metų" 60 paaiškinimą.

[18] Petras Tarulis (tikr. Juozas Petrėnas, 1896–1980) – prozininkas; Kaune dirbo žurnalistu, 1944 m. Pasitraukė iš Lietuvos, gyveno JAV; redagavo *Keturis vėjus*, išleido apsakymų rink. *Mėlynos kelnės* (1927), apysakas *Žirgeliai padebesiais* (1948), romaną *Vilniaus rūbas* (1965).

[19] Paulius Galaunė – žr. sk. „Literatūrinė spauda Nepriklausomoje Lietuvoje" 5 paaiškinimą.

[20] Viktoras Žadeika (1892–1972) – chorvedys, pedagogas, muzikologas; 1935–1939 m. Valstybės teatro direktorius; muzikos istorijos ir pedagogikos klausimais rašė žurnaluose *Muzikos barai*, *Muzikos menas* ir kitur, skaitė paskaitas; su B. Sruoga parašė monografiją *Kipras Petrauskas* (1929).

[21] Juozas Žilevičius (1891–1985) – vargonininkas, kompozitorius, pedagogas, choro dirigentas, muzikologas, kultūros veikėjas; 1961 m. apsigyveno Čikagoje; nemažai prisidėjo prie Amerikos lietuvių dainų švenčių organizavimo, surinkęs daug lietuvių muzikinio folkloro ir medžiagos iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos (šis darbas 1920 m. pradėtas Lietuvoje) Čikagoje įkūrė Lietuvių muzikologijos archyvą.

[22] Ignas Šlapelis – žr. sk. „Lietuvių spauda po 1904 metų" 50 paaiškinimą.

3. Ideologai

[1] Stasys Šalkauskis (1886–1941) – filosofas ir pedagogas, 1922–1940 m. Kauno universiteto profesorius.

[2] Julijonas Lindė Dobilas gimė 1872 m. lapkričio 15(3) d.

[3] *Digresija* (lot. *digressio*) – nukrypimas.

[4] Dante Alighieri (1256–1321) – italų poetas, renesansinės literatūros pradininkas.

[5] Tomas Akvinietis (apie 1225–1274) – Viduramžių sistemintojas, italų filosofas scholastas, teologas, tomizmo pradininkas ir krikščionių šventasis.

[6] Šv. Pranciškus Asyžietis (1881/1882–1226) – vienuolis, katalikų šventasis, įkūręs Mažesniųjų brolių ordiną (labiau žinomas kaip pranciškonų ordinas) bei prisidėjęs prie Šv. Klaros neturtėlių seserų ordino įkūrimo; yra Italijos, gyvūnų, katalikybės plėtros, gamtosaugos ir prekybininkų globėjas.

[7] Goethe – žr. sk. „Rašytojai ir veikalai" 77 paaiškinimą.

[8] Baironas – žr. sk. „Rašytojai ir veikalai" 82 paaiškinimą.

4. NEOROMANTIKAI

[1] Balys Sruoga gimė 1896 m. vasario 2 d.

[2] Balys Sruoga dienraščio *Lietuva* redaktoriumi buvo 1919–1921 m.

[3] Georgas Simmelis (1858–1918) – žymus vokiečių sociologas ir filosofas; jo analizuojamų problemų spektras labai platus: tai individų socialinio gyvenimo formos ir jų ypatumai, pinigai kaip mainų priemonė ir jų vaidmuo visuomenės gyvenime, darbo pasidalijimas, susvetimėjimas, individo laisvė, moteriškoji kultūra, mada ir gyvenimo stilius, moderniosios kultūros konfliktas ir krizė, religijos etikos problemos ir daugelis kitų.

[4] *Apercepcija* (vok. *Apperzeption*) – psichologijoje – suvokimo priklausomybė nuo ankstesnės individualios patirties; G. Leibnico (1646–1716), įvedusio šį terminą, idealistinėje filosofijoje – įsisamonintas suvokimas.

Asmenvardžių rodyklė

A. Juodasis žr. Lastas Adomas
Akvinietis Tomas 286, 317
Andrejevas Leonidas 97, 310
Ariostas Ludovikas 287
Asyžietis Pranciškus 286, 317
Aukštuolis Jonas 196, 313

Bairiūnaitė Elzbieta 107
Baironas (Byron George Gordon Noel) 224, 269, 286, 314, 315, 317
Balmontas Konstantinas 38, 210, 308, 313
Baltrušaitis Jurgis 279, 282
Baranauskas Antanas 35, 36, 96, 108, 114, 116, 174, 284, 306
Basanavičius Jonas 36, 91, 92
Baudelaire Charles Pierre 20, 105, 305, 310
Besant Annie 44, 308
Bičiūnas Vytautas 37, 38, 110, 142, 168, 280, 282, 308, 311, 312
Biliūnas Jonas 17, 102, 306
Binkis Kazys 28, 37–39, 276, 307, 310
Biržiška Mykolas 16, 20, 22, 24, 36, 38, 279, 282, 304, 305
Biržiška Vaclovas 23, 36, 306
Bytautas Ramūnas 29, 31, 33, 306, 307
Blavatska (Blavatskaja) Jelena 44, 308
Blokas Aleksandras 38, 308
Bokačas (Boccaccio Giovanni) 287, 313
Bortkevičienė Felicija 19, 305
Boruta Kazys 315
Brazdžionis Bernardas 106
Büchneris Ludwigas 92, 309
Buivydaitė (slp.Tyrų Duktė) Bronė 279, 294, 316
Bulotos 316
Bulota Andrius 316
Bulotienė Aleksandra 316
Bržezina Otokaras (tikr. Jebavas Vaclavas Ignacas) 281, 316
Cvirka Petras 276, 315

Čechovas Antonas 97, 310
Čiegis J. 36
Čiurlionis Mikalojus Konstantinas 25, 28, 35, 288

Dambrauskas Aleksandras žr. Jakštas Adomas
Dante Alighieri 286, 317
Daugirdas Tadas 279, 136
Daukantas Simonas 100, 130, 311
Daukša Mikalojus 311
Dioneo 282
Dobroliubovas Nikolajus 33, 307
Domanskaja 281
Dovydaitis Pranas 25, 306
Duonelaitis (Donelaitis) Kristijonas 40, 101

Eichenvaldas (Aichenvaldas) Jurijus 282, 317

Flaischlenas Cäsaris 210, 314

Gabrys-Paršaitis Juozas 17, 29, 304
Galaunė Paulius 279, 282, 316, 317
Garšinas Vsevolodas 97, 310
Gėlė (tikr. Gaidamavičius) Zigmas 31, 33, 38, 307
Gerbačiauskas žr. Herbačiauskas Juozapas Albinas
Gerulis-Kragas Petras 29, 306
Giedraitis Melchioras (Merkelis) 122, 311
Gira Liudas 12, 14, 17–19, 25, 33, 36–38, 101, 107, 110, 129–138, 140–15, 157, 158, 160–162, 280, 303, 305, 307, 311, 316
Goethe Johann Wolfgang von 218, 268, 286, 314, 315, 317
Gorkis (tkr. Peškovas Aleksejus) Maksimas 97, 310
Grinius Kazys 19, 305
Gustaitis Kazimieras 107
Gustaitis Motiejus 28, 29, 36–38, 101, 106–111, 113–118, 120–129, 162, 276, 281, 282, 306
Hamsunas Knutas (tikr. Pedersenas) 105, 310
Hartmanas Franzas 44, 308
Herbačiauskas Juozas Albinas 14, 17, 33, 35, 36, 38, 42, 96–100, 105, 282, 283, 303, 305, 306, 309
Herderis Johannas Gottfriedas 268, 315
Holcas Arnas 210, 313
Hugo Victor 268, 315

Jablonskis Jonas 16, 17, 28, 304, 305
Jakštas Adomas 7, 14, 28–31, 36, 38, 76, 100, 110, 132–134, 139, 142, 160, 162, 163, 210, 276, 282, 302, 303, 309
Janulaitis Augustinas 305
Jaroševičius Antanas 28, 306
Jasiukaitis Konstantinas 17, 18, 22, 304, 305
Jogaila 61, 64, 65, 285
Jurgelionis Kleopas 37, 304, 308
Jurkūnas Ignas žr. Šeinius Ignas

Kanopnickienė (Kanopnicka) Maria 12, 303
Kasprowiczius Janas 35, 210, 307, 313
Kęstutis 226
Kymantaitė-Čiurlionienė Sofija 10, 13, 17–20, 24–28, 30, 33, 35, 36, 38, 39, 104, 276, 302, 305
Kirša Faustas 28, 37, 104, 110, 276, 278, 279, 281, 282, 294, 298
Klimaitis Pranas 16, 304
Kopernikas Mikalojus 122, 311
Korolenko Vladimiras 97, 310
Korsakas Kostas 315
Kossu-Aleksandravičius Jonas 106
Krėvė-Mickevičius Vincas 12, 19, 37–39, 82, 102, 104, 147, 175, 219–225, 227–238, 241–244, 246–253, 255, 258–261, 263, 265–271, 276, 280–282, 303, 305, 310, 314, 316
Kriaučiūnas Jonas 16, 304
Kriaučiūnas Petras 108, 311
Krikščiūnas-Jovaras Jonas 15, 36, 303, 306
Kriščiukaitis-Aišbė Antanas 28, 278
Kudirka Vincas 101, 284

Landsbergis-Žemkalnis Gabrielius 130

Lastas Adomas 23, 31, 37, 38, 279, 282, 294, 306, 307
Lazdynų Pelėda 19, 20, 24, 100, 101, 180, 191, 193, 304, 306
Leibnicas Gotfrydas 318
Lessingas Gottholdas Ephraimas 268, 315
Lindė-Dobilas Julijonas 19, 21, 99, 280–291, 305, 317
Liny Piero 279

M. Baltasis žr. Biržiška Mykolas
Machiavelli Niccolo 287
Mačys-Kėkštas Jonas 306
Maeterlinck Maurice 105, 310
Mahometas 270, 315
Maironis 14, 18, 29, 33, 34, 37, 77, 78, 100, 101, 107, 111, 116, 122, 130–133, 146, 150–153, 158, 162, 163, 166, 276, 278, 282, 296, 298, 305
Mašiotas Pranas 17, 304
Matulaitis Stasys 16, 18, 304, 305
Meištovičius (Meysztowicz) Aleksandras 303
Merkelis Aleksandras 131, 311
Mickevičiai 219
Mickevičius Adomas 26, 38, 105, 108, 111, 121, 122, 124, 269, 310, 311
Mykolaitis-Putinas Vincas 28, 29, 37, 104, 276, 281, 282, 294, 301
Mikuckis Juozas 37, 282, 294, 308, 317
Miškinis Antanas 106
Moljeras (Moliere, tikr. Poklenas Žanas Batistas) 171, 312
Mussolini Benito 317

Narjauskas Jurgis 302
Niemi Augustas Robertas 307
Niemojewskis Andrzejus 38, 308
Nietzsche Friedrichas 20, 38, 72, 105, 305, 308–310
Novalis (tikr. Hardenbergas Frydrichas Leopoldas) 268, 281, 315, 316

Pakalniškis-Dėdė Atanazas Kazimieras 24, 306
Paltarokas Tomas 283
Pečkauskaitė Marija 17, 25, 26, 29, 38, 106, 173, 304, 306
Penkaitis Pranas 38, 308
Petkevičaitė-Bitė Gabrielė 16, 18–21, 184, 304, 316
Platonas 82, 309
Pleirytė-Puidienė-Vaidilutė Ona 17, 209, 276, 281, 304
Przerwa-Tetmajeris Kazimierzas 35, 307
Przybyszewskis Stanisławas 35, 105, 307, 310
Puida-Žegota Kazys 12, 13, 16, 17, 29, 36, 104, 105, 209–219, 276, 281, 303, 304, 310, 313
Pušaitė žr. Šveikauskaitė-Klevinskienė Marija
Puškinas Aleksandras 225, 269, 314, 315

Račkauskas 219
Račkauskas-VairasKarolis13,15,303
Radzikauskas E. žr. Gira Liudas
Raila Bronius 315
Rygiškių Jonas žr. Jablonskis Jonas
Rimša Petras 35, 307
Rolland Romain 218, 281, 314, 316

Sabaliauskas Adolfas-Žalia Rūta Adolfas 307
Sakalauskas-Vanagėlis Ksaveras 36, 307

Salvatori Giusseppe 282, 316
Sarbievijus Motiejus Kazimieras 122, 311
Savickis Jurgis 276, 282, 294
Simmelis Georgas 297, 318
Sirinas 281
Słovackis Juliuszas 105, 310
Smetona Antanas 7, 20, 25, 302
Smilga Antanas 7, 13, 209, 301, 303, 313
Solovjovas Vladimiras 82, 112, 309, 311
Sruoga Balys 31, 33, 34, 37–39, 104, 106, 248, 276, 279–282, 294–299, 307, 308, 310, 316–318
Staneika V. 35
Steponaitis Edmundas 130, 311
Stuoka-Gucevičius Laurynas 279, 316
Sutkus Antanas 279, 316

Šakenis Konstantinas 17, 304
Šalkauskis Stasys 283, 317
Šatobrianas (de Chateaubriand) Fransua Renė 268, 315
Šatrijos Ragana žr. Pečkauskaitė Marija
Šaulys-Bekampis Jurgis 17, 18, 20, 304, 305
Šeižys-Dagilėlis Mykolas 29, 37, 306
Šeinius Ignas 13, 37–40, 102, 104, 105, 195–198, 200, 202, 204–208, 276, 279, 303, 310, 313
Šekspyras (Shakespeare) Viljamas 236, 287, 314
Ševčenka Tarasas 130, 311
Šileris (Schiller) Fridrichas 26
Šilingas Stasys 31, 33, 38, 40, 175, 176, 196, 307, 312, 313
Šimkus Jonas 315
Šlapelis Ignas 31, 33, 35, 282, 307, 317
Šlapelis Jurgis 38, 308
Šlėgelis Frydrichas 268, 315
Šliūpas Jonas 92, 309
Šmulkštys-Paparonis Antanas 37, 308
Šnapštys-Margalis Juozapas 15, 29, 303, 306
Šoblickis Jonas 130, 220
Šveikauskaitė-Klevinskienė Marija 37, 308

Tagorė Rabindranatas 38, 105, 224, 281, 308, 314
Tamošauskas J. 302
Tarulis Petras (tikr. Petrėnas Juozas) 282, 317
Tysliava Juozas 136, 202, 312
Tumas Juozas 15–17, 28, 110, 130, 175, 282
Tumas-Vaižgantas Juozas 16, 17, 110, 304

Užupis-Šerenga Jonas 211, 314

Vaičaitis Pranas 132
Vaičiulaitis Antanas 106
Vaičiūnas Petras 276, 278, 781, 282, 294, 298
Vaitkus Mykolas 29, 30, 37, 101, 107, 161–174, 279, 282, 306, 312
Vaižgantas 15, 37, 100, 101, 163, 276, 278, 280, 302
Valančius Motiejus 101, 122, 311
Varnas Adomas 29, 35, 38, 96, 306
Venclova Antanas 276, 315
Verlaine Paul 210, 313
Vėgėlė Adolfas 307

Vydūnas (tikr. Storosta Vilhelmas) 28, 38, 42, 43–45, 48–58, 62, 64, 65, 67–78, 80, 82, 83, 87, 88, 90–92, 94–96, 104–106, 153, 160, 214, 216, 278, 283, 284, 306, 308, 309
Vienažindys(Vienožinskis)Antanas 18, 132, 281, 284, 285, 288, 305
Vienuolis Antanas 12, 30, 31, 38, 102, 106, 174–177, 179–188, 190–195, 276, 278, 282, 303, 310, 312
Vileišis Jonas 16, 19, 304, 305
Vileišis Petras 15, 16, 302–304
Viskanta Edvardas 110, 311
Višinskis Povilas 16, 17, 304
Vytautas (Didysis) 49, 61, 63–65, 122, 156, 176, 195, 215, 219, 285
Voldemaras Augustinas 248, 280, 314, 316
Wyspiański Stanisławas 35, 105, 307, 310

Zaratustra 269, 315
Zauerveinas Jurgis (Sauerwein Georg) 55, 309
Zubrickis (Zubrickas) Justinas 36, 307
Zveravičius 219

Žadeika Viktoras 282, 317
Žalys K. 17, 18, 25, 305
Žemaitė 28, 38, 100, 101, 206, 259, 276, 278, 304, 306, 316
Žemkalnis žr. Landsbergis-žemkalnis Gabrielius
Žilevičius Juozas 282, 317
Žilius-Jonila Jonas 21, 306
Žukauskas Antanas žr. Vienuolis Antanas

Turinys

I. Pagrindai 5

1. Lietuvių visuomenė po 1904 metų 7
2. Lietuvių spauda po 1904 metų 13
3. Nauji uždaviniai ir šūkiai 40

Vydūnas 42

Tautos reikšmė 46

Lietuvių tauta ir jos paskirtis 48

Vydūno dramaturgijos pobūdis 53

1. Komedijos 57
2. Dramos ir tragedijos 58
3. Pasakos 74
4. Misterijos 76

Juozapas-Albinas Herbačiauskas 96

4. Literatūros kryptys iki Nepriklausomybės pradžios 100

Neoromantizmas 103

5. Rašytojai ir veikalai 106

Poetai 106

Motiejus Gustaitis 107

Liudo Giros kūryba 129

Mykolas Vaitkus 161

Apysakininkai ir dramaturgai 174

A. Vienuolis-Žukauskas 174

Ignas Šeinius-Jurkūnas 195
Kazys Puida 209
Vincas Krėvė 219

II. 1918–1940 METAI 273

1. Didysis karas ir jo padariniai 275
2. Literatūrinė spauda Nepriklausomoje Lietuvoje 278
3. Ideologai 283
Julijonas Lindė-Dobilas 283
4. Neoromantikai 294
Balys Sruoga 295

Paaiškinimai 301
Asmenvardžių rodyklė 319

Išleido Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius
Tel. +370 5 2125332, faksas +370 5 2616254
El. paštas: knyga@llti.lt
Svetainė internete: www.llti.lt
Spausdino UAB „Sapnų sala“
Moniuškos g. 21, LT-08121 Vilnius
Svetainė internete: www.sapnusala.lt